

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СОЦІОЛОГІЇ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ПРОХОРОВА АННА АНДРІЇВНА

УДК: [316.62+303.442.4]:323.269(477)"2013/2014"(043.3/.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

Фреймінг-аналіз в історико-соціологічних інтерпретаціях протестних подій:
на прикладі Євромайдану 2013–2014 років
22.00.01 – теорія та історія соціології
Соціологія

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Прохорова А. А.

Науковий керівник – Степаненко Віктор Петрович, доктор соціологічних
наук, старший науковий співробітник

КИЇВ – 2021

АНОТАЦІЯ

Прохорова А. А. Фреймінг-аналіз в історико-соціологічних інтерпретаціях протестних подій: на прикладі подій Євромайдану 2013–2014 років – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеню кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.01 «Теорія та історія соціології» (054 – Соціологія). – Національний університет «Києво-Могилянська академія», Міністерство освіти і науки України, Інститут соціології Національної академії наук України, Київ, 2021.

Дисертаційна робота присвячена історико-соціологічній реконструкції та методологічній систематизації інтерпретативних схем (фреймів) учасників протесту на прикладі Євромайдану 2013–2014 років в контексті їхніх повсякденних практик та інтеракцій. Робота сфокусована на вирішенні наукової проблеми, що полягає у суперечності між, з одного боку, наявністю в Україні зрілих наукових традицій якісних досліджень та інтерпретативної соціології та, з іншого боку, нереалізованістю евристичного потенціалу фреймінг-аналізу в історико-соціологічних інтерпретаціях протестних подій на базі значних обсягів емпіричної фактології та усної історії протестів, зафіксованої у свідченнях їх учасників.

В роботі окреслені основні теоретико-методологічні засади інтерпретативної традиції в соціології та продемонстровано відповідність методології усної історії цим позиціям. З'ясовані основні характеристики та методологічні особливості застосування усноісторичного підходу в соціології та глибинного інтерв'ю, як його інструменту. Перераховані характеристики, важливі для якісного інтерв'юера та представлені основні етапи підготовки, перебігу та аналізу глибинного інтерв'ю. Описано особливості використання методології усної історії та методу глибинного інтерв'ю в дослідженнях суспільно-політичних рухів.

Систематизовані основні способи застосування фреймінг-аналізу в дослідженнях суспільно-політичних рухів в соціологічних дослідженнях, уточнено розуміння та сформульоване узагальнене визначення фрейму протестного руху, окреслено характеристики фреймів протестів, важливі для емпіричної частини цього дослідження.

Виокремлені та узагальнені результати наявних соціологічних досліджень смислів, пов'язаних з Євромайданом. Описані смисли самого поняття «Майдан», що сформувались сконструювались впродовж Революції Гідності; нові смисли, що Майдан як символічна революція привніс в український дискурс та цінності, які в українському суспільстві міг актуалізувати Майдан.

Обґрунтовано і реалізовано в соціологічному дослідженні методологічну комбінацію таких підходів, як інтерпретативна соціологія, методологія усної історії (на етапі збору даних) та фреймінг-аналізу (на етапі аналізу даних). На ґрунтовному емпіричному матеріалі (близько 400 глибинних напівструктурованих інтерв'ю) описано контекст подій та виявлено основні компоненти фреймінгу протесту на різних етапах Євромайдану 2013–2014 років («Майдан-мітинг» (21–29 листопада 2013 року), «Майдан-табір» (30 листопада 2013 року – 18 січня 2014 року), «Майдан-Січ» (19 січня – 22 лютого 2014 року)) в інтерпретаціях його учасників. Фрейми протесту систематизовано за їхніми інтерпретативними функціями, а саме: фактори та причини протесту (діагностичний компонент фреймінгу), стратегії протесту (прогностичний компонент фреймінгу), стимули та мотивації до колективних дій (мотиваційний компонент фреймінгу).

Ідентифіковано тренд діагностичного компоненту фреймінгу Євромайдану: від реакцій на відмову влади від підписання Угоди про асоціацію між ЄС та Україною, припинення руху в бік Європи і спробу повернення до спільного економічного та ментального простору з Росією та іншими пострадянськими країнами (21–29 листопада 2013 року) до

артикуляції справедливості у різних її конотаціях – неприйняття свавілля влади, жорстокості правоохоронців, несправедливості судочинства (30 листопада 2013 року – 18 січня 2014 року) і далі до вкорінення й закріплення у свідомості ідентифікацій цих основних проблем (19 січня – 22 лютого 2014 року).

Визначено траєкторію змін прогностичного компоненту фреймінгу Євромайдану: від ідеї тиснути на владу різноманітними засобами мирних маніфестацій з метою формування зовнішньополітичного курсу країни (21–29 листопада 2013 року) до прагнень домогтися покарання та відсторонення від повноважень всіх винних у побитті мітингувальників у ніч на 30 листопада, звільнення заарештованих активістів та учасників, закриття всіх судових справ Майдану шляхом організації мистецьких акцій, щотижневих віче, протестів під адміністративними будівлями та біля будинків посадовців згідно стратегії мирного спротиву (30 листопада 2013 року – 18 січня 2014 року) і далі до прагнення змінити владу шляхом мирного спротиву або силоміць (19 січня – 22 лютого 2014 року).

З'ясовані тенденції мінливості мотиваційного компоненту фреймінгу Євромайдану: від прагнень продемонструвати підтримку громадською думкою різних аспектів європейського вектору розвитку країни та політичного відмежування від Росії (21–29 листопада 2013 року) до бажань домогтися справедливого покарання або помсти винним у застосуванні сили, змінити систему влади в країні загалом, допомогти постійним учасникам Майдану та солідаризуватися з ними, бути поруч з рідними та близькими в періоди напруги, перебувати в атмосфері відкритості, щирості, взаємоповаги та взаємодопомоги (30 листопада 2013 року – 18 січня 2014 року) і далі до мотивів відстоювання справедливості, честі, гідності та дотримання прав людини, підтримки активних учасників сутичок, захисту страдників або постраждалих у цьому протистоянні, відчуття взаємодопомоги та взаємодовіри, мобілізації заради уникнення репресій та знищення в разі

поразки, перебування серед «своїх», сумління, провини («якщо не я, то хто?»), патріотизму тощо (19 січня – 22 лютого 2014 року).

Зібраний емпіричний матеріал дозволив розширити операціоналізацію фреймів суспільно-політичного протесту від поділу на діагностичний, прогностичний та мотиваційний до долучення інших концептів, які теж описують інтерпретативні схеми подій протесту його учасниками.

Проінтерпретовано ключовий фрейм характеру та особливостей участі людей в подіях Майдану – «допомога». Допомогу на Майдані класифіковано за низкою характеристик (ресурси, сфера діяльності, професійність, тривалість надання, ступінь кризовості ситуації та тип реципієнта). Описані приклади проявів допомоги на Майдані.

Описано ключовий фрейм характеру взаємодії та комунікації учасників Майдану – «самоорганізація» або утворення низових волонтерських ініціатив, та концептуалізовано його як швидкий та спонтанний процес, що відбувався у відповідь на нові нагальні потреби, які виникали у періоди загострення протистояння. На прикладі шістьох волонтерських організацій Майдану, пов'язаних з допомогою постраждалим під час протестів, узагальнено ключові характеристики самоорганізованих ініціатив: горизонтальна структура та функціональна спеціалізація учасників. Описано процес створення низових волонтерських ініціатив та окреслено соціальний портрет лідерів таких організацій.

Ключові слова: інтерпретативна соціологія, соціальні смисли, усна історія, фреймінг-аналіз протесту, глибинне інтерв'ю, фрейми, Майдан 2013–2014, Євромайдан.

ABSTRACT

Prokhorova A. A. Framing analysis in historical-sociological interpretations of protest events: the 2013–2014 Euromaidan example. – Research qualification work. Manuscript.

A thesis submitted for the degree of Candidate of Science in Sociology, speciality 22.00.01: Theory and history of sociology. National University of “Kyiv-Mohyla Academy”, Institute of Sociology, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 2021.

The dissertation is devoted to the historical and sociological reconstruction and methodological systematization of interpretive schemes (frames) of the participants of protest events (on the example of Euromaidan 2013-2014) in the context of their everyday practices and interactions. The work focuses on solving a research problem that consists in the contradiction between the presence of mature scientific traditions of qualitative research and interpretive sociology in Ukraine, on the one hand, and the unrealized heuristic potential of applying framing analysis to historical and sociological interpretations of protest events based on the significant amount of empirical facts and oral history of protests recorded in the testimonies of their participants, on the other.

The inquiry highlights the main theoretical and methodological foundations of the interpretive tradition in sociology and demonstrates the relevance of oral history methodology to this tradition.

The main characteristics and methodological peculiarities are ascertained of applying the oral history approach in sociology and in-depth interview as its tool. The characteristics that are important for a qualitative interviewer are explicated. The main stages of preparation, course and analysis of in-depth interview are presented. The peculiarities of using the methodology of oral history and the in-depth interview method in socio-political movements studies are described.

The main ways of applying framing analysis to the study of socio-political movements in sociological research are systematized. The understanding of the protest movement frame is specified; the corresponding generalized definition is formulated. Features of protest frames important for the empirical part of the study are outlined.

The results of the available sociological research of the meanings related to Euromaidan are singled out and generalized. The meanings of the very concept of

“Maidan”, which were constructed during the Revolution of Dignity, are analyzed; new meanings that Maidan as a symbolic revolution brought to the Ukrainian discourse and values that it actualized in Ukrainian society are described.

The methodological combination of such approaches as interpretive sociology, the methodology of oral history (at the stage of data collection) and framing-analysis (at the stage of data analysis) is substantiated and realized in sociological research. Based on thorough empirical material (about 400 in-depth semi-structured interviews), the context of events is described, and the main components of protest framing in interpretations of its participants at different stages of Euromaidan 2013–2014 (“Maidan-rally” (November 21–29, 2013), “Maidan-camp” (November 30, 2013 – January 18, 2014), “Maidan-Sich” (January 19 – February 22, 2014)) are revealed. Protest frames are systematized according to their interpretive functions, namely: factors and causes of protest (a diagnostic component of framing), protest strategies (a prognostic component of framing), incentives and motivations for collective action (a motivational component of framing).

The trend of the diagnostic component of Euromaidan framing has been identified: from reacting to the authorities’ refusal to sign the EU-Ukraine Association Agreement, ceasing of movement towards Europe and attempting to return to the common economic and mental space with Russia and other post-Soviet countries (November 21-29, 2013) to articulating justice in its various aspects – intolerance to the arbitrariness of power, the cruelty of law enforcement and the injustice of legal procedures (November 30, 2013 – January 18, 2014) and further to deepening of the understanding of these problems and embedding the relevant identifications in the minds of the participants (January 19 – February 22, 2014).

The trajectory of changes in the prognostic component of Euromaidan framing has been determined: from the idea of pressuring the authorities by various means of peaceful demonstrations in order to form the foreign policy course of the country (November 21-29, 2013) to the claims of punishment and removing from

power all those responsible for beating protesters on the night of November 30, releasing of arrested activists and participants, closing all Maidan court cases by organizing art rallies, weekly public assemblies, protests near administrative buildings and officials' houses following the strategy of peaceful resistance (November 30, 2013 – January 18, 2014) and further to the desire to change power through either peaceful resistance or force (January 19 – February 22, 2014).

The tendencies of variability of the motivational component of Euromaidan framing are clarified: from the desire to show public support for various aspects of the European vector of the country's development and political separation from Russia (November 21-29, 2013) to the desires to achieve just punishment or revenge as regards those who are responsible for the use of force, to change the system of power in the country as a whole, to help the permanent participants of the Maidan and to show solidarity with them, to be close to relatives and friends in times of tension, to be in an atmosphere of openness, sincerity, mutual respect and mutual assistance (November 30, 2013 – January 18, 2014) and further to the motives of defending justice, honor, dignity and respect for human rights, supporting active participants in the conflict, protecting the victims of this confrontation, experiencing mutual assistance, and trust, seeking mobilization to avoid repression and destruction in case of defeat, being among "us," the call of conscience, the sense of guilt ("if not me, then who?") and patriotism (January 19 – February 22, 2014).

The collected empirical material allowed expanding the operationalization of the frames of socio-political protest from the division into diagnostic, prognostic and motivational to the inclusion of other concepts used by the participants in their interpretive patterns of protest events.

The crucial frame characterizing people's participation in Maidan events – "help" – is interpreted. Help at the Maidan is classified according to several parameters (resources, a field of activity, professionalism, duration of rendering, the criticality of situation and type of recipient). Examples of help at the Maidan are described.

The crucial frame characterizing the type of interaction between Maidan participants – “self-organization” (formation of grassroots volunteer initiatives) – is described: it is conceptualized as a fast and spontaneous process that took place in response to newly urgent needs that arose during the escalation of confrontation: the horizontal structure and functional specialization of the participants. The main features of self-organized initiatives are distinguished on the example of six Maidan volunteer organizations involved in helping victims of protests. The process of creating grassroots volunteer initiatives is described. Social portraits of the leaders of these organizations are outlined.

Keywords: interpretive sociology, social meanings, oral history, framing analysis of protest, in-depth interview, frames, Maidan 2013–2014, Euromaidan.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Праці, в яких опубліковані основні наукові результати:

- Прохорова А. А. (2019). Застосування методології усної історії в якісних соціологічних дослідженнях. *Габітус*, 9, 26-32. DOI:10.32843/2663-5208.2019.9.4.
- Прохорова А. А. (2017). Самоорганізація волонтерських ініціатив під час подій на Майдані 2013–2014 рр. *Соціологічні студії*, 2, 47-54.
- Прохорова А. А. (2017). Особливості волонтерської діяльності під час подій Майдану 2013–2014 рр. *Ukr. socium*, 4(63), 45-58. DOI: 10.15407/socium2017.04.045 (внесених до міжнародної наукометричної бази *Index Copernicus*).
- Прохорова А. А. (2017). Мотиви участі індивідів в протестних подіях Майдану 2013–2014 років. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*, 11, 138-147 (внесених до міжнародної наукометричної бази *Index Copernicus*).
- Прохорова А. А. (2017). Методологічні особливості дослідження особистих свідчень учасників Майдану 2013–2014 років методом напівструктурованого інтерв'ю. *Наукові записки НаУКМА. Соціологічні науки*, 196, 32-37.

ЗМІСТ

ВСТУП	12
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ІСТОРИКО-СОЦІОЛОГІЧНИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ ПРОТЕСТНИХ ПОДІЙ.....	23
1.1. Інтерпретативна традиція в соціології та її теоретико-методологічні трансформації	23
1.2. Особливості глибинного інтерв'ю в методології усної історії	34
1.3. Інтерпретативна соціологічна традиція в дослідженні суспільно-політичних рухів: фреймінг-аналіз як метод	50
1.4. Історико-соціологічні інтерпретації смислів Майдану	63
Висновки до Розділу 1	74
РОЗДІЛ 2. ФРЕЙМІНГ-АНАЛІЗ УСНИХ ІСТОРІЙ МАЙДАНУ 2013–2014 РОКІВ	79
2.1. Дизайн та методологічні особливості дослідження	79
2.2. Структура та періодична трансформація фреймінгу Майдану	91
2.2.1. Етап Майдану-мітингу	93
2.2.2. Етап Майдану-табору	104
2.2.3. Етап Майдану-Січі.....	116
2.3. Фреймінг характеру та особливостей участі людей в подіях Майдану	133
2.4. Фреймінг взаємодії та комунікації учасників Майдану.....	147
Висновки до Розділу 2	160
ВИСНОВКИ.....	168
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	173
ДОДАТКИ.....	185

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Протестні рухи – вкрай важливі віхи новітньої історії України. В сучасній науковій літературі їх тлумачать як особливості вітчизняного суспільно-політичного розвитку та як часто вимушений спосіб комунікації громадянського суспільства і влади. Не є винятком і протестний рух 2013–2014 років, епіцентром якого став Майдан Незалежності в центральній частині Києва. У вітчизняній історіографії вже усталилось три поняття щодо цих подій: «Революція Гідності» «Євромайдан» та «Майдан». Вони мають дещо різні семантичні конотації, однак у цій роботі поняття вживатимуться як синоніми.

Феномен Євромайдану часто характеризують як унікальний період консолідації й взаємодопомоги, важливий етап формування громадського суспільства та вияв його свідомої активності. Наслідком цього протестного руху стали вагомі політичні результати: підписання Україною угоди про асоціацію з Європейським Союзом (далі – ЄС), запровадження для громадян країни безвізового режиму з ЄС, законодавче закріплення в Конституції України стратегічного політичного курсу країни на членство в ЄС і НАТО та інші. Однак чисельні гібридні пастки внутрішньої суспільно-політичної трансформації, зокрема владно-олігархічний контроль, системна корупція, відсутність ефективних інституцій права та добросовісного судочинства, все ще залишаються складними викликами. Отже, поступ до нової цивілізаційної європейської якості України – все ще відкритий, цілком незавершений та актуальний проект новітньої політичної історії країни, який потребує не лише громадянської активності, але й подальших досліджень.

Водночас інтерпретації протестних рухів та їх наслідків в Україні вже перетворились на предмет гострої геополітичної та внутрішньополітичної боротьби. З огляду на ці обставини, що обумовлюють також і **актуальність цієї роботи**, дослідження протестних подій і рухів, зокрема історико-соціологічні студії Євромайдану, його фактології та усної історії у свідченнях

учасників, є і нині суспільно значущим та науково затребуваним. І хоча в останні роки вийшли друком десятки наукових статей і монографій як в Україні, так і за кордоном, протестний рух 2013–2014 років ще не є цілком дослідженим, не всі змістовні пласти цього явища розкрито. Водночас певна часова дистанція від тих подій також має свої переваги, адже дає змогу дослідникам більш точно, виважено та об'єктивно вивчати та аналізувати історичні та соціологічні факти цього протесту.

Соціологічні дослідження різних аспектів протестної активності в Україні дотепер здебільшого спирались на макрополітологічний аналіз з використанням кількісних і статистичних показників щодо динаміки та характеру протестів. Різні аспекти соціології протестних рухів проаналізовано в роботах Є. Головахи, І. Бекешкіної, В. Паніотто, А. Ручки, В. Степаненка, О. Резніка, Т. Марценюк, О. Онуч, М. Винницького, М. Дичок, В. Іщенко та інших. Попри це, багато змістовних вимірів феномену протестних рухів в Україні залишаються недослідженими. Адже є велика кількість якісних емпіричних матеріалів, що зібрані під час та після протестних подій в Україні. Чимало таких матеріалів репрезентують і протестний рух Євромайдану 2013–2014 років. Ці матеріали, оприлюднені часто у вигляді книг спогадів і свідчень, дотепер є не систематизованими та не проаналізованими, зокрема в пропозиціях якісних соціологічних методологій. В науковому дискурсі все ще бракує досліджень, де б ставилась мета глибокого розуміння спектру інтерпретації подій, власних дій та мотивів учасників протестних рухів, детальний аналіз символічних та соціокультурних конструктів протесту, його смислових мотивацій, які формувались в інтерактивних та дискурсивних практиках, повсякденних взаємодіях та комунікаціях спільнот протестувальників. Отже, **проблемна ситуація** полягає в тому, що всупереч неабиякій соціальній актуальності наукового знання про протести в Україні, дотепер бракує історико-соціологічних досліджень фактології та усної історії цих протестних подій у свідченнях їх учасників.

У вивченні протестних рухів на такій емпіричній базі доцільно використати теоретико-методологічні підходи якісних соціологічних досліджень та відповідних методологій. Їх основою є вивчення дослідником думок, поглядів та уявлень самих акторів (дієвців) у конкретній ситуації та обставинах їхніх дій та повсякденних інтеракцій. Зокрема, у працях П. Бурдьє, Б. Л. Берга, А. Брімана, Є. Ковальова, І. Штейнберга, С. Белановського, Л. Скокової, О. Симончук, В. Бондар та ін. увиразнено можливості якісних соціологічних досліджень в осягненні смислів та значень людських інтерпретацій соціальних подій. У працях представників інтерпретативної соціології М. Вебера, Ф. Знанецького, П. Бергера, Т. Лукмана, А. Шюца, Г. Гарфінкеля, Дж. Александера, К. Гірца, А. Сікурела, Е. Зерубавеля, Н. Костенко, В. Бурлачука, Ю. Сороки, О. Шульги, М. Соболевської та ін. соціальну реальність потрактовано як створену в інтерсуб'єктивних взаємодіях шляхом взаємної інтерпретації смислів та значень дій одне одного. Розробки у працях А. Портеллі, П. Томпсона, В. Йов, О. Кісь, Г. Грінченко, Т. Пастушенко, О. Стяжкіної, Н. Ханенко-Фрізен та ін. є методологічними орієнтирами міждисциплінарного (соціологічного, історичного та культурно-антропологічного) підходу усної історії й застосування методу глибинного інтерв'ю на етапі збору даних. Сукупно ці підходи уможливають дослідження індивідуального повсякденного досвіду учасників протестів, виявлення та інтерпретацію значень тих ментальних конструктів, якими керувалась поведінка людей під час протестних подій.

Разом із тим, у класичній соціологічній інтерпретативній традиції було започатковано основи концепції фрейму, розвинені згодом в «драматичній соціології» І. Гофмана. Останній активно використовував поняття фрейму та метод фреймінгу у своїх дослідженнях повсякденних мікросоціальних інтеракцій. Цей метод спирається на виокремлення та дослідження фреймів (*frames*) – соціально й культурно сконструйованих індивідуальних та колективних схем інтерпретації, що формуються в актах інтерсуб'єктивної

комунікації індивідів як відповідь на певні явища, події та процеси, й надають цим подіям та процесам значущих для індивідів смислів, тим самим сприяючи їх мобілізації до дій. Застосування фреймінг-аналізу суспільно-політичних рухів ґрунтоване на працях Д. Сноу та Р. Бенфорда і розширене їхніми колегами, послідовниками та критиками, зокрема, Г. Джонстоном, П. Олівер, Ф. Полеттою, К. Хо, Б. Кландерменсом, Д. делла Порта, Л. Ліндекілде та іншими. Втім, методологія фреймінгу ще не є широко поширеною серед дослідників в Україні. Виняток становлять перші спроби її дослідницького використання та згадок у статтях О. Дутчак та В. Іщенко. Таким чином, **наукова проблема** полягає у суперечності між, з одного боку, наявністю в Україні зрілих наукових традицій якісних досліджень та інтерпретативної соціології та, з іншого боку, нереалізованістю евристичного потенціалу фреймінг-аналізу в історико-соціологічних інтерпретаціях протестних подій на базі значних обсягів емпіричної фактології та усної історії протестів, зафіксованої у свідченнях їх учасників.

Мета роботи – історико-соціологічна реконструкція та методологічна систематизація інтерпретативних схем (фреймів) учасників протесту на прикладі Євромайдану 2013–2014 років в контексті їхніх повсякденних практик та інтеракцій. Таким чином, ідея роботи полягає у тому, аби через обґрунтування евристичного потенціалу і методології інтерпретативної соціології, за допомогою соціологічної адаптації устноісторичних підходів і використання методу фреймінг-аналізу виявити, як формувався етос спільноти Майдану, як саме трансформувалось бачення загальної картини протесту, як змінювались думки людей щодо спрямування цього бачення та мотивів участі людей на різних етапах розвитку протистояння між владою та протестувальниками. Крім того, в роботі фреймінг суспільно-політичного руху не обмежується виключно інтерпретацією наявної в суспільстві проблеми, шляхів її розв'язання та мотивів долучення до протесту, тобто діагностичним, прогностичним та мотиваційним компонентами фреймінгу. Аналіз глибоких інтерв'ю як джерел інформації дозволяє побачити й інші

зрізи інтерпретацій, зокрема: фреймінг характеру та особливостей участі людей у подіях Майдану і фреймінг взаємодії та комунікації учасників Майдану.

Досягнення мети передбачає реалізацію таких дослідницьких **завдань**:

- Окреслити особливості теоретико-методологічних трансформацій, що заклали основи інтерпретативних підходів в соціології;
- З'ясувати основні характеристики та методологічні особливості застосування усноісторичних підходів в інтерпретативній соціологічній традиції;
- Систематизувати основи фреймінг-аналізу суспільно-політичних рухів;
- Виокремити та узагальнити результати наявних соціологічних досліджень смислів та цінностей Майдану;
- Встановити основні компоненти фреймінгу протесту на різних етапах Євромайдану 2013–2014 років;
- Виявити та класифікувати різновиди допомоги як основного фрейму характеру та особливостей участі людей в подіях Майдану;
- Систематизувати особливості та характеристики низових ініціатив Майдану.

Об'єкт дослідження – історико-соціологічна фактологія та усна історія Євромайдану 2013–2014 років.

Предмет дослідження – інтерпретативні схеми (фрейми) протесту в індивідуальних інтерпретаціях власних дій учасників протестних подій на прикладі Євромайдану 2013–2014 років.

Теоретико-методологічна основа дослідження. Соціологічне дослідження важливого для українського суспільства періоду його новітньої історії здійснено за допомогою *якісних соціологічних методів* збору та аналізу даних. Ці методи все ще нечасто використовуються у вітчизняній соціології; водночас, вони уможлиблюють парадигмально інший погляд на повсякденну реальність протестної активності та смислових комунікацій

Євромайдану 2013–2014 років. *Історико-соціологічний підхід* використовується в теоретико-методологічному обґрунтуванні щодо теоретичних та дослідницьких можливостей інтерпретативної традиції в соціології. Основою цього підходу є вивчення соціологом думок, поглядів та уявлень самих акторів у конкретній ситуації та обставинах їхніх дій і повсякденних інтеракцій. Методологічні міждисциплінарні орієнтири *усної історії* та актуалізація соціологічного тлумачення й використання усноісторичних підходів також сформували теоретичну основу для аналізу емпіричних матеріалів – архіву усних історій у вигляді глибинних інтерв'ю учасників протестних подій.

Теоретичні орієнтири інтерпретативної соціології та методологічні підходи усної історії на етапі збору соціологічних емпіричних даних були доповнені й розвинені в методологічному інструментарії *фреймінг-аналізу* на етапі аналізу даних. Такий методологічний синтез дозволив виокремити індивідуальні інтерпретації власних дій учасниками подій, а також ключові смислові конструкти Майдану. Фокусування на індивідуальних інтерпретаціях учасників Майдану стало можливим завдяки використанню на етапі збору даних *методу глибинного інтерв'ю* в межах усноісторичного соціологічного дослідження. Комбінацію цих якісних теоретико-методологічних підходів за принципом *сходження від теоретичного до емпірично конкретного* було здійснено в теоретичних межах інтерпретативної соціології.

Емпіричною основою дослідження стали матеріали двох дослідницьких проектів, ініційованих Центром досліджень історії та культури східноєвропейського єврейства НаУКМА: «Майдан. Свідчення» та «Майдан. Медична допомога». «Майдан. Свідчення» стартував наприкінці лютого 2014 року та мав на меті зафіксувати особистий досвід безпосередніх учасників Революції Гідності, був спрямований на збирання якомога більшої кількості свідчень людей, які отримали різний досвід та пройшли власний шлях на київському Майдані. За півроку було проведено 303 глибинних

напівструктурованих інтерв'ю з учасниками протестних подій. Проект «Майдан. Медична допомога» діяв з березня 2016 року по вересень 2017 року і мав на меті розкрити ланцюжок допомоги тим, хто постраждав на Майдані, від медиків та підпільних шпиталів і до допомоги міжнародної спільноти. Було записано 94 напівструктурованих глибинних інтерв'ю.

Цей емпіричний матеріал було опрацьовано пошукачкою за допомогою методологічного інструментарію фреймінг-аналізу суспільно-політичних протестів та революцій.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що на основі якісних соціологічних методів збору та аналізу даних вперше здійснено історико-соціологічну реконструкцію та систематизацію інтерпретативних схем (фреймів) учасників протесту на прикладі Євромайдану 2013–2014 років в контексті їхніх повсякденних практик та інтеракцій. Найвагоміші результати наукового дослідження полягають у тому, що:

уперше:

- Обґрунтовано і реалізовано в соціологічному дослідженні методологічну комбінацію таких підходів як інтерпретативна соціологія, методологія усної історії (на етапі збору даних) та фреймінг-аналізу (на етапі аналізу даних). На цій теоретико-методологічній основі виокремлені та проаналізовані індивідуальні інтерпретації власних дій учасниками протестних подій, а також ключові інтерпретативні схеми (фрейми) Майдану; протестні події досліджено крізь призму особистого індивідуального досвіду та їхнього значення для учасників подій.
- На основі аналізу глибинних інтерв'ю учасників Майдану виявлено індивідуальні фрейми протесту та систематизовано за їхніми інтерпретативними функціями в контекстах та динаміці розгортання протесту, а саме: фактори та причини протесту (діагностичний компонент фреймінгу), стратегії протесту (прогностичний компонент

фреймінгу), стимули та мотивації до колективних дій (мотиваційний компонент фреймінгу).

- Ідентифіковано тренд діагностичного компоненту фреймінгу Євромайдану: від реакцій на відмову влади від підписання Угоди про асоціацію між ЄС та Україною, припинення руху в бік Європи і спробу повернення до спільного економічного та ментального простору з Росією та іншими пострадянськими країнами (21–29 листопада 2013 року) до артикуляції справедливості у різних її аспектах – неприйняття свавілля влади, жорстокості правоохоронців, несправедливості судочинства (30 листопада 2013 року – 18 січня 2014 року) і далі до вкорінення й закріплення у свідомості ідентифікацій цих основних проблем (19 січня – 22 лютого 2014 року).
- Визначено траєкторію змін прогностичного компоненту фреймінгу Євромайдану: від ідеї тиснути на владу різноманітними засобами мирних маніфестацій з метою формування зовнішньополітичного курсу країни (21–29 листопада 2013 року) до прагнень домогтися покарання та відсторонення від повноважень всіх винних у побитті мітингувальників у ніч на 30 листопада, звільнення заарештованих активістів та учасників, закриття всіх судових справ Майдану шляхом організації мистецьких акцій, щотижневих віче, протестів під адміністративними будівлями та біля будинків посадовців згідно стратегії мирного спротиву (30 листопада 2013 року – 18 січня 2014 року) і далі до прагнення змінити владу шляхом мирного спротиву або силоміць (19 січня – 22 лютого 2014 року).
- З'ясовані тенденції мінливості мотиваційного компоненту фреймінгу Євромайдану: від прагнень продемонструвати підтримку громадською думкою різних аспектів європейського вектору розвитку країни та політичного відмежування від Росії (21–29 листопада 2013 року) до бажань домогтися справедливого покарання або помсти винним у застосуванні сили, змінити систему влади в країні загалом, допомогти

постійним учасникам Майдану та солідаризуватися з ними, бути поруч з рідними та близькими в періоди напруги, перебувати в атмосфері відкритості, щирості, взаємоповаги та взаємодопомоги (30 листопада 2013 року – 18 січня 2014 року) і далі до мотивів відстоювання справедливості, честі, гідності та дотримання прав людини, підтримки активних учасників сутичок, захисту постраждалих у цьому протистоянні, відчуття взаємодопомоги та взаємодовіри, мобілізації заради уникнення репресій та знищення в разі поразки, перебування серед «своїх», сумління, провини («якщо не я, то хто?»), патріотизму тощо (19 січня – 22 лютого 2014 року).

- Виокремлені та розкриті сутнісні характеристики двох ключових фреймів щодо практик Майдану. 1) «Допомога» – фрейм характеру та особливостей участі людей в подіях Євромайдану концептуалізовано з позиції протестувальників та класифіковано за низкою характеристик: ресурси, сфера діяльності, професійність, тривалість надання, ступінь кризовості ситуації та тип реципієнта. 2) «Самоорганізація» – фрейм характеру взаємодії та комунікації протестувальників, або утворення їхніх низових волонтерських ініціатив – концептуалізовано як швидкий та спонтанний процес, що відбувався у відповідь на нові нагальні потреби, які виникали у періоди загострення протистояння. Окреслено дві основні структурні характеристики низових ініціатив Майдану: горизонтальна структура та функціональна спеціалізація учасників.

удосконалено:

- Запропоновано узагальнене визначення поняття фреймів протесту для використання в дослідженнях суспільно-політичних рухів як соціально та культурно сконструйованих індивідуальних та колективних схем інтерпретації, що формуються в актах інтерсуб'єктивної комунікації індивідів у відповідь на певні явища, події та процеси, надаючи їм значущих для індивідів смислів, що може сприяти мобілізації прихильників протесту.

дістало подальшого розвитку:

- З'ясовані основні характеристики та методологічні особливості застосування усноісторичної методології в соціологічних дослідженнях. Методологія усної історії апелює до цінності досвіду, сприйняття, почуттів кожної окремої людини, що дозволяє багатоманітність в інтерпретаціях тих чи інших подій, множинність точок зору. Доведено, що усноісторичні глибинні інтерв'ю з учасниками драматичних суспільних подій, зокрема масових протестів, є ефективною методологічною стратегією для вивчення мотивів, поглядів, переконань, емоцій та особистого досвіду активістів і учасників протесту, а також – вивчення шляхів мобілізації та розгортання внутрішньої динаміки протесту.
- Наявні соціологічні дослідження смислів та цінностей Євромайдану структуровані та доповнені дослідженням інтерпретаційних схем протесту з погляду самих його учасників на основі фреймінг-аналізу їхніх усних історій.

Теоретичне значення результатів полягає в тому, що:

- розвинуто теоретико-методологічний інструментарій історико-соціологічних досліджень через обґрунтування евристичного потенціалу методологічних підходів усної історії і використання методу фреймінг-аналізу в дослідженнях протестних рухів на прикладі Євромайдану.

Практичне значення результатів полягає у тому, що:

- доповнено науково-ресурсну базу усної історії та меморіалізації подій Євромайдану пулом глибинних напівструктурованих інтерв'ю, що можуть стати джерелом інформації для подальших розвідок та досліджень;
- результати дослідження можуть бути використані як аналітична база даних та інформаційний ресурс для вітчизняних управлінських

інститутів, науково-дослідних установ та інформаційно-медійних мереж, у науково-методологічних розробках щодо використання якісних соціологічних методів для дослідження протестних рухів та в освітніх програмах з новітньої історії України. Запропоновані методологічні підходи можна застосувати у викладанні дисциплін «Соціологія», «Історія і теорія соціології», «Якісні методи соціологічного дослідження», «Соціологія суспільних рухів», «Новітня історія України» та ін.

Особистий внесок здобувача: дисертація є самостійно виконаною науковою роботою. Результати та висновки, що містяться в ній, отримані авторкою особисто.

Апробація роботи та її результатів. Основні положення та результати дисертаційної роботи були представлені авторкою на Міжнародній науковій конференції «Суспільні злами і поворотні моменти: макроподії крізь призму автобіографічної розповіді» (м. Львів, 2014 р.); Методичному семінарі «Майдан: усна історія» (м. Київ, 2016 р.); Круглому столі «Майдан. Жива історія. Спроба самоусвідомлення» (м. Київ, 2019 р.) та в рамках викладання курсу «Усна історія для соціологів» для студентів бакалаврських програм кафедри соціології НаУКМА (2017-2018 навчальний рік).

Публікації. Основні положення та результати дисертаційної роботи викладено у 5 статтях, опублікованих у вітчизняних фахових виданнях, у тому числі у 2 виданнях, внесених до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів та загальних висновків, списку використаних джерел (125 найменувань) та трьох додатків. Робота містить 1 таблицю. Загальний обсяг дисертації становить 316 сторінок, з яких основна частина роботи – 161 сторінка.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ІСТОРИКО-СОЦІОЛОГІЧНИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ ПРОТЕСТНИХ ПОДІЙ

1.1. Інтерпретативна традиція в соціології та її теоретико-методологічні трансформації

Соціально-гуманітарні науки загалом, як і соціологічна наука зокрема, зазнали відчутних трансформацій впродовж останніх 120 років. Коріння змін, які вплинули на формування багатьох напрямків соціологічного знання лежать в царині філософії, а саме, в процесах формування герменевтичної теорії. В. Дильтей першим серед філософів активно відстоював необхідність відокремлення наук «про природу» та «наук про дух» (*Geisteswissenschaften*), які сьогодні ми б назвали природничими та соціально-гуманітарними науками, відповідно (Марчук, 2011, с. 112). В. Дильтей вбачав ключову відмінність між цими групами наук у тому, що природничі науки передбачають спостереження зовнішніх об'єктів, тоді як соціально-гуманітарні базуються на розгляді внутрішніх стосовно людини об'єктів. Ключовим методом тут є не спостереження, а розуміння (Марчук, 2011, с. 109, 116). Герменевтика, звісно, не була продуктом теорії В. Дильтея. Наука, що витлумачує прихований зміст неоднозначних та важкоінтерпретованих текстів (Марчук, 2011, с.117), або, як про неї говорив В. Дильтей, «вчення про мистецтво витлумачення писемних пам'яток», існувало (Дильтей, 1996) з давніх давен, інтерпретуючи, передусім, біблійні, філософські, літературні тексти. В. Дильтей, в свою чергу, трансформував герменевтику «у наукову методологію пізнання наповненого людськими смислами історичного світу життя» (Марчук, 2011, с. 121). Вивчення смислів, які люди вкладають у соціальну реальність, що їх оточує, і є ключовим напрямком інтерпретативної традиції в соціології.

Р. Дж. Коллінгвуд (Collingwood) – британський філософ та історик – вважав природним бажання людини зрозуміти саму себе. Більше того, на його думку, без знання самого себе інші знання людини не повні. А під знанням самого себе філософ розумів насамперед знання про розум людини (1994, с. 163). Співзвучно з ідеями В. Дильтея, Р. Дж. Коллінгвуд розділяв методи вивчення дійсності на ті, що вивчають об'єкти «ззовні» та «зсередини», і вважав, що мислителі епохи позитивізму помилково намагались вивчати розум «ззовні» методами природничих наук. На думку ж Коллінгвуда, досліджувати людські бажання, переконання, думки необхідно «зсередини», звертаючись до їх інтерпретації (Collingwood, 1994, с. 166, 169), адже причина певних подій криється не у зовнішньому світі, а у розумі актора, що цю подію створює.

Для опису теорій інтерпретативної традиції в соціології важливо згадати ідеї Г. Зіммель. В концепції про форми усупільнення теоретик розглядав суспільство як процес його створення, що безперервно відбувається у процесах взаємодії між людьми. Г. Зіммель пропонував називати суспільством будь-яку сукупність людей, які вступають у взаємодії (Frisby, 1990). Тобто, на відміну від структуралістських підходів до інтерпретації суспільства як детермінуючої системи по відношенню до діяльності індивідів, ідеї Г. Зіммеля надають соціоутворювальної сили кожній інтеракції між акторами. А такий підхід, у свою чергу, підштовхує соціологію до вивчення цих окремих взаємодій та людського досвіду цих взаємодій.

Рубікон на шляху набуття сьогоденного вигляду соціологічна наука перейшла з розробкою поняття «розуміюча соціологія» одним з класиків науки М. Вебером. На противагу позитивістській традиції, яка розглядає дії акторів як такі, що існують об'єктивно, М. Вебер говорив радше про значення дій для людини. Такий підхід, по-перше, дозволяє твердити, що реальність конструюється самими акторами через надання значень власним діям, а отже, реальність є суб'єктивною. По-друге, зміщуючи предмет

соціологічних досліджень з дій як таких на значення, що їх актори вкладають у власні дії, М. Вебер пропонує основний метод аналізу соціальної реальності – інтерпретацію. Інтерпретація або пояснення смислів, які створює людина і якими сама себе оточує, і є завданням соціології (Weber, 1994). Ознакою соціального є суб'єктивний смисл, який можна інтерпретувати та розуміти. Та саме цей суб'єктивний смисл соціальної реальності як культурного продукту людської діяльності є головним чинником створення цієї реальності. Отже, пояснити соціальну реальність навколо дослідник зможе лише зрозумівши, які значення актори вкладають у свої дії, якими цінностями, ідеями та мотивами керуються в соціальних взаємодіях (Іонин, 2004, с. 72-73). З виникненням розуміючої соціології з'явився новий фокус соціологічних досліджень – повсякденне життя людей, мотиви та наслідки їхніх дій, значення тих чи інших дій. По-різному ці та інші аспекти розглядають теорії мікрорівня, що сформувались в межах інтерпретативної традиції: символічний інтеракціонізм, феноменологія, етнометодологія, когнітивна соціологія та інші.

До теорій інтерпретативної традиції відносять ідеї Ф. Знанецького, який присвятив свої роботи, зокрема, окресленню теорії та методології соціології як науки. Ф. Знанецький вважає соціологію наукою про культуру. Так само як і наука про природу, соціологія вивчає людину. Однак якщо система природи існує об'єктивно, без втручання людини, система культури існує завдяки соціальним взаємодіям, в яких вона конструюється (Znaniecki, 1934, с. 35). Соціальна реальність створюється в процесі взаємодії людей в певних соціальних групах, що ґрунтуються на визначених схемах правил і цінностях спільних для представників цих груп (Halas, 2010, с. 57). Дані, які вивчають дослідники культури, мають характерну особливість – «гуманістичний коефіцієнт». Цей термін, введений Ф. Знанецьким у науковий обіг, означає, що будь-який елемент культури, обраний у якості об'єкта для теоретичних рефлексій соціолога-дослідника, має свою суб'єктивність, адже належить до чийогось активного досвіду і створений ним.

Якщо дослідник вивчає культурну систему без врахування гуманістичного коефіцієнту, тобто не враховує досвід та діяльність людей, об'єкти його вивчення стають далекими від реальності (Znaniecki, 1934, с. 36-37; Halas, 2010, с. 55-56). Тобто, соціальні факти створені соціальними акторами та наділені властивостями, яких ті їм надають. Таким чином, зрозуміти соціальні факти можна лише з перспективи цих акторів. Для цього потрібно стати на їхнє місце, прийняти їхню позицію.

Символічний інтеракціонізм – важливий теоретичний напрямок інтерпретативної традиції, який асоціюється, у першу чергу, із іменем Дж. Г. Міда. Теоретик розглядає жест, у широкому значенні цього слова, як індивідуальну дію, що наділена смислом. Смысл, що несе в собі певний жест розуміють як актор, так і інший або інші. Цей жест стає стимулом реакції для іншого. Реакцією у відповідь стає інший жест, і так починається взаємодія (Мид, 1994). А саме взаємодія, тобто інтерсуб'єктивні дії, за Дж. Г. Мідом уможливають як існування суспільства в цілому, так і існування окремої людини як соціального актора. Г. Блумер розвиває ідеї Дж. Г. Міда про те, що світ людей створюється в процесі людської взаємодії і має соціальну природу, та про те, що взаємодія уможливується завдяки тому, що навколишні об'єкти мають значення для акторів, в у відгук на ці значення актори і діють. Г. Блумер, навіть, вживає слово «світи», адже не вважає значення об'єктів, що стимулюють дії та, як наслідок, взаємодії, сталими (Blumer, 1966). Такі ідеї кореспондуються з ідеями інших класиків символічного інтеракціонізму – Т. Лукманом та П. Бергером про конструювання соціальної реальності. На думку мислителів, соціальний світ, з одного боку, впливає на діяльність акторів через процеси інтерналізації, тобто засвоєння певних норм, цінностей, патернів поведінки, а, з іншого боку, конструюється цими ж акторами у процесі їхньої діяльності та подальшої екстерналізації та об'єктивації цих норм, цінностей та патернів поведінки (Berger, Luckman, 1966). Повертаючись до ідей Дж. Г. Міда та Г. Блумера, важливо підкреслити: якщо соціальний світ конструюється у

процесі взаємодії, а соціологічна наука покликана досліджувати цей соціальний світ, то першочерговим завданням соціолога є вивчення ситуації взаємодії та дослідження тих інтерпретацій, якими оперують люди в процесі взаємодії.

Одним з ключових напрямків розвитку інтерпретативної традиції є феноменологія А. Шюца та Г. Гарфінкеля. Соціальний світ для А. Шюца, так само, як і для М. Вебера, є світом значень. За словами В. Бурлачука, А. Шюц вбачає ключову роль соціологічної науки в дослідженні проблеми значення (2001, с. 101). Велику увагу А. Шюц приділяє інтерсуб'єктивності соціального світу, підкреслює, що «життєвий світ» – рутинний повсякденний світ людини – формується в постійних взаємодіях. І саме цей життєвий світ, цю життєву реальність як досвід повсякдення А. Шюц пропонує вивчати суспільним наукам (Шюц, 1994, с. 488-491; Малицька, 2009, с. 102). А. Шюц пояснює, яким чином відбувається повсякденна взаємодія між людьми. В процесі соціалізації в певному суспільстві людина засвоює стандартизовані, типізовані схеми поведінки – культурні зразки. А. Шюц називає їх «рецептами» (2003b, с. 195). В українській науковій літературі на позначення таких інструкцій-рецептів можна зустріти словосполучення «перцептивні схеми» (Карівець, 2015, с. 36). З одного боку, перцептивні схеми – це інструкції, які спрощують прийняття рішень, пропонуючи людині стереотипи діяльності в суспільстві у відповідності до бажаного результату. З іншого боку, перцептивні схеми є своєрідними схемами інтерпретації, які дозволяють зрозуміти мотиви актора, що діє певним чином (Шюц, 2003b, с. 195). Отже, саме ці схеми становлять ключову зацікавленість для дослідників.

Важливою характеристикою перцептивних схем поведінки є їхня біографічна детермінованість (Карівець, 2015, с. 36). Ми розуміємо дії інших людей, а отже, можемо їх проінтерпретувати, пояснити мотиви та цілі іншого, які спонукали його до цих дій. Але це лише у випадку, якщо ми обидва належимо до однієї й тієї самої культури, маємо спільний досвід.

Чужа ж до цієї культури людина не сприймає перцептивні схеми як щось самоочевидне, як даність. Для чужого не очевидним є зв'язок певної дії з бажаним результатом, він перевіряє цей зв'язок на власному досвіді, у власній діяльності (Шютц, 2003b, с. 195-197). Саме тому для дослідника – чужого до соціальної спільноти чи групи, яку він досліджує, – важливо співвідносити поведінку акторів не зі своїми культурними зразками, а з культурними зразками самих акторів. Лише за таких умов дослідник зрозуміє справжні значення, які актори вкладають в свої (Шюц, 1994, с. 493-494). На прикладі солдата, який повертається додому з війни, А. Шюц демонструє як під впливом відмінностей у досвіді раніше близькі люди починають віддалятися один від одного, не розуміти думок і вчинків одне одного. Так відбувається тому, що нові перцептивні схеми рідних та друзів можуть виявитись уже не знайомими солдатіві, і, навпаки, новий досвід солдата є незнайомим для його колишнього оточення. Отже, за умов зміни системи релевантностей (тобто, тих критеріїв, заснованих на яких, людина розмірковує та приймає рішення), змінюється міра надійності знань, якими володіє людина про іншого (Шютц, 2003a, с. 214-216). Професорка О. Даниленко (2017) пише про подібні ситуації зміни систем релевантностей на прикладі сучасних українських солдатів, які повертаються з російсько-української війни.

Г. Гарфінкель слідом за А. Шюцем підкреслює необхідність вивчення світу повсякдення, закликає соціологів досліджувати буденні події як самостійні соціальні феномени (Гарфінкель, 2007, с. 9). Соціолог виходить з того, що в суспільстві або спільноті існує певна колективна згода, спільне розуміння щодо значущих для суспільства або спільноти питань. Таким чином, коли людина щось говорить чи діє певним чином, вона передбачає, що інша людина зрозуміє її виходячи зі здорового глузду, який базується на тих універсальних для суспільства чи спільноти знаннях. У реальному житті не все, що мають на увазі, фактично проговорюють у розмовах між людьми. Частина з того, що співрозмовники розуміють – їх спільні базові знання.

Кожна людина говорить, використовуючи певну схему інтерпретації. І вона розраховує, що цю ж схему інтерпретації використовує і її співрозмовник. Стороння ж людина, яка не володіє базовими спільними для цих людей знаннями, скоріш за все, зрозуміє не все з їхньої розмови. Невисловлене лишитья прихованим (Гарфінкель, 2007, с. 36-38, 50). Ті схеми або моделі поведінки, що існують у свідомості людини, і є спільними для представників однієї спільноти, Г. Гарфінкель назвав «фоновими очікуваннями» (Ионин, 1979, с. 148). Ці ж фонові очікування є своєрідними схемами інтерпретації, які допомагають зрозуміти слова та дії інших людей, події та явища (Гарфінкель, 2007, с. 47). Фонові очікування – властивості повсякдення, які, зазвичай не аналізують, а сприймають як даність. Шляхом руйнування звичних для людей ситуацій Г. Гарфінкель пропонував вивчати фонові очікування. А досліджуючи фонові очікування, ми вивчаємо структуру суспільства, адже вона конструюється в процесі соціальної взаємодії. Важливо, що процес соціальної взаємодії є процесом розуміння або інтерпретації, адже під час своєї діяльності люди постійно узгоджують власні дії та інтерпретують дії один одного у відповідності до фонових очікувань (Ионин, 1979, с. 144-150). Отже, взаємодія людей в суспільстві відбувається згідно з певними моделями або схемами (фоновими очікуваннями), і ця взаємодія полягає у взаємній інтерпретації дій у відповідності до цих фонових очікувань.

Розуміюча соціологія дала відчутний поштовх і в розвитку когнітивної антропології, адже саме ця галузь науки побудована на інтерпретації значень дій представників інших культур. І, відповідно до розуміння М. Вебера, в основі такої інтерпретації мають бути мовленнєві та мисленнєві конструкти представників тих культур, а не соціальний і культурний капітал дослідника. Відомий антрополог та соціолог культури К. Гірц вважав культурою ті смисли, які продукують люди, і вбачав завдання дослідника в аналізі та інтерпретації цих смислів, пошуках їхніх значень (2001, с. 11). Для того аби дізнатись, «ким люди себе вважають, що, на їхню думку, вони роблять, і з

якою метою, на їхню думку, вони це роблять, необхідно дізнатись, в яких структурах значень (*frames of meaning*) вони визначають своє життя» (Warnke, 2011, с. 45). Власний підхід до наукового аналізу оточуючого світу К. Гірц назвав «насиченим описом» (*thick description*). Насичений опис – це розгляд, адекватний глибокий опис та пояснення структур сигніфікації або позначення (*structures of signification*) певних культурних кодів, які мають соціальну значущість (2001, с. 12, 16-17, 22). Дотримуючись підходу насиченого опису, дослідник переходить до узагальнень й теоретизувань лише після детального вивчення дрібних, локальних явищ та фактів на мікрорівні (2001, с. 30). Відповідно до підходу К. Гірца, антропологія націлена на пояснення, тобто інтерпретацію, наповнених змістом концептуальних структур, які дослідник може виокремлювати, спостерігаючи за діяльністю представників інших культур. Однак, за словами науковця, антропологія не обов'язково досліджує чужі народи і чужі культури. К. Гірц підкреслив тенденцію до зміщення дослідницького інтересу його сучасників в бік власної культури, її спільнот та субкультур (2001, с. 23). Отже, тлумачення людської взаємодії та вивчення символічних систем, що формуються в процесі взаємодії акторів, які представляють певну спільноту або частину суспільства, має відбуватись шляхом насиченого опису, тобто глибокої інтерпретації значень цих символічних систем.

Вчення К. Гірца акцентує увагу на тому, що саме значення, які актори вкладають у власні дії, і надають тим діям сенсу. А також на те, що найбільш ґрунтовним методом дослідження соціальних процесів є інтерпретація символічних систем, які люди формують у процесі взаємодії. Однак найважливішим аспектом теорії К. Гірца є ідея соціального конструювання реальності, що постає з процесу інтерпретації. Оскільки дослідники оперують власними інтерпретаціями тих значень, які їхні респонденти озвучують, культура як соціальний факт і культура як факт теоретичний можуть не співпадати (Geertz, 1973, с. 15). Дж. Александер, аналізуючи вчення К. Гірца, звертає увагу на те, що К. Гірц називає роботи антропологів

інтерпретаціями другого та третього порядку, адже коректно інтерпретувати отриману від респондента інформацію може лише сам респондент (це буде інтерпретація першого порядку). І К. Гірц навіть вживає слово «фікція» для означення інтерпретацій антропологів (Alexander, 2011, с. 59). Однак роботи антропологів не фікціями у побутовому значенні цього слова, вони не є вигадками, натомість це щось створене, сконструйоване, тобто вторинне.

Активний розвиток когнітивної антропології дав поштовх розвитку когнітивної соціології. Термін «когнітивна соціологія» першим використав А. Сікурел (Cicourel), який, спираючись на ідеї лінгвіста Н. Чомскі, розглядає правила розуміння соціальної взаємодії за аналогією з правилами граматики. А. Сікурела цікавить насамперед питання про те, як ми отримуємо, зберігаємо та використовуємо знання в інституційно обумовлених соціальних комунікаціях (2002). Відповідно, в центрі його досліджень – аналіз інтерпретативних процедур, за допомогою яких актори тлумачать і водночас створюють соціальну реальність.

За словами Е. Зерубавеля (Zerubavel), одного з найвідоміших сучасних когнітивних соціологів, саме соціологічна перспектива дозволяє побачити не лише спільні для всіх людей риси мисленнєвого процесу, а й відмінності патернів мислення, властивих різним культурам і соціальним групам. Когнітивні соціологи цікавляться характеристиками процесу мислення різних людей не стільки на індивідуальному рівні (як індивідів) чи на універсальному рівні (як людських істот), а насамперед на проміжному інтерсуб'єктивному рівні – як істот соціальних (1999, с. 5-6). Адже, як зазначає Е. Зерубавель, мислення кожної особи здебільшого не є унікальним; завдяки мові, індивідуальна суб'єктивність людини трансформується в інтерсуб'єктивність і уможливорює комунікацію між людьми. З іншого боку, мислення не є універсальним. Радше, воно є продуктом соціального середовища, в якому ми перебуваємо. Актори формують власне уявлення про світ не лише особисто, «а й опосередковано, через ментальну участь у різноманітних соціальних спільнотах». Таким чином, аби зрозуміти «людину

соціальну», яка, на відміну від позаконтекстуальної «людини розумної», потрапляє у фокус соціологічної розвідки, ми маємо дослідити її «ментальний ландшафт» (*mindscapes*) – ті значення, концепти та, зрештою, схеми мислення, які людина поділяє зі своєю спільнотою (Zerubavel, 1999, с. 7-9). Згідно з Е. Зерубавелем, схеми мислення – патерни обробки інформації – є «конвенційними соціоментальними структурами, узасадженими в когнітивних традиціях (сприйняття, уваги, пов'язування та згадування), які мають свою культурну, історичну та субкультурну специфіку і які ми засвоюємо під час нашої мисленнєвої соціалізації» (Zerubavel, 1999, с. 7-9). Вочевидь, саме такі когнітивні схеми і лежать в основі нашого тлумачення соціальних подій; і саме на них спирається соціолог при інтерпретації соціальної дійсності.

Підсумовуючи наш огляд інтерпретативних підходів у соціології, виокремимо основні ідеї інтерпретативної традиції. Соціальна реальність та суспільство формуються та змінюються, а люди як соціальні істоти існують завдяки щоденним інтерсуб'єктивним взаємодіям. Водночас, передумовою взаємодії між акторами є існування певних патернів чи схем інтерпретації (фреймів, перцептивних схем за А. Шюцем, фонових очікувань за Г. Гарфінкелем тощо), що дозволяють акторам розуміти смисли, закладені в дії іншого так само, як розуміють їх вони. З цієї тези випливає важливий висновок: соціальний світ є світом значень або смислів, адже люди діють і взаємодіють у відповідності з власними інтерпретаціями значень, які вони надають діям інших акторів та об'єктам соціальної реальності. Тому дослідникам-соціологам, які ставлять собі за мету зрозуміти соціальну реальність, варто вивчати ті смисли, які люди вкладають у свої дії, досліджувати причини, мотиви, емоції, якими вони керуються у своїй щоденній діяльності (мікрорівень).

Отже, з погляду інтерпретативної традиції, основним завданням соціологів і основним методом аналізу реальності є дослідження смислів, які мають соціальне значення. Однак патерни інтерпретації, що лежать в основі

взаємодії акторів, розглядаються вченими як біографічно (соціально і культурно) детерміновані. Отже, дослідник, аби правильно інтерпретувати поведінку актора, має співвідносити її не зі своїми культурними зразками, а з культурними зразками цих акторів. За К. Гірцом, «насичений опис», тобто ґрунтовне, глибоке пояснення структур значущих для певної спільноти смислів, може здійснити лише представник цієї спільноти. Більше того, смисли розглядають як суб'єктивні та такі, що можуть змінюватися з часом. Тому найбільш точно та коректно пояснити власні вчинки може лише сама людина або той, хто добре її знає, а не сторонній інший, який досліджує ці вчинки шляхом відстороненого об'єктивного спостереження (з погляду «третьої особи»).

З розвитком різноманітних теоретико-методологічних підходів у межах інтерпретативної традиції актуалізувалась потреба в нових методах, які б дозволяли соціальним дослідникам зібрати емпіричний матеріал та проаналізувати його згідно з окресленими теоретичними підвалинами. Для того, аби вловити ті смисли, згідно з якими різні актори тлумачать явища й події навколо себе та які вкладають у свої щоденні взаємодії, що і відтворюють соціальне життя, дослідники почали розробляти та використовувати нові різноманітні якісні методологічні підходи (Скокова, 2009b, с. 28). Особливе місце серед цієї когорти методологічних підходів та тактик посідає методологія усної історії, яка ставить у центр дослідження розповідь учасника певних соціально значущих історичних подій про свій власний суб'єктивний досвід участі у цих подіях. Усноісторична методологія, як буде викладено далі, може вдаватися до методу глибинного інтерв'ю, що передбачає процес інтерсуб'єктивної комунікації, спрямованої на прояснення і уточнення смислів, між дослідником-інтерв'юером і респондентом. При цьому роль інтерв'юера не обмежується інтерпретацією смислів, які артикулює респондент. Натомість відбувається процес, який можна назвати інтерпретаційним діалогом. По-перше, дослідник за допомогою спеціальних методологічних інструментів конструє ситуацію

інтерв'ю таким чином, аби респондент не просто відповідав на запитання інтерв'юера, а починав рефлексувати над власним досвідом і сам здійснив перший етап інтерпретації як співдослідник – привідкрив власні інтерпретативні схеми співрозмовнику-досліднику (перспектива «першої особи»). По-друге, дослідник через діалог сприяє проясненню і уточненню смислів, які артикулює респондент, а також оприявненню його інтерпретативних схем (фреймів). При цьому, ведучи комунікацію, інтерв'юер прагне пристати на позицію іншого, зрозуміти його ідеї, його суб'єктивну точку зору (перспектива «другої особи»).

Таким чином, методологія усної історії дотримується ключових теоретичних засад інтерпретативної традиції. По-перше, вона виходить із тези про значеннєву природу соціальної реальності й фокусує увагу дослідження на інтерпретативних схемах, притаманних акторам та соціальним утворенням, що їх ці актори представляють. При цьому, по-друге, усноісторична методологія визнає інтерсуб'єктивний характер соціальної реальності, пов'язаний з фундаментальною інтерсуб'єктивністю будь-яких процесів семіотичної комунікації, і тому прагне досліджувати смисли та інтерпретативні схеми в їх інтерсуб'єктивній комунікаційній динаміці. І, нарешті, по-третє, усноісторичний підхід створює умови для перетворення інтерпретаційного діалогу, прикладом якого є глибинне інтерв'ю, на ефективний інструмент якісного соціологічного дослідження, що використовує ресурси інтерсуб'єктивної семіотичної комунікації між дослідником і респондентом.

1.2. Особливості глибинного інтерв'ю в методології усної історії

Виникнення усної історії. Усна історія в широкому значенні – міждисциплінарна галузь досліджень, що вивчає історичне, культурне та соціальне минуле крізь індивідуальний досвід людини. У вужчому ж значенні, усна історія – це методологія збору, збереження та аналізу

інформації про певні історичні події з особистих свідчень людей. Дослідники називають усну історію також тактикою (Семенова, 1998, 231-240), проте видається, що методологія все ж більше відповідає визначенню тій сукупності інструментів, тактик та принципів, які разом називаються усною історією. Усноісторичні свідчення можуть стати в нагоді не лише історикам, а й соціологам, літераторам, лінгвістам, журналістам, психологам тощо. Методологія усної історії з одного боку дозволяє зберегти історію (*history*) певного періоду для майбутніх поколінь. А з іншого – дізнатись особисту історію (*story*) людини, а ширше – спільноти (Janesick, 2014, с. 300). Фіксуючи спогади респондентів про певний історичний період, науковці мають змогу зберегти свідчення учасників певної історично важливої події та вивчати окреслений історичний феномен шляхом історико-соціологічного дослідження крізь призму індивідуального досвіду особистості.

Усна історія як галузь дослідження виникла в середині ХХ століття з низки причин, зокрема і завдяки технічному прогресу, який дозволив робити аудіозаписи свідчень. Однак змістовно більш важливими є інші передумови виникнення і поширення усноісторичних досліджень, зокрема і в соціології – зміни, які відбулися в середині ХХ століття як в науці, так і в світобудові та, відповідно, світосприйнятті. Першим із таких чинників є парадигмальні зміни в соціальних науках, про які йшлося вище: поступовий відхід від позитивістських і об'єктивістських підходів пояснення світу та так званий «антропологічний поворот» – звернення наукової зацікавленості до людини, до її індивідуального досвіду; зацікавлення історією та соціологією повсякдення (Кісь, 2007, с.7; Ханенко-Фрізен, 2010, с. 12). Інший чинник – усвідомлення плюралістичності світу, яке формувалося під впливом розпаду колоніальної системи світу та появи нових національних держав, під впливом народження нових політичних та соціальних рухів. Наслідком усвідомлення плюралістичності суспільства є потреба в переосмисленні власного минулого, зокрема і шляхом досліджень маловідомих та заборонених тем, а також шляхом надання «голосу» маргінальним і недослідженим категоріям

населення (Ханенко-Фрізен, 2010, с. 12). Такі зміни в суспільстві та науці призвели до усвідомлення того, що в дослідженнях суспільних процесів необхідно враховувати багатоманітність в інтерпретаціях тих чи інших подій (Кісь, 2007, с.7), адже досвід, сприйняття, почуття кожної окремої людини є самоцінними.

В Україні усна історія почала розвиватись лише в період незалежності, і сталося це з кількох причин. По-перше, в нашій країні цей самий «антропологічний поворот», який на Заході відбувся 40 років тому, ми спостерігаємо сьогодні. Соціальні та гуманітарні науки зробили величезні кроки в бік мікрорівня: для істориків, культурологів, соціологів стали цікавими дослідження людського повсякдення, особистого досвіду людини, її мотивів, думок тощо. По-друге, в Радянському Союзі більшість історично важливих і трагічних для українців тем були табуовані. Як наслідок, ґрунтовні дослідження з історії Голодомору, Голокосту, історії Другої світової війни, історії Церкви, з життя підпілля на Західній Україні, життя радянських дисидентів, тощо (Симончук, 2009, с. 147-149) відбулись через 40, 50, 60 років після подій, а це не могло не вплинути на повноту і достовірність зібраних свідчень. Отже, сучасні українські дослідження в сфері суспільно-гуманітарних наук, які базуються на методології усної історії є надзвичайно важливими і своєчасними.

Особливості усноісторичної методології. Методологія усної історії має певні особливості. По-перше, за словами класика усної історії А. Портеллі: «головне, що визначає усну історію – це те, що вона говорить нам не стільки про факти, скільки про їх значення» (Portelli, 1991, як цит. у Кісь, 2017). Отже, оскільки дослідник не націлений на пошук певної «історичної правди» і розуміє, що кожне свідчення є одним зі способів інтерпретації світу, можлива множинність історичних правд. З цього випливає кілька наслідків, які, своєю чергою, теж є особливостями усноісторичної методології. Отже, по-друге, дослідники, що використовують методологію усної історії, готові почути широкий спектр голосів: не лише

лідерів думок, а і представників невідомої більшості, а також представників маргіналізованих спільнот. Краще і повніше, ніж інші методології, усна історія дозволяє відтворити ту множинність точок зору, яка існує в реальному світі (Ханенко-Фрізен, 2010, с. 12-14). По-третє, дослідники не лише готові почути різних людей, а й запитати про їхнє повсякденне життя. Усна історія досліджує приватні сторони життя, часто не задокументовані іншими джерелами (Yow, 1994, с. 10-11). По-четверте, знов таки, оскільки немає єдиної історичної правди, а важливою є правда кожного респондента, що розкривається з його позиції, свідчення, які збирають дослідники, і конструюють ту реальність, яка стає предметом дослідження. А самі респонденти стають активними учасниками дослідження, можна навіть сказати, співдослідниками, адже неабияк впливають на його результати (Janesick, 2014, с. 300). Тобто респонденти із об'єктів стають суб'єктами, збільшується значимість їхніх суб'єктивних інтерпретацій для результатів дослідження.

Ще однією особливістю усноісторичної методології є її релевантність при дослідженні сенситивної тематики та травматичного досвіду (Мусієздів, 2008). І, нарешті, остання методологічна особливість усної історії, про яку варто згадати: ця методологія спонукає до створення матеріалів дослідження – свідчень – у наративній формі. Лінгвіст Г. Розен акцентував на тому, що саме процес нарації, або оповіді, корелює з процесом мислення людини (Rosen, 1988, с. 81). Розповідь дозволяє слухачеві зазирнути в життєвий простір оповідача, побачити його ідеї, емоції, переживання.

Методологію усної історії часто критикують. Різні думки опонентів усноісторичної методології можна звести до запитання: «Чи можна довіряти усноісторичним свідченням?» Таке запитання часто ставлять і щодо інших якісних методів. З одного боку, роботам, що спираються на якісну методологію, закидають надто суб'єктивний вплив дослідника на дослідницький процес. Адже саме дослідник ініціює розмову, обирає респондента, керує ходом бесіди тощо. З іншого боку, ставлять під сумнів

об'єктивність свідчень, отриманих від одиничних свідків чи учасників подій. Однак на обидва закиди існують слушні контраргументи.

В якісній методології й дійсно констатують наявність впливу дослідника на саме дослідження. Проте для кількісних досліджень характерна та сама суб'єктивність. Тут теж дослідник формулює тематику і запитання, так само збирає відповіді на ці питання і аналізує зібрані результати. Звісно, при зборі сформульованих варіантів відповідей на короткі, чітко стандартизовані запитання вплив інтерв'юера менший. Однак існують інші чинники, що вносять хиби і впливають на правдивість отриманих свідчень. Серед них і такі, що теж вказують на суб'єктивний вплив дослідника, наприклад: нав'язування дослідником проблематики та варіантів відповідей, недовіра до інтерв'юера з боку респондента, незрозуміння сформульованого соціологом питання чи його хибне розуміння тощо (Бурдьє, 1993, с. 171-172, 176-177; Yow, 1994, с. 5-74). Натомість дослідники, які використовують якісну методологію, усвідомлюють наявність власних суб'єктивних впливів. І саме через це усвідомлення вони враховують власну дослідницьку позицію та власний досвід, аналізуючи та інтерпретуючи результати досліджень. Таким чином, потенційний недолік перетворюється у особливість, у визнання частковості своїх результатів. Водночас, дослідники-кількісники цей вплив не враховують.

Аналогічні міркування висловлює знаний соціолог П. Бурдьє (Bourdieu). Він критикує саме традиційне формалізоване інтерв'ю за величезний вплив дослідника, який своїм втручанням формує артефакти, що їх потім і піддає аналізу. На думку П. Бурдьє, в ситуації стандартизованого інтерв'ю інтерв'юер виходить з власної соціальної позиції, оперує власним лінгвістичним капіталом, який часто не співпадає з соціальною позицією і лінгвістичним капіталом респондента. Врешті, інтерв'юер визначає форму і зміст комунікації між ним і респондентом. Усі ці чинники створюють феномен, який П. Бурдьє називає «символічним насиллям». Таким шляхом продукуються вимушені відповіді, які і ведуть до формування артефактів, що

потім досліджуються (1996, с. 18, 23). П. Бурдьє пропонує відслідковувати вплив дослідника на дослідження і намагатися його обмежити. Він навіть вводить в обіг термін для позначення окремого напрямку в соціології – «рефлексивна соціологія». Практикування рефлексивної соціології допомагає виявляти символічне насилля і знижувати його: дослідник має пам'ятати про своє місце в соціальному просторі (цінності, інтелектуальне поле, культурний та символічний капітали тощо) і аналізувати його вплив на дослідження (Bourdieu, 1996, с. 20, 27). Для привнесення в дослідження більшої об'єктивності, критичному аналізу має піддаватись соціальний і культурний капітал не лише респондента, а й інтерв'юера, або, якщо сказати коректніше, ситуації інтерв'ю і загалом ситуації дослідження.

Окрім того, дослідники констатують і позитивні впливи інтерв'юера на оповідача, що мають місце саме в усноісторичних дослідженнях. Зокрема, дослідник надає нараторові можливість бути почутим; можливість розповісти власну історію і відчуття її важливості; можливість структурувати розрізнені події та надати їм сенсу; можливість усвідомити власні цінності, принципи, ідеї, а іноді й можливість надати сенсу не лише певним подіям, а й власному життю; можливість лишити свідчення для майбутніх поколінь тощо (Yow, 1994, с. 158-159). Крім того, саме заохочувальне, некритичне і уважне слухання інтерв'юера, характерне для усноісторичного інтерв'ю, розглядають як засіб емоційної підтримки. Ті, хто проговорюють власний травматичний досвід уважному слухачеві, часто відчують терапевтичний ефект (Ritchie, 2003, с. 233-234). Психолог Д. Лауб, який в дитинстві пережив Голокост, а згодом сам збирав свідчення про події Голокосту, наголошує на тому, що люди, які пережили травматичні події, мають потребу розібратись з власним досвідом. Але для того, аби цю потребу реалізувати, «їм необхідні сприятливі обставини – зацікавлений слухач, який надасть їм змогу виговоритись». Без адекватного слухача такий процес, зазвичай, неможливий (Карут, 2017, с. 81). Р. Дж. Ліфтон, психіатр, роботи якого присвячені різним катастрофам ХХ століття зазначав, що ті, хто вижили у

великих катастрофах, часто відчують провину за те, що вижили саме вони. А процес свідчення перетворює провину перед тими, хто загинув на відповідальність за те, щоб розповісти світові їхні історії за них. Так свідчення набувають терапевтичного характеру (Карут, 2017, с. 36-37). Й. Шваліна в своїй книзі «Мовчання говорить» демонструє, що після великих історичних катастроф, таких як Голокост, дуже часто мовчали цілі покоління: і кати, і жертви, і сторонні спостерігачі. Через це мовчання трагічний, травматичний досвід не був осмислений і усвідомлений, а це, в свою чергу, проявлялось у вигляді посттравматичних стресових розладів, різноманітних психічних і психологічних проблем навіть не в учасників тих подій, а у їхніх дітей та онуків (2016, с. 75-106). Отже, вплив дослідника на респондента не варто розглядати суто як негативне явище, в дослідженнях з усної історії сама ситуація інтерв'ю, в яку інтерв'юер затягує респондента, за умов дотримання методології, дає респондентові низку переваг.

Суб'єктивність так само не слід вважати недоліком усноісторичних свідчень. Вона, радше, є їхньою особливістю. А може бути і перевагою – залежно від мети дослідження. Напрочуд влучно з цього приводу висловила американська професорка В. Янесік: «Усна історія валідизує суб'єктивність учасників та пишається нею» (Janesick, 2014, с. 300). Дослідники підкреслюють, що найцікавіші результати усноісторичних досліджень знаходяться не у близькості до факту, а, навпаки, у відступі від нього. Там, де дослідникові вдається знайти прояви символів, значень, ідей, уяви, які контрастують з реальним фактом, і криється найцікавіше для інтерпретації поле. Більше того, саме дрібні фактологічні помилки є психологічним показником щирості свідчень, тобто їх правдивості (Portelli, 2003, 68-70). Отже, неправдивих усноісторичних свідчень немає. Навіть якщо певні факти не збігаються з реальністю, це не означає, що свідчення є ненадійним: воно може містити особистісні інтерпретації людини, які для соціолога є важливішими за факти (Portelli, 2003, 68-70). Важливою є також думка про те, що запитувати респондента варто лише про питання, в яких він

є експертом, на яких він знається. За словами П. Бурдьє: говорити з респондентом варто про проблеми, характерні його соціальним позиціям (Bourdieu, 1996, с. 23). Адже якщо людина говорить про власний досвід, її свідчення не можуть бути неправдивими (Yow, 1994, с. 15). Вимоги до достовірності будь-яких якісних методів дослідження відрізняються від вимог, які ми висуваємо до кількісних методів, так само як відрізняються питання, на розв'язання яких ці методи направлені. Якісна методологія має свої суворі стандарти процедури проведення дослідження і оцінки його якості (Yow, 1994, с. 5). За умов якісного виконання методологічних настанов, результати дослідження будуть валідними.

Фокусування дослідницьких стратегій на людині як суб'єкті й свідку історії та на її особистому досвіді потребує звернення до одного з якісних соціологічних методів дослідження (Кісь, 2007). Тому в основі усної історичної методології лежить один із соціологічних якісних методів – глибинне інтерв'ю, модифіковане під потреби досліджень з усної історії. Або, іншими словами, якщо ми розглядаємо усну історію як методологію чи тактику соціологічного дослідження, то ця методологія містить комплекс різних засобів, направлених на висвітлення різних історичних подій через переживання їх індивідами в контексті індивідуального життя. І одним з таких засобів, власне, і є глибинне інтерв'ю.

Глибинне інтерв'ю в усноїсторичній методології. Усна історія – дослідницька царина, що виникла на стику кількох соціально-гуманітарних дисциплін: історії, соціології та психології. Ті, хто працюють з усними історіями, вивчають історичні події за допомогою психологічних навичок методом, який спочатку виник у соціології. Таким методом є глибинне інтерв'ю.

Історично розмова завжди була важливим інструментом, за допомогою якого людство передавало знання з покоління у покоління. А в наш час – із середини ХХ століття – розмова стала і важливим інструментом дослідження. Дослідники підкреслюють, що сам формат інтерв'ю є

природним для людини. Адже люди як істоти соціальні схильні до взаємодії та комунікації з іншими людьми; діалогічність, що закладена в інтерв'ю, притаманна нам як соціально-біологічному виду (Brinkmann, 2014, с. 277-278). Інтерв'ю як метод якісного соціологічного дослідження Л. Скокова визначає як «цілеспрямоване соціально-психологічне спілкування інтерв'юера і респондента», продукт взаємодії дослідника і його співрозмовника (2009а, с. 51). Глибинне інтерв'ю є своєрідною розмовою двох людей, де дослідник одночасно є і рівноправним співрозмовником, і тим, хто скеровує бесіду в потрібне русло.

Глибинне інтерв'ю, як і інші соціологічні якісні методи, не дає змоги окреслити масштаб певного явища чи тенденції певних подій. Результати такого дослідження не будуть репрезентативними за регіоном, віком чи іншими демографічними характеристиками. Натомість інформація, зібрана методом глибинного інтерв'ю дозволяє зрозуміти загальний контекст феномену, розглянути розмаїття подій та поглядів людей. Саме цей метод найбільше підходить для фіксації суб'єктивного індивідуального досвіду переживання соціально-історичних процесів (Бондар, 2000, с. 31). І, що найважливіше, саме формат глибинного інтерв'ю дозволяє не просто зафіксувати відповіді людей на питання дослідників, а почути історію людини в цілому.

Метод глибинного інтерв'ю цілком відповідає духу інтерпретативної традиції. Адже глибинні інтерв'ю найкращі для дослідження сенсу, який актори надають власним діям. З глибинних інтерв'ю ми бачимо, які значення надають люди власним діям і взаємодіям з іншими (Della Porta, 2014а, с. 230). Саме цей підхід дозволяє зафіксувати те, як люди інтерпретують значення навколишнього світу та власних дій в ньому, інтерпретують власні мотиви, емоції, відчуття та почуття.

Соціологи вважають, що в дослідженнях з усної історії респонденту варто давати якомога більше простору для розкриття нових тем, які могли не потрапити до уваги дослідника (Bosi, Reiter, 2014, 134). Адже саме коли

респондент займає активну позицію у розмові, стають зрозумілими його внутрішні смисли (Скокова, 2009а, с. 51). А найбільш змістовними є ті глибинні нарративні інтерв'ю, які фактично перетворились на монологи респондентів (Berg, 2004, с. 89). К. Риссман (Riessman) називає оповідача «важливою змістоутворювальною (*meaning-making*) структурою» і закликає дослідника поважати саме той спосіб конструювання смислів, який пропонує респондент (1993, с. 4). Саме в тому, аби піддатися життєвій історії респондента, а себе поставити на позицію уважного слухача, П. Бурдьє бачив вихід для дослідника з ситуації символічного насилля, яка виникає у взаємодії інтерв'юера і респондента під час структурованого інтерв'ю (Bourdieu, 1996, с. 23). Звісно, те, яким чином розвиватиметься розмова, дуже залежить від того, чи утворився контакт у інтерв'юера з респондентом, чи зміг інтерв'юер налаштувати респондента на потрібний лад. Нарешті, багато залежить від самого респондента. Кожна людина має свій особистий рівень навичок формулювання, ми різною мірою вміємо структурувати думки та описувати власний досвід. Важливо також, аби людина говорила своїми словами і не збивалась на загальні теми та мовні кліше. І, дійсно, найбільш цілісними та цікавими виявились «інтерв'ю-монологи».

Вплив особистості інтерв'юера на перебіг усноїсторичного дослідження. Відомо, що особистість інтерв'юера, його вміння, знання, досвід, загальна ерудиція, культурний та соціальний капітал, манери та навіть зовнішній вигляд мають значний вплив під час проведення глибинного інтерв'ю (Berg, 2004; Morrissey, 2003; Белановский, 2001; Ковалев, Штейнберг, 1999). Але деякі особисті якості та навички інтерв'юера є ключовими для проведення якісного інтерв'ю.

Серед особистих якостей інтерв'юера насамперед слід виділити вміння слухати та уважність до слів респондента і ніколи його не переривати (Thompson, 2000, с. 222). Дослідники, які працюють з глибинними інтерв'ю, підкреслюють, що найважливіше вміння інтерв'юера – вміння дозволити респондентові говорити. Як синонім до глибинного інтерв'ю соціолог

П. Бурдье вживає термін «активне та методичне слухання» (Thompson, 2000, с. 226-227), а усний історик В. Р. Йов – «заохочувальне, некритичне слухання» (Yow, 1994, с. 160). А Ч. Моррисей звертає увагу на те, що хороший інтерв'юер є передусім хорошим слухачем (Morrissey, 2003, с. 108-109). Вміння інтерв'юера уважно слухати і чути респондента дає змогу зайвий раз не переривати оповідача, аби бесіда лишалась невимушеною. Це ж вміння дозволяє вчасно ставити потрібні запитання, аби респондент відчував інтерес співрозмовника до своєї історії та потрібні теми були розкриті в ході розмови. Але інтерв'юєрові важливо не лише уважно слухати, що респондент говорить. Часто важливо також помічати, як він це говорить, тобто звертати увагу й на невербальну інформацію, яка йде від респондента. Інтерв'юер має також вміти вчасно і вдало зреагувати на те, що помічає. Таку властивість називають умінням соціальної інтерпретації (Berg, 2004, с. 101-102). Іншими словами, через жести, міміку та голос респондента хороший інтерв'юер має відчувати, що його непокоїть, навіть якщо це чітко не артикульовано, або емоції респондент намагається приховати – і ставити відповідні запитання.

Хорошому інтерв'юєру притаманні також комунікабельність та сенситивність, або емпатія. У поняття «комунікабельність» тут входить не тільки схильність до спілкування, але й невимушений стиль спілкування, прагнення й інтерес до розуміння інших людей, відкритість, доброзичливість. Емпатія до респондента полягає у чуйності та здатності співпереживати і розуміти емоції та почуття співрозмовника, відчувати делікатні моменти в ході інтерв'ю (Ковалев, Штейнберг, 1999, с. 51–52). Володіння емпатією в дослідженнях, що зачіпають травматичний досвід, важко переоцінити. В таких випадках розмови можуть виходити досить емоційними та потребують особливої делікатності й розуміння з боку інтерв'юєрів. П. Томпсон окремо акцентує увагу на тому, що хороший інтерв'юер мусить вміти демонструвати розуміння позиції респондента, особливо на невербальному рівні (Thompson, 2000, с. 222). А Л. Босі та Г. Райтер (Bosi, Reiter) зазначають, що інтерв'юєр

має артикулювати своє небажання зашкодити респондентові (2014, 136). Більше того, для побудови відносин довіри під час інтерв'ю від інтерв'юера має надходити вербальне, а, частіше, не вербальне повідомлення респондентові «я на твоєму боці». Це допоможе респондентові в повній мірі розкритись і розповісти дійсно важливі для нього самого речі.

Якісний інтерв'юер також має володіти певними когнітивними здібностями, найважливішими з яких є: спрямованість на виявлення фактів, легкість у встановленні кореляції між різнорідними фактами, відсутність схильності до «чорно-білого» мислення, тобто спрощення чи категоричності (Ковалев, Штейнберг, 1999, с. 51–52). Когнітивні здібності тісно пов'язані з гнучкістю реагування на слова респондента, вмінням вдало сформулювати та вчасно поставити наступне запитання. Якісному інтерв'юеру також має бути притаманна неупередженість. Кваліфікований інтерв'юер не має оцінювати чи критикувати респондента як на вербальному, так і на невербальному рівні. Респондент не повинен відчувати по собі жодного тиску чи нав'язування думок інтерв'юера.

Нарешті, виділяють таку світоглядну рису, як інтерес та повага до людей як особистостей (Thompson, 2000, с. 222). Це важлива риса, передусім, з етичних міркувань. Адже дослідник, у будь-якому випадку, втручається в життя респондента, змушує його згадувати, рефлексувати, ділитися особистими спогадами. Важливо, аби дослідник не лишав респондента в психологічно складному стані після інтерв'ю та не порушував норм етики в процесі аналізу результатів дослідження або під час їх публікації.

Підготовка та перебіг інтерв'ю, аналіз отриманої інформації.
Дослідники, які використовують метод усної історії, напрацювали низку практичних порад: як краще почати інтерв'ю, в якому порядку і як ставити запитання, як реагувати на ті чи інші відповіді респондента, на ті чи інші невербальні реакції тощо. Практичні навички, що набуваються з досвідом, є надзвичайно важливими, адже певні негативні впливи різних компонентів особистості інтерв'юера, про які йшлося вище: вік, стать, раса, статус тощо

(Ritchie, 2003, с. 100-101), може нівелювати саме якісна і професійна підготовка та досвід.

Також надзвичайно важливою є підготовка до глибинного інтерв'ю, яке використовується для збору інформації в усноісторичному дослідженні. Інтерв'юер має бути обізнаним в подіях та фактах того історичного періоду, про який говоритиме респондент (Thompson, 2000, с. 222-223). Респондент має відчувати обізнаність інтерв'юера в перебігу тієї історичної події, про яку свідчитиме респондент. А для досліджень, спрямованих на вивчення травматичного досвіду людини, обізнаність у перебігу подій, про які йдеться, просто необхідна. За її відсутності інтерв'юерові навряд чи вдасться побудувати контакт з респондентом.

Пошук респондентів є наступним важливим кроком на підготовчому етапі. І йдеться не лише про те, що необхідно знайти респондентів, компетентних в темі дослідження, які можуть говорити з позиції власного досвіду, адже лише з такими респондентами і має сенс проводити усноісторичне глибинне інтерв'ю, а й про те, аби під час формування домовленостей про час і місце зустрічі донести до респондента специфіку дослідження, дати зрозуміти, що нас цікавить саме його особиста історія, його досвід. В такому випадку респондент починає пригадувати, систематизувати, інтерпретувати власний досвід ще до зустрічі з інтерв'юером. А інтерв'ю, яке відбудеться згодом, стане продуктом аналізу та обмірковування.

Перед початком інтерв'ю обов'язково потрібно отримати дозвіл на запис розмови (аудіо- чи відео-) та упевнитись, що респондент дозволяє використовувати інформацію так, як заплановано дослідженням. Адже, наприклад, одна справа використати інформацію в академічному дослідженні, а інша – при зйомках художнього фільму. І, навіть якщо юридично дозвіл на оприлюднення інформації наявний, необхідно слідувати етичним нормам, аби оприлюднення свідчень не зашкодило респондентові.

У процесі перебігу інтерв'ю дослідники, що працюють в усноісторичній методології, використовують низку тактик, спрямованих на отримання цікавої та повної інформації. Але, перш за все, варто давати респондентам говорити, не сковуючи їх зайвими запитаннями. А необхідні уточнення можна зробити наприкінці розмови. Завершення розмови є не менш важливим, ніж її початок. Інтерв'юер має докласти всіх зусиль, аби залишити респондента в емоційно збалансованому стані й без відчуття недовисловленості (Thompson, 2000, с. 240). Адже інтерв'юер втручається в особисте життя свого респондента, розпитує його про важливі для респондента, часто непрості теми. Так дослідник бере на себе відповідальність за емоційний стан респондента і мусить дотриматись всіх необхідних тактик та прийомів, направлених на якісне завершення розмови.

Важливим етапом усноісторичного дослідження є транскрибування аудіозаписів інтерв'ю. П. Бурдьє називає транскрибування аудіо-, а особливо, відеозапису першим етапом інтерпретації розмови (Bourdieu, 1996, с. 27). Адже читач транскрипту вже не матиме змоги чути інтонації респондента, його емоції, бачити міміку і жести. А всі ці невербальні прояви є вкрай важливими для розуміння респондента. Та й мовні конструкти і слова, які вживає респондент, їхній порядок, теж можуть мати ключову роль для розуміння особистості респондента і контексту подій. При транскрибуванні слід лишати мову респондента якомога ближчою до оригіналу: добір слів, мовні патерни, граматики – важливі для розуміння історії респондента (Bosi, Reiter, 2014, 135). Іспанська дослідниця суспільно-політичних рухів Д. делла Порта (Della Porta) також підкреслює, що на цьому етапі є важливим аналіз невербальної компоненти інтерв'ю, та навіть називає транскрибування усноісторичного інтерв'ю першим етапом аналізу отриманої інформації (2014a, с. 251). Адже в процесі транскрибування ми можемо аналізувати не лише те, що респондент говорить, а і як він це робить.

Сьогодні існують можливості за допомогою спеціального програмного забезпечення аналізувати інтерв'ю шляхом виокремлення ключових слів з

розмови та опису контекстів, в яких вони зустрічаються (Della Porta, 2014a, с. 251). Однак найбільш адекватним аналізом усноісторичного інтерв'ю все одно буде когнітивний аналіз, який вдається до порівнянь, протиставлень, узагальнень, інтерпретацій.

Особливістю усноісторичного інтерв'ю є те, що навіть на етапі аналізу дослідники можуть виокремлювати проблеми в досліджуваній тематиці, формулювати гіпотези та шукати відповіді на власні запитання. Не обов'язково кожен раз писати власний гайд, шукати респондентів та проводити збір інформації в полі. Цілком можливо працювати і з уже записаними свідченнями, адже вони, як правило, охоплюють різні аспекти тематики, що обговорюється.

Що стосується представлення результатів досліджень, звісно, в науковому світі найчастіше оформлюють будь-які дослідження у наукові статті та виступи на академічних конференціях. Однак науковці часто обговорюють можливості виходу за межі академічної спільноти задля популяризації результатів наукових досліджень. Відео- та аудіозаписи ґрунтовних усноісторичних інтерв'ю, а також документи, фотографії, листи, які часто передаються дослідникам у процесі розмови, можуть стати частиною книги, виставки, фільму тощо.

Методологія усної історії та метод глибинного інтерв'ю в дослідженнях суспільно-політичних рухів. Вивчення перебігу суспільних рухів в історичній перспективі є предметом досліджень різних соціально-гуманітарних наук. Щоправда, соціологи та політологи рідко використовують методологічні напрацювання історичної науки для дослідження суспільно-політичних рухів та революцій (Bosi, Reiter, 2014, 117). Однак саме усноісторична методологія цілком вписується в соціологічну перспективу, по-перше, методологічно, адже базується на використанні соціологічного методу напівструктурованого глибинного (якісного) інтерв'ю як механізму збору даних. І, по-друге, вписується змістовно, адже вона може заповнити прогалини, які лишаються після

дослідження суспільно-політичних рухів іншими методами (Bosi, Reiter, 2014, 129-130). Усноісторичні матеріали можуть доповнювати, підкріплювати або спростовувати дослідження, виконані на архівних матеріалах та інших документальних джерелах.

Як ми вже згадували вище, усноісторичну методологію використовують саме у випадках, коли необхідно почути голоси, які історично були виключені з суспільного дискурсу чи маргіналізовані через власні політичні, географічні, класові, культурні, етнічні та іншу приналежність а, отже, їхні позиції складно прослідкувати в офіційних письмових джерелах. Методологію усної історії, зокрема, застосовували для вивчення руху афроамериканців за громадянські права, феміністичного руху, ЛГБТ-активізму та ін. Усноісторичні глибинні інтерв'ю також можуть стати в нагоді дослідникам так званих «нових» суспільно-політичних рухів, які часто не мають достатньо впорядкованих письмових джерел для аналізу. На думку багатьох дослідників, особисті інтерв'ю з учасниками руху – звична практика дослідження сучасних протестів та революцій (Bosi, Reiter, 2014, 129-130; Della Porta, 2014a, с. 228). Водночас, в нашій країні така практика все ж не є усталеною.

Окремо можна зазначити тематики дослідження суспільно-політичних рухів, які найкраще можуть бути розкриті саме в усноісторичному дослідженні: стратегії та мотиви мобілізації учасників; структура, стратегія, культура, внутрішня динаміка; внутрішнє сприйняття власних соціально-політичних можливостей, позицій суспільного руху його активістами, їхніх відносин з іншими суспільно-політичними акторами (Bosi, Reiter, 2014, 131). Глибинні інтерв'ю часто стають єдиним джерелом, з якого можна отримати інформацію про рядових активістів протесту. Крім того, саме глибинні інтерв'ю дозволяють вивчати мотиви, погляди, переконання, емоції учасників протесту (Della Porta, 2014a, с. 228). За словами А. Портеллі, усна історія фіксує не лише «те, що люди зробили, а й те, що вони хотіли зробити, те, що вони думали, що роблять, і те, що тепер вони вважають, що зробили»

(Portelli, 2003, с. 67). Отже, найбільший наголос усна історія, на відміну, наприклад, від біографічного соціологічного інтерв'ю робить не просто на досвід людини, а на значення цього досвіду для людини, тобто на ті смисли, які цей досвід людині відкриває.

1.3. Інтерпретативна соціологічна традиція в дослідженні суспільно-політичних рухів: фреймінг-аналіз як метод

«Когнітивний поворот» – методологічні зміни, які виникли у 1970-ті в гуманітарних та соціальних науках – у 1980-ті роки поширились на дослідження суспільно-політичних рухів і, зокрема, масових протестів. Для пояснення суспільно-політичних рухів та протестів почали впроваджувати аналітичні підходи, узасаджені в герменевтиці та феноменології, які мають на меті інтерпретацію значень соціальних взаємодій, що створюють соціальну реальність (Lindekilde, 2014, с. 195-196). Здебільшого підходи до аналізу соціальних рухів апелюють до політичної сфери, однак деякі сучасні теорії розглядають суспільно-політичні рухи як такі, що привносять в суспільство нове мислення (Haluzá-DeLay, 2008, с. 208-209). Тобто, суспільно-політичні рухи можна розглядати як явища, що генерують соціокультурні зміни – створюють нові чи змінюють наявні цінності, патерни поведінки, символи, ідеї.

Одним із перших дослідників, який говорив про когнітивну компоненту суспільно-політичних рухів, був Д. Макадам (McAdam). Дослідник називав 3 чинники суспільно-політичного протесту: наявність структури політичних можливостей, доступних протестувальникам, організаційна готовність соціальних меншин суспільства і достатній рівень протестної свідомості серед мас, що проявляється у так званому «когнітивному звільненні» (*cognitive liberation*). Під когнітивним звільненням автор має на увазі здатність учасників протесту усвідомлювати свою політичну силу (1982, с. 41, 48). Перші два чинники, за словами Д. Макадама,

є необхідними, але недостатніми для розвитку протесту, це «структурний потенціал», що, так би мовити, переходить в кінетичну енергію лише у випадку наявності третього чинника, який виникає лише за умов наявності перших двох (McAdam, 1982, с. 41, 48). Аби відбулось когнітивне звільнення, достатньо велика кількість людей має оцінити наявні структурні та організаційні умови як сприятливі для суспільно-політичного протесту. Ключовими в цьому процесі є «когнітивні сигнали» (McAdam, 1982, с. 41, 48) – ті меседжі, які організатори протесту поширюють серед мас.

Важливим сучасним теоретичним підходом, що розглядає соціальні протести як рушії соціокультурних змін, є когнітивний підхід до вивчення суспільно-політичних протестів Р. Аєрмана та А. Джемісона. Дослідники ввели до наукового обігу концепт «когнітивний праксис», яким позначили діяльність, що продукує та розповсюджує нове знання під час соціальних рухів. І саме відмінністю мислення, способом створення та розповсюдження знання і відрізняються протести один від одного (Jamison, 2006, с. 46). Основна ідея когнітивного підходу до вивчення суспільних протестів Р. Аєрмана та А. Джемісона (Euerman, Jamison) полягає у тому, що окрім інструментальних дій та стратегічних візій, які є незмінними елементами соціального руху, важливою характеристикою руху є конструювання нових значень (1991, с. 94). Тобто, якщо у Д. Макадама когнітивні сигнали є тим, що насаджуються протестувальникам організаторами протесту задля їхнього залучення, то уявлення про когнітивний праксис Р. Аєрмана та А. Джемісона передбачає якісно нові смисли, що конструюються самим суспільно-політичним протестом (Leung, 1992, с. 4-6). Суспільно-політичний рух забезпечує соціальний контекст для впровадження нового знання. Успішність протесту залежить від того, чи підхоплять нове знання ширші маси суспільства (Euerman, Jamison, 1991, с. 73). Протестні рухи змінюють когнітивне розуміння соціальної реальності власного суспільства, розповсюджуючи новостворені знання, і, таким чином, можуть вплинути на

історичну траєкторію суспільства в цілому. Тобто, протестні рухи є активними акторами в процесі побудови смислів та дій.

Відповідаючи на критику опонентів (Crossley, 2002, с. 142-143), А. Джемісон підкреслив, що вони з колегою не вважають, що в кожному з суспільно-політичних рухів наявний когнітивний праксис, так само як і не стверджують, що когнітивний праксис – єдина складова руху. Дослідники зауважують, що певним рухам притаманне продукування нового знання – важлива риса, що не розглядається іншими теоретичними підходами. І в цих процесах ключову роль відіграють інтелектуальні прошарки суспільства, які раніше недооцінювались (Jamison, 2006, с. 47). Б. Люн – послідовник Р. Асрмана та А. Джемісона, – звертає увагу на те, що суспільно-політичні рухи є проявом намагань реалізувати певні прагнення та настрої. А вони виникають у конкретних історичних та культурних контекстах (Leung, 1992, с. 4-6). Таким чином, Б. Люн пропонує розглядати феномен суспільно-політичних протестів як ціннісно-раціональний.

Ключовою теорією суспільно-політичних рухів та протестів, що з'явилась на противагу класичним підходам і в аналізі апелює до когнітивних процесів учасників протестів, стала *теорія фреймів* (Della Porta, 2014b, с. 112). Теорію мобілізації ресурсів та теорію депривації, що домінували у 80-х роках минулого століття, критикували в першу чергу за недооцінку процесів інтерпретації невдоволень. Згідно з теорією депривації, відчуття невдоволення автоматично призводять до протестної активності (Snow, Rochford, Worden, Benford, 1986, с. 465-467). А теорія мобілізації ресурсів велику увагу надає раціональному вибору людини, що долучаються до протесту, але не звертає увагу на роль незадоволення та ідеології в ухваленні рішення щодо участі в протесті (Klandermans, 1984, с. 217). Натомість аналіз фреймів апелює до когнітивних процесів осмислення невдоволень і підкреслює роль інтерпретації цих невдоволень для протестного руху (Lindekilde, 2014, с. 195). Визначальну роль теорія фреймів надає процесам інтерпретації особою подій та явищ у відповідності до власного життєвого

досвіду, цінностей, ідей (Snow, Rochford, Worden, Benford, 1986, с. 465-467). Результати такої інтерпретації і впливають на діяльність людини, в цьому випадку – на участь в протестних подіях.

Крім того, прихильників теорії мобілізації ресурсів та теорії депривації критикують через їхнє бачення протестів як статичних параметрів. Ці дослідники не приділяють уваги процесу, що пов'язує появу невдоволення у певної особи з її рішенням брати участь в протесті. А теорія фреймів ставить під сумнів як одномоментність, так і раціональність ухвалення людиною рішення брати участь у протесті. За теорією фреймів, колективні дії не виникають автоматично з соціальної структури: на їх виникнення впливають також процеси інтерпретації подій та надання їм сенсів. Інтерпретація реальності стає механізмом творення суспільно-політичного руху (Lindekilde, 2014, с. 196, 203). Згідно з теорією фреймів, між суспільно-політичними рухами та їхніми потенційними учасниками постійно відбуваються обміни інформацією та інтерпретаціями, і людина постійно переоцінює навколишню ситуацію, виходячи з власного досвіду (Snow, Rochford, Worden, Benford, 1986, с. 465-467). Актори є не просто пасивними носіями ідей та ідеологій; вони виступають активними діячами в процесах інтерпретації невдоволень та визначення цілей протесту (Lindekilde, 2014, с. 196, 203; Snow, Rochford, Worden, Benford, 1986, с. 465-467). Водночас, у традиційних теоріях мобілізації протестів люди є реципієнтами інформації та пасивними об'єктами (Гомза, 2017, с. 118), яких суспільно-політичний рух намагається залучити до своїх лав.

Варто згадати, що аналіз фреймів є не єдиним сучасним аналітичним підходом до вивчення суспільно-політичних рухів та протестів, що спираються на інтерпретативну традицію. Сьогодні все більш відомим стає також дискурс-аналіз текстів протестних рухів. Тому доцільним видається порівняння цих двох методів аналізу. Дискурс-аналіз та фреймінг-аналіз – аналітичні підходи, що мають одні й ті самі онтологічні та епістемологічні витоки: обидва спираються на інтерпретативну перспективу, розглядаючи

суспільно-політичні рухи як наслідки соціальної взаємодії, досліджують процеси інтерпретації та творення сенсів протесту, розглядають учасників протесту як активних суб'єктів процесу його творення та спираються на аналіз комунікації між учасниками протесту задля пояснення його мобілізаційного потенціалу і результатів (Lindekilde, 2014, с. 196-203). Проте дискурс-аналіз та фреймінг-аналіз мають дещо різні цілі, використовуються за різних умов і в різних випадках.

Дискурс-аналіз суспільно-політичного руху здебільшого спрямований на визначення того, як тексти протестних рухів спираються на наявні в суспільстві дискурси, аби транслювати необхідні протестувальникам сенси, а також на фіксацію того, як ці меседжі сприймаються суспільством (Lindekilde, 2014, с. 198). Іншими словами, дискурс-аналіз досліджує, як організатори протесту адаптують власний дискурс до широкого суспільного контексту, аби він сприймався краще. Отже, завдяки дискурс-аналізу можна побачити, як ті чи інші аргументи обираються і як вони апелюють до широкого суспільного контексту. Дискурс-аналіз у дослідженнях суспільно-політичних рухів також використовується для порівняльного аналізу позицій влади, яка прагне контролювати протести, апелюючи до дискурсу закону та порядку, та позицій протестувальників, які заохочують до протесту, спираючись на дискурс прав людини та демократичних ідей. Отже, дискурс-аналіз вивчає, як соціальна реальність конструюється шляхом взаємодії дискурсів суспільно-політичного руху з більш широким контекстом. Водночас фреймінг-аналіз суспільно-політичних рухів спрямований на виявлення причин мобілізації учасників протесту. Дослідники виявляють, як певні ідеї (ідеологічні конструкти) «підсвічуються» організаторами протестних подій, аби заохотити ширшу участь людей у подіях (Lindekilde, 2014, с. 198-201). Інтерпретативна рамка, що задається протестувальниками, виділяє певні об'єкти, спрямовує на них увагу. Таким чином, фрейми суспільно-політичних рухів створюють символи протесту, що знаходять відгук серед ширших мас і спонукають їх долучатись до подій.

Основну концептуальну відмінність між дискурс-аналізом та фреймінг-аналізом влучно сформулював датський дослідник політичних студій Л. Ліндекілде (Lindekilde). На думку вченого, якщо дискурс-аналіз дає ширшу картину розуміння процесу конструювання соціальної реальності через формування та розповсюдження дискурсу протесту, то фреймінг-аналіз більш прицільно вивчає, як наявні ідеї «обрамлюються» або «підсвічуються» різними акторами для досягнення ширшої мобілізації (2014, с. 200-201). Окрім того, Ліндекілде звертає увагу на більш технічні відмінності між двома підходами, які так само впливають на вибір методу дослідження і дослідницьких стратегій. Наприклад, для дискурс-аналізу характерне глибоке вивчення одного чи кількох текстів. І важливим компонентом тут є лінгвістичний рівень аналізу тексту (словесний, граматичний, композиційний, літературний), після якого можна соціологічно аналізувати виникнення та розповсюдження дискурсу протесту, його вплив на загальний суспільний дискурс. Водночас, для фреймінг-аналізу беруть більшу кількість текстів за певною логікою (обмежені, наприклад, часовими рамками, чи персоналіями авторів), але для аналізу використовують їхні фрагменти чи цитати. Фреймінг-аналіз є значно вужчим за дискурс-аналіз і глибоко досліджує зазвичай саме тему мобілізації, вишукуючи в дискурсі протесту ті «підсвічені» ідеї, які стимулювали широкі маси долучатись до протестних подій (Lindekilde, 2014, с. 209-212). Відповідно до означеного вище, саме фреймінг-аналіз було обрано для використання в цій роботі. Адже в емпіричній частині дослідження увага буде приділена саме мотивам мобілізації учасників протестних подій Революції Гідності. Детальніше щодо специфіки фреймінг-аналізу, який був використаний в дослідженні, зазначено в підрозділі 2.1.

Фреймінг-аналіз (аналіз фреймів) – підхід до розгляду суспільно-політичних рухів, що дозволяє дослідити символічні компоненти протесту, введений у науковий обіг Д. Сноу та Р. Бенфордом в другій половині 1980-х років. Термін «*фрейм*» був запозичений з робіт І. Гофмана – автора

драматургічного підходу в соціології. І. Гофман розглядав фреймінг широко – як процес, у якому суспільство репродукує знання, процес конструювання символів і значень (див. Дутчак, 2007), а фрейми як «соціально конструйовані значення або схеми інтерпретації соціальної реальності, що дозволяють виокремлювати, сприймати, ідентифікувати та позначати конструкти» (Goffman, 1986, с. 10-11, 21). Г. Батигін зауважує подібність поняття фрейму І. Гофмана до поняття «ментальної схеми» Ф. Бартлетта, що інтерпретуються як такі, що визначають реакції людини на певну ситуацію, та поняття «глибинної структури» Н. Чомські, що інтерпретується як така, що підкреслює смислову близькість всього різноманіття можливих висловлювань про предмет (Батыгин, 2001, с. 19). За І. Гофманом, фрейм, з одного боку, є «матрицею можливих подій, що створена розстановкою ролей» тих, хто взаємодіє, а, з іншого – «схемою інтерпретації, що присутня у будь-якому сприйнятті» (Вахштайн, 2011, с. 89). Російський соціолог В. Вахштайн підкреслює, що в цій ідеї немає суперечності, адже сприйняття певного об'єкту відповідає структурі того, що сприймається. Соціальна реальність і схеми її інтерпретації людиною – тотожні (2011, с. 89).

В цій роботі фрейми розглядатимуться саме як схеми інтерпретації, своєрідні мисленнєві конструкти, що зберігаються в пам'яті й організують сприйняття інформації та спрощують людям завдання інтерпретації певної ситуації (Johnston, 2004, с. 217). Такі схеми базуються на власному досвіді людини і зразках відповідної поведінки, що диктує культура. Вони засвоюються людьми в процесі соціалізації і допомагають ухвалювати рішення в найрізноманітніших ситуаціях, діапазон яких простягається від повсякденних рутинних практик до унікальних подій (Baron, Byrne, 2003, с. 80-82). «Фрейм – це точка зору, рамка, скрізь яку людина сприймає та інтерпретує світ. Але в теорії фреймів це – точка зору колективного суб'єкту, який готується до колективної дії або вже бере в ній участь» (Лазарев, 2014, с. 212). Фрейми – інтерпретації певного феномену чи події, що базуються на культурі, цінностях, ідеології, ідеях, і подають цей феномен чи подію в

певному світлі або ракурсі, подібно до того, як рамка виокремлює частину полотна і привертає увагу глядачів саме до неї (Lindekilde, 2014, с. 201). Це «колективні патерни (моделі) інтерпретації, за допомогою яких певні визначення проблем, причинні атрибути, вимоги, мотивації та ціннісні орієнтації об'єднуються в більш-менш послідовну структуру з метою пояснення фактів, обґрунтування критики, легітимізації вимог» (Rucht, D., Neidhardt, F., 2002, с. 11). Фрейми виникають в процесі когнітивної інтерпретації деякої події чи обставини, коли людина використовує свій попередній досвід задля того, аби витлумачити цю подію чи обставину і вбудувати її в ширшу, вже наявну, систему значень (Oliver, Johnston, 2000, с. 8). Фрейми структуровані в системи фреймів (*frameworks*), або точніше сказати «фрейми фреймів». В залежності від того, за допомогою якої системи фреймів буде проінтерпретована певна подія, вона набуде того чи іншого значення. Для інтерпретації реальних соціальних подій завжди використовуються різні системи фреймів. Та система, що описує подію найбільш релевантно, вважається домінантною (Вахштайн, 2011, с. 90-91).

Д. Сноу та Р. Бенфорд, спираючись на ідеях Гофмана, помітили, що в аналізі соціальних рухів дослідники не звертають достатньої уваги на відмінності в інтерпретаціях соціокультурного контексту серед населення, в яких, власне, і вкорінені суспільні невдоволення (Snow, Rochford, Worden, Benford, 1986, с. 465-467). Отже, вивчення інтерпретацій учасників соціальних рухів події та процесів, в яких перебувають люди, дасть змогу краще проаналізувати причини, характер та перебіг протестів. Аналіз фреймів соціального протесту дозволяє побачити процес надання подіям і процесам інтерпретацій, які формують невдоволення та протестні настрої (Della Porta, Diani, 2006, с. 74). Д. Сноу та П. Олівер (Snow, Oliver) констатують, що на початку 90-х років все більше зацікавлення серед соціологів – дослідників суспільно-політичних рухів викликали роботи з вивчення ідей та символів, а також процесів їх конструювання та інтерпретації (1995, с. 586). А Р. Бенфорд (Benford) взагалі говорить про

існування моди на питання, пов'язані з ідеями та інтерпретаціями в дослідженнях протестів (1997, с. 409). Хоча, імовірно, варто говорити не про моду, а про усвідомлення дослідниками того, що нові інтерпретативні підходи здатні запропонувати інші важливі зрізи інформації для вивчення явища, що досліджується.

В роботах Д. Сноу та Р. Бенфорда (Snow, Benford) фреймінг окреслюється як «визначення або інтерпретація відповідних подій та процесів як таких, що здатні мобілізувати якнайбільше прихильників суспільно-політичного руху, накопичити сторонніх спостерігачів і демобілізувати опонентів» (1988, с. 198). Завдання фреймінгу дослідники визначають таким чином: діагностувати проблемні аспекти соціального життя чи суперечливі події, запропонувати вирішення цих проблем, закликати потенційних учасників приєднатись до спільних дій. Успіх мобілізації учасників залежить від того, наскільки будуть виконані ці завдання (1988, с. 199). Дослідники виділяють 3 компоненти фреймінгу: діагностичний, прогностичний та мотиваційний. Діагностичний компонент фреймінгу визначає причину виникнення проблеми. Це інтерпретація певного аспекту соціального життя як такого, що потребує змін. Прогностичний компонент фреймінгу визначає необхідні шляхи подолання проблеми. Це пропозиція вирішення наявної проблеми, визначення стратегій, тактик, проміжних цілей. Мотиваційний компонент фреймінгу описує ідеї та символи, які можуть залучити до протесту людей. Це обґрунтування стимулів до колективної дії (Snow, Benford, 1988, с. 199-204). Розрізнення фреймів протесту на діагностичний, прогностичний та мотиваційний слідом за Д. Сноу та Р. Бенфордом стало класичним для досліджень в цій царині; воно активно використовується науковцями й сьогодні.

Д. Сноу, Р. Бенфорд та їхні колеги розглядають фрейми як певні інтерпретативні рамки, які суспільний рух використовує для артикуляції власних позицій щодо проблеми, причин та шляхів її подолання як всередині руху, так і для комунікації із зовнішніми акторами (Дутчак, Іщенко, 2010, с.

102-117). Окремим суб'єктом комунікації для суспільно-політичного руху є потенційні учасники. Саме на прикладі залучення потенційних учасників до протесту аналіз фреймів пояснює як певні когнітивні конструкти, побудовані на основі інтерпретацій культури, ідей та ідеологій, що накладаються на певні ситуації чи феномени, активізують мобілізацію учасників соціально-політичного руху (Lindekilde, 2014, с. 196, 199, 200). Мобілізаційна функція загалом вважається первинною функцією і основною відмінною рисою фреймів суспільно-політичних рухів. А самі фрейми суспільно-політичних рухів орієнтовані на дію, вони легітимізують та надихають протестні рухи (Snow, Vliegenthart, Ketelaars, 2019, с. 395). Тому мобілізаційний компонент фреймінгу протестного руху дослідники часто розглядають як ключовий.

Людина, що знаходиться ззовні протесту, переосмислює певну подію чи ситуацію, навколо якої відбувається протест, виходячи з власних ціннісних орієнтацій, ідей, переконань. І співвідносить результати такого переосмислення з тим, що пропонує фреймінг протесту. Інакше кажучи, людина накладає свою інтерпретативну рамку та інтерпретативну рамку протесту. Якщо вони виявляються комплементарними, тобто поєднуваними, відбувається «прилаштування фреймів» (*frame alignment*), і людина стає готовою брати участь у протесті. Прилаштування фреймів є необхідною умовою для мобілізації учасників руху (Snow, Rochford, Worden, Benford, 1986, с. 464). Ключ до успішної протестної мобілізації криється у тому, аби сформулювати ідеї протесту співзвучно з ціннісними орієнтаціями потенційних учасників. Аналіз фреймів дозволяє виокремити ті символи, які були продуковані суспільно-політичним рухом для проведення мобілізації (Della Porta, Diani, 2006, с. 73-74). Концепція прилаштування фреймів Бенфорда і Сноу демонструє, як ширші соціальні сили (суспільно-політичний рух) взаємодіють з індивідуальними мотивами потенційних учасників протесту (Gillan, 2008, с. 249). Механізм прилаштування фреймів також демонструє співвідношення між колективними та індивідуальними фреймами протесту, розкриває процеси взаємодії між ними.

Д. Сноу та колеги виокремлюють 4 різних стратегії прилаштування фреймів, які лідери протесту можуть використовувати задля активації мобілізації: об'єднання рамоквих інтерпретацій (*frame bridging*), підсилення рамоквих інтерпретацій (*frame amplification*), розширення рамоквих інтерпретацій (*frame extension*), трансформація рамоквих інтерпретацій (*frame transformation*). Стратегія об'єднання рамоквих інтерпретацій полягає у поєднанні двох або кількох структурно не об'єднаних, але ідеологічно подібних фреймів, що апелюють до певного питання чи певної проблеми. Цей підхід дозволяє об'єднати людей, які поділяють подібні невдоволення, але не діють спільно в боротьбі за власні інтереси з причин браку організації. Стратегія підсилення рамоквих інтерпретацій полягає в уточненні чи доповненні фреймів щодо певного питання чи певної проблеми. Мета цього механізму прилаштування – так сформулювати ідеї протесту, змістити акценти чи кут зору, аби вони стали співзвучними цінностям та переконанням представників цільових соціальних груп та категорій. Стратегія розширення рамоквих інтерпретацій полягає в тому, аби розширити інтерпретативні рамки протесту щодо певного питання чи певної проблеми так, аби вони співпали з інтерпретаційними рамками тих груп та категорій населення, які спершу не були залучені до протесту. Нарешті, стратегія трансформації рамоквих інтерпретацій полягає у переосмисленні, зміні фреймінгу протесту таким чином, щоб його інтерпретативні рамки співпали з інтерпретативними рамками потенційних учасників (Snow, Rochford, Worden, Benford, 1986, с. 467-476).

Італійська дослідниця Д. делла Порта зазначає, що фреймінг соціально-протестного руху досягає мети, якщо він надійний і значимий. Надійність полягає як у змістовному навантаженні, так і в особистості суб'єктів, які їх продукують, тобто активісти протестів мають бути відомими людьми з гарною репутацією, тобто мають бути тими, кому люди довіряють. Своєю чергою, значимість полягає у тому, що фрейми мають стосуватись важливих аспектів життя людей та мають бути достовірними. І важливо, аби фрейми не

лише апелювали до власних цілей лідерів протесту, а зачіпали ширший соціально-культурний контекст суспільства, в якому відбувається протест (Della Porta, Diani, 2006, с. 81). Цікаво, що соціально-політичні рухи в якості фреймів протесту використовують як нові сучасні конструкти, так і традиційні ідеї, вкорінені елементи культури, релігійні символи. Стимулювати мобілізацію до активних протестних дій здатні не лише апеляції до інновацій та змін, а й апеляції до традиційних фундаментальних цінностей і елементів історичної пам'яті населення (Della Porta, Diani, 2006, с. 84-85). Ефективні фрейми виокремлюють «ми» та «вони» – як тих, хто зацікавлені в протесті та тих, хто дотримується інших цінностей; демонструють несправедливість наявної ситуації та пропонують її ефективні зміни; апелюють до персонального досвіду людини, її цінностей, переконань, емоцій (Polletta, Ho, 2008, с. 5-6; Gamson, 1992, с. 7-8).

Якщо Д. Сноу, Р. Бенфорд та їхні колеги розглядають фрейми на мезорівні, досліджуючи зміни в символічному конструюванні реальності колективними агентами, то інші дослідники – Г. Джонстон, В. Гамсон та інші – зосереджуються на мікрорівні, аналізуючи індивідуальні когнітивні процеси (Della Porta, 2014b, 112). Утім, ці два підходи не суперечать, а доповнюють один одного, адже обидва типи фреймінгу співіснують в умовах протесту: на організаційному рівні формуються рамкові інтерпретації протесту, які актори накладають на власні рамкові інтерпретації. А долучаючись до протесту, актори привносять нові фрейми до суспільно-політичного руху. В процесі таких трансформацій фреймінгу і відбуваються суспільні зміни.

Згідно з ідеями Г. Джонстона (Johnston), фрейми є ментальними схемами, індивідуальними інтерпретативними схемами подій, об'єктів, ситуацій. Це когнітивні структури, які реконструюються і можуть бути зафіксовані дослідниками в дискурсі суспільно-політичних рухів, а саме, в усних та письмових текстах учасників протестів. Згідно з таким підходом, фрейми можуть формуватись протестним рухом чи ЗМІ, але вони набувають

актуальності лише якщо стають продуктами когнітивної діяльності людей, проявляючись в інтерпретаціях ситуації (2004, с. 229). За переконаннями Г. Джонстона, його розуміння фреймів як когнітивних схем, що спрощують впорядкування та інтерпретацію зовнішнього світу, апелюючи до власного досвіду актора та соціокультурних особливостей його суспільства або спільноти, є ближчим до первинного гофманівського розуміння цього концепту. А Д. Сноу та Р. Бенфорд змістили увагу в дослідженнях фреймів з аналізу когнітивних процесів на аналіз колективних дій, що підсилюють мобілізаційний потенціал протесту чи революції (Johnston, 2004, с. 217). Адже, за їхнього підходу, фрейми є не просто інтерпретаціями соціальної реальності, а стимулами колективних дій (Lindekilde, 2014, с. 201). Водночас увага до мобілізаційного компоненту фреймінгу можлива і на рівні індивідуальних інтерпретацій протесту його учасниками, коли останні осмислюють власні стимули доєднатись до протесту. Отже, підхід Г. Джонстона включає мотивацію до мобілізації до компонентів фреймінгу, але не вичерпується нею, а розглядає фреймінг протесту ширше.

В якості даних для аналізу дослідники фреймів використовують тексти різних видів, в тому числі, транскрипти якісних інтерв'ю (Lindekilde, 2014, с. 212). Г. Джонстон, власне, робить акцент на неструктурованих інтерв'ю, які заохочують респондента до розповіді, як на найкращому джерелі мікроаналізу фреймів (*micro-frame analysis*) (Johnston, 2004, с. 218, 229). І хоча більш звичним для фреймінг-аналізу є робота з текстами промов лідерів, текстами журналістських інтерв'ю та слоганами протесту, цілком можливо використовувати і будь-які інші тексти: особисті щоденники або замітки в соціальних мережах, глибинні інтерв'ю, мемуари тощо.

Різноманітні інтерпретації терміну «фрейм» дозволяють сконструювати узагальнене визначення, яке використовуватиметься в цій роботі. Отже, ***фреймами є соціально і культурно сконструйовані індивідуальні та колективні схеми інтерпретації, що в процесі інтерсуб'єктивної комунікації формуються у індивідів у відповідь на певні явища, події та***

процеси і надають цим подіям та процесам значущих для індивідів смислів. Водночас, для визначення фреймів суспільно-політичного руху важливим є доповнення: ці *інтерпретативні схеми можуть сприяти мобілізації прихильників протесту.*

Інтерпретація або тлумачення подій з погляду певної системи значень (світогляду, ідеології, особистого досвіду тощо), що проявляється в комунікативному акті – є фреймінгом, процесом формування фрейму. А фреймом є результат цього процесу – вербальний опис події, який разом із системою значень, на ґрунті якої він виникає, і надає інтерпретацію події, наділяє її сенсом. Фрейми піддаються аналізу як на рівні індивідуальних когнітивних процесів (мікрорівень), так і на рівні символічного конструювання реальності колективними агентами (мезорівень). В першому випадку, фрейми радше формуються і транслуються через індивідуальну комунікацію, а в другому випадку – через мас-медіа.

Важливо підкреслити те, що інтерпретації тих чи інших подій можуть відрізнитись у різних людей та спільнот. Якщо певна інтерпретативна модель знаходить відгук у достатньої кількості осіб, це призводить до мобілізації протестного руху. Однак навіть всередині самого протесту співіснують різні фрейми, адже різні люди з різним бекграундом, навіть об'єднані певними цілями або цінностями, ті самі події можуть інтерпретувати по-різному.

1.4. Історико-соціологічні інтерпретації смислів Майдану

Смисли поняття «Майдан». Дослідники, які аналізують значення подій, що відбувались на київському Майдані взимку 2013–2014 років, часто починають з роздумів про те, які смисли мало саме слово «Майдан» до означених подій і які смисли воно несе в собі сьогодні. Ці питання детально розглядають у своїй статті філолог Н. Трач та філософ А. Васильченко. Безпосереднє значення слова «майдан» – площа. Автори акцентують на тому, що в українській традиції майдан є центральною площею, на якій розміщені

головні суспільні інституції: Церква, магістрат, шинок, і саме майдан стає місцем зібрання як у свята, так і в часи біди (Трач, Васильченко, 2021, с.208-209). За часів «Помаранчевої революції» слово «Майдан» набуло нового значення – значення людського протесту (Трач, Васильченко, 2021, с.209). Це вплинуло навіть на написання слова. Філологи рекомендують писати слово «майдан» в первинному значенні «площа» з малої літери, а «Майдан» у значенні «протестні події в Україні 2013–2014 років» у значенні протесту – з великої.

Майдан як форма протесту інтерпретувалась дослідниками як символ спротиву (Трач, Васильченко, 2021, с.209), прояв громадської непокори, що проявляється в ненасильницькому спротиві владі (Kowal, Wapiński, 2014, с. 7) ще з часів Помаранчевої революції. В часи ж Революції Гідності нові сенси, пов'язані з розумінням «Майдану» як протесту помножились та розширились. Так, Н. Трач та А. Васильченко підкреслюють, що «Майданом», з одного боку, називають територію, на якій відбувався протест і основні протистояння мітингувальників з владою, а з іншого – час, в який ці події відбувались. У другому випадку поняття охоплює не лише події, що відбувались безпосередньо на майдані Незалежності, а й усі акції, що проходили в інших місцях: біля Верховної Ради, міністерств, судів, біля будинків можновладців тощо. «Майданом» називають і власне протест – саму подію, що відбулася. І, врешті, «Майданом» називають людей – учасників цієї події. При цьому в різних контекстах можна побачити, як «Майданом» називають дещо різні сукупності людей. У протиставленні до тодішньої влади, «Майдан» охоплює всіх учасників протесту, натомість всередині опозиційного до влади табору «Майданом» часто іменували простих учасників подій, протиставляючи їх опозиційним політикам – так званим політичним лідерам Майдану (Трач, Васильченко, 2021, с. 209, 213-214). «Майданом» також могли називати саме події на центральних вулицях Києва та їхніх учасників, а могли розширювати цю назву до протестів по всій країні та людей, які брали у них участь.

Після подій 2013–2014 років словом «Майдан» також почали ототожнювати з певною «державою в мініатюрі» (Kvit, 2014, с. 29), адже, відсторонившись від влади, а отже, і від наявних у країні інституцій та інфраструктур, протестувальники мусили налагодити альтернативні канали задоволення соціетальних потреб для власної спільноти: потреби в їжі, безпеці, медицині, освіті, інформації, культурі тощо (Kvit, 2014, с. 29; Kowal, Wapiński, 2014, с. 7). Із цим пов'язано розуміння Майдану як «різновиду тимчасової влади»: Майдан розглядається як тимчасова альтернативна урядові влада, що захопила низку адміністративних будівель і висуває вимоги до Президента, Верховної ради, міністерств тощо (Kowal, Wapiński, 2014, с. 7). Майдан став синонімом «території свободи» в недостатньо демократичній державі. Адже саме всередині периметру барикад, на думку оглядачів та експертів, учасники протестів шукали простір, вільний від корупції та поліцейського свавілля, простір, де кожен має рівні права (Kvit, 2014, с. 29). Ще одне значення терміна «Майдан», яке все більше виокремлюється з часом – «точка відліку змін як суспільних, так і індивідуальних» (Трач, Васильченко, 2021, с. 213). Майдан став певним вододілом. Зміни, що відбуваються в різних сферах життя експерти порівнюють з домайданними часами та з періодом самого Майдану.

Серед смислів, якими наділяли Майдан є також трансцендентні інтерпретації. Майдан асоціювався з певним сакральним місцем, в якому відбувається боротьба Добра і Зла. Майдан як місце, в якому люди відчували себе захищеними від зовнішнього зла, ототожнювали з храмом (Гундорова, 2019, с. 268-269). У цьому контексті важливою була роль церков, що були представлені на Майдані та священиків, які були там присутні.

Н. Ковтонюк розглядає Майдан насамперед як карнавал: «найбільш адекватним кодом прочитання та систематизації гетерогенного тексту Майдану можна вважати культурний патерн карнавалу» (2015, с. 355). Авторка наводить багато спільних рис, що об'єднують події на Майдані з типовим карнавалом: велике народне свято на центральній площі; рівність

учасників подій та відсутність будь-яких соціальних чи ментальних бар'єрів між ними; реактуалізація традиційних архетипів, що проявляються в дискурсі та візуалізуються в одязі; важлива роль сміху тощо (Ковтонюк, 2015, с. 349-351). Т. Гундорова погоджується з тим, що карнавал та перформанс є важливими для Майдану елементами; більше того, вона називає карнавальність одними з ключових культурних кодів Революції Гідності. І саме перформанс, який має соціокультурний потенціал, Т. Гундорова вважає первинним засобом творення спільноти Майдану, а також «формою соціалізації та політичного виховання громадян». Перформанс Майдану Т. Гундорова називає «актуальним мистецьким феноменом..., формою соціокультурної практики, яка несе в собі потужні креативні і трансформативні можливості» (2019, с. 267, 271-272, 275, 277). Карнавал та перформанс дійсно були важливими символами Майдану, особливо в грудні до того, як розпочалось постійне силове протистояння активістів з правоохоронцями.

Іншим культурним кодом, який був характерний для Майдану, Т. Гундорова називає апакаліптичний. А сам Майдан асоціює травмою: «Майдан як відкрита рана, що болить і не гоїться» (2019, с. 267). У своїй статті авторка називає різні символи, які свідчать саме про таку конотацію терміна. Найочевидніше, що символом травматичного досвіду є «Небесна сотня» – люди, що загинули на Майдані в січні-лютому 2014 року, а також люди, які в різні періоди постраждали за участь у Майдані. Але, понад те, на думку авторки, про Майдан як травматичний досвід українців свідчать, наприклад, втрачені надії, які не справдились, люди, що ще довгий час після завершення революції продовжували бути на Майдані та жили минулими подіями, минулими боями (Гундорова, 2014). Видається, що додаткової травматичності подіям Майдану додає швидкий перебіг політичних та геополітичних подій і зміщення точок суспільної уваги на нові непересічні події, що мали місце одразу після його завершення. Активні учасники Майдану просто не мали змоги зупинитись і усвідомити пережиті травми.

Адже громадське суспільство і нова влада постали перед десятками нових викликів та стали свідками ще більш травматичних подій російсько-української війни.

Крім нових семантичних конструктів, якими події Революції Гідності наповнили слово «Майдан», дослідники виокремлюють ті смисли та архетипи, які існували в різні історичні періоди, а зараз набули нової актуальності в подіях, про які йдеться. Так, неодноразово дослідники порівнюють Майдан із Запорізькою Січчю та вважають останню прообразом Майдану. Останнім четвертим культурним кодом, характерним для Майдану, як вважає Т. Гундорова, є саме козацький код. Присутність ідей, символів і практик, пов'язаних із козацькою добою, добре відчувалась на Майдані. (2019, с. 267). В. Ахутін та І. Берлянд (Akhutin, Berlyand) пишуть про подібність Майдану до Січі в тому, що обидві ці спільноти є просторами вільних людей (2016, с. 243). С. Святенко та О. Виноградов (Vinogradov, Sviatnenko) порівнюють народні збори, що відбувались на Січі, зі щотижневими майданівськими Віче (2014, с. 53-54). П. Ковал та М. Вапінські (Kowal, Wapiński) вважають Майдан не протестом, а різновидом прямої демократії, що на наших теренах бере свій початок від Запорізької Січі (2014, с. 7). С. Квіт (Kvit) зупиняється на більш прикладних спільних для Січі та Майдану рисах: «фортеця з барикадами та сторожовими вежами» (2014, с. 29). Порівняння із Січчю козацької доби є важливим для соціологічного аналізу подій Майдану. Адже до нього апелює вже усталений в соціологічних дослідженнях розподіл етапів цього протесту на «Майдан-мітинг», «Майдан-табір» та «Майдан-Січ».

Окремий пласт символів Майдану вкорінений в часи національно-визвольної боротьби. Так, гасла «Слава Україні – Героям Слава», «Україна понад усе», які першопочатково використовувались членами Української Повстанської Армії, на думку С. Квіта, на Майдані набули популярності завдяки духові боротьби, що в них закладені (Kvit, 2014, с. 34-35). Вже цитовані вище Н. Трач та А. Васильченко так описали феномен

реактуалізації культурно-історичних смислів, що збурих Майдан: «... історичні прецеденти, такі як Запорізька Січ, махновський загін, повстанська криївка тощо, не лише були джерелами символічних кодів, потрібних для усвідомлення сенсу Майдану, а й фактично відтворювалися, оживали на Майдані як компоненти його устрою» (Трач, Васильченко, 2021, с.216).

Смисли, що привніс Майдан в український суспільний дискурс.

О. Шульга (Shulga) називає Майдан символічною революцією, що відбулась як апогей тієї війни символів, чи навіть систем символів, що тривала з часу отримання Україною незалежності. Період війни радянської системи символів з новою українською системою символів дослідник називає періодом «символічного вакууму», адже в цей час не існувало певної єдиної та універсальної для всього населення України символічної системи, яка б пояснювала соціальну реальність. Нова українська система символів не була достатньо сильною впродовж більш ніж двадцяти років незалежності України, аби побороти культурну гегемонію радянської системи. І саме Майдан 2013–2014 років змінив статус-кво на користь ціннісно-символічної матриці нового покоління (2015, с. 231-233).

Розглядати Майдан не лише як політичний феномен, а й як подію, що створила нові значення, пропонують А. Ахутін та І. Берлянд. На думку авторів, Майдан змінив типове розуміння поняття «нація» як «історично сформована спільнота людей, об'єднаних мовою, традиціями та територією». Нація народжувалась на Майдані завдяки спільності їхніх реальних дій та цілей людей, а не через спільне минуле (Akhutin, Berlyand, 2016, с. 243-244). Схожі ідеї розділяє і О. Полухович (Poliukhovych). На її думку, Майдан привніс в українське суспільство власне досвід бути українцями і сильне відчуття української ідентичності, яких насправді не вистачало усі роки незалежності країни (2014, і-ii). В цьому ж ключі соціолог В. Степаненко називає Майдан тим досвідом, який найбільш радикально вплинув на деінституціоналізацію пострадянської політичної системи та конструювання нових, сутнісно не пострадянських інституцій, правил та цінностей

(Stepanenko, 2015, с. 30). Ці думки є співзвучними з ідеями О. Шульги, описаними вище, про зміну ціннісно-символічної матриці на нову під впливом подій Майдану.

На думку Т. Гундорової, Майдан сприяв створенню нової спільноти «майданівців» – багатогранної, мережевої та надзвичайно строкатої спільноти, об'єднаної колективною солідарністю, спільним досвідом та подібними почуттями. Для представників цієї спільноти Майдан став своєрідним плацдармом, що пропонував можливість отримати досвід нових ідентичностей (учасників Майдану, його прихильників та симпатиків, волонтерів тощо), а також нових соціальних практик і соціальних ролей, що відрізнялись від звичних: «студенти ставали бійцями і кухарями, пенсіонери – будівельниками барикад, професори – кельнерами». Майдан створив місце та простір, сприятливий для того, аби кожна людина могла проявити себе, свій потенціал, свою креативність (2019, с. 262, 264-265, 267, 270). З Майданом з'явилась когорта нових лідерів – громадських активістів, журналістів (Kvit, 2014, с. 30; Kowal, Wapiński, 2014, с. 7), які здобували право робити вибір. І, як наслідок – брали на себе відповідальність за цей вибір та власні дії (Akhutin, Verlyand, 2016, с. 243, 246), були готові платити найвищу ціну за можливість обирати й діяти (Kowal, Wapiński, 2014, с. 12).

Нові смисли під час Майдану були створені й у житті церков та релігій України. На Майдані були присутні представники різних конфесій та церков України, відбувались спільні міжконфесійні молитви, навіть був побудований міжрелігійний молитовний намет. Теологи та релігієзнавці, які писали про присутність церков на Майдані, зазначали, що саме на Майдані церкви солідаризувались та навчилися бути толерантними одна до одної (Филипович, Горкуша, 2016, с. 98-99). Те, що церкви, які за своєю сутністю є аполітичними, не просто брали участь в подіях Майдану, а відігравали важливу роль, свідчить про те, що не політика була ключовою на Майдані. Важливими були ціннісно-світоглядні позиції, боротьба за які об'єднувала, зокрема, і представників різних церков.

Н. Мусієнко звертає увагу на вплив Майдану на культуру: думки, емоції та почуття учасників Майдану проявились у різних сферах сучасного мистецтва, створюючи цілі пласти смислів (2015, с. 132). «Перформанс, інсталяції, кінематограф, музика, живопис, скульптура, література – тут було все розмаїття творчої мистецької палітри» – підсумовує дослідниця (2015, с. 125). І саме вивчення мистецтва Майдану в різних його проявах, на думку Н. Мусієнко, має доповнити науковий аналіз тих подій для досягнення найбільш точного і повного їх розуміння (2014, с. 156). А професорка Єльського університету М. Шор, яка написала книгу «Українська ніч», базуючись на власних розмовах з українськими інтелектуалами, переконана, що події на Майдані актуалізували для українців універсальні питання: «про природу індивідуальності, темпоральну гнучкість часу і проблему істини» (2018, с. 18-19). Авторка пише також і про проблему вибору в найвищому екзистенційному розумінні, яку поставив Майдан перед звичайними людьми.

Цінності Майдану. Конструювання смислів уможлиблюється завдяки співвіднесенню людиною певних явищ із власними ідеями та цінностями (Бурлачук, 2001, с. 101). Тому, аби розуміти природу тих чи інших смислів, важливо розглядати і цінності спільноти чи суспільства, які ці смисли визначають.

А. Ручка, аналізуючи моніторинги ціннісних преференцій населення України, які Інститут соціології НАНУ проводить з 1991 року, констатує, що в період з 2012 по 2014 рік ціннісні пріоритети українців зазнали статистично значущих змін. Хоча за ці два роки не змінився блок цінностей, які українці вважають для себе найважливішими – цінності «Безпеки» (здоров'я, сім'я, діти, добробут – найважливіші цінності для 74% опитаних у 2012 та 73% опитаних у 2014 році), наступні три блоки стали статистично більш важливими для українців. Серед них – блок «Самореалізація» (цінності цікавої роботи, суспільного визнання, індивідуальної самостійності, інтелектуального розвитку, культурної компетентності), блок «Соціальний комфорт» (цінності рівних можливостей для всіх, соціальної рівності,

національно-культурного відродження, участі в релігійному житті) та блок «Демократія» (цінності державної незалежності та демократичного розвитку України, свободи слова, контролю рішень влади, підприємницької ініціативи, участі у політичному житті). Цінності «Безпеки» набрали статистично однаковий середній індекс: 4,67 та 4,68 за п'ятибальною шкалою в 2012 та 2014 роках відповідно. В той час, як в 2014 році цінності «Самореалізації» статистично значуще підвищили свій середній індекс з 3,88 до 4,02 балів, цінності «Соціального комфорту» – з 3,78 до 3,93 бали, і цінності «Демократії» з 3,55 до 3,81 бали. Причини таких змін А. Ручка вбачає у «надзвичайних подіях 2014 року», однією з яких, безумовно, є Революція Гідності (2014, с. 117-124).

Окремо вивчались також ціннісні профілі учасників Майдану. Дослідники, які за методикою Ш. Шварца вивчали ціннісні профілі середньостатистичних майданівців та порівнювали їх з аналогічними ціннісними профілями українців, констатували наявність істотних відмінностей у цінностях цих двох категорій. Значні розбіжності в ціннісних портретах українців загалом та тих із них, які вийшли на Майдан, демонструють «ціннісний зсув» учасників Майдану від консерватизму й залежності від держави до універсальних цінностей – цінностей доброзичливості та самостійності (самоорієнтації) (Vinogradov, Sviatnenko, 2014, с. 49-50; Наумова, 2014, с. 188). Якщо ж порівняти ціннісні профілі майданівців та представників європейських країн, цінності майданівців істотно відрізняються навіть у порівнянні з країнами Західної і Центральної Європи і на шкалах «консервативність» – «відкритість до змін» та «егоїзм» – «підприємство про людей і природу» прямують до крайніх позицій відкритості та підприємства про людей і природу (Vinogradov, Sviatnenko, 2014, с. 49-50; Наумова, 2014, с. 188-189). Такими ціннісними орієнтаціями майданівці близькі до орієнтацій мешканців скандинавських країн (Vinogradov, Sviatnenko, 2014, с. 50-51). «Альтруїзм, турбота про загальне добро, орієнтація на рівність і взаємодопомогу, толерантність, готовність до змін і

відкритість до викликів долі – так можна схарактеризувати типового українського революціонера» (Наумова, 2014, с. 189).

На думку С. Квіта, простір Майдану був відкритим для різних верств населення. А найрізноманітніші відмінності (соціальні, політичні, етнічні) не завадили спільноті Майдану об'єднатись заради свободи та майбутнього держави (Kvit, 2014, с. 30-33, 36-37). В. Степаненко та Я. Пилинський (Stepanenko, Pylynskiy) вважають, що реальні небезпеки Майдану переважили суперечності, які можуть виникати між людьми різного мовного, конфесійного, етнічного, соціального тощо походження. Саме боротьба за спільне виживання, за фундаментальне право кожного на життя об'єднала людей Майдану (2015, с. 14). Співзвучною з цими ідеями є і думка Т. Гундорової про те, що майданівці «сповідували рівність і плюральність як ідеальну форму нової демократичної України» (219, с. 272). С. Святенко та О. Виноградов також пишуть про взаємоповагу та високий рівень толерантності до інших, що був зафіксований на Майдані (Vinogradov, Sviatnenko, 2014, с. 53). Дослідники й справді багато говорять про те, що Майдан був спільним простором для окремих незалежних громадян, що консолідувались, але не стали монолітним тоталітарним об'єднанням (Akhutin, Berlyand, 2016, с. 246-247). Тімоті Снайдер назвав таку консолідацію представників різних соціальних прошарків та різних спільнот з відмінними інтересами об'єднанням нез'єднуваних (*unification of the unconnectable*) (Snyder, 2014). Імовірно, різних людей на Майдані об'єднували ті ж самі механізми, що й священиків різних церков: люди відстоювали щось важливіше за ті відмінності, які їх роз'єднували (політичні, соціальні, культурні) – ціннісно-світоглядні позиції.

Однак питання про те, чи був цей простір і дійсно відкритим для всіх, лишається без однозначної відповіді. Представники сучасної лівої молоді пишуть про домінування правого та консервативного дискурсів на Майдані. Будь-які спроби запропонувати соціалістичну риторичну риторику та змінити порядок денний, в кращому випадку, лишались невдалими. А в гіршому – могли

закінчитись неприємностями для самих лівих (Ведров, 2014, с. 47-48). Т. Марценюк розмірковує про гендеризованість ролей на Майдані. Посилаючись на Дж. Найджел, Т. Марценюк пише про конструювання нації в публічному дискурсі з поляризованими гендерними ролями (2015а, с. 5), і на різних прикладах демонструє посилення панування гегемонної маскулінності в умовах мілітаризації та радикалізації українського суспільства, яке і за умов стабільності є достатньо патріархальним. У суспільному дискурсі часів Майдану актуалізувались різні гендерні стереотипи, які стосуються як чоловіків, так і жінок. «Справжні чоловіки», з їхньою героїчною маскулінністю, які силою захищали ідеї Майдану, протиставлялись «несправжнім» – тим, які не були «на барикадах» (2015а, с. 6-8). Жіночі ж ролі зводились до задоволення різних потреб цих «справжніх» чоловіків – від потреб в їжі до сексуальних потреб. Частішали прояви гомофобії як у вигляді мови ворожнечі, так і у вигляді агресивних гомофобних дій (2015b, с. 88-90). Констатуючи наявність гендерного розподілу праці на Майдані, О. Онуч та Т. Марценюк (Onuch, Martsenyuk) наводять цікаву цитату однієї з активісток Майдану про те, що жінки в період Революції Гідності відповідали за два «К»: кухня та креатив (2014, с. 115-116). Випадки сексизму на Майдані частішали із загостренням конфлікту та переходом у збройне протистояння. Жінки, як правило, не брали участі в фізичній боротьбі, а зазвичай виконували ролі подалі від лінії зіткнення протестувальників і правоохоронців. Робота могла бути і дистанційною.

Отже, різні науковці мають відмінні точки зору щодо того, які смисли та цінності привніс Майдан в українське суспільство. Однак усі перелічені вище дослідники солідарні у тому, що ті процеси, які відбувались на київському майдані в 2013–2014 роках, згенерували нові унікальні або реактуалізували давні історико-культурні смисли. Це дає підстави досліджувати, якими саме були ці смисли та символи з позиції звичайних учасників Майдану.

Висновки до Розділу 1

Підсумовуючи, варто зазначити, що розвиток інтерпретативної традиції в соціології відкрив низку нових теоретико-методологічних підходів до вивчення соціальної реальності. Важливим поштовхом для розвитку інтерпретативної традиції в суспільних науках стала теорія «розуміючої соціології» М. Вебера, який одним з перших запропонував розглядати соціальну реальність як суб'єктивну та таку, що конструюється акторами. У своїй концепції про форми усупільнення Г. Зіммель також приділяв увагу соціоутворюючій силі кожної інтеракції між акторами, тобто стверджував, що процес створення суспільства відбувається безпосередньо у процесі людської взаємодії. А отже, соціологія як наука про суспільство має ставити собі на меті вивчення цих окремих взаємодій.

М. Вебер також звернув увагу на те, що аби зрозуміти соціальну реальність, потрібно зрозуміти смисли, які вкладають актори в її інтерпретацію. Тобто варто досліджувати не лише самі дії, а їх значення для акторів. Ф. Знанецький співзвучно з цими ідеями говорив про «гуманістичний коефіцієнт». На думку цього мислителя, соціальні факти, створені акторами, можуть бути зрозумілі лише з їхньої позиції – із урахуванням їхнього досвіду.

З ідеями М. Вебера та Г. Зіммеля корелюють також ідеї Ф. Знанецького про те, що соціальна реальність створюється у процесі людської взаємодії людей. Цю ідею розвивали різні мислителі. Зокрема, про конструювання соціальної реальності писали представники символічного інтеракціонізму Т. Лукман та П. Бергер. Водночас їхні колеги Дж. Г. Мід та Г. Блумер більше розмірковували про інтерсуб'єктивність дій, що лежать в основі створення суспільства і уможливають його існування. Інтерсуб'єктивні дії стають можливими завдяки тому, що навколишні об'єкти мають значення для акторів: саме у відгук на наявність смислів актори й діють.

Про інтерсуб'єктивність соціального світу писав і А. Шюц. На думку соціолога, соціальний світ є світом значень, що формується у повсякденних

людських взаємодіях. А розуміти смисли, значення дій один одного люди можуть завдяки існуванню спільних «перцептивних схем» – спрощених схем інтерпретації реальності.

Г. Гарфінкель слідом за А. Шюцем підкреслював необхідність вивчення світу повсякдення. Г. Гарфінкель ввів у науковий обіг термін «фонові очікування» – уявлення людини, що коли вона діє, її дія буде зрозуміла іншій людині, нестиме ті самі сенси, які людина сама вкладає у свою дію. Ці смисли, що закладаються у нашу повсякденну діяльність і розуміються без пояснень, будуть не очевидними людям, що не належать до того ж суспільства. Водночас всередині суспільства діяльність людей ґрунтується на постійній взаємній інтерпретації дій одне одного у відповідності до фонових очікувань. Антрополог К. Гірц дійшов тієї ж думки, що й Г. Гарфінкель: смисли, що люди вкладають у свої дії, відрізняються від спільноти до спільноти. Отже, аби дослідити спільноту, потрібно зрозуміти, які смисли люди вкладають у власні дії. Метод, за допомогою якого К. Гірц пропонує глибше зрозуміти значення смислів, що мають соціальне значення для певної спільноти – «насичений опис».

А. Сікурел, засновник когнітивної соціології, аналізує інтерпретативні процедури, за допомогою яких актори тлумачать і водночас створюють соціальну реальність. А його послідовник Е. Зерубавель у своїх роботах підкреслює інтерсуб'єктивність людського мислення, вважаючи мислення продуктом людського середовища. Отже, для того, аби вивчити певне суспільство, дослідникам варто зрозуміти схеми та способи інтерпретації, що лежать в основі нашого тлумачення соціальних явищ і подій.

Незважаючи на відмінності між різними напрямками інтерпретативної традиції в соціології, можна виділити загальні засади цієї теоретичної царини: соціальна реальність та суспільство формуються та змінюються, а люди як соціальні істоти перебувають у щоденних інтерсуб'єктивних комунікаціях та взаємодіях; передумовою і одночасно наслідком взаємодій між акторами є існування певних смислових патернів чи схем інтерпретації,

що дозволяють акторам розуміти значення та смисли, закладені в дії іншого так само, як розуміють їх вони; соціальний світ є світом значень та смислів, адже люди діють і взаємодіють у відповідності з власними інтерпретаціями значень, які вони надають діям інших акторів та об'єктам соціальної реальності. Отже, важливим завданням соціологів і основним методом аналізу реальності в соціологічній інтерпретативній традиції є дослідження смислів, які мають соціальну значущість.

Існує низка якісних методів, що використовуються в якісних емпіричних дослідженнях, які базуються на теоріях інтерпретативної традиції. Серед них вирізняється методологія усної історії, що поділяє ключові теоретичні засади, описаним вище: фокусується на дослідженнях смислів та значень певних історичних подій для їхніх учасників; розглядає соціальну реальність як інтерсуб'єктивну та досліджує смисли та інтерпретативні схеми в їх інтерсуб'єктивній комунікаційній динаміці; використовує діалог між інтерв'юером та респондентом як ефективний інструмент якісного соціологічного дослідження, що використовує ресурси інтерсуб'єктивної семіотичної комунікації.

Методологія усної історії апелює не так до історичних фактів, як до значення цих фактів для кожної окремої людини, до її досвіду, сприйняття, почуттів; усна історія дозволяє багатоманітність в інтерпретаціях тих чи інших подій, множинність точок зору, дає можливість почути представників маргіналізованих спільнот; усна історія спрямована на дослідження повсякденного життя; респонденти стають суб'єктами досліджень і співконструюють їх; усна історія добре пристосована для досліджень сенситивних тематик та травматичного досвіду.

Як і за умов використання інших якісних методів, дослідженням, що базуються на усноісторичній методології, закидають надмірний вплив дослідника на емпіричні результати та суб'єктивність отриманих від респондента даних. Однак науковці, які працюють в сфері таких досліджень, перетворили потенційні недоліки у переваги цієї методології. Вони

враховують власну дослідницьку позицію та власний досвід, аналізуючи та інтерпретуючи результати досліджень та знижують власний вплив на респондентів шляхом мінімізації втручання в ситуацію інтерв'ю, яка досягається завдяки позиції активного слухача. А в отриманих свідченнях цінують саме унікальність: там, де вдається натрапити на ідеї, які контрастують із загальноприйнятими поглядами, і криється найцікавіше для інтерпретації.

Усноісторична методологія побудована на використанні глибинного інтерв'ю як методу збирання даних. Саме глибинне інтерв'ю дозволяє зафіксувати те, як люди інтерпретують значення навколишнього світу та власних дій у ньому, інтерпретують власні мотиви, емоції, відчуття та почуття. Усноісторичні глибинні інтерв'ю з учасниками протестів та революцій стали звичними для досліджень суспільно-політичних рухів в Західно-європейській соціології. Особливо актуальність використання такої методології виникає для дослідницьких питань, пов'язаних із вивченням мотивів, поглядів, переконань, емоцій та досвіду активістів та учасників протесту; мобілізації та внутрішньої динаміки протесту.

Основним підходом до аналізу суспільно-політичних рухів в дусі інтерпретативної традиції сьогодні є теорія фреймів. Фрейми – це соціально і культурно сконструйовані індивідуальні та колективні схеми інтерпретації, що в процесі інтерсуб'єктивної комунікації формуються у індивідів у відповідь на певні явища, події та процеси і надають цим подіям та процесам значущих для індивідів смислів та можуть сприяти мобілізації прихильників протесту.

Фреймінг-аналіз протестного руху спрямований на виявлення причин мобілізації учасників. Згідно з цим підходом, потенційні учасники протесту постійно оцінюють та інтерпретують події і явища, що відбуваються навколо, виходячи з власного досвіду. Якщо інтерпретації причин проблеми, що призвела до протесту (діагностичний компонент фреймінгу), стратегій протесту (прогностичний компонент фреймінгу) та стимулів до колективних

дій (мотиваційний компонент фреймінгу) у реальних та потенційних учасників співпадають, останні приєднуються до протесту. Отже, фреймінг-аналіз соціального протесту дозволяє вловити процес надання інтерпретації певним подіям та процесам, які формують невдоволення та протестні настрої.

Класичний підхід фреймінг-аналізу протестних подій розробили Д. Сноу та Р. Бенфорд, спираючись на поняття фрейму І. Гофмана. Вони розглядають фрейми протесту на мезорівні як інтерпретативні схеми, які лідери суспільних рухів використовують для озвучення власних позицій щодо проблеми через які рух було створено, та можливих шляхів їх вирішення. Водночас, інші дослідники, наприклад, Г. Джонстон, розглядають фрейми на індивідуальному рівні, або мікрорівні, та приділяють більше уваги інтерпретативним процесам окремих учасників подій. Такий підхід аналізу корелює з ідеями усноісторичної методології.

Події Революції Гідності, що розглядаються в цій роботі, привнесли в українське суспільство нові смисли. Самого слово «Майдан» набуло нових значень: Майдан став як синонімом протесту в центрі Києва (не лише на його центральному майдані), так і періодом цих протестів, і сукупністю людей, що були учасниками протестних подій. Слово «Майдан» прирівнювали до «держави у мініатюрі», до різновиду тимчасової влади, асоціювали із територією свободи і новим етапом, що несе із собою зміни, а також із місцем «боротьби Добра і Зла»; говорили як про велике свято і як про велику травму тощо. Події, про які йдеться, реактуалізували історично важливі архетипи періоду Запорізької Січі та Національно-визвольного Руху.

Дослідники говорять про Майдан як про революцію символів. Протест актуалізував українську самоідентифікацію як політичної нації, дав поштовх побудові нових громадських організацій, створенню когорти нових лідерів. В дослідженнях ідеться також зміну цінностей у перші постмайданні роки та про розбіжності в ціннісних портретах учасників Майдану та українців у цілому.

РОЗДІЛ 2. ФРЕЙМІНГ-АНАЛІЗ УСНИХ ІСТОРІЙ МАЙДАНУ 2013–2014 РОКІВ

2.1. Дизайн та методологічні особливості дослідження

У дослідженнях суспільно-політичних рухів методологію усної історії використовують для реконструкції певного історичного періоду з позиції активних учасників протесту крізь їхні інтерпретації соціальних подій та процесів (Bosi, Reiter, 2014, 118). Тому польовий етап дослідження був проведений за методологією усної історії – команда проекту записувала та зберігала свідчення щодо подій Майдану його безпосередніми учасниками.

Дослідники, що вивчають певні історичні події методом усної історії, стикаються з низкою проблем, пов'язаних з плином часу. Сьогодні майже не лишилось людей, які були свідками і учасниками найвизначніших історичних подій ХХ століття та можуть про них розповісти. Тому дослідники все частіше звертаються до роботи з постпам'яттю (Hirsch, 1997). Але навіть якщо не згадувати про процеси фізіологічного старіння та смерті, свідчення, які мають на собі відбиток часу, через недосконалість людської пам'яті стають вибілковими та фрагментарними. З часом особистий досвід людей під впливом оточення, суспільства та ЗМІ схильний замінюватися загальними стереотипами і штампами. І хоча існує низка досліджень, що спростовують вирішальний вплив плину часу на людську пам'ять (Yow, 1994; Thompson, 2000), свідчення, зібрані у безпосередній часовій близькості після певної події, безумовно, є більш повними і ґрунтовними. Саме тому нагода зафіксувати свідчення людей, які стали учасниками важливих історичних подій одразу після їхнього перебігу, є унікальною. Коли розмова відбувається одразу після завершення подій, які досліджуються, значно легше отримати свідчення, які базуються саме на персональному досвіді людини, почути її власні думки, мотивації, почуття.

Дослідницький проект «Майдан. Свідчення», що наприкінці лютого 2014 року ініціювали співробітники Центру досліджень історії та культури східноєвропейського єврейства НаУКМА, став першою частиною польового етапу дослідження. Проект мав на меті зафіксувати особистий досвід безпосередніх учасників Революції Гідності, записавши їхні усні свідчення. Проект був спрямований на збирання якомога більшої кількості історій людей Майдану. Ці люди мали різний досвід та пройшли кожен свій власний шлях під час подій, що досліджуються. За менш ніж півроку було проведено 303 глибинні інтерв'ю¹.

Інформацію зібрано методом напівструктурованого глибинного інтерв'ю, який полягає в тому, що інтерв'юєр не має жорстко структурованої анкети, але орієнтується на гайд – загальний план розмови або сукупність теоретично значущих тем, що становлять дослідницький інтерес. Послідовність питань та їх формулювання не закріплюється чітко і може варіювати у кожному наступному інтерв'ю відповідно до перебігу розмови та ходу думок респондента, адже інтерв'юєр кожного разу підлаштовується під нового респондента (Berg, 2004, с. 82). Більше того, оскільки методологія якісного дослідження передбачає методологічні рефлексії протягом дослідницького процесу (Бондар, 2000, с. 32), в ході такого дослідження ми уточнювали та вдосконалювали гайд на основі вже отриманої від респондентів інформації. А інструкції для інтерв'юєра доповнювали від інтерв'ю до інтерв'ю (Bosi, Reiter, 2014, 134). Розроблений гайд, що розкриває найважливіші, на думку дослідників, теми, вміщено у Додаток А.

Відповідно до методологічного принципу зниження рівня символічного насилля по відношенню до респондентів (Bourdieu, 1996, с. 20), ми рекомендували інтерв'юєрам дозволити респондентові розповісти свою історію, дати змогу самому будувати розмову. Адже що менше питань

¹ Аудіозаписи та транскрипти проведених інтерв'ю доступні для дослідників в Центрі досліджень історії та культури східноєвропейського єврейства НаУКМА. Частина текстів інтерв'ю цього проекту вийшла друком у виданні «Майдан. Свідчення: Київ, 2013–2014 роки / за ред. Леоніда Фінберга та Уляни Головач. – Київ: Дух і Літера, 2016. – 784 с. – (Бібліотека спротиву, бібліотека надії)». Електронна версія книги доступна за посиланням: <https://ia800909.us.archive.org/0/items/Maydansvidchennia/Maydansvidchennia.pdf>

ставить інтерв'юер під час розповіді респондента, то менше він визначає те, про що говоритиме респондент і тим менше збиває його з думки. А до нерозкритих тем та питань, які виникають, можна повернутись наприкінці розмови.

Респонденти для інтерв'ю добирались методом «снігової кулі» (кожен наступний респондент радив дослідникам своїх знайомих, які теж могли б дати інтерв'ю) з елементами методу «максимальної варіації» (респонденти підбирались так, аби кожен наступний випадок, якщо це можливо, якомога більше відрізнявся від попереднього) (Ковалев, Штейнберг, 1999, с. 43). Наприклад, якщо санітар, якого ми щойно опитали, пропонує контакти колеги-санітара і хірурга, з яким працював, в першу чергу ми спілкувались із хірургом, аби більш імовірно зафіксувати відмінний від попереднього досвід.

Увага дослідників була сфокусована не на опозиційних політиках чи відомих громадських діячах. Нас цікавили звичайні («рядові») учасники та активісти спротиву – самооборонці, лікарі, кухарі, волонтери, священники, бізнесмени, тощо. Дослідники констатують, що мотиви та очікування простих учасників протестів є значно більш різноманітними та персоніфікованими, ніж це можна уявити з офіційних заяв лідерів (Della Porta, Diani, 2006, с. 98). Крім того, чим ближче респондент до організаційної верхівки протесту, тим його слова більше підпорядковуються офіційній лінії керівництва (Johnston, 2004, с. 228). Тому респондентами дослідження стали звичайні учасники Майдану, а не політичні лідери. Відповідно до власних ролей під час Майдану, серед респондентів дослідники окреслили наступні теоретичні умовні категорії:

- самооборонці;
- медики та санітари;
- працівники кухні;
- священники;
- автомайданівці;
- бізнесмени;

- студенти;
- волонтери-кияни;
- адвокати, правозахисники;
- журналісти;
- інформаційне забезпечення;
- культурні ініціативи;
- лікарняна варта;
- громадська варта.

Було помічено, що якщо дослідник чи інтерв'юер брав участь у подіях, які вивчаються, це може полегшити процес пошуку доступу до респондентів та процес налагодження контакту (Bosi, Reiter, 2014, 133). Крім того, в процесі діяльності будь-яких суспільних рухів у їхніх учасників формується розуміння того, який дискурс є відповідним, тобто, про що можна говорити зі сторонньою людиною, а про що – ні. Якщо інтерв'юер не належить до когорти людей, що задіяна в протесті, респондент може говорити з ним формальніше і менш відверто (Johnston, 2004, с. 222-223). Тому для дослідників було важливо аби інтерв'юер не лише знав в цілому про перебіг Майдану, а добре орієнтувався у подіях і нюансах Революції Гідності. Тому ми заохочували до співпраці інтерв'юерів, які, так само, як респонденти, мали свій досвід Майдану. Схожий досвід двох співбесідників сприяв побудові зв'язку між інтерв'юером та респондентом і передував налагодженню гарного особистого контакту (Berg, 2004, с. 99-100), а внаслідок цього, і проведення якісного глибинного інтерв'ю. Однак серед інтерв'юерів були й люди, які співпереживали Майдану, але безпосереднього досвіду участі у ньому не мали. Це дозволяло їм виконувати роль зацікавленого стороннього, якому потрібно було більше пояснювати контекст подій, що робило розмову більш детальною.

У проєкті «Майдан. Свідчення» ключовим зовнішнім чинником, який впливав на дизайн дослідження, був фактор часу. Робочій групі важливо було провести польовий етап саме в перші місяці після завершення подій на

київському Майдані. Для цього до проекту було залучено до 30 інтерв'юерів. Однак всі вони перед тим, як стати частиною проекту, проходили ретельну перевірку на відповідність вимогам, окресленим вище.

Продовженням дослідження став проект «Майдан. Медична допомога», покликаний розкрити ланцюжок допомоги тим, хто постраждав на Майдані, від медиків та підпільних шпиталів і до допомоги міжнародної спільноти. Польовий етап дослідження проходив з березня 2016 року по вересень 2017 року. Проведено було близько 94 глибинних інтерв'ю².

Збір інформації на цьому етапі дослідження так само проводився методом напівструктурованого інтерв'ю, гайд якого складався фактично з двох основних тем: історія респондента під час подій Майдану та його досвід допомоги постраждалим Майдану. Організатори проекту прагнули залучити до участі людей та представників організацій, які на різних етапах допомагали постраждалим учасникам Майдану. Як і в першому проекті, тут було виокремлено умовні теоретичні категорії респондентів згідно з тими ролями, що вони відігравали:

- медики Майдану;
- лікарі-активісти в лікарнях;
- транспортування;
- притулки, шпиталі;
- волонтери в лікарнях;
- загальна координація;
- регіональні координатори;
- міжнародна спільнота;
- діаспора;
- забезпечення та інфраструктура;

² Аудіозаписи та транскрипти проведених інтерв'ю доступні для дослідників в Центрі досліджень історії та культури східноєвропейського єврейства НаУКМА. Тексти інтерв'ю цього проекту також вийшла друком у виданні «Майдан. Свідчення: Допомога постраждалим. Міжнародна солідарність / за ред. Леоніда Фінберга, Ірини Берлянд та Олени Андреевої. – Київ: Дух і Літера, 2018. – 816 с. – (Бібліотека спротиву, бібліотека надії)». Електронна версія книги доступна за посиланням: <https://ia803005.us.archive.org/8/items/Maydandopomoga.indd/Maydandopomoga.indd.pdf>

- правова та інформаційна підтримка;
- постраждали.

В сучасних якісних дослідженнях, що методом глибинного інтерв'ю вивчають важкодоступні, приховані або уразливі спільноти, найкращий шлях пошуку респондентів – застосування комбінованих виборок (Ellard-Gray, Jeffrey, Choubak, Crann, 2015, с. 3). Такою і була вибірка дослідження «Майдан. Медична допомога». Так само, як і у першому проекті, вибірка формувалась методом «снігової кулі». Однак у цьому випадку необхідно було дістатись не будь-яких пересічних учасники протесту, а його конкретних ключових активістів. Тому вибірка «снігової кулі» мала елементи цілеспрямованого (неімовірнісного) добору за ключовими інформаторами – особами, які найкраще володіють інформацією про досліджувану проблематику, а також обізнані у тому, кого варто було б також залучити до когорти потенційних респондентів (Белановский, 2001, с. 66-67). Ключові інформатори, з одного боку, самі давали інтерв'ю для проекту, а з іншого – радили інтерв'юерам людей, до яких варто теж звернутись за інтерв'ю, і допомагали з ними сконтактувати.

Різні підходи до відбору респондентів у двох описаних проектах сформували дещо різні пули інтерв'ю. Респонденти проекту «Майдан. Свідчення» мали кожен свою історію, але всі вони описували досвід участі в подіях київського Майдану та характеризувались часовою й географічною подібністю. Водночас респонденти проекту «Майдан. Медична допомога» мали достатньо різний досвід допомоги протестувальникам: від надання допомоги безпосередньо на Майдані до організації транспортування поранених у безпечні місця, створення підпільних шпиталів по всьому Києву, організації поїздок на лікування за кордон і допомоги у лікуванні та реабілітації постраждалих за межами України. Якщо у першому випадку важливо було зібрати і зберегти якомога більшу кількість свідчень, то у другому випадку йшлося про глибше вивчення процесів та механізмів, маловідомих загалу. Такі завдання вплинули і на склад робочої групи. Якщо

у першому проекті було потрібно діяти швидко і робоча група намагалась залучити до проекту якомога більше інтерв'юерів, то у другому проекті впродовж року за поодинокими винятками інтерв'ю проводила одна людина, яка стала експертом у досліджуваних процесах, хоч і вивчала їх впродовж достатньо тривалого часу.

Методологічною особливістю другого проекту стало використання *skype*-зв'язку для проведення інтерв'ю з частиною респондентів, які належали до категорій «діаспора» та «міжнародна спільнота». Сьогодні внаслідок карантинних обмежень, пов'язаних із пандемією COVID-19, багато проектів перейшли у дистанційний формат, і дослідники призвичаїлись до проведення глибинних інтерв'ю онлайн за допомогою різного програмного забезпечення. Однак ще декілька років тому проведення глибинного інтерв'ю за допомогою відеоконференції розцінювалось як ризикований крок. Адже за відсутності можливості перебувати із респондентом у одному просторі інтерв'юєрові може бути складніше побудувати із ним довірливий зв'язок. А під час розмови може бути складніше фіксувати різноманітні вербальні та невербальні сигнали і реагувати на них. Особливо якщо тематика розмови сенситивна. Респондентові ж може бути не просто довіритись інтерв'юєрові, розмова може стати менш відвертою і більш формальною (Sedgwick, Spiers, 2009, с. 3-8). Водночас, якщо до респондента неможливо дістатись безпосередньо і провести особисте (*face-to-face*) глибинне інтерв'ю, можливість провести онлайн-розмову може допомогти здобути цікаву інформацію і не втратити важливого респондента. Тим не менш, інтерв'юєр має розуміти, що для побудови контакту та створення атмосфери довіри йому потрібно буде докласти більших зусиль, ніж у форматі особистого інтерв'ю.

Як і у будь-яких дослідженнях, можна зафіксувати низку методологічних проблем, із якими довелось стикнутись дослідникам як упродовж першого, так і упродовж другого проекту. Найперше варто згадати про складний психологічний стан респондентів – їхню надмірну емоційність

та вразливість – зворотний бік безпосередньої близькості подій, про які йдеться в інтерв'ю. Ми усвідомлювали цю особливість роботи і намагались кожній людині, яка погоджувалась на інтерв'ю, допомогти отримати психологічну розрядку по закінченню розмови. Психологічна розрядка, хоч і не була на меті проєктів, у підсумку стала для нас не менш важливою, ніж отримання інформації.

Вдалося напрацювати низку рекомендацій, що сприяли зниженню рівня стресу під час розмов. Наприклад, ми помітили, що розмови, проведені з людиною безпосередньо на території Майдану, виходять короткі та менш інформативні. Кілька інтерв'ю на початку польового етапу, які були проведені на самому Майдані, продемонстрували, що люди під час таких розмов за інерцією продовжували перебувати у «бойовій готовності», «на посту», були більш скутими і менш відкритими інтерв'юєрові. Такі варіанти проведення розмов були виключені одразу; ми домовлялися про зустріч на нейтральній території.

Інший аспект: ми намагались під час призначення зустрічі не лише пояснити респондентові мету та суть дослідження (Bosi, Reiter, 2014, 135), а й артикулювати, що інтерв'юєра цікавить його особистий досвід, нам важлива його власна історія. У такому випадку, більшість людей так чи інакше продумували, структурували власні спогади. Це, своєю чергою, певною мірою структурувало саму розмову та мало ефект зменшення напруги. Було помічено, що якщо людина продумує, а потім проговорює навіть найбільш трагічний та травматичний для неї епізод – це сприяє її емоційній розрядці, сприяє примиренню з трагедією.

Також важливо підкреслити, що для психологічної розрядки респондентів потрібно було надавати їм можливість виговоритись, слідуючи власній логіці викладу, і не обмежувати їх надмірною кількістю запитань, принаймні до моменту, як людина закінчить говорити те, що хотіла розповісти. Розмова ж у форматі питання-відповідь з більшою імовірністю залишить респондентові відчуття, що він забув розповісти про щось важливе.

Саме тому дотримання методології усної історії у цьому дослідженні дозволило не лише отримати якомога ширшу інформацію про суб'єктивні мотиви, особисті емоції та персональний досвід людей, а й давало можливість респондентам виговоритись та певною мірою відчутти послаблення психологічної напруги.

Однак не лише респонденти проекту пережили відчутний стрес. Оскільки, як ми зазначали вище, інтерв'юери також мали свій досвід Майдану, для них також був характерний певний рівень емоційності та психологічна вразливість. Напруга посилювалась із кожною наступною розмовою, адже респонденти переважно розповідали свою історію за хронологією, і інтерв'юери кожен раз знов і знов проживали події від листопада 2013 року до найбільш трагічних подій лютого 2014 року. Для того, аби інтерв'юери також мали змогу пропрацювати свій непростий досвід проведення інтерв'ю на травматичну тематику, команда проекту організувала регулярні зустрічі, на яких можна було обговорити складнощі та виклики робочого процесу. На таких зустрічах був присутній, зокрема, і психолог.

Друга масштабна проблема, з якою довелося зіткнутись робочій групі – швидкий розвиток політичних подій. Анексія Криму та військові дії на Сході України мали вплив, по-перше, на географічний розподіл респондентів дослідження «Майдан. Свідчення». Наприклад, якщо зі Львову ми отримували аудіозаписи від п'яти інтерв'юерів, то з Одеси до архіву свідчень увійшло лиш 2 аудіозаписи. А кілька інших записаних розмов істотно розкривали подальші травневі події в Одесі та актуальну політичну ситуацію в країні, аніж сам Майдан. Тому від записів в Одесі довелося відмовитись. По-друге, швидкий розвиток політичних подій значно ускладнив доступ до людей, які після подій на Майдані активно занурились у події в Криму та на Сході, а також тих, які перенесли увагу своєї волонтерської діяльності на допомогу армії, пораненим чи вимушеним переселенцям.

Це обмеження відіграло особливо важливу роль на польовому етапі проекту «Майдан. Медична допомога». Адже частина важливих потенційних респондентів посіли певні державні й громадські посади й не мали змоги дати інтерв'ю або відмовлялись від розмов через власну заангажованість у більш нагальні процесах у порівнянні з Майданом, який став уже минулим. Були й респонденти, які на інтерв'ю погоджувались, але більше говорили про свій постмайданівський досвід війни або волонтерства, який заступив досвід Майдану.

На етапі аналізу емпіричних даних в цій роботі використаний метод фреймінг-аналізу. Події Революції Гідності, в першу чергу, є суспільно-політичним протестом – проявом незгоди з політичним курсом влади країни. Саме тому, в роботі використаний варіант фреймінг-аналізу, запропонований Д. Сноу та Р. Бенфордом для вивчення мобілізації суспільно-політичних рухів (Snow, Benford, 1988; Snow, Rochford, Worden, Benford, 1986), що став уже класичним підходом дослідження протестів. За ідеями авторів, фреймінг протесту, тобто певні схеми інтерпретації подій та явищ, активує або «підсвічує» певні суспільні дискурси задля мобілізації більшої кількості людей до участі в суспільно-політичному русі (Lindekilde, 2014, с. 201).

Варто зазначити, що інший дослідник Л. Ліндекілде рекомендує використовувати саме фреймінг-аналіз, запропонований Д. Сноу та Р. Бенфордом, задля вивчення динаміки змін протестного мобілізаційного дискурсу в часі (Lindekilde, 2014, с. 202). Цей аспект є надзвичайно важливим, адже в цій роботі слідом за вітчизняними соціологами період Революції Гідності поділений на три часові проміжки: «Майдан-мітинг» (21–29 листопада 2013 року), «Майдан-табір» (30 листопада 2013 року – 18 січня 2014 року) та «Майдан-Січ» (19 січня – 22 лютого 2014 року) (Паниотто, 2015).

Отже, згідно з традиційним для вивчення суспільно-політичного протесту фреймінг-аналізом, в роботі виокремлено три компоненти фреймінгу: діагностичний, прогностичний та мотиваційний (Snow, Benford,

1988, с. 199-204). Відповідно, ці компоненти фреймінгу сприймаються як теоретично виведені або теоретично індуковані категорії кодування інформації (Lindekilde, 2014, с. 213).

Однак Майдан 2013–2014 років є не лише протестом. Це складна соціальна подія, яка поєднала в собі різні пласти і виміри кодів, смислів та фреймів. Вони відрізняються на різних етапах і для різних людей. Тому окрім фреймів суспільно-політичного руху, що базуються на діагностиці, прогностиці та мотивації та вивчають процеси мобілізації учасників подій, варто було дослідити й інші значимі для майданівців фрейми. Сам характер події, що досліджується, спонукає до розширення спектру фреймів для аналізу.

Окрім того, специфіка емпіричних даних, зібраних за допомогою методології усної історії й методу глибинного інтерв'ю, дає можливість глибшого аналізу й також спонукає дізнатися, чим був Майдан персонально для респондентів, виявити їхні уявлення про смисли Майдану. Адже, по-перше, в цьому дослідженні проаналізовані тексти глибинних інтерв'ю, а не більш типові для фреймінг-аналізу статті ЗМІ чи промови лідерів протесту. Очевидно, що якісні глибинні інтерв'ю з притаманними їм емоційністю та щирістю несуть у собі значно більший потенціал для розуміння дійсних смислів учасників Майдану, ніж вивірені тексти лідерів чи журналістські дописи. По-друге, глибинні інтерв'ю, як ми зазначали вище, були проведені не з офіційною опозицією і не з керівниками протесту, а з «рядовими» учасниками Майдану. Саме такі свідчення пропонують для аналізу широкий спектр інтерпретацій подій, а не офіційну ідеологію протесту.

Отже, в цьому дослідженні класичний фреймінг-аналіз суспільно-політичного протесту був адаптований до особливостей явища, що вивчається, та до особливостей зібраних даних. І це розширило спектр можливостей та глибину аналізу. Наступні фрейми, а саме, фреймінг характеру та особливостей участі людей в подіях Майдану та фреймінг

взаємодії та комунікації учасників Майдану, були виведені без використання наперед визначених теоретичних категорій для кодування даних.

Варто зазначити, що хоч для аналізу протестів дослідники використовують класичний описаний вище фреймінг-аналіз, проте вони не відкидають можливість застосування фреймінг-аналізу без теоретично окреслених наперед категорій (Lindekilde, 2014, с. 213).

Показовим також є використання методу фреймінг-аналізу в дослідженнях масових комунікацій, де такі техніки є значно більш уживаними. Наприклад, дослідники М. Ліндстрем та В. Маре (Linström, Marais) розглядають послідовність етапів якісного фреймінг-аналізу новин у мас-медіа: вибір теми чи джерела аналізу, визначення часового проміжку для аналізу, вибір одиниці аналізу (слово чи символ, тема, цілісна історія, тощо), вибір типу фрейму, вибір оперативного визначення типу фрейму (точний опис досліджуваного явища) та ідентифікація фрейму (2012, с. 29-31). Якщо адаптувати цю схему до соціологічного фреймінг-аналізу протесту, стане зрозумілим, що теоретично індукований та емпірично індукований методи якісного фреймінг-аналізу відрізняються один від одного лише на останніх етапах – п'ятому та шостому. Перші ж кроки лишаються аналогічними.

У цій роботі темою для фреймінг-аналізу є інтерпретації подій Революції Гідності її учасниками; джерелом аналізу інформації є глибинні інтерв'ю з учасниками протестних подій, записані за методологією усної історії; часовий проміжок подій, які відображені у свідченнях – з 21 листопада 2013 року по 20-ті числа лютого 2014 року; одиниці аналізу – символи, які утворюються учасниками протестів внаслідок рефлексій на події та процеси, що відбуваються в країні. Тип фрейму та його оперативне визначення в першій частині аналізу за теоретично індукованою логікою обрано слідом за Д. Сноу та Р. Бенфордом (діагностичний, прогностичний та мотиваційний типи фреймінгу). Друга ж частина аналізу базується на емпірично індукованій логіці виявлення значущих типів фреймів та їх описі.

Слідування за вже наявними в дослідницькому середовищі типами фреймів дозволяє вписати отримані результати в наявну дослідницьку парадигму і уможлиблює порівняння результатів (Linström, Marais, 2012, с. 30). Водночас, створення нових типів фреймів дозволяє повніше відобразити особливості досліджуваного явища. Якщо класичний фреймінг-аналіз надає можливість лише інтерпретації принципів мобілізації протестного руху як колективного соціального утворення («зрозуміти генеральну лінію»), то залучення усної історії та глибинного інтерв'ю уможлиблює дослідження персональних світоглядних засад і глибинної мотивації індивідів-учасників протесту («виявити різноманіття індивідуальних позицій»). Врешті, видається, що саме виокремлення важливих для учасників Майдану інтерпретативних схем базуючись виключно на емпіричному матеріалі, без орієнтації на теоретично задані типи фреймів, більше відповідає духу якісної інтерпретативної традиції. Адже в такому випадку для виявлення найбільш значимих фреймів ми керуємось саме логікою акторів, а не нашими дослідницькими уявленнями про цю логіку.

Отже, в роботі було була розширена операціоналізація фреймів суспільно-політичного протесту від поділу на діагностичний, прогностичний та мотиваційний до долучення інших компонентів, які теж описують інтерпретативні схеми когнітивного сприйняття подій протесту його учасниками. Детально описано ключовий фрейм фреймінгу характеру участі людей в подіях Майдану – «допомога» та ключовий фрейм фреймінгу взаємодії учасників Майдану – «самоорганізація».

2.2. Структура та періодична трансформація фреймінгу Майдану

Протест, що розпочався на Майдані 21 листопада 2013 року і завершився наприкінці лютого 2014 року, не був однорідним. Можна виділити різні періоди перебігу Майдану. І. Бекешкіна запропонувала напрочуд влучні назви для трьох періодів Майдану: «Майдан-мітинг» (21–29

листопада 2013 року), «Майдан-табір» (30 листопада 2013 року – 18 січня 2014 року) та «Майдан-Січ» (19 січня – 22 лютого 2014 року) (Паниотто, 2015), якими згодом почали користуватись як соціологи, так і журналісти. Ці назви сутнісно відображають важливі трансформації характеру протесту та протестних настроїв. Відповідно до цієї класифікації в роботі й буде розглядатись окремо фреймінг подій на кожному з етапів.

Згідно з кількісними дослідженнями, проведеними Фондом «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва та Київським міжнародним інститутом соціології на різних етапах протесту, настрої майданівців та їхні мотивації до участі в подіях змінювались впродовж самого протесту (Майдан-мітинг, 2013; Від Майдану-табору, 2014). Так, найважливішими для протестувальників мотивами долучитись до протесту виявились: «жорстокі репресії влади проти учасників протестів» (61,3-69,6% відповідей респондентів на різних етапах Майдану), «відмова Віктора Януковича від підписання Угоди про асоціацію з Євросоюзом» (40-53,5% відповідей), «прагнення змінити життя в Україні» (36,2-51,1% відповідей) та «прагнення змінити владу в Україні» (38,9-45,6% відповідей). В той час як перші два мотиви втрачали свою значимість для майданівців з перебігом подій, останні два її набували. До переліку мотивів, які виявились важливими для майданівців, дослідники додають також: «згортання демократії, загроза диктатури та небезпека» (13,7-17,5%), «відчуття небезпеки, що Україна вступатиме у Митний союз і взагалі поверне до Росії» (14,4-20,0%), «помститися владі за все, що вона коїть» (5,2-9,8%). Важливість останніх двох мотивів відчутно зростала ближче до кінця подій Майдану (Майдан-мітинг, 2013; Від Майдану-табору, 2014).

Статистичні дослідження свідчать про загальний кількісний розподіл мобілізаційних мотивів учасників Майдану. Проте навіть найкраще репрезентативне опитування не може продемонструвати весь спектр можливих варіацій думок респондентів, особливо якщо йдеться про таке масштабне та різнопланове явище, як Майдан. У такому випадку важливо

кількісні дані доповнювати результатами якісних досліджень. Аналіз глибинних інтерв'ю з учасниками Майдану дає змогу виявити ті когнітивні конструкції та інтерпретації, які визначають фреймінг цього протесту руху. Аналіз глибинних інтерв'ю дозволяє не лише продемонструвати ширший спектр трактувань ситуації, можливих шляхів вирішення проблеми та мотивів, які спонукали до участі у протесті, а й коректніше інтерпретувати ці компоненти фреймінгу. Адже в один і той самий варіант відповіді на питання кількісного опитування респонденти можуть вкладати різні ідеї та змісти. Нижче ми подаємо опис контексту кожного з етапів протестних подій Революції Гідності та виокремлюємо компоненти фреймінгу для кожного з цих етапів.

2.2.1. Етап Майдану-мітингу. Період, який соціологи умовно назвали «Майдан-мітинг», розпочався 24 листопада, коли люди вийшли на Майдан за закликом журналіста М. Найєма в соціальній мережі Фейсбук, і тривав до ночі 29 листопада, коли влада силовими методами зачистила майдан Незалежності від протестувальників, чим додала нових приводів для протесту. В перші дні респонденти описували ситуацію як протест, організований журналістами, громадськими активістами, простими громадянами проти рішення зупинити процес підписання Угоди про асоціацію між Європейським Союзом та Україною: *«Тут всі ці відомі люди, знайомі обличчя, тут всі мої друзі. Я ще цікавлюся літературою: письменники знайомі, журналістів багато. Хтось виступав там, стояла якась машина, з підсилювачем. Були ці якісь виступи...»* (46³). Ті, хто вийшли в перші дні, здебільшого цікавились політичною та економічною ситуацією в країні: *«Активно цікавлюсь політикою, просто як громадянин... приймаю участь в тих масових акціях, які можуть щось зробити на благо суспільства»* (21); *«Я не згоден був зі зміною такою раптовою... саме це мене збурило, цей різкий поворот»* (5). Але були й такі, хто потрапив на

³ Тут і далі цифри в круглих дужках курсивом означають відсилку до таблиці «Список респондентів, чії цитати використані в роботі», що розміщена у Додатку Б.

Майдан завдяки інформаційній хвилі в соціальній мережі Фейсбук. Респонденти описують ситуацію як локальний протест активних громадян, який здебільшого складався з промов експертів, громадських діячів, опозиційних політиків, але не був політичним (підтримував політичний курс країни, а не певні політичні партії): *«Для мене з самого початку було важливо, що це була не політична акція, а дійсно активісти, журналісти, люди мого віку зібралися, і обговорювали майбутнє України» (42)*. Активісти виходили під стелу на Майдані Незалежності впродовж кількох днів і обговорювали політику та економіку, слухали виступи музикантів, спілкувалися між собою: *«Там був вільний мікрофон, будь-хто міг вийти і сказати те, що він думає, стосовно всієї цієї ситуації. Таке коло однодумців було завжди там» (6)*; *«Спочатку були такі промови, потім почали співати пісні. Радше атмосфера свята була, я б сказав» (42)*; *«Якщо бути чесною, тоді воно все одно було схоже на ще такий тусовочний формат (46)*; *«Було прикольно... було весело... Ми взяли свої інструменти, всі співали, веселилися. І кожен з нас прагнув, аби минулий Президент підписав угоду з Євросоюзом, з євроінтеграцією» (39)*; *«Перший цей період був такий абсолютно з натхненням, люди приходили, якісь там пенсіонери, дисиденти, цікаві люди якісь, це був дійсно клуб дискусій, більшість людей було літніх, це ще не були студенти, вони приходили за життя порозмовляти» (264)*.

24 листопада у Києві відбувся перший за часів цієї хвилі протестів багатотисячний мітинг прихильників євроінтеграції, організований опозиційними політичними партіями. Мітингувальники пройшли ходою від парку Шевченка до Європейської площі, де утворився альтернативний «громадському» – «партійний» Майдан. Кілька днів у протесті за євроінтеграцію та проти зміни Президентом Віктором Януковичем політичного курсу існувало дві локації. Відповідно, серед протестувальників співіснували думки прибічників та противників кожної з них. Ті, хто продовжували ходити на «громадський» Майдан, вважали «партійний» надто формальним, штучним, підкупленим: *«... політичний Майдан, який*

розмістився на Європейській площі, був дуже смішний, я не любив цього. Я ходив туди і сміявся, він був абсолютно в традиціях наших партій. Тупо, багато прихованої реклами... Це все було штучно, гидко, всі це бачили, всі до цього звикли...» (55). Ті ж, хто вийшов на протест за заклик політиків, вважали, що євроінтеграція вимагає політичних рішень, а отже, для відновлення підготовки до підпису Угоди про асоціацію необхідно діяти опозиційним політикам: «Я прийшов до політиків... як не крути, це політичні вимоги, і оперувати цими вимогами, діями можуть тільки політики» (27). Люди також розходились у баченні змісту контенту, який лунав з обох сцен. Прибічники «громадського» майдану підкреслювали важливість експертних думок, які лунали біля Стели та порожність промов політиків, які виступали на Європейській площі: «Люди прийшли просто під сцену потанцювати, послухати виступи, а такої серйозної дискусії, яка з першої ночі була на Майдані, там не було» (42). Прибічники ж «партійного» Майдану підкреслювали необхідність розуміння політичної ситуації, яку подавали політики, і конкретних дій, які вони пропонували, протиставляючи їхнім виступам лише «пісні та танці» їхніх колег під Стелою: «Банально, все було там дуже добре організовано. Виходила людина і говорила: у нас відповідальний за одну частину – ця людина, за іншу частину – ця людина, зараз ця людина вийде і вам щось скаже. Виходить, говорить: завтра о восьмій ранку ми ідемо туди-то і робимо то-то» (27).

Багато учасників мітингів, які долучились до подій в ті дні, ставились лояльно до обох осередків Майдану, або й не розрізняли їх: «Потім ходив. На Європейську площу, де цей мітинг, і до студентів. Як. Ходив, гуляв там, слухав...» (5); «Якось я просто не зорієнтувався з ситуацією, що там відбувається... Тоді це був політичний, він був добре розкручений, і я пішов туди. Коли вже все злилося, то я пішов туди... я знав, що на Майдані люди і що вимоги ті самі, але різні організатори» (11). Надалі впродовж усіх подій так само лишилися люди, які приходили на віче або безпосередньо до сцени Майдану і слухали політиків та активістів: «В нас був денний обхід – ходили

на барикади, дивилися, де з'явилися нові плакати, кілька плакатів я теж розклеювала... готували і чай, і бутерброди, у Профспілках... Після обходу розміщувалися там, де добре чути. Це було обов'язком дня – послухати лідерів» (29). А були й ті, які ставились до промов політиків скептично і займались іншими речами: «Ми весь час провели на мітингу. Ми не слухали політиків. Я взагалі за весь час майдану ніколи не слухав політиків» (55).

Серед тих, хто вийшов на Майдан Незалежності в перші дні, були ті, хто виказували недовіру, нерозуміння, вважали затію не вартою уваги: «У мене були сумніви..., але я в тому не бачила доцільності й в жодному разі не передбачала того, що з цього може вийти» (46); «Мені не дуже сподобався формат того всього, я знав, хто там буде виступати. Я не вірив тим людям. Це не зовсім був студентський майдан, це був такий собі журналістсько-експертний» (55). А були й такі, хто випереджав розвиток протесту і розглядав ситуацію як більш революційну, ніж вона була на той момент: «... Вечері 21-го там були я, мої колеги, там були мої друзі... намагалися ставити перші намети... нас дуже критикували депутати... вважали, що ми провокуємо, що ми радикалізуємо» (59). Серед респондентів, інтерв'ю яких увійшли до емпіричної бази дослідження, було багато таких, хто на цьому етапі ще не приєднався до протестних подій або через те, що вважав протест в такому вигляді несерйозним, або через те, що не розділяв мотиви активістів чи не вважав їх достатніми: «В листопаді швидше я спостерігав» (87); «Я, звичайно не найактивніший, то я не побіг одразу, але слідкував (92); «Я стежив від початку, від Євромайдану, але, скажу відверто: поки це був Євромайдан, я мав великий скепсис, не було бажання якось приєднуватись, я спостерігав збоку» (56). Детальніше про цей аспект ітиметься нижче при розгляді мотиваційного елементу фреймінгу.

26 листопада відбувся об'єднаний марш студентів Національного університету «Києво-Могилянська академія» та Київського Національного Університету ім. Т. Шевченка, на завершення якого колона студентів прийшла на Майдан. В той же вечір «партійний» Майдан об'єднався з

«громадським». Наступні кілька днів студенти організували подібні марші, до яких приєднались представники різних ВНЗ Києва, і навіть студентство з інших міст України. Ці марші, за словами самих студентів та наближених до них людей, були спонтанні й не надто організовані: *«Ми покладали великі надії на студентське самоврядування, але органи самоврядування, які мали би сприяти, в авангарді бути, вони себе показали як бездіяльні. Хтось, наприклад, деякі органи студентського самоврядування були прямо підконтрольні Міносвіти... Це відбувалося в такому форматі, доволі спонтанно і реакційно»* (63); *«Студенти були дуже неорганізованими. Немає ще в нас потужного студентського руху»* (55). Крім того, студенти описували марші, в яких брали участь словами «весело, свято» і, ймовірно, ставились до них більше як до цікавої спільної події, ніж як до політичної акції. Тим не менш, їхні марші, які закінчувались на Майдані, були багаточисельними: *«Коли ми прийшли студентською колоною на Майдан Незалежності, то самі навіть ті люди, які були оргкомітетом «громадського» Майдану, не очікували, що таке може відбутися, що прийдуть студенти з власної ініціативи, їх ніхто не закликав, не піднімав спеціально, а вони прийшли і стали висловити свою позицію»* (63). Не дивлячись на те, що Євромайдан розпочинався як протест громадських активістів та експертів і продовжився у вигляді мітингів опозиційних політиків, найбільше перший етап Майдану асоціюватимуть саме зі студентською активністю, особливо ті, хто не брав безпосередньої участі в подіях цього етапу. Наприклад, один з респондентів на питання інтерв'юера «коли Ви почули про Майдан?», відповідає: *«Коли ще був студентський Майдан»* (137). Отже, саме активність студентів, яка домінувала безпосередньо перед днем, коли Угода про асоціацію України та ЄС таки не була підписана, стала основою для створення одного з ключових фреймів наступного етапу Майдану в усіх його площинах: діагностичній, прогностичній, мотиваційній – фрейму «побиття студентів», про який детально йтиметься нижче.

Отже, **діагностичний компонент** фреймінгу є відповіддю на питання, в чому протестувальники вбачають проблему, вирішення якої і потребує їхньої консолідації. На етапі «Майдан-мітинг» діагностичний компонент фреймінгу учасники протесту окреслюють майже в один голос як відмову від підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом: *«Вперше я опинився на Майдані 24 листопада 13-го року. Вийшов через невідписання Угоди про асоціацію, це було ключове» (276); «... Весь час нам говорили, що буде підписана Асоціація, от вона готується, і так далі, і так далі... Але, коли нам отак просто плюнули в лице і сказали, що ми рухаємося в другу сторону, то це викликало таку першу хвилю обурення» (255); «Тоді це ще йшлося про виявлення свого протесту проти рішення Януковича, який в той час відмовився від підписання Угоди про асоціацію, про входження України в майбутньому в Європейський Союз» (105).*

Імовірно, бачення цього етапу є однозначнішим серед респондентів, оскільки в цілому людей, які приєдналися до мітингу в листопаді, було менше в порівнянні з кількістю людей, яка доєдналась до Майдану на наступних етапах. Однак навіть в перші дні зустрічається різне розуміння проблемної ситуації, заради вирішення якої і організуються протести. Так, для когось відмова від підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом є в першу чергу зміною курсу з євроінтеграції, тобто припинення руху в бік Європи з її рівнем життя, її правами і свободами, а для когось – першими кроками до курсу східного партнерства, тобто повернення до спільного економічного та ментального простору з Росією та іншими пострадянськими країнами. Втім, обидві ці інтерпретації можуть співіснувати та взаємодоповнювати одна одну навіть в розумінні ситуації однією й тою самою людиною.

Окремо варто виділити позицію активістів лівих поглядів, які до 30 листопада неодноразово виходили на Майдан з різними соціальними гаслами. Вони вбачали проблему не у відмові від підписання Угоди про асоціацію з Європою, а у низькому рівні соціальних благ, прав і свобод, які є

в Україні: «... *Йдеться не про підписання самої угоди, потрібно вимагати те, що ви хочете. Ось ви говорите, що рівень життя низький – потрібно просто вимагати підвищення його. А не просто ЄС, це така відсутня ланка на шляху до мети*» (14)⁴.

Прогностичний компонент фреймінгу, тобто шляхи та механізми вирішення проблеми, окресленої діагностичним компонентом фреймінгу, на першому етапі Майдану полягає в ідеї тиснути на владу мітингами, протестами, страйками, мистецькими акціями, мирною ходою, аби керівництво держави повернулось до курсу євроінтеграції, а Президент підписав Угоду про асоціацію між Україною та ЄС: «*Тоді всі були за мирний спротив, за ненасильницький спротив*» (21); «...*У нас тут мирний спротив, тут люди культурні, тут люди освічені, тут люди змістовні*» (256).

Частина учасників протесту мала відмінні погляди щодо шляху вирішення проблеми, тобто прогностичний компонент рамових інтерпретацій відрізнявся у частини учасників. Так, прибічники «Майдану без політиків» вважали найбільш дієвим тиск на владу експертів, громадських активістів, журналістів, студентів, але не бажали, аби їхні інтереси представляли опозиційні політики: «*Відразу ми домовилися, що всі ці протести, і в тому числі студентські, мають відбуватися без політиків. Без представників парламентських сил, які себе називали опозиційними, тому що дуже багато молоді не підтримує політику опозиційних фракцій, вважає їх такими самими, як і представники більшості тодішньої*» (63).

Водночас прихильники «політичного Майдану» були впевнені в необхідності впровадження дій в політичній площині, а отже, сподівались на активність опозиційних політиків: «*Всі люди можуть вимагати, вимагати в плані: говорити, кричати, махати руками і прапорами, але що стосується правової, тобто юридичної і управлінської дії, то це можуть робити тільки політики*» (27).

⁴ Інтерв'ю проводились мовою, яка була більш зручною для респондента: українською або російською. Тут і нижче цитати з російськомовних інтерв'ю перекладені українською.

На першому етапі Майдану зміна влади як вирішення протистояння не була домінантним прогностичним фреймом, проте оцінка постаті Віктора Януковича як Президента, який не підпише Угоду про асоціацію, а отже, має бути усуненим від управління країною, вже зустрічалась: *«Стало зрозуміло, що асоціація з ЄС з Януковичем неможлива і ніякий розвиток держави з Януковичем в принципі неможливий. Його, абсолютно однозначно, треба було скидати і замінити владою, яка цю асоціацію підтримає»* (11).

Для опису прогностичного компоненту фреймінгу важливим є те, що абсолютна більшість учасників першого етапу Майдану розглядали рух як політичну акцію, протест, бажання продемонструвати незгоду з діями влади. Однак не йшлося про прагнення революційним шляхом змінити цю владу. У спогадах респондентів не йшлося про вибір між мирним спротивом та силовим протистоянням, хоча одиничні сутички з правоохоронцями в цей період вже були зафіксовані, наприклад, під Кабінетом Міністрів 24 листопада 2013 року.

Мотиваційний компонент фреймінгу, тобто обґрунтування людьми стимулів власної участі в протестах, на першому етапі Майдану відрізняється багатовекторністю.

Основним стимулом до мобілізації учасників протесту було бажання продемонструвати спротив припиненню процесу підписання Угоди про асоціацію між ЄС та Україною: *«Для мене це спочатку був ніби вияв громадської активності, непокори, до яких ти, якщо працюєш в громадському секторі, звичний»* (3). І, як наслідок, прагнення змусити Президента країни, все ж таки підписати Угоду під натиском громадської думки. Респонденти, які долучились до протесту в період з 21 по 29 листопада, засвідчували, що виходили на Майдан за євроінтеграцію, за відновлення європейського політичного курсу України, за європейські цінності. Проте різні люди могли в різний спосіб інтерпретувати ці доволі абстрактні мотиви. Євроінтеграція для одних означала високий рівень життя – такий, як у країнах Європи. Для інших Євроінтеграція інтерпретувалась як

повага до прав і свобод громадян, дотримання законів, як в країнах Європи. Врешті, були й ті, хто під Євроінтеграцією бачили безвізовий режим із країнами Європи. Одна з активісток так говорить про відмову від писання Угоди про асоціацію з ЄС: *«Мене здивувало, що на Майдані багато хто не в курсі був, що це не тягне за собою спрощення візового режиму чи його скасування»* (14). Описану картину добре ілюструє наведена нижче цитата:

«Прийшов я на Майдан і почав розпитуватися людей, взагалі якого біса вони туди вийшли, що вони мають на увазі під цією євроінтеграцією, що вони очікують від цих протестів і тому подібне. Ну і ще через 5-10 хвилин такої маєтики люди доходили зазвичай до того, що вони вийшли через якісь соціально-економічні проблеми і що вони, таким чином, мають надію, що їх можна якось розв'язати...» (177).

Як влучно сформулювали М. Рябчук та А. Н. Лужницький (Riabchuk, Lushnysky), мобілізацію протесту спричинило не відстоювання підписання Угоди про асоціацію як такої; ішлося про відстоювання «надії на “нормальне життя в нормальній країні”, яке Угода символізувала» (2015, с. 47). А кожна людина визначала для себе, що саме вкладати у ці слова. Олена Злобіна також формулює найбільш типове переживання людей на цьому етапі Майдану в термінах втраченої надії, а точніше – зруйнованих очікувань (2014, с. 321-322). Окрім того, дослідниця звертає увагу на те, що відмову від підписання абстрактної Угоди про асоціацію з ЄС люди сприймали особисто, як порушення власних прав, порушення особистої гідності. Таким чином, до 30 листопада 2013 року основним мотивом до участі в Майдані Олена Злобіна називає «прагнення захистити власну гідність, власні очікування щодо покращення у майбутньому» (2014, с. 322).

Те, що респонденти по-різному інтерпретували наслідки підписання чи не підписання Угоди про асоціацію пояснюється, зокрема, і тим, що далеко не всі з тих, хто вийшов на протест у перший період Майдану, читали цей документ та були обізнані з його змістом: *«Від трьох людей я щось більш-менш внявне і конкретне почув, а спілкувався, може, з сотнею чи щось у*

цьому стилі. Ну, всі ці, вони, коротше, мантру повторювали, що от Європа, це ж так круто, курс на Європу нам всі проблеми поvirішує» (177). Водночас респонденти згадують, що участь у подіях Майдану могла бути не наслідком, а причиною виникнення зацікавленості у політиці загалом та у змісті Угоди про асоціацію зокрема: «Після я прочитав в інтернеті частину Асоціації, вирішив розібратися, навіщо це нам потрібно, зрозумів, що це правильне русло, куди потрібно йти, і вже з цього часу виходив на Майдан за ідею» (298). І, звісно, з Угодою були ознайомлені експерти, які так чи інакше стикались з цим документом в роботі: «Коли я виходив на Майдан, я дуже добре прочитав Угоду і знав, за що я виходив» (276).

Необхідно підкреслити, що прагнення до Євроінтеграції не розділяли в повній мірі протестувальники як лівих, так і правих поглядів. Відповідно, для них стимули долучитись до протесту полягали не у боротьбі за Євроінтеграцію як таку, а у боротьбі за низку цінностей, які їх колеги-протестувальники могли називати «європейськими»: «Мій плакат був якраз “В Європу без ксенофобії”... наступне гасло для мене дуже важливо, це “проти поліцейської держави”, навіть у нас був такий великий транспарант, банер такий... в нас має бути свобода мирних зібрань, свобода вираження власних поглядів» (77); «... Щиро боротися за європейські цінності абстрактні у вигляді поїздок до Європи або освіти було дивно. Тому ми говорили не про те, що Європа хороша, тому що вона сама по собі хороша, а тим, що там дотримуються законів, умов праці, там дійсно є права людини» (14).

Ще один блок мотивів долучитись до протесту був пов'язаний не так із прагненням людей йти у Європу, як із страхом поновлення політичного руху в бік Росії: «...Насправді, до сих пір Україна головною своєю задачею ставить відхід від впливу Москви. Відхід максимальний, тобто в протилежний бік. Для того, щоби просто не залишатися в рабстві, скажем так» (50); «Нездорова позиція – прагнути до минулого, та ще й до гіршого. І Росія як напрямок розвитку, щоби у нас все стало так, як у Росії» (29).

Як було описано вище, на першому етапі Майдану значна частина людей виходила на заклик політиків. З плином часу цей мотив втрачав свою роль, люди констатували, що розчаровуються у пасивності політичних лідерів. Тим не менш, цей мотив лишався актуальним для частини протестувальників і на пізніших етапах: *«Яценюк сказав, що “куля в лоб”, але треба всім вийти. Вже не збирався виходить, але так подумав, що якщо вже кажуть, то вийшов» (5).*

Люди приєднувались до протесту через цікавість: *«Зателефонував мій староста, друг, і сказав, що зараз збирається мітинг, я тоді не цікавився політикою. Спочатку з цікавості. Ми просто стояли, я не був радикально налаштований, чисто був інтерес» (298).* Важливим мотивом також була солідарність із друзями, знайомими, рідними та бажання бути на Майдані разом із ними: *«Ми завжди своєю родиною ходили, з батьком, з мамою, з сестрою, з її чоловіком, тобто ми завжди так родиною підтримували цю ідею» (140).*

Серед мотивів до мобілізації учасників протесту, інтерв'ю зафіксували й мотив спротиву влади та спротиву насиллю вже на першому етапі Майдану: *«Вийшов з другом, той сказав, що б'ють – вдягли екіпіровку, пішли штовхатись» (299)* (у інтерв'ю йдеться про сутички під Кабінетом Міністрів 24 листопада 2013 року). Хоча, очевидно, в цей період такий мотив не домінував.

Фреймінг Майдану стрімко змінився в ніч на 30 листопада. Поява нового фреймінгу, заснована на перевищенні повноважень представниками правоохоронних органів у ніч розгону мітингувальників з 29 на 30 листопада, відмежовує кінець першої фази протестів на Майдані – «Майдан-мітинг». Проте, хоча на наступних етапах «Майдан-табір» та «Майдан-Січ» протест відчутно змінився в різних своїх проявах, елементи «Майдану-мітингу» залишались впродовж усіх трьох місяців існування Майдану, проявляючись в чисельних акціях протесту, організованих біля державних установ, під

судами, в яких проходили справи майданівців, біля будинків високопосадовців тощо.

2.2.2. Етап Майдану-табору. В ніч з 29 на 30 листопада протестувальники, які знаходились біля Стелли, були жорстоко побиті співробітниками спецпідрозділу міліції «Беркут». Один з постраждалих надзвичайно емоційно описує ті події:

«... Я не пам'ятаю, щоб я коли-небудь так злякався, відчував себе таким безпорадним, приниженим, наляканим, як це було 30-го листопада. У моєму житті це єдиний раз ... Я був і на фронті, і з рушницями і мисливськими гвинтівками ми стояли проти радянських вертольотів, і гармат, і азербайджанських військ. Але я ніколи так не боявся, як я злякався тоді, тієї ночі 30-го листопада. Не тому, що я боявся. А просто я злякався ось цієї безпорадності ... Я не думав, що вони будуть так жорстоко бити. Тому що там була дітвора. І там було більше ніж 2000 беркутівців. За моїми підрахунками, тисячі три ... І раптом почалися вибухи – ба-бах, ба-бах. Це вперше ми побачили світлошумові бомби наживо. Для нас це незрозумілий такий в центрі міста хвильовий удар. Ти всім тілом відчуваєш, тебе трясє. І паніка пішла. Крик, шум, паніка – і за одну хвилину буквально, не хвилину навіть, це секунди – і побачив, як ця чорна орда заходить» (253).

Фреймінг Майдану станом на 30 листопада – 1 грудня кардинально відрізняється від фреймінгу кількадечної давності: *«Вже не думала про Євроінтеграцію. Зрозуміла, що просто треба, щоб люди виходили, і щось робити з цією владою» (110); «От, власне, ця подія. Коли студентів побили в Києві 30 листопада, то це тоді перевернуло весь світ» (137); «Те, що відбувалося далі, вже виходило з-під контролю громадськості, яка це починала. В людей виникало бажання спонтанно вийти і зробити протест проти свавілля. Євроінтеграція – це було так, на задньому плані» (63).*

Цікавими є свідчення респондента, який відвідував Майдан з першого дня, але через робочу поїздку не був присутній під час подій 29 та 30

листопада. Наведена нижче цитата – його відповідь на запитання інтерв'юера, чи відчувалась різниця в настроях протестувальників до та після його від'їзду: *«Дуже серйозна різниця. Ми виходили за політичний вибір країни. А коли я повернувся, це був рух проти насильства та вимога покарати тих, хто пролив кров на Майдані. Дуже серйозна різниця, бо тут ми бачили, що долучилися абсолютно всі. І було дивно бачити, наскільки людям легко знайти спільну мову» (42).*

Респонденти говорили про шок, обурення, констатували відчуття серйозності цієї події: *«Тоді дуже багато людей їхали, бо тоді саме був цей розгін Майдану, всіх це обурило і всі масово почали їхати» (35); «Звичайно, як і всі, був шокований цим немотивованим брутальним побиттям у ніч проти 30-го» (59); «Коли сталося побиття, це був перелом. Коли вже народ піднявся і було видно, що це серйозно, вже в середині тижня після побиття було зрозуміло, що або режим поневолить народ... або народ завалить той режим» (18); «Для всіх нас поштовх – це побиття студентів... був Євромайдан, а потім він став Майданом» (46).*

Говорили респонденти і про відчуття бажання помститися, причому воно було як усвідомлене, так і несвідоме – під впливом натовпу. Один з респондентів, який до кінця протесту відстоював мирний спротив, зізнався інтерв'юеру, що 1 грудня не витримав і кидав каміння в міліцію, хоч і обирав «снаряди» малого розміру, які б не зашкодили (21).

Учасники одного з найбільш масштабних віче, яке відбулося 1 грудня, говорили про здивування тій кількості людей, яка вийшла на мітинг в підтримку постраждалих від насильницьких дій правоохоронців, про відчуття гордості за населення України (289, 299). З цього моменту протести на Майдані 2013–2014 років увійшли в найдовший період свого існування, який дослідники назвали терміном «Майдан-табір» (Паниотто, 2015). Але в той же день відбулось загострення ситуації на вул. Банковій біля адміністрації Президента, внаслідок якого низка учасників протесту отримали травми, а одинадцять людей було заарештовано.

На прикладі цієї ситуації можна розглянути, наскільки різноманітними і часто протилежними є інтерпретації однієї й тієї самої події різними учасниками Майдану. Адже серед інтерв'ю, які було проаналізовано, події на Банковій розглядаються як: провокація, перша спроба захопити урядовий квартал, бажання помститися міліції, передбачена адекватна відповідь на дії влади. Були також люди, які до кінця не знали, чи найбільші активісти на Банковій були провокаторами від влади, які спеціально розхитували настрої натовпу, чи це були просто обурені та надто радикальні представники протестувальників. Або такі, що не заперечували можливості існування як перших, так і других: *«Бо там, люди які там, хтось каже, що провокатори. Там багато було аполітичних, з того, що я бачив... було дуже багато неорганізованих людей»* (70). Такий спектр думок і тлумачень однієї локальної події з історії Майдану демонструє, наскільки різними були учасники Майдану і наскільки складним для інтерпретації явищем був сам Майдан.

Цікавим є співіснування того мирного «Майдану-табору», який зародився 1 грудня, з тим загостренням, яке відбулось того ж дня на Банковій: *«З Банкової поверталися на Майдан, і відчував себе в двох паралельних реальностях, там кров, поранення, вибухи, якісь зіткнення, брутальні звірства, дужки окулярів, загнані під шкіру, вивихнуті щелепи, вибиті очі, а внизу – просто карнавал, мир, спокій»* (59). Такі контрасти неодноразово виникали пізніше на етапі активних подій на вулиці Грушевського, під час сутичок з організованими бандами агресивно налаштованих молодиків, яких називали «тітушками», під час проявів свавілля правоохоронців та арешту активістів Автомайдану тощо.

На Майдані поступово налагодився побут, його територія розросталась із захопленням нових будівель. Період «Майдану-табору» характеризувався такими словами: *мирний протест, моральний тиск, весело, класно, гуляти і слухати, самоорганізація, взаємодопомога, волонтерство, абсолютна довіра один до одного, згуртованість, територія тверезості, музичний майдан з*

ліхтариками, акція, бойкот, страйк, холод, барикади, ніч, діжки для обігріву, каски.

Люди багато згадували про допомогу учасникам Майдану. Приносили їжу, ліки, теплий одяг та інші необхідні речі, давали гроші. Крім того, за словами респондентів, на Майдані завжди можна було знайти роботу: від приготування чаю та бутербродів до розчищення снігу та побудови барикад. Частина людей мали змогу застосовувати власні специфічні знання для Майдану, наприклад, працювати за професією (на волонтерських засадах) як медики, правозахисники, піарники. Або застосовувати власні навички, такі як знання мов, чи свої контакти для загального блага.

Ще однією важливою характеристикою цього етапу протесту є явище, яке респонденти називали «самоорганізацією»: *«В першу чергу Майдан для мене – це самоорганізація» (55)*. Респонденти багато говорили про те, що кожен міг на Майдані сам знайти собі заняття і без додаткових закликів лідерів багато людей всі разом синхронно починали робити певні дії: будували барикади, викопували бруківку, прибирали сміття тощо. Лідер в такому випадку міг бути ситуативним, аби його взагалі не було видно. Дуже часто респонденти, описуючи цю самоорганізацію, вживали слово «мурахи», тобто порівнювали активність учасників протестних подій з надзвичайно злагодженими діями комах: *«Одночасно, абсолютно без команди люди почали піднімати бруківку, почали одразу підключатись її розбирати і одразу організувалося 2 черги, які передавали каміння. Причому ось нікого, щоб хтось керував, не було абсолютно» (9)*; *«Оскільки не було призначення старших ... хто голосніше за всіх, найактивніше пропонує якийсь свій підхід в діяльності – починає все навколо організовувати: "Ось робимо так і так", а всі інші думають: "Гаразд, добре"» (14)*; *«Все це так функціонувало: всі робили щось і всі знали, що робити, хоча, за великим рахунком, керівництва не було» (9)*; *«Ніхто не питав, коли ти прийшов, коли пішов. І ніхто не питав, що робити. Це була дивовижна самоорганізація. Ось кожен підходив*

і бачив, що треба робити» (69); «Люди, як мурахи, за 40 хвилин збудували барикаду...» (56).

Цей період також характеризується активним створенням найрізноманітніших структур Майдану, таких як кухня Майдану, Автомайдан (з 30-го листопада), медична служба, Євромайдан SOS, самооборона Майдану, молитовний намет, бібліотека та Університет Майдану. Активно формувались ЗМІ та поодинокі журналісти, які висвітлювали протестні події, часто в реальному часі. А на самому Майдані відбувалось багато культурно-освітніх подій.

Під час другого етапу Майдану відбувались чисельні віче, концерти, лекції у «Відкритому Університеті Майдану», літературні читання, мистецькі акції тощо. Більш активні учасники Майдану до просто перебування на Майдані ставились іронічно і відгукувались про нього, як про *«танці, веселощі, пляски» (19)*, і брали участь у чисельних акціях, які влаштовували громадські активісти.

Найбільш масовими та регулярними в цей період були мітинги біля приміщень судів, в яких розглядалися справи «в'язнів Банкової» – людей, заарештованих 1 грудня біля Адміністрації Президента. Респонденти називали також акції, організовані партією «ДемАльянс», громадським рухом «Відсіч» (зокрема, бойкот товарів фірм, які належать представникам влади), активістами лівих поглядів, чисельні мистецькі акції та ін.

Представники інших міст, які приїздили на певний період, здебільшого жили на Майдані, потім їхали й поверталися знов, частіше за все підтримували побут Майдану. Кияни ж в періоди спокійного функціонування протесту бували на Майдані після роботи, ходили на нічні чергування, допомагали грошима та їжею: *«Майдан – це як друга робота» (50)*. Люди по-різному проводили час на Майдані: хтось слухав виступи, хтось ішов на концерти, літературні читання, лекції, хтось просто гуляв.

Період «Майдан-табір» тривав значно довше, ніж «Майдан-мітинг»: півтора місяці в порівнянні з півтора тижнями. Багато респондентів

констатували чергування емоційних, психологічних екстремумів в цей період. Були періоди піднесення, веселощів, абсолютного щастя, єднання з народом: *«Це були найкращі дні мого життя. Це така була свобода, порив великий, дуже багато різних мітингів» (35); «Тут кльово прийти повисіти» (19).* І були періоди розчарування, застою, спаду активності громадян: *«Були часи, коли Майдан зтишувався, ставало страшно неприємно. Був час, коли в кінці дня з'являлися люди напідпитку. Зазвичай там же була дуже така дисциплінована обстановка в плані алкоголю» (9); «Був такий період розчарування, що все воно йде вниз просто. Порив донизу. Було таке, що вже люди почали менше приїжджати, менше бачили сенсу в мирних мітингах, і був такий період» (35); «...“Прогресивна молодь” часом заспокоювала тих, хто після трьох-чотирьох тижнів стояння починав зневірюватись. Це були такі бесіди, ніби як за життя і ніби як “що робити далі”: “Аналітика біля бочок”» (19).*

Впродовж усієї історії Майдану, а особливо в період мирного протесту, активність громадян відновлювалася з подвійною силою після чергового надмірного застосування сили з боку влади. Найяскравішим прикладом такої ситуації в період мирного Майдану стали події в ніч з 10 на 11 – спроба правоохоронців звільнити частину захопленої території, яку протестувальники частіше називали «спроба зачистки Майдану». З одного боку, учасники тих подій характеризують сутичку як мирну: *«Штовханина з мінімальним застосуванням газу» (19).* Однак респонденти говорять як про надмірну емоційну напруженість, так і про фізичну складність через сильний мороз та нічний час. Люди констатують відсутність подібного досвіду нерозуміння того, що може бути далі, відчуття страху: *«Насправді пережив ті миттєвості, які описував Булгаков у «Білій гвардії». Дуже сильне відчуття. Я спускався в темряву по вулиці, чув як сотні людей співають гімн на площі. Позаду мене лунали дзвони з Михайлівського собору. Я дуже емоційно все це переживав» (42); «Коли ця штовханина припиняється, коли йде просто вичікування, з одного боку стоять тисячі, з іншого тисячі, ти не*

розумієш, чи буде якийсь новий етап, чи це до ранку, чи це до вечора, ти починаєш мерзнути, тобі хочеться спати, починають боліти ноги» (19).

Багато респондентів, як не дивно, зізнавались, що найсильніший страх вони відчували саме в ніч з 10 на 11 грудня, хоча це протистояння і лишилось здебільшого мирним: *«Оце був момент складний. Штурм з 10-го на 11-те... він був найстрашніший, бо ти не знав, що далі» (19).* Такий феномен можна пояснити збігом різних обставин. З одного боку, надто свіжими в пам'яті були кадри побиття мітингувальників в ніч на 30 листопада, які більшість бачили на екранах комп'ютерів та телевізорів. Усе було невідоме, учасники протистояння могли очікувати найгірших варіантів розвитку подій. З іншого боку, на тому етапі більшість протестувальників ані морально, ані фізично не були готові до силового протистояння, не було навіть дерев'яних щитів, пластмасових касок, чи коктейлів Молотова, які з'явилися пізніше: *«Було досить стрьомно, тому що це було саме перше таке силове протистояння. справа стояв якийсь хлопчик 17 років, 15, я не знаю, такий от. Зліва – якийсь дід старий, незнайомі люди, не пойми що, і нікого немає. Нікого немає. Нема на кого покластись» (27).*

А вже за кілька годин, коли з першим метро на Майдан масово приїхали кияни, ситуацію описували як абсолютно протилежну: замість напруження, виснаження та фізичної втоми – піднесення та ейфорія:

«Всі галасують, радіють... Була абсолютна ейфорія. 11-го вдень я бачив хлопця, який тримав плакат з написом «я пишаюся всіма вами!», а інший чоловік усім печиво, і тим хто хотів, і тим хто ні, клав в руки чи в кишені. Тіточка одна роздавала аркуші, на яких були надруковані анекдоти про Януковича. Інший чоловік накупив гамбургерів в Макдональдзі й роздавав...» (18).

Отже, **діагностичний компонент** фреймінгу етапу «Майдан-табір», що розпочався з жорстокого нічного побиття мітингувальників, містить свавілля влади, неправомірне застосування сили працівниками «Беркуту» та жорстокість правоохоронців.

Арешт «в'язнів Банкової», який супроводжувався жорстоким побиттям арештованих та надмірним застосуванням сили до інших протестувальників, додав до діагностичного компоненту фреймінгу проблему чесних судів та підсилив питання використання надмірної сили правоохоронцями щодо беззбройних людей.

Прогностичний компонент фреймінгу етапу «Майдан-табір» характеризується прагненням втілення стратегії мирного спротиву. Майданівці закликали до покарання та відсторонення від повноважень винних у побитті мітингувальників в ніч на 30 листопада та тих, хто віддав їм накази; до звільнення в'язнів Банкової, а згодом і інших заарештованих активістів та учасників, та закриття всіх судових справ, пов'язаних з Майданом (зокрема, справи Автомайдану): *«Більшість людей... навіть, в принципі, Януковича не збиралися позбутися, було питання дуже просте: те, що відбулося – це неправильно, прореагуйте адекватно, покарайте винуватих у першу чергу. Тих, хто були при владі, службовців, бо зрозуміло, що «Беркут» сам такі речі не зробив (87)»*. Заклики до зміни влади все ж були: *«Всі розуміли одне: ми хочемо, щоб відповідні люди були притягнуті до відповідальності, і [вважаємо, що] що Янукович має піти» (3)*.

Шляхи досягнення мети активісти шукали різні: від організації мистецьких акцій та щотижневих віче до організації протестів під адміністративними будівлями та біля будинків посадовців. Однак загальна стратегія вирішення наявної проблеми на цьому етапі лишалась в площині мирного протесту для більшості активістів.

Спочатку переважна частина протестувальників відкидала силовий варіант розвитку подій, особливо серед тих, хто був на Майдані з листопада: *«... Всі наші акції до січня мали характер мирного протесту. І багато речей можна робити мирним протестом, страйком – ненасильницькими методами. А коли людина бере в руки пляшку з бензином – це крайній випадок» (14)*.

Однак, в порівнянні з попереднім етапом Майдану, прихильників радикальних дій ставало більше: *«Я була за мирне вирішення, але я розуміла, що мирне вирішення нічого не дає, тому що немає рішучості дії лідерів чи тих людей, які виходили на сцену»* (20). Частина з тих, хто був за так званий силовий сценарій, приєдналися саме після побиття протестувальників в ніч на 30 листопада та після сутичок на Банковій не лише через обурення та абсолютне несприйняття дій влади, про які говорять респонденти, а й через переконання в тому, що самими лише мітингами та акціями протестувальники не доб'ються змін: *«До студентського мітингу поставився скептично, а коли побачив події на Банковій – поїхав до Києва»* (137).

Чим більше минало часу без реакції влади на протести, тим більше людей починали схилитись до того, що єдиним можливим шляхом розв'язання наявних в суспільстві проблем є силовий варіант розвитку подій: *«Було два варіанти: або радикалізація з жертвами, або Майдан зійшов би на пси»* (56).

Мотиваційний компонент фреймінгу періоду «Майдан-табір» так само відрізняється від мотиваційного компоненту фреймінгу попереднього етапу, як і загальна інтерпретація кризової ситуації та можливих шляхів виходу з неї.

Для більшості людей після 29 листопада основним стимулом, який вплинув на конструювання різноманітних мотивів участі у протесті став побиття мирних громадян, побиття студентів, насилля: *«Це було настільки все дико, скажемо. Настільки неадекватна була реакція силових структур на цих дітей, що просто миритися з цим було неможливо»* (50); *«... Європа Європою, але коли сталися події ночі з 29-го на 30-те, коли особисто моїх знайомих, з якими я вчився в одному університеті, пив пиво в одному університеті, побили, я не міг лишатись осторонь. Вже була мета приїзду – цим мітингом показати, що ми не згодні з такою політикою тодішньої влади»* (19); *«Ну, людей б'ють, наших б'ють. Шкода стало»* (26). Більше

того, респонденти зазначають, що, якби не побиття мирних протестувальників в ніч на 30 листопада, вони б не долучились до протесту: *«Якби не побили цю молодь, що стояла мирно за Євроінтеграцію, я б не надав тому значення» (243).*

Цікавим є ототожнення людей, які на київському Майдані Незалежності постраждали від дій силовиків у ніч на 30 листопада з самими собою, з власними дітьми, із їхнім майбутнім: *«А я чисто випадково, значить, телевізор подивився – побачив, як наших дітей побили... Це було жахливо! Це ж діти! Там могли бути і мої і Ваші...І тому піднялися, приїхали сюди... За своїх дітей...» (31); «Коли дітей б'ють, треба, щоб батьки були» (275).*

На другому етапі протестних подій стимулами для прояву власної громадянської позиції також стали такі чинники, як свавілля влади, безкарність винних, недотримання владою прав громадян. Люди артикулювали, що виходили на протест за відставку влади, за відставку Президента, проти надмірного застосування сили правоохоронцями. Пізніше до цього переліку додавали протест проти беззаконня суддів. Ці та подібні чинники набували більшої значимості для протестувальників з кожним наступним перевищенням владних повноважень міліціонерами, беркутівцями, суддями тощо. *«За те, щоб не спаплюжили права українців» (24); «...От реально, вперше я свідомо вийшла після того, що відбулося вночі. Перед тим я, напевно, ходила, може, з цікавості» (20); «Щоб усе змінилось в нашій країні, дуже підтримую люстрацію, докорінно» (40).*

Люди виходили на Майдан, зокрема, і через бажання змінити систему влади в країні в цілому: *«Ми хочемо поміняти то все, ми хочемо зняти ту страшенну владу, ми хочемо жити інакше» (97); «Ми їхали відстоювати своє право на життя нормальне» (99).* В такому випадку події на Майдані були радше тригером, а мотив кожен міг мати свій. Наприклад, підприємець міг вийти задля можливості ведення бізнесу без побоювань, що його злочинно віднімуть, а найманий працівник – через низькі зарплати чи

відсутність роботи (9; 99). Неодноразово в інтерв'ю зустрічались історії про беззаконня міліції та судів. Наприклад, одна людина розповідала про те, що її родич 8 років під слідством без жодного звинувачення (9), а інша людина перебувала на Майдані зокрема і тому, що хотіла, аби хтось з політиків посприяв його синові вийти з незаконного, за його словами, ув'язнення (31). Одна з респонденток так підсумувала такі випадки, в яких мотив є радше особистим: *«...Люди різні, проблеми різні, але у всіх уже просто така безвихідна ситуація, що терпіти це було неможливо»* (9).

Олена Злобіна у своєму дослідженні також звернула увагу на те, що у прийнятті рішення долучитися до Майдану важливу роль відігравав попередній досвід людей. Накопичувалось незадоволення владою з різних причин, а нагальна ситуація сприяла тому, що межа терпіння людей була перейдена. Таким чином і вибухнув протест, а точніше, його нова хвиля (2014, с. 321).

З іншого боку, респонденти часто зазначали, що на цьому етапі на перший план вийшли не питання політики, а питання моралі. Серед мотивів, що спонукали долучитися до подій Майдану після 30 листопада, називали боротьбу за справедливість – за те, щоб винні були покарані: *«І стало зрозуміло, що це питання моральне, я зразу так і казав, що це не питання поглядів, а воно вже переросло в трошки іншу площину... це було питання справедливості»* (87).

Події, що відбулися, стимулювали утворення нового мотиву до мобілізації – помсти: *«Натовп був такий, з високим градусом... вони хотіли щось зробити, когось розірвати, звісно. Я туди йшов, тому що в мене був такий самий настрій... Я хотів чогось правильного, і всі ми хотіли, мабуть»* (70); *«Після цього виходили не за Європу, а проти системи Януковича, виходили проти Януковича, ментів, було бажання просто помститися... У мене була ідея помститися міліції»* (298).

Ще одна група мотивів пов'язана з солідарністю з тими, хто на Майдані живе весь час, та бажанням їм допомогти: *«Крім тих почуттів, які відчували*

всі або більшість людей в місті, таких почуттів, як солідарність, бажання допомогти, нічого більше у мене не було» (69); «...бажання людей захистити тих, хто протестує, хто ризикує життям» (63). Такі мотиви особливо були характерні для киян, які зазвичай поєднували перебування на Майдані та власну роботу, тобто були на Майдані час від часу або у моменти загострення подій. Варто виділити почуття гостинності до прибулих з інших міст, як важливий мотив участі у Майдані для киян: «Ті кияни, які розуміли, що самі стояти на Майдані не можуть, підтримували тих, хто стояв там за них. Хто одяг збирав, хто по дорозі на Майдан купував води... Весь Київ, так чи інакше, співпереживав, співчував і брав участь» (155); «Ми приймали у себе людей зі Львова, з інших міст, з Харкова у нас люди ночували, які були на Майдані. Ми завжди гостинно всіх у себе розміщували, хто приїжджав на Майдан» (199).

Ще гостріше почав відчуватись мотив бути поруч з рідними та близькими в періоди напруги: *«Оскільки там наш син, ми маємо бути теж» (69); «Ти дивишся це, ти то бачиш і знаєш, що твоя дитина там. І ти не можеш сидіти в хаті» (98).*

Окремо варто розглянути мотиви, характерні виключно для цього періоду протесту, який ряснів цікавими мистецькими акціями, концертами відомих виконавців, якісними лекціями, презентаціями фільмів і книг, літературними читаннями тощо. Респонденти багато говорять про атмосферу, яка подобалась, про зустрічі з друзями, які призначались на Майдані, зазначають також, що бути на Майдані стало модним: *«...Після Нового року Майдан став модним трендом. Пошлятися на Майдан з родиною – це стало модно» (120).*

Здебільшого респонденти говорять, що після побиття людей в ніч на 30 листопада, євроінтеграція як мотив участі в протесті вже не був актуальним: *«Європа відійшла на другий план, а на перший – відстоювання тих справ, які з'являються під час стояння» (92).* Водночас, тема підписання угоди про євроінтеграцію залишалась важливою для частини протестувальників: *«І*

після розгону студентів я вже зайшов в таку жорстку опозицію до цієї влади, ну і подумав просто, що не піду, поки не буде підписана Асоціація» (297).

«Майдан-табір» не завершив своє існування в січні 2014 року, а співіснував з «Майданом-Січчю» – наступним етапом протесту. Таким чином, елементи діагностичного, прогностичного та мотиваційного компонентів фреймінгу цього етапу лишилися релевантними й надалі.

2.2.3. Етап Майдану-Січі. Наступна кардинальна зміна фреймінгу протесту на Майдані відбулася після прийняття 16 січня 2014 року Верховною Радою низки законів, спрямованих на звуження конституційних прав і свобод громадян. 19 січня після щотижневого віче частина протестувальників пішла в напрямку Верховної Ради України й на вулиці Грушевського зіткнулась з правоохоронцями:

«І закони 16 числа ще раз підтвердили, що цілі групи населення, які займаються правозахисними організаціями, громадськими організаціями ... вони відразу поза законом опинилися ... Було чітко ясно, що треба щось робити з владою, що ніяка влада не може придумувати такі закони» (14).

Зібрані свідчення наповнені інформацією про напругу, яка наростала під час мирного Майдану, про розчарування ефектом від мирного спротиву і бажання діяти рішучіше: *«В певний час виступала, співала пісні. В певний час казала: все, годі, яка сцена, вже не до музики, люди добрі. Це мене дуже обурювало... є момент, коли треба підтримувати дух піснею, а є момент, коли просто гидко на це дивитися і це слухати» (39).*

Респонденти вже традиційно по-різному інтерпретували початок масових сутичок із правоохоронцями: були ті, хто вважали цей шлях найбільш конструктивним і перебували в авангарді подій, були ті, хто підтримували морально, але не брали активної участі в протистоянні, були такі, що вважали такий розвиток подій надто агресивним і радикальним чи непотрібним: *«Пацани вирішили погратись у війнушки, нарядитись у*

*військові шмотки» (27). Проте необхідно підкреслити, що риторика більшості учасників Майдану поступово змінювалась із плином часу. Якщо на початку тих, хто проявляли агресію, називали провокаторами, то під час протистояння на Грушевського більшість говорили про них як про радикально налаштованих, а в дні найважчого протистояння 18-20 лютого – називали активними учасниками, героями. Таким чином, тих, хто так чи інакше підтримував активний спротив, було більше, ніж тих, хто його абсолютно не сприймав, і більше, ніж тих, хто підтримував активний спротив на раніших етапах Майдану: *«Як на мене, це вже не були провокатори, бо народ просто дістало стояти, бо вже ж стояли, скажімо так, півтора місяця, і вже народ трошки почав розчаровуватись у цьому стоянні» (21).**

Описуючи період «Майдану-Січі», респонденти найчастіше вживали слово *«війна»*. Крім того, характерними були такі мовленнєві конструкції: *обурення, права людей, страх, небезпека, лінія фронту, неоголошена війна, бойові дії, смерть, вогонь, палаючі шини, чорний дим, бруківка, коктейлі Молотова*. Люди говорили про *страшні травми*, які отримували протестувальники, про *газ*, який роз'їдав очі, про *бойові набої*, що були використані проти них. Останні ж дні, наповнені смертями та публічними прощаннями з загиблими, характеризувалися словами *нервово перенавантаження, втома, сльози, плач, виснаження* тощо.

У зв'язку з подіями на вулиці Грушевського люди все частіше говорили про страх: *«В основному, каюсь, що було реально дуже, дуже стрьомно. Незрозуміло, що робити, і просто в голову не вкладалось, що стріляють в людей. Такого бути не може, і [це] просто нереально» (27)*. Часто також ішлося про відчуття *«паралельної реальності»*, людям складно було усвідомити одночасне співіснування елементів війни та абсолютно мирного життя: *«“Контр-страйк”, войнушки, комп'ютерні ігри, але це в реальності» (39)*.

Окремо слід виділити 22 січня як дату перших офіційно відомих смертей активістів. Інформація про загиблих Сергія Нігояна, Михайла

Жизневського, Романа Сеника. Кожне інтерв'ю містить згадку про цю подію, яка стала символічною для протестувальників. Хтось розглядає ці смерті як своєрідний рубікон, що розділив людей на тих, хто лишився всередині активного протесту і тих, хто ззовні: *«Коли з'явилися перші жертви, люди переглянули свій погляд на речі. Одні – сховались або поїхали додому, інші – радикально налаштовані ідеалісти – залишались» (303)*. Хтось говорив, що перші смерті ще більше згуртували людей: *«Це дуже обурило всіх тоді. Народ почав радикалізуватися, і почали тоді вже діставати коктейлі Молотова...» (21)*. Люди говорили про сльози, розпач, обурення: *«Якщо чесно, я була в той день удома, у мене був вихідний, і багато плакала. Хоча я б мала, напевно, поїхати і щось зробити» (20)*.

Одна з перших офіційно зафіксованих смертей – смерть Юрія Вербицького – відбулась територіально далеко від Майдану Незалежності та вулиці Грушевського. Активіста було викрадено з приміщення лікарні, побито та вбито під Києвом. Людей могли схопити на вулиці та побити або судити за організацію масових заворушень, спалювали машини протестувальників. Містом пересувалися так звані «тітушки», які разом із співробітниками спецпідрозділу «Беркут» били, викрадали, вбивали людей: *«Ескадрони смерті, які викрадали людей... І от тоді було так дуже стрьомно» (39)*. Учасники протестів неодноразово говорили про абсолютне відчуття безпеки в межах Майдану, але небезпеку поза його периметром: *«Було трошки складно ходити ввечері. Тобто, на самому Майдані було безпечно, а на всіх вулицях, які поблизу Майдану [– небезпечно]. Добиратись додому, де є малоосвітлені вулиці, було складно трошки, особливо самому» (6)*.

З початком бойових дій на вулиці Грушевського почастишали випадки викрадень з лікарень і з'явилась нагальна потреба в розширенні робіт в польових медпунктах, організації підпільних шпиталів та створенні охорони для поранених в державних лікарнях. Лікар, яка в першу ніч протистояння на Грушевського працювала в польовому шпиталі, свідчить про власний досвід:

«Ми працювали цілу ніч, просто перев'язували, відправляли людей до лікарні, а потім на ранок з'ясувалося, що більшість людей була арештована. Вже в вечері я прийшла з хірургічним інструментарієм, і ми вже їх зашивали, щоб не відправляти до лікарень. До лікарень відправляли тільки тих людей, які потребували подальшого оперативного лікування» (285).

В періоди найбільших загострень учасниками та прихильниками спротиву було створено низку організацій, спрямованих уже не на підтримку життєдіяльності Майдану як утворення, а на допомогу постраждалим від сутичок: «Варта в лікарні», підпільні шпиталі, «Безпечне транспортування», «Народний Госпіталь», «Ескадрони добра», варта районів, пошук зниклих тощо. Такі ініціативи дозволяли долучитись до справ Майдану і тим, хто не мав мотиву чи достатньо сміливості бути на передовій, але теж хотів допомогти Майдану, чи постраждалим майданівцям: *«Кожен йде туди, де відчуває своє місце, і робить ту справу, яку може. А якщо не може, хай йде шукає інше місце і робить там що може, і він має на це право» (69).*

Процес створення таких організацій ініціативою знизу респонденти називали «самоорганізацією», так само як і спонтанні спільні дії, що не були скеровані одним лідером:

«... Скромною допомогою, яку чинили тисячі, десятки тисяч, сотні тисяч простих мешканців Києва. Було багато прізвищ дуже гарних. Таких ініціатив, які дивом самоорганізовувались, дивом спалахували і виявлялись безумно ефективними... Тобто люди самоорганізуються набагато ефективніше, ніж це робить, умовно кажучи, бюрократ на наші податки. Це взагалі відкриття, напевно, Майдану» (59).

Кульмінацією подій Майдану 2013–2014 років стали дні 18-20 лютого 2014 року. На ранок 18 лютого була запланована мирна хода до Верховної ради проти повернення Конституції України 2004 року. Однак мирна хода перетворилась на криваві сутички з «тітушками» та працівниками «Беркуту». У свідченнях ідеться про людей, яких респонденти називають

провокаторами, що кидали гранати, каміння, стріляли з будинків прилеглих до Маріїнського парку вулиць, про «тітушок», що жорстоко побили протестувальників у Маріїнському парку, та про загони Беркуту, які бігли за протестувальниками у різних напрямках від епіцентру подій і били тих, кого наздоганяли. Зі свідчень видно, що серед протестувальників було багато неозброєних і не готових до силового протистояння, люди йшли на мирний протест: *«Самооборона просто сама була вимушена відступати, тому що зрозуміли, що вони не витримують, і підставляти цих декілька тисяч мирних людей, таких, як я, які були ну в шоке, ми ж ішли мирним шляхом, і ми мусли дуже-дуже терміново вже в кінці бігти і просто тікати від Беркуту»* (8); *«Він просто йшов на цю «мирну ходу» навіть без каски, без битки, з голими руками пішов воювати. Він не воювати, власне, йшов, а просто людей підтримати. І в той день він не був у Самообороні, просто сам по собі йшов»* (267) – говорить респондентка про свого чоловіка, який загинув у той день.

У ті дні відбулись наймасовіші сутички між протестувальниками та міліцією з найбільшою кількістю жертв. Вони характеризувались як справжні військові дії, йшлося про страх, смерті, відчай: *«Хлопчики з ранами, хлопчики, залиті кров'ю, хлопчики, яких приносили вже мертвими, хлопчики, які вмирили ось прямо тут»* (69) – свідчення лікарки, яка працювала в Будинку Профспілок 18 лютого.

У критичних ситуаціях як люди, так і організації проявляють себе по-різному: хтось активізується, а хтось пасує перед труднощами, якась організація відпрацьовує на межі можливостей, а інша – не витримує тиску і розсипається. Так було і на Майдані. Люди, які 18 лютого намагались потрапити на Майдан в умовах закритого метро і тотальних заторів на дорогах, здебільшого йшли пішки зі спальних районів у Центр міста. В інтерв'ю неодноразово говорилося про те, що в Центр тоді йшли одиниці, в той час як назустріч їм – натовп: *«Картина була шокуюча і залишиться в пам'яті надовго – як люди з центру йшли на околиці... До центру йшли лише*

деякі люди, яких було дуже мало» (11). Проте були й свідки протилежної картини:

«Ішли жінки, їм років 50 в основному, від 40-ка до 50-ти, з великими кульками їжі, одягу, пішки на центр, ішли чоловіки, обмотані пінопластом із звичайними дерев'яшками, якимись штахетинами і т. д., моторошність цієї ситуації була в тому, що це було повально, тобто це не була одна-дві людини, і я розуміла, куди вони йдуть» (26).

Ті, хто в ніч з 18 на 19 лютого, коли Майдан чудом уцілів, були на місці подій, говорили, що людей на передовій було дуже мало, і, що важливо, там не було злагодженої роботи сотень самооборони Майдану – частина з них була розбита вдень у Маріїнському парку, інші, ймовірно, не витримали морального і фізичного напруження: *«Мені здається, що там були люди, які самоорганізувались... складалось враження, що ніхто не віддає ніяких команд... Виглядало все так, ніби все тримається на ентузіазмі людей, що є окремі люди»(19).* Однак ті люди, що були на передовій, швидко орієнтувались і працювали злагоджено: *«Попереду жбурляли каміння в основному молоді люди, хлопці, а били каміння, розбивали і підносили — всі, хто міг. І я кажу, що дуже багато було жінок, і всі хто як міг, так і помагав. Тобто, трощили каміння, підносили його поближче до передової» (21); «Просто розбирали бруківку, було десь близько 50-60 людей. Одні розбирали, інші конвеєром передавали, треті будували. Буквально за 30-40 хвилин була двоповерхова барикада. Люди дуже кльово спрацювали» (19).*

Добре працював також весь «ланцюжок» медичної допомоги Майдану: від медиків до транспортування, підпільних госпіталів та «варти в лікарні», «Євромайдану SOS». Про надзвичайну злагодженість в роботі 18 лютого говорила лікарка з Будинку Профспілок: *«Знаєте, такої злагодженості, як в оркестрі, я ще не бачила. Як хороший оркестр працював, коли у кожного своя партія була, притому, що більшість із нас виконували роботу не властиву, не звичну. Військово-польовою терапією, хірургією, я впевнена, ніхто з нас не займався серйозно» (69).* Говорили про велику кількість

людей, які були готові розвозити постраждалих по лікарням чи домівкам: *«Було ще, знаєте, що важливого, як мені здається, було дуже багато автомайданівців. На виході цього коридору стояли 2, 3, 5 осіб з Автомайдану і розвозили поранених»* (69); *«Я прийшов записуватися волонтером, щоб вивозити, але була дуже велика черга. Дуже багато киян приїхало допомагати... Їх було більше, ніж постраждалих»* (42).

У ці кілька днів надзвичайно зроста активність населення, передусім киян. Люди, які не могли бути в авангарді подій, приносили їжу, ліки, передавали гроші, адже хотіли хоч чимось бути корисними, хотіли допомогти: *«Такої кількості ліків, зібраної в одному місці, я в житті не бачила ще. І йшло дуже багато, але весь час давали, давали, давали»* (69);

«Були такі, що пропонували допомогу – почергувати. Були такі, що пропонували ліки, те, се. Були такі, що були на машинах, пропонували когось відвезти в лікарні, забрати, щось привезти. Були такі, що дзвонили з інших міст, пропонували вислати посилку, там з теплими речами, з ліками. Були такі, що дзвонили з Києва, просто пропонували їсти привезти. Були такі, що з-за кордону пропонували прислати гроші або забрати на лікування» (58).

Респонденти розповідали про надзвичайні прояви солідарності, самопожертви, благородства, які запам'ятались їм якраз у ці найскладніші дні. І ці історії хочеться навести повністю: *«Я дивився на цих бабусь, коли видно, що кожна своє принесла: пиріжки, в іншій бутерброди такі, у той каша в стаканчиках пластикових, видно, що сама розсипала цю кашу. У той просто з пательні, з каструлі вона дістає, та ще гаряча, з тарілки дає це»* (286); *«Дівчата бігали між нами, коли на Грушевського почалася війна, бігали з цими лимонами між нами, з цими масками ... ось ці малі надягали на себе футболки медичних служб, медсестри, дівчатка, там учениці медичного коледжу, знаєш, дюймовочки бігали»* (286).

Поруч з образом «волонтера-киянина», який підтримує Майдан грошима, їжею, ліками, речами, і в потрібний момент виходить вночі на

Майдан, одним із символів Майдану став узагальнений образ «львів'янина» чи «западенця», який в найтяжчі моменти приїздить зранку першим львівським потягом і переломлює ситуацію в бік протестувальників. Про львів'ян у такому значенні говорили ще в контексті подій 10-11 грудня і в часи пізніших загострень. Але найбільш кристалізованим цей образ став саме на ранок 19 лютого. Респонденти говорили про великі групи чоловіків, які просто бігли в бік сильно спорожнілого Майдану зранку 19 лютого: *«Почало світати, а вони ж, як світає, сили втрачають. Ці всі темні сили, вони ж активні саме вночі. І тоді вже почали, приїхали ці львівські автобуси, що прорвалися, і тоді вже стало ясно, що вистоїмо»* (21) *«Ідуть зі сторони Бесарабки ребята такі, вже над ранок, вони в чистому такому одязі, їх хтось питає: хлопці, ви звідки. Вони кажуть: ми зі Львова. Ой, б**, фуу б**. П****. (плаче) Ти розумієш, що ці люди приїхали зі Львова, що це 550 км, що їм це вдалося, що нас зараз хтось поміняє, що ми постимо і, ну і це ще така гордість тупо за своїх»* (130).

Вражаючими видаються свідчення, що описують 20 лютого – день, коли на вулиці Інститутській було розстріляно снайперами десятки беззбройних протестувальників. По-перше, багато респондентів розповідають, як прокинулись, прочитали новини і поїхали на Майдан. Це дії, які суперечать будь-якому здоровому глузду – їхати туди, де тебе можуть вбити. Водночас вони констатували, що так само, як і ввечері 18 лютого, основна маса населення рухалась їм назустріч: *«Ми їхали в центр, це десь був район обіду 20-го числа, а назустріч, як у фільмах про Апокаліпсис, машини, люди їхали з Києва, видно, тікали. Було видно, що люди тікають, тому що машина, сидять двоє людей, а на задні сидіння накидано купа всього, незрозуміло які шмотки, кульки, і таких машин було безліч»* (130). Проте в другій половині дня на Майдані вже було дуже багато людей: *«Було вже стільки народу. Реально тоді здалось, блін, ну навіть якщо танками, так просто ми вже не здамося»* (130). Респонденти згадували, що в момент перебування на Майдані, коли займаєшся необхідними справами, не

відчуваєш страху, найбільші страх і відчай охоплюють біля екрану телевізора чи комп'ютера: «...*Не панікували. Може, так готував Майдан усі ці місяці, що події весь час гірше стають. Не скажу, що сприймали як належне, але не хотілося тікати, а [хотілося] йти туди*» (29). З цього ж коментаря витікає рефлексія, яку озвучували респонденти: зі збільшенням кількості жертв страху ставало менше, і смерті вже не так шокували. Не дивлячись на те, що жертв було в рази більше, ніж упродовж всього попереднього місяця силового протистояння, респонденти говорили про певну власну за grubілість – десятки смертей уже сприймалися не так трагічно, як перші січневі смерті: «*Це не сприймалося так, як тоді, той Нігоян вже зняв, я тоді взагалі в прострації був, що таке можливо. Тут яюсь, як би це не звучало, мабуть, ми звикли вже просто, що таке може бути*» (27).

З іншого боку, не можна недооцінювати значення смертей тих людей, які загинули 18-20 лютого. Хоча б тому, що церемонії прощання із загиблими, які відбувались на Майдані в наступні кілька днів, багато респондентів характеризують як свій найскладніший, найбільш травматичний досвід за весь період протесту: «*Коли було прощання з... як їх уже називають, з Небесною сотнею. Це було дуже складно прощатися. Стояли й плакали, по суті, всі*» (6); «*Просто ця Сотня всіх настільки вразила, що всі думки були з ними. З самого початку було відчуття, що це не просто красиві слова, що вони герої, а що, якби не вони, це справді могло тривати ще довго, і набагато більш жорстко. Тобто, могло бути більше загиблих*» (42); «*... і ти йдеш через ревучих людей, ревуть всі, жінки... ну, жінки то понятно, а тут хлопці, чоловіки, такі сурові всі. Всі плачуть, так яюсь...*» (130).

Період існування Майдану після втечі Віктора Януковича характеризується дуже по-різному різними респондентами. Імовірно, в оцінці результатів Майдану і в поглядах на питання подальшого існування наметового містечка відігравали найбільше значення мотиви, які підштовхнули людину долучитись до протесту. Про мотиви активістів

ітиметься нижче. Але тут важливо те, що люди, які вийшли за відставку чинної влади, так чи інакше вважали втечу Президента Януковича перемогою Майдану і не бачили сенсу в подальшому існуванні табору. Ті, хто стояли на Майдані за відновлення проєвропейського курсу, бачили доцільність існування табору до підписання першої частини Угоди про асоціацію. Важливо зазначити, що були серед наших респондентів ті, хто в березні-квітні все ще жив на Майдані, але відчутна частина респондентів – активних учасників Майдану – критично ставились до продовження Майдану від березня:

«...Що зараз, до речі, на Майдані відбувається. Пацани ходять. Колонна. Дорогу колонні. Бронежилети понапялювали. Хіба воно зараз потрібно. І мені важко з цим всім, мені хочеться їм по мордасам надавати. Тому що таке враження, що вони 22 лютого приїхали, коли все закінчилось, і понаряжались, приходять перед дівками випендрюються. Я думаю, що таких, про яких я говорю, дуже багато. Я це не знаю, я в цьому впевнений. Коли тоді, коли треба було щось робити, людей було мало» (27).

Діагностичним компонентом фреймінгу етап «Майдан-Січ» не відрізнявся так кардинально від попереднього періоду, як це було на зламні етапів «Майдан-мітинг» та «Майдан-табір». Під час «Майдану-Січ» діагностичний компонент фреймінгу радше вкорінюється, наростає, ніж змінює свою траєкторію. Так само актуальними для протестувальників залишаються проблеми свавілля влади, неправомірне застосування сили працівниками «Беркуту», жорстокість правоохоронців, нечесність суддів. А протиправне прийняття законів 16 січня, використання «тітушок» для залякування учасників Майдану та насильницьких дій проти них, викрадання людей з лікарень, катування і знущання над ними посилювали ці наявні проблеми й наочно продемонстрували протизаконність, злочинність влади в цілому.

Прогностичний компонент фреймінгу різнився для різних людей. Люди, що брали участь в подіях Майдану, розділились на дві групи у питанні про спосіб розв'язання конфлікту: ті, хто до останнього були за мирний спротив – *«Я завжди був за мирний спротив. Навіть після того, як на Грушевського було... Принаймні, було багато простору для мирного спротиву. Можна було показати, що він може тривати довгий час і в ньому братиме участь багато людей»* (18); та ті, хто були за силовий сценарій розгортання подій – *«...Не в плані того, що насильство це круто і потрібно бити, просто я розумів, що по-іншому не розв'яжеш цю революцію, тим більше що влада у нас – бандити»* (298).

Частина тих, хто був за мирний сценарій, до кінця протесту лишився вірний своїм переконанням, однак більшість наших респондентів у той чи інший момент констатували безвихідність та беззмістовність подальшого існування Майдану в форматі мирних акцій: *«Намагався більш мирно вирішувати всі питання. Але після 18-го, коли нашу групу відділяло кілька секунд від того, щоб ми [не] залишилися живі, тоді я зрозумів, що треба бути радикалом»* (64).

Різнилися шляхи до вирішення проблем, однак видається, що на цьому етапі вектор їх вирішення вже був більш-менш узгоджений – протестувальники прагнули зміни влади, які чинила протизаконні дії: *«Хотіли поміняти нашу систему влади»* (57).

Мотиваційний компонент фреймінгу. Так само, як і на попередніх етапах, люди виходили на Майдан заради відстоювання справедливості, честі, гідності, дотримання прав людини: *«Люди там стояли, тому що відстоювали свою гідність»* (52); *«Я хочу справедливості, щоб була порядність, чесність...»* (115).

Коли відбувалась активізація силової боротьби, про Майдан починали говорити як про виборювання незалежності, формування або дорослішання політичної нації, формування громадянського суспільства. В цьому контексті на перший план виходили патріотичні мотиви. Один із респондентів так

говорив про бої на Грушевського: *«Вони реально стояли за демократичну незалежну Україну. Поряд з ними було стояти честь»* (52).

У ці періоди проявлялись також мотиви, підкріпленні маскулінними стереотипами: *«Я же чоловік. Що ж я там маю стояти? Я думаю, піду на них, гадів»* (15).

У часи найбільших загострень конфлікту наперед виходив також мотив, пов'язаний зі страхом наслідків участі у протесті за умов його придушення. Респонденти говорили, що протест має перемогти, інакше режим знищить активістів: *«Або режим поневолить народ, будуть репресії, студентів, котрі піднімали протести, повиключають з університетів, багато людей, хто виступав, могли опинитись у в'язниці, або народ завалить той режим»* (18); *«У певний момент ми зрозуміли, що свої 15 [років ув'язнення] ми вже заробили. І або ми їх, або вони нас»* (252); *«Я розумію, що насправді, якщо зараз оцю всю масу, що там стоїть, загребуть, то в Україні в найближчі 10 років вже нічого не буде. Це реально цих 5% сили, що завжди будуть пхати людей вперед»* (3).

Важливим мотивом до участі в подіях було бажання принаймні у більш пасивний спосіб допомогти тим, хто бере активну участь у сутичках з правоохоронцями, підтримати їх: *«Я хочу швидше туди, на Майдан, бо там люди, штурм, бути з ними, знаєш, разом боротися, підтримати їх так, знаєш, щоб не одні були ті люди, які там лишились»* (286);

«Я бачила дуже зблизька це протистояння, більш пізні місяці Майдану. Це дуже страшно було. Я, наприклад, не здатна на це, хіба що на мене б нападали безпосередньо. Але те, що бути присутнім і те, що показувати, що нам абсолютно не страшно, це була така лінія, від якої ніхто не міг відійти від самого початку» (50).

Схожим до бажання допомогти активним учасникам протистояння є бажання захистити тих, хто від нього постраждав або віддав йому власні сили час та здоров'я: *«ті, хто там жили, а ви уявіть собі, там же не тільки чоловіки, там жінки, і там же ці підлітки, ви знаєте, які у нас підлітки. Їх*

треба захищати» (50). Саме для того аби захистити постраждалих від свавілля правоохоронців, які силоміць забирали поранених до СІЗО, люди створили ініціативу «Варта в лікарні» і чергували біля лікарень: «Щоб були постійно наші люди в лікарні, які чергують, які нам повідомляють, якщо приїхала міліція. Або якщо когось привезли, щоб знати, яке прізвище. От щоб люди не пропадали безвісти» (58). Тим самим мотивом – бажання захистити – керувались і організатори та учасники «Громадської варти» або «Самооборони мікрорайонів». Ці організації об'єднували громадян, як ночами патрулювали власні мікрорайони, аби захистити їх від «тітушок». А згодом, у період, коли міліція зникла з вулиць Києва, і від злочинів у цілому.

Пізніші етапи Майдану характеризувались актуалізацією психологічних мобілізаційних мотивів. Наприклад, у період, коли містом пересувались бандитські угруповання «тітушки», траплялися випадки побиття та викрадення активістів співробітниками правоохоронних органів, респонденти зізнавались, що найбезпечніше почували себе саме на Майдані: *«Страшно було вдома ночувати, не знали, якими дорогами ходити, друзі не знали, де машину на ніч лишати з франківськими номерами» (29). Респонденти також неодноразово зазначали, що сидіти вдома перед екраном комп'ютера чи телевізора завжди було страшніше, ніж перебувати на Майдані. Аби подолати відчуття страху, зневіри, відчаю, вони надавали перевагу тому, щоб бути серед однодумців на Майдані: «Коли ти далеко від Майдану, подій, то відчуваєш тривогу, а коли там, то заряджаєшся енергією. На Майдані бачиш тих людей, які готові відстоювати свої права до останнього – і відчуваєш, що нема чого боятися» (18); «І правду казали, коли вже зовсім ставало кепсько, простіше було просто одягтися, взути теплі шкарпетки й піти на Майдан. Там ставало спокійно» (86).*

Відчутне місце у свідченнях респондентів займають і мотиви участі в протесті, які апелюють до моралі та сумління. Люди говорили, що «не могли не бути» на Майдані: *«Якщо ми не підем, то себе поважать не будемо. Ну і пішли» (27). Про сумління також ішлося в контексті відповідальності перед*

майбутніми поколіннями: якщо діти чи онуки спитають, що респондент робив в часи Майдану, соромно буде зізнатись, що відсиджувався вдома. Говорили про таку саме відповідальність і перед Богом:

«Мама говорить: “Синоку, я подивилась: там таке... Заховайся де-небудь на Майдані”. А я кажу: “Мама, ну що ти говориши? Ну як я? А що я скажу Богу?” Ну от я прийду до церкви ...А він мене питає: “А що ти робив?”, - а я ховався, - він скаже: “Таких не треба в церкві! Рабів не треба в церкві!” Раб – це не православний! Православний – це вільна людина, яка йде і відстоює свої права, особливо коли ми знаєм, що це ж незаконно, і все це робимо по закону і по Божому, і по людському закону» (8).

Варто згадати також про почуття провини, як мотив до участі у подіях Майдану. Часто цей мотив згадували ті, хто не був безпосередньо на передовій силових протистоянь. Люди, які з різних причин не могли битись із силовиками, відчували за це провину і хотіли допомогти тим, хто, за їхніми словами, стоїть на барикадах замість них, грошима, речами, медикаментами, брались за якусь потрібну роботу. Особливо цей мотив актуалізувався після чергового загострення. Неодноразово в інтерв'ю йшлося про те, що на наступний після загострення протистоянь ранок на Майдан ішли сотні людей з величезними пакетами з усім необхідним: *«Я припускаю, що це було таке колективне почуття провини. Коли багато хто був готовий здати кров, купувати ліки і т.д.» (252).*

У свідченнях фігурують й інші мотиви, що базуються на емоціях, відчуттях, почуттях. Серед них, наприклад, «якщо не я, то хто?» або «ніхто, крім мене»: *«Якось воно дуже лячно, але ти розумієш, що ти не маєш іншого виходу і окрім тебе, більш того ніхто не зробить» (3).* Інший подібний мотив – бажання відчутти атмосферу єднання, взаємодопомоги, взаємоповаги, яка була тоді на Майдані. Заради цих відчуттів респонденти вважали вартим ризикувати життям: *«Дивно, що дехто не поїхав, то не можна було не поїхати, хоча б, щоб відчутти то всьо» (98); «Це щось таке феноменальне,*

що треба бути. Якби не була, то б жаліла. Воно дуже величне і трагічне – усе разом» (97); «Для мене вибору не було, а було чітке зрозуміле відчуття, що ти маєш бути тут, а не деінде» (56); «Це було єдине місце в сучасній Україні, де ти вільно дихав, вільно думав, був незалежний від влади, від міліції» (99).

Олена Злобіна звертає увагу на особливе значення емоцій, емоційної складової протесту для розвитку Майдану. На думку соціологині, при переході до реальних дій мітингувальників і реальних вимог емоційні мотиви людей були не менш важливі, ніж раціональні. Перетворення Майдану з суб'єкту соціальних настроїв на суб'єкт соціальної дії, на думку дослідниці, відбувались саме завдяки «емоційній енергії», яка реагувала на насильство (2014, с. 323-326).

Цікавим видається порівняти результати цієї роботи з результатами кількісних опитувань учасників Майдану, які так само проводились в різні періоди протесту. Опитування проводили спільно Київський міжнародний інститут соціології та Фонд «Демократичні ініціативи імені І. Кучеріва». Майдан-мітинг досліджували у вихідні дні 7 та 8 грудня 2013 року (137 опитаних з використанням репрезентативної випадкової вибірки), Майдан-табір вивчали 20 грудня 2013 року в робочий день (515 опитаних вибіркою, яка представила всі стаціонарні точки Майдану), а Майдан-Січ досліджували 3 лютого 2014 року в робочий день (502 опитаних в усіх стаціонарних точках Майдану за вибіркою, яка забезпечила пропорційне охоплення учасників Майдану) (Бекешкіна, 2014, с. 306).

Аналіз мотивів учасників Майдану, який базується на репрезентативних опитуваннях, дещо відрізняється від викладеного вище аналізу. Найбільш разючою відмінністю, яка одразу кидається у вічі, є те, що найсильнішим мотивом для долучення до Майдану на всіх трьох окреслених етапах учасники репрезентативного опитування називають «жорстокі репресії влади проти учасників протесту» (Бекешкіна, 2014, с. 307), в той час

як глибинні інтерв'ю на етапі Майдану-мітингу, за поодинокими винятками, не містять цього мотиву.

Пояснити цю відмінність можна легко. Вона криється в часовій дистанції між першим репрезентативним опитуванням і етапом, який воно мало б ілюструвати. Опитування 7 та 8 грудня було проведене на віче, які є за формою мітингами, але за змістом належать уже до іншого періоду протестних подій – Майдану-табору. Звісно, мітинги продовжувались впродовж усього Майдану у вигляді віче, акцій під будівлями СІЗО, судів, поблизу адміністративних будівель, і навіть біля будинків можновладців, однак період, коли мирний мітинг був єдиним видом спротиву, завершився в ніч на 30 листопада 2013 року. З наступного дня учасники Майдану – як ті, що приходили лише на мітинги, так і ті, що згодом сформували табір Майдану, – мали зовсім інше бачення ситуації (діагностичний компонент фреймінгу), ніж за день до того. В той період влада просто не встигла проявити жорстокість до протестувальників, а отже, вона не могла підштовхувати людей до участі у протесті. Таким чином, свідчення, отримані з глибинних інтерв'ю про період з 21 по 29 листопада, точніше передають мотиви тих, хто збирався в центрі Києва до трагічних подій ночі на 30 листопада, ніж наявні репрезентативні опитування.

Можна припустити, що й інші мотиви, які люди називали інтерв'юерам 7-8 грудня серед тих, що спонукали їх приєднатись до протесту, також могли сформуватись під впливом подій, що трапились починаючи з 30 листопада, тобто вже на етапі Майдан-табір. Отже, більша чи менша актуальність тих чи інших мотивів, перелічених майданівцями, які дослідники розглядають на етапі Майдан-мітинг, можуть не відповідати дійсності.

Є й інші, не такі різючі відмінності. Наприклад, у глибинних інтерв'ю, особливо щодо подій періоду Майдан-табір, дуже багато йшлося про різноманітні культурно-освітні ініціативи, про креативні і творчі акції, про концерти. Респонденти часто згадували про те, що вони відвідували Майдан через те, що там бували цікаві заходи. Однак респонденти репрезентативного

опитування відвели цьому мотиву передостаннє місце, менше обирали хіба мотив «за гроші» (Бекешкіна, 2014, с. 307). Те саме стосується такого мотиву, як «солідарність зі своїми друзями, колегами, родичами, які теж на Майдані». В репрезентативному опитуванні цей мотив один із найменш згадуваних, причому він стає ще менш актуальним на кожному наступному етапі Майдану (Бекешкіна, 2014, с. 307). Водночас, респонденти глибинних інтерв'ю неодноразово зазначали, що хочуть бути поруч із рідними та друзями та просто «бути серед своїх», особливо в складні періоди. Пояснити такі розбіжності в результатах можна тим, що респонденти, які проходять кількісні опитування, з віяла можливих відповідей на запитання обирають найбільш очевидні, можна назвати їх «офіційними», в той час як респонденти якісних інтерв'ю в процесі розмови починають говорити про глибші, не настільки очевидні для них самих, «приховані» мотиви.

Нарешті, завдяки проведенню глибинних інтерв'ю вдалося зафіксувати значно ширший спектр мотивів участі в подіях Майдану. В інтерв'ю говорили про різні мотиви, які не потрапили до віяла можливих відповідей в репрезентативних опитуваннях, наприклад: прагнення відчувати атмосферу Майдану – атмосферу відкритості, взаємоповаги, взаємодопомоги, або потреба йти за покликом свого сумління чи свого почуття провини. Ба більше, свідчення, отримані з глибинних інтерв'ю, дозволяють уточнити, прояснити, розкласти на компоненти ті мотиви, які, ймовірно, ті самі респонденти могли б у репрезентативному опитуванні для спрощення назвати зовсім по-іншому. Наприклад, як ми вже згадували, в кількісному дослідженні більшість людей зазначили, що їх спонукали вийти на Майдан «жорстокі репресії влади проти учасників протесту» (Бекешкіна, 2014, с. 307). Респонденти ж якісного дослідження теж апелювали до жорстокості влади по відношенню до протестувальників, однак радше як до причини, яка викликала у різних людей достатньо різні мотиви: домогтися справедливості та звільнити з посад тих, хто віддавав і виконував злочинні накази, домогтися покарання винних в жорстокості, продемонструвати свої несприйняття таких

вчинків влади, продемонструвати солідарність з тими, хто постраждав, помститися за тих, хто постраждав, змінити систему влади в країні в цілому, зробити щось, аби наступні покоління не жили в таких умовах тощо.

Або той самий приклад про відмову В. Януковича від підписання угоди про асоціацію з Євросоюзом як мотив до участі в протестах. В перші дні люди й дійсно виходили на вулицю здебільшого з цієї причини. Але за нею криється ціле віяло різних мотивів: прагнення жити на тому ж економічному рівні, що живуть європейці, небажання повернутись до економічного і політичного союзу з Росією, прагнення жити в країні з таким рівнем дотримання прав та свобод, як і в Європі, врешті, прагнення їздити в Європу без віз тощо.

Отже, дослідження, отримані з використанням методології усної історії та методу глибинного інтерв'ю дозволяють аналізувати значно глибші інтерпретації та рефлексії учасників Майдану, якими вони діляться з інтерв'юерами, ніж ті, що отримуються в ході кількісних досліджень.

2.3. Фреймінг характеру та особливостей участі людей в подіях Майдану

Зазвичай виділяють три різновиди фреймів протесту, або три компоненти фреймінг-аналізу: діагностичний, прогностичний та мотиваційний. Для подій Майдану 2013–2014 років діагностичний, прогностичний та мотиваційний компоненти фреймінгу описані в попередньому підрозділі роботи. Однак видається, що фреймінг суспільно-політичного руху не обмежується виключно інтерпретацією наявної в суспільстві проблеми, шляхів її розв'язання та мотивів долучення до протесту.

Як правило, дослідження фреймінгу протесту зупиняються на аналізі документів, листівок та плакатів протесту, інтерв'ю з лідерами руху в ЗМІ (Benford, 1997, с. 421-422). Однак аналіз глибинних інтерв'ю як джерел

інформації дозволяє побачити й інші зрізи інтерпретацій. Нижче будуть розглянуті фреймінг характеру та особливостей участі людей в подіях Майдану та фреймінг взаємодії та комунікації учасників Майдану.

Фрейм «Допомога». Як ішлося вище, цінності учасників Майдану, виміряні за методикою Ш. Шварца, істотно відрізняються від типового ціннісного профілю середньостатистичного українця. Цінності доброзичливості (піклування про близьких) спільно з універсалізмом (орієнтація на природу і людей в цілому) та самостійністю є домінуючими цінностями учасників Майдану. Саме орієнтація на інших та доброзичливість – цінності, які можна сукупно назвати орієнтацією на допомогу іншому, – роблять ціннісний профіль майданівця набагато ближчим до ціннісного профілю жителя скандинавських країн, ніж навіть країн Західної Європи, а тим більше України (Vinogradov, Sviatnenko, 2014, с. 49-51; Наумова, 2014, с. 188-190).

Не лише соціологічні дослідження свідчать про надзвичайну актуальність орієнтації на допомогу як цінності майданівців. Самі учасники Майдану теж дуже багато говорили про унікальне підвищення рівня взаємодопомоги, взаємосолидарності, благодійності, волонтерства, характерне для періоду Майдану. Наприклад, на питання інтерв'юера «як Ви опинилися на Майдані?» один з респондентів відповів: *«Як усі, напевно, прийшов допомагати»* (99). Респонденти підкреслювали, що саме відкритість і готовність великої кількості людей запропонувати допомогу є унікальною особливістю Майдану: *«Всі стояли, чекали: “ми готові прийняти до себе, ми готові возити в лікарню цю людину, ми готові їздити, купувати ліки...” Стоїть купа людей. Виходять поранені, одразу піднімається купа рук охочих забрати до себе додому. Це мене вразило»* (14); *«Шалена солідарність. Солідарність просто неймовірна. Я згадувала про те, що кожного затриманого підтримували. І листи писали, і під СІЗО приходили, і під суди приходили. Нікого не забували. Адвокати безкоштовно надавали кваліфіковану класну допомогу»* (248); *«Хочу зауважити, що посеред людей*

була велика взаємодопомога, в ті миті кожен підставляв один одному своє дружнє плече» (246); «Що найбільше вражало – самозречена така взаємодопомога людей в той момент» (226).

Видається важливим питання концептуалізації цього фрейму. Вище для його означення вживався найзагальніший термін – термін «допомога». Можна було б звузити його до «волонтерської допомоги» або «волонтерства» – по-перше, тому що слова «волонтери» та «волонтерство» респонденти вживають надзвичайно часто. Більше того, вважається, що саме події Майдану ініціювали активізацію волонтерського руху в Україні та, як наслідок, реформування законодавства у цій сфері. Водночас до Майдану на розвиток волонтерських активностей у нашій країні впливали радше зовнішні чинники, наприклад, фінансування міжнародних фондів (Матійчук, 2016, с. 102). По-друге, часто, коли респонденти вживають слово «допомога», вони мають на увазі те ж саме, що Дж. Вілсон – дослідник, який вивчає різні аспекти волонтерської діяльності, – інтерпретує як «волонтерство»: допомога, яка є більшою, ніж спонтанна підмога, та відмінною від допомоги родичам і друзям (Wilson, 2000, с. 216).

Однак видається, що звуження тієї допомоги, яка була на Майдані, до регулярних форм волонтерської діяльності, може призвести до втрати певних важливих конотацій, які учасники Майдану вкладали в цей феномен. З одного боку, в нашій країні «волонтерство» має дещо інші конотації, ніж в країнах Західної та Північної Європи, США. Так, в закордонних дослідженнях до волонтерства відносять допомогу іншим, здійснювану шляхом свідомих витрат своїх фінансів, часу та зусиль. Водночас у нашій країні матеріальну та фінансову допомогу найчастіше відмежовують від волонтерської активності й називають благодійністю. А крім того, учасники подій неодноразово говорять про атмосферу довіри (42), доброзичливості (50), солідарності (51), неймовірну готовність допомагати (252) і навіть віддати все (197), які панували на Майдані. Такі феномени складно описати і

ще складніше концептуалізувати, однак вони є ширшими за власне участь у волонтерських ініціативах:

« Цей момент, що ми все ж таки можемо об'єднуватися... Коли ти стаєш поруч, не питаєш, хто, звідки... Коли починаєш допомагати і розумієш, що ти можеш і хочеш це робити... Я достатньо скептично ставлюся до благодійних акцій, волонтерства... Ну, якось не складалося... А тут, ти розумієш... ми почали більше допомагати одне одному (56).

Отже, один із домінантних фреймів, про які говорять учасники Майдану, є саме допомога. Хоча респонденти часто вживають слово «волонтерство» як синонім «допомоги», все ж, для термінологічної прозорості, будемо вважати, що волонтерство і благодійність є проявами допомоги, усталеними способами її надання.

Варто зауважити, що термін «допомога» отримав на Майдані ширше трактування, ніж в побуті. Окрім активностей, які є допомогою в будь-яких контекстах, наприклад, лікарняна чи психологічна консультація, приготування їжі голодним або грошові пожертви, на Майдані вважались помічними й активності далекі від буденного розуміння допомоги. Один із респондентів, описуючи, як допомагав, розповідає, що не лише возив на своєму мопеді продукти й ліки для Майдану, а й збирав порожні пляшки і разом з бензином привозив їх на Майдан для виготовлення коктейлів Молотова (299); інший респондент вживає слова «допомога», коли розповідає про те, що робив коктейлі Молотова, ламав бруківку та передавав її тим, хто кидав її у співробітників «Беркуту» (42). За інших обставин такі дії, скоріш за все, трактувалися б як протиправні, однак на Майдані вважались допомогою. З іншого боку, допомогою респонденти вважали і просто власну присутність на Майдані (7, 19, 26 та ін.). В інтерв'ю неодноразово повторювалась ідея про те, що сама присутність людей на Майдані морально допомагає тим, хто захищає його в активному

протистоянні. Отже, найбільш широке трактування терміну «допомога» видається цілком виправданим.

Відтак, нижче будуть вживатись обидва терміни – і «волонтерство», і «допомога», причому обидва вони будуть трактуватись у найширших значеннях. При цьому *«волонтерство»* буде трактуватись як систематичний спосіб надання допомоги, потрібної для здійснення цілей Майдану, групою, організацією чи окремою особою. А *«допомога»* – як будь-які дії особи, групи чи організації, спрямовані на здійснення цілей Майдану.

Волонтерська діяльність має значне поширення в багатьох розвинених країнах. Дослідники зазначають, що волонтерська допомога може приносити від 4% до 8% прибутку до ВВП країни (Крапівіна, 2010, с. 118) і є важливим показником розвитку громадянського суспільства (Горелов, 2015, с. 3). Типовими напрямками для волонтерської роботи у США та Європі є адаптація людей з інвалідністю, допомога проблемним сім'ям та дітям з таких сімей, соціальна реабілітація колишніх злочинців та робота з іншими соціально незахищеними категоріями населення. Традиційно волонтерські організації також опікуються питаннями екології та ініціюють різноманітні культурно-мистецькі проекти. Проте дослідники зазначають, що після 11 вересня 2001 року, коли у США відбувся сумнозвісний теракт, волонтерство в цій країні набуло зовсім нових проявів: мінімізація наслідків криз, допомога у надзвичайних ситуаціях тощо. В таких випадках ключовими волонтерами стають люди зі спеціальними навичками та досвідом: пожежники, поліціанти, співробітники служб з надзвичайних ситуацій (Горелов, 2015, с. 8-9). Це спостереження релевантне і для ситуації Майдану. Як буде видно із опису різних типів допомоги, представленого нижче, чим критичнішою ставала ситуація на Майдані, тим більше були потрібні волонтери, які мають специфічні навички або організаторські здібності.

Майдан став тим поштовхом, який активізував волонтерський рух. Відтак цим явищем зацікавились і дослідники. У післямайданний період різні соціологічні компанії вивчали явище волонтерства. Згідно з соціологічним

дослідженням компанії GfK Ukraine, проведеним у листопаді 2014 року на замовлення ООН в Україні, 85% громадян нашої країни на той момент вважали, що волонтерський рух сприяє зміцненню миру, 81% – що він є обов'язковою складовою громадянського суспільства, 62% – що волонтери за останній рік відіграли важливу роль у політичних змінах. Крім того, із 74% українців, які коли-небудь у житті жертвували кошти на благодійність, 25% почали це робити саме на Майдані (Волонтерський рух, 2015). Відповідно до іншого дослідження, проведеного у 2015 році фондом «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва спільно із соціологічною службою Центру Разумкова, істотно зросла кількість часу, який люди присвячували своїй волонтерській діяльності. Якщо у 2012 році близько 10% волонтерів приділяли цій частині свого життя кілька годин на місяць, а 6% – кілька годин на тиждень, то у 2015 році тих, хто волонтерив кілька годин на місяць, стало 35%, кілька годин на тиждень – близько 23%, а ще близько 5% присвячували час волонтерству щоденно. Хоча варто зауважити, що, згідно з цим дослідженням, співвідношення кількості волонтерів до загальної кількості населення майже не змінилось. У 2012 році себе назвали волонтерами 10% українців, а у 2015 – 13% (Постмайданна благодійність, 2015). Київський міжнародний інститут соціології у 2015 році з'ясував, що у наступний після Майдану рік інститут волонтерства мав найвищий з усіх ключових соціальних інститутів рівень довіри серед населення. Волонтерам у 2015 році довіряло 57,6% українців і не довіряло 13,5%, отже, баланс довіри-недовіри складав 44,1% (Новікова, 2015). У 2016 році цей самий показник (баланс довіри-недовіри) склав вже 33,9% і на перше місце серед інституцій, до яких українці мають найвищий рівень довіри, традиційно повернулася церква. Однак більше половини українців (53,5%) все ще довіряли волонтерам (Зеленко, 2016). Отже, можемо констатувати, що події Майдану стали тими кризовими умовами, в яких значно зріс рівень волонтерської активності в Україні, утворились нові – відповідні запитам часу – форми та прояви волонтерських ініціатив.

Феномен допомоги з часу Майдану став однією з важливих складових суспільного дискурсу українців. Вже сьомий рік поспіль волонтерські організації та поодинокі волонтери спільно з державними органами, а часто замість них, виконують важливі функції в різних сферах: допомога внутрішньо переміщеним жителям Криму, Донецької та Луганської областей, матеріально-технічне забезпечення військових, навчання військових та воєнних медиків, евакуація поранених на російсько-українській війні, організація реабілітації травмованих, у тому числі за кордоном, пошук загиблих та зниклих безвісти, визволення полонених, допомога та психологічної підтримки сімей загиблих на війні, боротьба з пропагандою російських ЗМІ та налагодження трансляції українських медіа на непідконтрольній Україні території тощо.

Класифікація різновидів допомоги на Майдані. Людей, які допомагали на Майдані, можна розділити, по-перше, **за ресурсами** на тих, хто допомагав матеріально – їжею, грошима, речами (благодійність), та тих, хто віддавав свій час, зусилля, навички (власне волонтерство). Останніх можна класифікувати **за сферою діяльності**: робота на кухні, робота в медичних структурах, участь у самообороні, участь в Автомайдані, журналістська діяльність, правозахисна діяльність, участь у мистецьких акціях тощо. Так само тих, хто віддавали Майдану власні час та зусилля, можна розділити **за професійністю** на тих, хто виконував механічну та фізичну роботу – приготування та роздача охочим їжі та чаю, побудова барикад, заготівля дров, прибирання снігу тощо, та тих, хто виконував завдання, які потребували спеціальних навичок та умінь – робота лікарів, робота з іноземними ЗМІ тощо, або організаторських здібностей – налагодження процесів постачання продуктів, води, дров на Майдан, утворення різних майданівських організацій («Відкритий Університет Майдану», «Автомайдан», «Євромайдан SOS», «Варта в лікарні», «Безпечне транспортування» тощо). Цю класифікацію також можна переформулювати в термінах розрізнення організаторів та виконавців.

Волонтерів Майдану також можна розділити на таких, що були залучені до роботи на самому Майдані, та таких, що працювали віддалено (інформаційна та юридична підтримка, загальна координація, допомога грошима чи речами з-за кордону тощо), а також таких, що працювали на важливих локаціях за територією Майдану (підпільні шпиталі, «Варта в лікарні» тощо). Так формується класифікація учасників майдану *за місцем надання допомоги (за локацією)*. Інший критерій – *тривалість* надання допомоги. Адже хтось міг місяцями, наприклад, працювати на кухні, а хтось вирішив допомагати лише в останні дні Майдану. Із попереднім критерієм також пов'язаний критерій *ступінь кризовості ситуації*. Наприклад, той самий чай з канапками в січні можна було роздавати в Будинку профспілок, а можна було на Грушевського, де не лише газ виїдав очі та дихальні шляхи, а й існувала можливість отримати кульове поранення. Так само, лікар міг працювати в грудні в Будинку профспілок, лікуючи здебільшого застуду, а міг допомагати евакуювати людей із дуже непростими пораненнями 18 лютого.

Ще один класифікаційний критерій: *за реципієнтом*. Ті, хто допомагали на Майдані, могли робити це анонімному учаснику Майдану, наприклад, кинувши гроші у скриню для благодійних пожертв, або принісши на кухню інгредієнти для бутербродів. А могли забрати додому з лікарні легко поранену людину 18 лютого або допомогти влаштувати конкретну мистецьку акцію. В таких випадках допомога була цільова, персональна. Ще одним реципієнтом були самі волонтери, які надавали допомогу. Наприклад, люди, що жили поруч з лікарнями, в дні лютневих загострень подій приносили бутерброди для тих волонтерів, які чергували з ініціативою «Варта в лікарні», а психологи Майдану могли надавати професійну допомогу, наприклад, учасникам мобільних медичних бригад, які часто не були професійними лікарями й до Майдану не стикались з такою кількістю смертей та поранень.

Описані тут категорії допомоги є доволі умовними, адже одна й та сама людина могла в різний час виконувати різні волонтерські ролі. Крім того, тут зображені ідеальні типи допомоги на Майдані, а між ними існує низка проміжних випадків.

Опис проявів допомоги на Майдані. Відповідно до наведеної вище класифікації, розглянемо різноманітні прояви допомоги на Майдані. Респонденти розповідають про значні масштаби матеріальної допомоги, що надходила у підтримку протестувальників майже із самого початку протестів: *«Постачання Майдану як таке досить швидко налагодилося... несли їжу, теплі речі, гроші та інше» (241); «Революція Гідності була зроблена власними коштами. Допомагали багато киян харчуванням. Люди приносили продукти, давали пожертви» (303).* Йшлося про грошові пожертви з усієї України та з різних країн світу: *«Мені дзвонили знайомі, друзі з Сінгапуру, Малайзії, питали, чим допомогти» (3).* Примітно, що обсяги матеріальної допомоги значно збільшувались у періоди активізації силового протистояння. Люди, які з різних причин не могли бути на барикадах, з подвійною силою починали забезпечувати всіх необхідним тих, хто на тих барикадах залишався: *«Такої кількості ліків, зібраної в одному місці, я в житті не бачила ще. І йшло дуже багато, але весь час давали, давали, давали» (69).*

У інтерв'ю йшлося про непоодинокі випадки, коли благодійники жертвували майданівцям дорогі речі та значні суми грошей: *«Люди, які жертували гроші на Майдан, приносили телевізори. Також дуже багато грошей жертували. Ми за день збирали космічні суми, правда. Близько 100 000 гривень на день» (2).* Громадські активісти та власники малого бізнесу спільно зі своїми колегами збирали кошти для потреб Майдану: *«Люди дуже багато жертували. Просто навіть неофіційно: люди на роботі приносили по 2–4 тисяч гривень, по тисячі доларів» (3).* Серед тих, хто підтримував Майдан, були й представники середнього та великого бізнесу. Один із респондентів розповів про механізм допомоги Майдану, який вони

організували спільно із колегами-бізнесменами: *«Ми обирали реципієнтів, які, з нашої точки зору, відповідали нашим критеріям, і ми їм починали допомагати: конкретними запитами, предметами тощо... Нас було близько 10 осіб, і ми терміново вирішували проблему, що виникала. Це сотні тисяч гривень»* (241). Серед дружніх до Майдану бізнесів були приватні клініки та фармакологічні компанії. Клініки «Борис», «Медіком», «Карітас» брали до себе поранених майданівців, часто безкоштовно, а фармакологічні компанії безкоштовно передавали на Майдан потрібні ліки: *«Підключилися наші фармвиробники, не будемо їх згадувати, але практично всі, до кого ми зверталися, вони всі допомогли ліками, хто чим міг»* (310); *«керівник приватної клініки “Eurolab” за кермом швидкої розвозив хворих»* (310).

Видається важливим, що в умовах включеності у навколомайданну благодійність значної кількості достатньо великих та середніх донорів респонденти із великим захопленням свідчать про посилену допомогу від «звичайних людей», які беруть участь у благодійності, хоч і не володіють великими можливостями. Наприклад, один із респондентів розповідав про такий пост на сторінці ініціативи «Народний госпіталь» у соціальній мережі Facebook: *«Ми не знаємо, хто переказав 15 гривень, але дуже Вам вдячні»* (146). А інші респонденти розповідали власні історії:

«Це було 25 лютого, коли моя бабуся, яка має тисячу з чимось гривень пенсії, написала листа і віддала мені, листа кожному, хто загинув на Майдані, дала 50 гривень й сказала: “Віднеси на Майдан”. Те, що там багато історій є – безперечно, але коли бачиш на власні очі... Вночі приходять якась жіночка, дістає з сумки, починаючи від шкарпеток і закінчуючи пиріжками, і докладає двадцятку... Можливо, вона не може стояти ночами і днями, але ця пара шкарпеток, пиріжки та 20 гривень, пляшка води чи молока... – схиляюся» (19);

«Там були різні пакети. Були великі, з супермаркетів, мішки з крупами, палети тушонки. А були кульочки маленькі, там було пів батона. Або якась... кусочок вареної ковбаси. Якби в мене була ця ковбаса вдома. Ну

я людина іншого достатку, я би подумав: ну якось тупорило цей кусочок ковбаси нести. Або там 4 пакетики чаю Липтон, або взагалі, а воно все це в такому пакету. Або ще шматочок домашнього пирога з яблук. І ... ти цей пакетик, розумієш, бачиш людину, яка його принесла – і в тебе всьо стає в голові» (130).

Цікаві є оповіді про випадки матеріальної допомоги волонтерам від незнайомих людей, які, щоправда, розуміли, що допомагають саме майданівським волонтерам: *«Ми стоїмо та закупаємося їжею в “Метро”, людина в дорогому костюмі, яка стоїть за нами, бачить, куди ми закупаємося, теж дістає гаманець і 500 або 1000 гривень дає нам» (155); «Ми приходили на ринок, купували там десятки кілограмів. А всюди, де ми закупувалися, нам давали ще третину або половину того ж безкоштовно, розуміючи, куди ми це веземо... Коли закупували медикаменти за списком, ті ж бази розуміли й теж давали» (155); «Я прийшла в аптеку зі списком, а якийсь чоловік, який стояв позаду мене, сказав: “Я знаю, куди цей список, я заплачу”. І це було так благородно... Він оплатив усі ліки, а потім на вулиці сказав мені: “Бережи себе”. І дав мені ще тисячу гривень, і я купила ліки та маски, і все це привезла на Майдан» (29).* Ці прояви матеріальної допомоги стороннім, незнайомим людям свідчать не лише про високий рівень довіри до волонтерів, зафіксований соціологами у кількісних дослідженнях і описаний вище, а й про зростання рівня довіри в суспільстві в цілому.

Цей високий рівень довіри існував попри те, що всередині майданівської спільноти було розуміння того, що не всі кошти та матеріальні ресурси, що передають Майдану, розподіляються прозоро. Респонденти говорили про усвідомлення ними того, що люди на Майдані, як і в суспільстві в цілому, є різні. І хтось може діяти нечесно, заробляти на Майдані. Аби убезпечити власні пожертви, благодійники частіше передавали кошти та допомогу через людей чи організації, яким довіряли, чи давали безпосередньо тим, хто стоїть на Майдані.

Якщо ж описувати власне волонтерство, яке відрізняється від благодійності тим, що, окрім матеріальних витрат, волонтери вкладають у допомогу ще й свій час та зусилля, варто окремо описати киян-волонтерів. Безумовно, кияни, як і будь-хто інший також переказували гроші на потреби Майдану чи приносили їжу протестувальникам: *«Ті кияни, які розуміли, що самі стояти на Майдані не можуть, підтримували тих, хто стояв там за них. Хто одяг збирав, хто по дорозі на Майдан купував воду» (155); «Дуже багато друзів було, які не брали активної участі, оскільки в них маленькі діти вдома, тому вони, наприклад, були на телефоні та чекали, коли їм подзвонять і скажуть, що необхідно. Вони вибігали в магазин, купували і на таксі відправляли це на Майдан» (140).* Але окрім того, кияни мали змогу допомагати більш прицільно і персонально. Наприклад, полегшити побут мітингувальникам, які весь час жили в наметах чи адміністративних будівлях, або запросити до себе додому прийняти душ і відпочити: *«Ми дивилися, чи є хворі люди, такі, щоб можна було такі звичайні медикаменти доступні дати, від респіраторних захворювань... Я спочатку давав кошти, а потім зрозумів, що кошти не треба давати, а просто треба купувати речі, які потрібні. Ми заходили прямо в намети і питали хлопців, що треба» (140); «Мама пішла волонтером у Будинок профспілок лікарем, і я дзвонив їй, вона сказала, що зараз там потрібні шкарпетки. Я поїхав і купив 50 або 70 пар шкарпеток» (155); «Ті, хто шукали можливості в Києві зупинитися для того, щоб теж допомогти та висловити підтримку, зупинялися у мене. Ми стали називати цю справу Криївкою. Я підрахувала, що з грудня у мене встигло відзначитися близько 40 осіб» (156).* Така цільова персональна допомога потребує не лише матеріальних витрат, а й витрати власних сил та часу з боку волонтерів. Адже просто принести гроші чи інгредієнти на бутерброди на Майдан – одна справа, а приготувати їжу вдома і гарячою роздавати на Майдані, чи тим більше на Грушевського – справа зовсім інша: *«Ми прали ще речі. Я брала в палатках речі, коли був мороз. У мене тітка накупила житомирських шкарпеток 300 пар, я ходила і казала: “Хлопці, у*

мене акція: міняю чисті шкарпетки на брудні» (26); «Я зварила шість літрів бульйону, ми намазали бутерброди, я напакувала все в термоси. Йшло на ура, оскільки тоді було -15°C і реально руки замерзали. Наступного дня ми їздили з сестрою з чаєм, знову-таки термосумки, чай, термоси, печиво» (26).

Волонтерство на Майдані було дуже різноманітним. У періоди затишшя волонтерство найчастіше було пов'язане з налагодженням побуту майданівців: «Ми готували канапки, чай, нарізали лимон, після чого були мозолі просто на всіх руках... Потім я приходила на роздачу. На польовій кухні ми стояли, роздавали чай, борщик, кашки» (1); «Я просто займався тим, що з великих баняків на кухні наливав у менші банячки, виносив їх, там стояв спеціальний столик, чайники уже несли далі та наливали кип'яток у стакан» (130); «Ми просто приходили, запитували: “Яка потрібна допомога?”. Наприклад, необхідно відновити барикаду або сміття винести» (6); «Ми радісно чистили площу від льоду, оскільки влада Києва казала, що треба зачистити Майдан, бо там занадто брудно. Тому сотні людей ламали все це забруднення, лід» (42); «Ми мішки зі снігом пакували та робили ті барикади, потім я почав регулярно приходити чергувати» (21). Водночас у періоди активного протистояння силовикам волонтерство на Майдані здебільшого приймало форму оборонної діяльності та організації допомоги постраждалим: «З мотоцикла практично не злавив, їхав на Майдан, розвозив з Михайлівської площі велику кількість продуктів, води, довозили до самої передової» (299); «Просто їздили містом, збирали шини, привозили на Майдан... Відбудовували барикади, ламали бруківку... слідували, щоб місто не знищили тітушки... бігав, людям воду приносив, шини підкидав» (42); «Ми тягали і поранених, і допомагали один одному» (31); «Возив людей до моргу, які їздили впізнавати та оформлювати документи» (42).

Ще однією категорією волонтерів Майдану є ті, хто мав необхідні для протесту спеціалізовані навички та досвід або представляв певну професію. Наприклад, ще у грудні у ніч, яку згодом назвали першою спробою зачистки,

силовики почали наступати на Майдан у момент, коли метро вже не працювало і на Майдан можна було приїхати власним транспортом або на таксі. Тоді таксисти підвозили багатьох до центру міста безкоштовно чи з великими знижками: *«Потім я зловив машину, таксист привіз мене буквально за символічну плату туди... бо ці таксисти, вони співчували... допомагали майданівцям, підвозили»* (21). На Майдані в усі періоди працювали лікарі. У грудні – лікували, здебільшого, застуди та бронхіти, а з січня стикались у першу чергу з фізичними травмами. Часто лікарі з собою на Майдан приносили й потрібні медикаменти – брали з основного місця роботи чи купували: *«Я і мій колега з моєї реанімації відносили сумки таких речей, які були важливими для реанімації...»* (70). Серед важливих для Майдану професій, представники яких активно допомагали протесту саме власними професійними знаннями і навичками, були психологи, журналісти, оператори та фотографи, адвокати та правозахисники, музиканти та художники. А один з респондентів розповідав, як допомагав Майдану завдяки вільному володінню іноземними мовами – спілкувався із закордонними журналістами (англійською, французькою, італійською тощо):

«Я багато часу витрачав і зараз витрачаю на спілкування з іноземними журналістами. Намагався максимально всім відповідати, пояснювати, оскільки вважаю, що це і наразі важливо. Був одним із прес-секретарів Майдану. Спілкувався з журналістами, групами їх водив по Майдану, показував, де що, намагався знаходити цікаві контакти. Сам розповідав, давав аналітичну інформацію, історію Майдану... Крім того, багато розповсюджували інформації в Інтернеті, зокрема на Фейсбуці, та для наших російських колег пояснювали. Намагалися правдою відповідати на пропаганду» (42).

Для перебігу подій Майдану були надзвичайно важливі організаторські навички волонтерів, їхні зв'язки та мережі. Хоча організаторські навички будуть ширше розглядатись нижче при аналізі низових ініціатив Майдану, тут також необхідно їх згадати. Адже не лише керівники організацій мали

менеджерські здібності та мережі контактів. Багато поодиноких волонтерів самостійно організовували роботу в найрізноманітніших сферах діяльності протесту: *«Я всю зиму провела за кермом. Дрова перевозили раз на два дні. Я брала вантажівку, щоб довести їх до потрібної точки. Хлопці на місці пиляли, складали, знову завантажували. Тут, у Києві, приєднувалася друга машина з Автомайдану. Ми їхали двома машинами, супроводжуючи вантажівку. Дві машини на рації»* (252); *«Допомагала усілякі акції влаштовувати. Крім того, я допомагала організації “Євромайдан у Європі”, тобто я допомагала тоді “Центру боротьби з корупцією” з блокуванням рахунків наших політиків за кордоном. Сайт ми розробили про рахунки Януковича»* (3); *«І ось виникла у Бориса така ідея, щоб ходити по кухнях і просто збирати ось ці “needs”, що потрібно на кожен конкретну кухню... Ми зробили такий сайт – maidanneeds.gov.com... Це був сайт, через який просто проходили заявки, і люди несли від мобільних телефонів, солі, цукру до мікрохвильових печей. Тобто це все працювало»* (297); *«Отець Богдан [священник з Житомира] зробив клич серед своїх прихожан. Прийшло близько 30 чи 40 жінок і всю ніч на кухні (там є недільної школи кухня) вони готували пасеровку [дрібно порізані овочі та м'ясо, готові для додавання у борщі, супи, каші]. Тато купив два мішки цибулі, два мішки моркви та м'ясо, а вони це приготували»* (26).

Цитати, що наведені вище демонструють, що значна частина волонтерської роботи, що виконувалась для потреб Майдану, відбувалась за його територіальними межами. Так працювали юристи, координатори різноманітних ініціатив, організатори підпільних шпиталів, автомайданівці, волонтери «Варти в лікарні» та інші.

2.4. Фреймінг взаємодії та комунікації учасників Майдану

Фрейм «Самоорганізація». У свідченнях учасників Майдану взаємодія людей найчастіше описується словом «самоорганізація». За словами

респондентів, самоорганізація була одним із найважливіших здобутків протесту: *«Було багато... таких ініціатив, які дивом самоорганізовувались, дивом спалахували і виявлялись безумно ефективними... я вийшов з Майдану з тим переконанням, що в Україні чим менше втручання держави, тим краще. Тобто люди самоорганізуються набагато ефективніше, ніж це робить, умовно кажучи, бюрократ на наші податки. Це взагалі відкриття, напевно, Майдану» (59).*

Дослідники також описують Майдан, використовуючи термін «самоорганізація». В. Степаненко (Stepanenko) характеризує Майдан не як уніфікований ієрархічний організований політичною елітою протест, а як суспільне відкрите строкате добровільне самоорганізоване утворення (2015, с. 38, 40). М. Рябчук та А. Н. Лужницький підкреслювали низовий характер майданівських ініціатив як самовповноваження (*self-empowerment*) громадянського суспільства, використовуючи знаменитий вираз Вацлава Гавела «сила безсилих» (Riabchuk, Lushnysky, 2015, с. 49).

Як ішлося вище при описі контексту подій на різних етапах протесту, слово «самоорганізація» респонденти вживають у двох значеннях: по-перше, коли багато різних людей синхронно починають робити певні корисні для загального протесту дії (наприклад, побудова барикад, розчищення доріг від льоду чи прибирання сміття) без явного лідера чи заохочень згори: *«Ось кожен підходив і бачив, що треба робити... виявилось, що така самоорганізація, вона найбільш продуктивна» (69); «Ця здатність до самоорганізації. Вони не чекають дядю, який їм скаже, що робити. Вони приходять і бачать, що нема канапок. Лежить сир і хліб, то логічно, що канапку треба зробити» (248).* По-друге, коли та чи інша низова ініціатива перетворювалась на організацію, що функціонує заради вирішення певної мети постійно та злагоджено (формування діяльнісних структур Майдану його звичайними учасниками): *«Подією цього року була найсильніша самоорганізація з усіх, які коли-небудь існували. Таких груп, як моя, я знаю ще*

3 або 5 в Києві. Можливо, з різним масштабом, але вони теж так само їздили, закривали потреби» (155).

Ми розуміємо **самоорганізацію** як низову ініціативу зі створення звичайними учасниками протесту волонтерського утворення. Однак друге тлумачення цього терміна – спільна інтерсуб’єктивна активність учасників Майдану – не суперечить першому визначенню, а лише його доповнює. Адже до самоутворених волонтерських ініціатив спонтанно долучались десятки й сотні активістів, які проявляли персональну активність.

Імовірно, ці процеси є явищами одного порядку, хоча й різні за масштабністю. Те, що респонденти називали самоорганізацією, є діями кожної окремої людини у відповідь на нагальні потреби Майдану, які спільно мали великий ефект. Просто на якомусь етапі вони полягали у побудові барикад і обмежувались локальними діями, а на якомусь етапі потребували більшого часу, більших фінансів і складнішої логістичної координації: *«Це абсолютна самоорганізація. Не було ніяких лідерів, сотників чи чогось. Було, умовно кажучи, два чату в Фейсбуці (155);*

«Самоорганізація в Києві за один день після 20 січня мене просто здивувала. Коли ти розумієш, що ще вчора самооборони Голосіївського, Подільського та інших районів – такого поняття взагалі не було, а вже сьогодні жоден собі не міг дозволити не контролювати порядок у своєму місті, тому що хотів його захищати від тітушок, від цього режиму» (52).

Низові організації Майдану. Цікаво дослідити не лише різноманітні прояви допомоги, а й допомогу в більш системному вигляді – у вигляді організацій, створених активістами на Майдані. Особливо з огляду на те, що діяльність громадських волонтерських організацій вважається важливою складовою демократичного суспільства і чинником розвитку громадянського суспільства як такого (Соболевська, 2018, с. 30).

Для аналізу відібрані волонтерські організації Майдану, створені знизу спонтанно шляхом самоорганізації, які взяли на себе життєво важливі

функції, що не виконувались відповідними державними структурами або саботувались ними: «Євромайдан SOS», «Народний Госпіталь», «Безпечне транспортування», «Варта в лікарні», «Ескадрони Добра», «Волонтерська сотня».

«Євромайдан SOS» – організація, що була створена однією з перших у відповідь на події, що відбулись біля Стели на Майдані незалежності в ніч з 29 на 30 листопада 2013 року, коли правоохоронці застосували надмірні сили проти мітингувальників. Організація насамперед збирала інформацію про постраждалих та надавала правову допомогу, інформувала міжнародну громадськість про події на Майдані. «Народний Госпіталь» – організація, яка постачала медичні препарати та медичну техніку до майданівських медпунктів та шпиталів, опікувалась захистом для медиків. Частково займалися також транспортуванням поранених до безпечних місць надання допомоги. Ці функції виконувала у більшому обсязі організація «Безпечне транспортування». Як видно з назви ініціативи, вона забезпечувала перевезення поранених до підпільних шпиталів, лікарень та інших безпечних місць. Займалися також транспортуванням поранених до інших міст та навіть країн. Організація «Варта в лікарні» була створена у відповідь на випадки, коли правоохоронці замість надання необхідної медичної допомоги пораненим майданівцям забирали їх з лікарень та ув'язнювали, били, вбивали. Першопочаткова ідея була принаймні фіксувати прізвища та обставини ситуації тих, хто потрапляв до лікарень, аби люди не пропадали безвісти. Пізніше ж активісти почали фізично захищати постраждалих та надавати різноманітну підтримку і допомогу. Три вищеописані організації були створені вже на етапі Майдан-Січ, із початком загострень протистоянь на вулиці Грушевського. Дві інші організації з'явилися у наступний період загострень – у лютому. Ініціатива «Ескадрони Добра» займалися доставкою всього необхідного на Майдан, у підпільні госпіталі, в лікарні тощо. «Волонтерська сотня» – активісти, які відкололись від «Ескадронів добра» –

займались здебільшого відправкою на лікування за кордон середньо- та важкотравмованих.

Створення низових організацій Майдану. Всі активісти, з якими вдалося провести інтерв'ю, зазначали, що про створення організацій вони замислились не одразу. Кожен з них до того був залучений до активностей Майдану. Винятком із цього правила може бути організація «Євромайдан SOS». Адже ця організація утворилася на самому початку протестів. Тим не менш, і Олександра Матвійчук – ініціаторка «Євромайдану SOS» – була на Майдані з 21 листопада. Хтось з активістів на перших етапах Майдану займався приблизно тією самою діяльністю, якою згодом буде опікуватись його організація. Наприклад, Арсеній Фінберг, засновник організації «Ескадрони добра», впродовж усього Майдану практикував цільові закупки для потреб протестувальників, а зі створенням «Ескадронів» вони з колегами продовжили робити те саме, але у значно більших масштабах: *«Перший раз я особисто сам привіз медикаменти в медпункт на Грушевського, коли там було небезпечно ... Це ось були такі поодинокі випадки, як ми допомагали»* (155). Подібним чином Олександра Дубічева, одна з координаторок «Народного Госпіталю», діяльність якого полягала, в першу чергу, у постачанні медикаментів та медичного обладнання, перед тим займалася поставками їжі, дров та інших потрібних майданівцям речей: *«Спочатку була їжа, потім дрова, печеньки, одноразовий посуд. Потім настав етап продовження побутових запитів. Я продовжувала передавати гроші тим конкретним людям, які, я знала, надають допомогу. Яюсь координувати закупівлі та інше»* (16). Інші ж активісти до створення організацій були задіяні у активності зовсім іншого спрямування. Серед них були ті, хто просто відвідували Майдан, брали участь у мистецьких акціях, ходили на нічні чергування: *«Це був такий приємний, веселий момент з відкритим університетом, де знайомі показували фільми, ходили слухати Пекаря і т.д.»* (167). А були ті, хто робили певні унікальні речі. Наприклад, Уляна Супрун так розповідає про свій досвід на перших етапах Майдану: *«Працювали з*

громадським сектором, допомагали з інформацією, з перекладами, щоб передавати на Захід. Як приїжджав хтось з Заходу, то ми з ними спілкувалися, показували, що відбувається, пояснювали їм» (387). А Світлана Тараненко – засновниця «Спільнобачення» так: «Ми зорганізувалися, щоб робити трансляції, щоб робити їх безупинними» (251). І Уляна Супрун і Світлана Тараненко згодом долучилися до діяльності «Безпечного транспортування».

Отже, активісти ще до заснування організацій брали участь у тій чи іншій діяльності. Але у черговий момент загострення ситуації вирішили, що потрібні більш структуровані дії або дії у геть іншому напрямку: «Фактично 19-го січня почали стріляти по журналістам, а серед тих, хто був стрімерами «Спільнобачення», була найбільша чисельність поранених... після цього я вже не займалася ні розкруткою, нічим – я займалася захистом своїх, свої були всі поранені» (251); «Коли почалися сутички на Грушевського, 19-20 числа, стало зрозуміло, що просто наша участь на Майдані має закінчуватися, а треба брати на себе відповідальність і створювати організаційні об'єднання» (140). Іншим стимулом до активізації було бажання допомогти протесту тих, хто з різних причин не міг бути безпосередньо на барикадах: «18-го числа, коли почали стріляти, почали вбивати людей, я зрозумів, що не готовий йти під кулі... але я почав шукати, чим я можу допомогти» (155). Один з організаторів «Народного госпіталю» Роман Зінченко згадував, що його власний страх був вирішальною мотивацією до дій: «22-го числа ми всі виходили на Майдан з друзями. Було реально до біса страшно. Пам'ятаю – страшно. А коли тобі страшно, є два варіанти: або ти стоїш боїшся, або варіант – щось робити» (146).

Перших учасників новостворених організацій підбирали по-різному. Наприклад, ініціативи «Євромайдан SOS» та «Варта в лікарні» були створені керівницями громадських організацій «Центр громадянських свобод» та «Центр досліджень суспільства». Тому першими учасниками новостворених ініціатив стали співробітники відповідних центрів. Робота «Євромайдану

SOS» стосувалася правозахисної діяльності, якою і займався «Центр громадянських свобод». «Центр досліджень суспільства», своєю чергою, був аналітичним центром, але тематика його досліджень стосувалася зокрема і соціального протесту. Один зі співробітників Центру досліджень суспільства, який брав активну участь у ініціативі «Варта в лікарні», також зазначив, що окрім громадської позиції для його колег було важливо брати участь у створеній ініціативі, оскільки закони, що були прийняті 16 січня 2014 року, зокрема, забороняли діяльність таких організацій, як їхній Центр, що отримують грантову підтримку з-за кордону: *«В мене робота – це неурядова організація. Тобто ми залежимо від грантів. В принципі, тоді коли прийняли ці диктаторські закони, вони і на нас впливали. Тому були такі моменти, коли була перша хвиля насилля на Грушевського, що ми вирішили, що ми можемо зробити»* (58).

Початкові кроки інших низових ініціатив здійснювалися спільно з друзями та знайомими: *«Взяв друга, сіли в машину, взяли список потреб того, що потрібно зараз, і почали закуповуватися»* (155); *«Те, що я називаю “ми, волонтерська сотня”, спочатку вийшло так: були люди, яким я довіряю, які були в темі, які самі зголосилися допомогти»* (167). А, наприклад, «Народний госпіталь» створили фактично не знайомі між собою люди. Нижче наведені цитати двох з організаторів «Народного Госпіталю», в яких ідеться про випадкові знайомства, внаслідок яких виникла їхня ініціатива: *«Поїхали в аптеку, яка в травмпункті на вулиці Підвисоцького, знаходимо там багато чого, а все це вигрібають двоє дівчат, які просто забивають багажник джипа. Я кажу «Ой, дівчатка, здається ми з вами по одному списку»... Через пару днів ми засіли на тему «що ми можемо робити разом?»* (146); *«І в якийсь момент мені зателефонували бадьорі, присмні дівчата, сказали, що помітили мою діяльність, що самі займаються тим самим, спитали, чи не зустрітисся нам. Так з’явився Народний Госпіталь»* (16).

Спільною рисою всіх волонтерських низових ініціатив, які розглядаються у цьому дослідженні, є їх швидке створення у відповідь на формування нагальних потреб Майдану. А формування нагальних потреб, своєю чергою, спричиняло загострення ситуації протистояння між протестувальниками та представниками силових структур. Необхідно було терміново розв'язувати непрості логістичні питання, на чому і спеціалізувались ці волонтерські організації.

Структурні характеристики та особливості низових організацій Майдану. Дві ключові характеристики самоорганізованих волонтерських ініціатив Майдану, про які неодноразово йшлося в інтерв'ю – це їх горизонтальна структура та наявність функціональної спеціалізації її учасників. Саме такі характеристики давали змогу новоутвореним ініціативам діяти швидко та ефективно.

«Ми горизонтальна структура. Спочатку це було через персональні новини. А потім інформація стала ширитись, ширитись, ширитись» (146). Самоорганізовані волонтерські ініціативи мали бути горизонтальними з двох причин. По-перше, без чіткої ієрархічної структури значно легше і швидше було приймати будь-які рішення: відсутність чіткої ієрархії є запорукою для спрощення прийняття рішень. А по-друге, організація мала продовжувати свою роботу, навіть якщо її лідера чи лідерів буде, наприклад, заарештовано. Адже активісти Майдану неодноразово помічали переслідування, прослуховування, погрози та інші ознаки діяльності спецслужб навколо себе. Тому і не виключали імовірність опинитись за ґратами чи зникнути: *«22-го мені подзвонили і сказали: “ти можеш не побачити свою дитину”. Знаючи, що відбувається з людьми, яких викрадають..., я просто подзвонила своєму другові і сказала: «Мене треба вивезти. Мене з усією сім'єю» (251).*

Спеціалізація ж була важливою для оптимізації зусиль волонтерів. Кожен міг займатися тією роботою, яка у нього виходить краще:

«У кожного була якась спеціалізація в результаті. Хтось краще збирав гроші, хтось краще робив побутові штуки, хтось діставав рецептурні

препарати, хтось техніку. Ось і виходить, що якщо тобі не доводиться одночасно займатися і шкарпеточками і дефібрилятором, то дефібрилятором ти займаєшся ефективніше. Або шкарпеточками. Тут іще питання, що потрібніше» (16).

Особливістю низових волонтерських ініціатив Майдану можна вважати те, що створювалось одразу кілька організацій, які виконували подібні функції. Таке явище пояснюється кількома причинами. По-перше, організації Майдану створювались спонтанно і швидко, а діяли дуже інтенсивно. Волонтери далеко не завжди знаходили час, аби об'єднувати та координувати зусилля:

«Було 5 днів, які тривали для мене як рік... Виявляється, з тих 33-х хлопців зі списку, за перші два дні роботи у нас помирає один хлопчик зі списку, потім другий. А ти це відчуваєш як особисту провину, тому що поки ти вирішуєш бюрократичні проблеми ... у одного почався менингіт, коли тобі приходять смс-ки “Швидше! Він помирає!” Це називається робота в екстрених умовах» (167).

Хоча на деяких напрямках роботи координація між подібними організаціями все ж відбувалась. Активісти свідчать, що співпрацювали між собою, відбувалися навіть спільні зустрічі таких волонтерів: *«Якщо ми не могли щось перекрити, ми скидали їм, якщо вони щось не могли перекрити, то скидали нам. Були збори координаторів таких організацій» (155).* Тим не менше, люди, що займались однією справою, могли одне одного і не знати: *«Це ж було таке неочікуване, імпровізоване дійство фактично... Тобто не було єдиного центру... Були різні лікарі, різні штаби, різні донори, різні логісти. Навіть ми займалися, ми знали, що хтось іще цим займається, але ми їх не знали» (140).*

По-друге, не обов'язково, що об'єднання організацій зі спільними функціями було потрібне. Адже те, що різні волонтерські ініціативи одночасно, наприклад, транспортували поранених з Майдану у безпечні місця, чи відправляли тих, хто потребував термінового медичного втручання

за кордон, диверсифікувало ризики. Якщо одна з таких ініціатив з якихось причин припинила б свою роботу, її функції продовжували б виконуватись іншими волонтерами: *«Ми розуміли, що дуже добре, що не ми одні, що якщо хтось нас спіймав за руку, наприклад, то воно би все рівно не зупинилось. Так само абсолютно по всіх фронтах» (140).*

Ще одна особливість функціонування низових волонтерських організацій Майдану – важлива роль інтернету та соціальних мереж. «Народний госпіталь», «Ескадрони добра», «Волонтерська сотня» та інші подібні ініціативи завдяки інтернету отримували величезні ресурси для функціонування: *«Я кинув у Фейсбуці клич: друзі, я їду закуповуватися медикаментами, зараз вони там потрібні, хто хоче підтримати – ось номер картки» (155); «Написав пару думок у фейсбуку, постив, що треба поставляти, бо перед тим аптеки вигребли дуже сильно. І ми зрозуміли, що багато людей хоче допомагати. І мені віртуальна знайома з Одеси написала «Куди можна перекинути гроші? Купіть щось» (146).* Відповідно, через інтернет ці організації і звітували за отримані та витрачені кошти: *«Є відкритий дос-файл, в якому описано все, на що витрачались, всі чеки, що теж кожен день викладався і оновлювався» (155).* А ініціатива «Варта в лікарні» завдяки соціальним мережам могла забезпечувати всі лікарні Києва волонтерами: *«Це була фейсбук-група. Записувались. І якось почали люди самі по собі нести медикаменти, гроші... І потім на нас почали виходить якісь міжнародні організації, дзвонить із-за кордону нам і питає, могли навіть відправляти людей за кордон» (58).*

Роль інтернету була важливою і для комунікації всередині самих організацій: *«У нас із самого початку була створена група в Фейсбуці, в яку кидався запит, потім хтось із волонтерів та координаторів брав це на перевірку, перевіряв, уточнював деталі, тобто комунікацією був Фейсбук» (155).* Водночас, великою популярністю серед майданівців користувались гарячі телефонні лінії: *«Ми починали з трьох телефонів, потім у нас їх було більше, кілька гарячих ліній. Але чому було більше телефонів? Тому що в такі*

моменти ти говориш з людиною, а в тебе п'ять пропущених, або десять, або п'ятнадцять. Тоді волонтери з інших апаратів віддзвонювалися на пропущені» (370); «Купили 10 мобільних телефонів з номерами, зробили 3 з них гарячою лінією, роздрукували такі А4 аркуші, де були зазначені наші координати» (140).

Нарешті, ще одна особливість самоорганізованих волонтерських ініціатив Майдану – більш-менш типовий соціально-демографічний портрет їхніх співзасновників та координаторів. Організаторами волонтерських ініціатив були молоді люди від 26 до 45 років. Вони мали вищу освіту, дехто – не одну. Вони були активними та досягли певного успіху у своїй професійній діяльності. А також мали за плечима достатній управлінський та організаторський досвід і мережу зав'язків з колегами, громадськими активістами, представниками певних спільнот: *«Кожен із нас досить популярна людина в колах ... ми розуміли, що нас читають тисячі людей» (155); «Подзвонила одна моя знайома... і каже: “Олено, в тебе ж стільки цих контактів. Давай щось роби!” І вона була власне тим, хто дав такий поштовх. І я думаю: “та що ж я тут сижу і плачу? Треба щось робити!”» (371); «Дуже багато людей, які брали участь у цьому – це були люди, з якими ми грали в автоквест енну кількість років тому. Ті ж екіпажі, ті ж люди, ті ж машини ... І, крім цього, досить багато людей, які мене особисто знають, які мені довіряють» (155).*

Координатори організацій в періоди активної роботи їхніх ініціатив були фактично повністю залучені у волонтерство. Таку діяльність важко було поєднувати із основною роботою. Отже, ще однією спільною рисою координаторів самоорганізованих ініціатив була наявність можливості, зокрема фінансової можливості у вигляді певних заощаджень, тимчасово зупинити основну професійну діяльність, відійти від неї або переорієнтувати на Майдан. Таким чином, координаторів волонтерських організацій Майдану можна віднести до нового середнього класу (менеджери, експерти тощо).

Оскільки події Майдану розвивались досить стрімко, самоорганізовані волонтерські ініціативи стикнулись із великими обсягами робіт: *«У жодному страшиному сні я не могла собі представити усе те, що нас чекає надалі, те, що до нас будуть звертатися сотні й сотні людей, побитих, заарештованих, обвинувачених у кримінальних, адміністративних справах, людей, яких катували, а потім рідних зниклих і загиблих людей» (370).* Невеличкі волонтерські ініціативи Майдану шляхом низової активності перетворювалися на великі та розгалужені організації з налагодженою роботою та чіткою структурою:

«Перші два дні ми їздили самі, нам перевели 50–60 тисяч гривень. Потім я зрозумів, що це модель, яку можна мультиплікувати, і я кинув ключ охочим приєднатися, набрав дві групи: перша – координатори, друга – волонтери. Координатори моніторили всі ресурси в пошуках потреб, зв'язувалися безпосередньо з лікарнями й з волонтерами в лікарнях, штабах у захоплених будівлях, з'ясовуючи їх безпосередні потреби, що їм зараз потрібно. І після цього розподіляли ці потреби екіпажам, які вже їхали та закуповували» (155).

Завдяки високому рівню активності та мобілізації, а також широкій фінансовій та волонтерській підтримці населення, новоствореним низовим ініціативам Майдану вдалося набрати високі темпи роботи та досягти неочікувано великих результатів: *«Близько 50-ти людей вдалося організувати. Ми за два тижні витратили близько 30 тисяч доларів на всі ці закупівлі. З усього світу люди передавали. Перший день я був мобільною бригадою, а з третього дня я вже був розподільчим центром у Києві й розподільвачем грошей» (155); «Для команди, яка раніше ніколи не зустрічалась, якій усього післязавтра буде два місяці... Ми організували десь на 1000000 гривень допомоги. Плюс іще те, що через нас передавали» (146); «50 тільки я вивіз, а взагалі ми вивезли десь 300 людей з Майдану, потерпілих; починаючи з 22-23 лютого закінчили свою операцію на Майдані і почали займатися лише тими потерпілими, які були в лікарнях, і почали їх*

вивозити за кордон... повезли 200 чоловік за кордон» (140); «Було таке, що ці всякі самооборони, регіональні, по регіонах Києва просто так ходили. Було таке вночі, що в одній лікарні 200 людей було, просто тоді біля лікарень стояли з собаками, з бітами» (58).

Важливо, що окрім результатів роботи, що логічно окреслюються тими функціями, які організації виконували та тими завданнями, які перед собою ставили, є ще інші опосередковані результати. По-перше, діяльність самоорганізованих волонтерських ініціатив Майдану сприяла значному розвитку волонтерства в країні у постмайданні часи. А по-друге (про це вже йшлося вище), довіра, яку майданівські організації отримали завдяки власній оперативній і успішній активності та прозорій фінансовій діяльності, призвела до нечуваного зростання довіри до інституції волонтерства в цілому в Україні у 2015 році (Новікова, 2015). По-третє, частина описаних тут ініціатив, після завершення подій Майдану офіційно зареєструвались як громадські організації та так чи інакше продовжили свою громадську діяльність. Наприклад, ініціатива «Безпечне транспортування» перетворилось на організацію «Ініціатива “Є”», яка взяла на себе систематизувати всю наявну про постраждалих на Майдані інформацію:

«Ми проговорили ключову мету – перше – це збір повної достовірної інформації про постраждалого, ця інформація має залишитися в історії України; друге, це надання максимального сприяння у подальшому лікуванні цих людей; і третє – допомогти передати дані в компетентні органи –Мінсоц, ГПУ, МОЗ, які відповідальні за надання статусів, соцвиплат і таке інше» (140).

«Волонтерська сотня» продовжила свою діяльність, організувавши лікування за кордоном уже для військових. «Ескадрони добра» та «Волонтерська сотня» з початком російсько-української війни створили найбільшу в Києві, а, можливо, і в усій Україні, волонтерську організацію з допомоги вимушеним переселенцям – «Фролівська 9/11». Згодом з неї утворилось кілька волонтерських організацій, що займаються різними

формами допомоги: від роботи з дітьми на Сході України (благодійний фонд «Кожен може») до паліативної допомоги невиліковним і розповсюдження кисневих концентраторів для хворих на COVID-19 (фонд «Всі свої»).

Т. Нікітіна та Т. Любива, аналізуючи громадську активність населення України до та після Революції Гідності, виявили, що після Майдану близько 20% українців склали громадсько-активну меншість, тобто були задіяні в громадських організаціях різних типів. Дослідниці зацентрували увагу на тому, що саме такий відсоток людей від загального населення країни склали учасники Майдану (2016).

Висновки до Розділу 2

Підсумовуючи, варто акцентувати увагу на методології та результатах дослідження. Польовий етап дослідження був проведений за методологією усної історії, яка дозволяє реконструювати період Революції Гідності з позиції активних учасників протесту крізь їхні інтерпретації соціальних подій та процесів. Робота базується на великому пулі з близько 400 напівструктурованих глибинних інтерв'ю, які збирались двома етапами – в двох проектах.

Проект «Майдан. Свідчення» мав на меті зібрати та зберегти інтерв'ю з представниками різних категорій Майдану. Вибірка формувалась методом «снігової кулі» з елементами методу «максимальної варіації». Проект «Майдан. Медична допомога» мав на меті розкрити ланцюжок допомоги постраждалим на Майдані, від медиків та підпільних шпиталів до допомоги міжнародної спільноти. Проект фокусувався на людях та організаціях, які опікувались постраждалими майданівцями на різних етапах їхнього одужання. Респонденти для розмови добирались методом «снігової кулі» з елементами добору за ключовими інформаторами.

Особливістю польового етапу дослідження було проведення інтерв'ю в безпосередній часовій близькості від подій, які досліджувалися, що

дозволило почути саме персональний досвід людини, її власні думки, мотивації, почуття, не викривлені часом та сторонніми впливами.

На етапі аналізу емпіричних даних в цій роботі використаний метод фреймінг-аналізу, а саме, варіант фреймінг-аналізу Р. Сноу та Д. Бенфорда, класичний для вивчення мобілізації суспільно-політичних рухів. Однак через специфіку події, що вивчається, а також специфіку методології дослідження і, відповідно, зібраних на емпіричному етапі роботи даних, в роботі було ухвалене рішення розширити операціоналізацію фреймів суспільно-політичного протесту від поділу на діагностичний, прогностичний та мотиваційний до долучення інших компонентів, які теж описують інтерпретативні схеми подій протесту його учасниками. Таке рішення дозволило детально описати ключовий фрейм фреймінгу характеру та особливостей участі людей в подіях Майдану – «допомога» та ключовий фрейм фреймінгу взаємодії та комунікації учасників Майдану – «самоорганізація».

Діагностичний, прогностичний та мотиваційний компоненти фреймінгу протесту відрізнялись на різних етапах Майдану: «Майдан-мітинг», «Майдан-табір» та «Майдан-Січ».

Діагностичний компонент фреймінгу етапу «Майдан-мітинг» полягав у відмові від підписання Угоди про асоціацію між Європейським Союзом та Україною, хоча власне відмова різними людьми інтерпретується по-різному: і як припинення руху в бік Європи з її рівнем життя, її правами й свободами, і як повернення до спільного економічного та ментального простору з Росією та іншими пострадянськими країнами. На цьому етапі вирізнялась позиція активістів лівих поглядів, які вбачали проблему не у відмові підписання Угоди про асоціацію з Європою, а у низькому рівні соціальних благ, прав і свобод, які є в Україні.

Прогностичний компонент фреймінгу етапу «Майдан-мітинг» полягав у ідеї тиснути на владу мітингами, протестами, страйками, мистецькими та політичними акціями, мирною ходою. Альтернативні бачення способів

вирішення наявних проблем відрізнялися за ознакою «політичності». Прихильники «політичного Майдану» були впевнені в необхідності впровадження дій в політичній площині опозиційними політиками, а прибічники «Майдану без політиків» вважали найбільш дієвим тиск на владу експертів, громадських активістів, журналістів, студентів, і не бажали аби їхні інтереси представляли опозиційні політики.

Мотиваційний компонент фреймінгу етапу «Майдан-мітинг» здебільшого полягав у прагненні протестувальників продемонструвати переконаність громадської думки у необхідності підписання Угоди про асоціацію між ЄС та Україною, хоча розуміння того, що за собою тягне євроінтеграція було у людей дуже різним (від безвізового режиму до європейського рівня життя, від дотримання прав і свобод, як у країнах Європи, до політичного відмежування від Росії), як і обізнаність у тому, що таке Угода про асоціацію. Іншими поширеними мотивами мобілізації в цей період були: заклик політиків, цікавість, солідарність із друзями та знайомими.

Фреймінг Майдану кардинально змінився на етапі «Майдан-табір». Діагностичний компонент фреймінгу етапу «Майдан-табір» полягає у свавіллі влади, зокрема, у неправомірному застосуванні сили працівниками «Беркуту», жорстокості правоохоронців та незаконних діях суддів.

Прогностичний компонент фреймінгу етапу «Майдан-табір» характеризується прагненням добитися покарання та відсторонення від повноважень винних у побитті мітингувальників в ніч на 30 листопада та тих, хто віддав їм накази; звільнення в'язнів Банкової, а згодом і інших заарештованих активістів та учасників; закриття всіх судових справ, пов'язаних з Майданом. Шляхи досягнення мети активісти шукали різні: від організації мистецьких акцій та щотижневих віче до організації протестів під адміністративними будівлями та біля будинків посадовців. Однак загалом на цьому етапі мітингувальники погоджувались у втіленні стратегії мирного спротиву.

Мотиваційний компонент фреймінгу періоду «Майдан-табір» для більшості людей сформувався під впливом подій, що відбулися в ніч на 30 листопада. Три ключових мотиви цього етапу: заради дітей (тих, хто постраждав в ніч на 30 листопада під Стелою та власних дітей, їхнього майбутнього), аби домогтися покарання винних у застосуванні сили (проти надмірного застосування сили правоохоронцями, свавілля влади, недотримання владою прав громадян, беззаконня суддів, за відставку Президента та влади тощо), за справедливість (аби винні були покарані, а невинні відпущені зі слідчих ізоляторів). Крім того, люди виходили через бажання змінити систему влади в країні в цілому, через помсту, через солідарність та бажання допомогти тим, хто на Майдані весь час, аби бути поруч з рідними та близькими в періоди напруги, через атмосферу відкритості, щирості, взаємоповаги та взаємодопомоги, яка була в цей час на Майдані.

Діагностичним компонентом фреймінг етапу «Майдан-Січ» не відрізнявся так кардинально від попереднього періоду, як це було на зламні етапів «Майдан-мітинг» та «Майдан-табір». Під час «Майдану-Січі» діагностичний компонент фреймінгу радше вкорінюється, закріплюється. Як основні проблеми протестувальники ідентифікують: свавілля влади, неправомірне застосування сили працівниками «Беркуту», жорстокість правоохоронців, нечесність суддів.

Прогностичний компонент фреймінгу етапу «Майдан-Січ» полягав у прагненні протестувальників змінити владу, яка чинила протизаконні дії. Однак шляхи, які обирали різні люди, різнились: частина до останнього була за мирний спротив, натомість частина на цьому етапі підтримувала силовий сценарій розгортання подій.

Мотиваційний компонент фреймінгу етапу «Майдан-Січ», імовірно, був найбільш різноманітним. Так само, як і на попередніх етапах, люди виходили на Майдан заради відстоювання справедливості, честі, гідності, дотримання прав людини. Так само, як і раніше, люди виходили на Майдан

заради того, аби підтримати тих, хто брав активну участь в сутичках, аби захистити тих, хто страждає або постраждав у цьому протистоянні. Повторюється також мотив відчутти атмосферу Майдану, його взаємодопомоги та взаємодовіри. Крім того на цьому етапі спрацьовували й інші мотиви мобілізації учасників протесту. Вони часто є більш емоційними й менш логічними, ніж мотиви попередніх етапів. Серед них: страх того, що в разі поразки активісти будуть репресовані та знищені, бажання бути серед «своїх» на Майдані, сумління, провина, «якщо не я, то хто?», патріотичні мотиви тощо.

Таким чином, варто констатувати, що фреймінг Майдану змінювався з різною швидкістю та інтенсивністю: різка зміна фреймінгу відбулась між етапами «Майдан-мітинг» та «Майдан-табір», за тиждень після початку протестів. Натомість фреймінг етапу «Майдан-табір» поступово переростав у фреймінг «Майдан-Січ» впродовж 1,5 місяців. В цілому, за весь період Майдану, фреймінг змінився з бачення Майдану як мирного протесту, що тисне на владу, аби та відновила євроінтеграційний курс, до бачення Майдану як силового протистояння громадян проти насильницьких та незаконних дій влади. Водночас, на кожному етапі фрагментарно проявляються і компоненти інших етапів. Так наприклад, фреймінг етапу «Майдан-мітинг» весь час був присутній тією чи іншою мірою під час Майдану у вигляді чисельних акцій протесту, організованих біля державних установ, під судами, в яких проходили справи майданівців, біля будинків високопосадовців тощо. Таке співіснування компонентів фреймінгу попередніх етапів з основним фреймінгом поточного етапу обумовлювало поліфонічну багатозначність і навіть контрастність Майдану: елементи свята існували поруч з елементами війни, і це сприяло ще більшій варіативності інтерпретацій протестних подій.

Отримані в роботі результати порівнюються з результатами кількісних соціологічних опитувань. Свідчення респондентів з глибинних інтерв'ю дозволяють за дещо поверховими і, так би мовити, «офіційними» версіями

побачити більш детальні інтерпретації та глибші рефлексії протестувальників щодо власних дій, а також пропонують значно ширший спектр цих інтерпретацій.

Фреймінг Майдану не обмежується виключно інтерпретацією наявних у суспільстві проблем, шляхів їх розв'язання та мотивів долучення до протесту. Адже аналіз глибинних інтерв'ю як джерел інформації дозволяє побачити й інші зрізи інтерпретацій, зокрема: фреймінг характеру та особливостей участі людей в подіях Майдану та фреймінг взаємодії та комунікації учасників Майдану.

Характер та особливості участі людей в подіях Майдану найчастіше інтерпретується як «допомога». Про неї багато говорять самі учасники протестів, згадуючи унікальне підвищення рівня взаємодопомоги, солідарності, благодійності, волонтерства, характерне для періоду Майдану. Підвищення рівня взаємодопомоги обсягів волонтерства та благодійності констатують і кількісні соціологічні дослідження. І «допомога» тут має ширше трактування, ніж побутове. Допомогою респонденти називають будь-які дії особи, групи чи організації, направлені на здійснення цілей Майдану, навіть якщо це просто присутність поруч з активістами чи не зовсім законні дії, як-от виготовлення коктейлів Молотова чи видовбування бруківки з вулиць.

В роботі запропонована класифікація різновидів допомоги на Майдані. По-перше, тих, хто допомагав на Майдані, можна розділити за ресурсами на тих, хто допомагав матеріально – фінансово, їжею, речами (благодійність), та тих, хто віддавав свій час, зусилля, навички (власне волонтерство). Останні поділяються за сферою діяльності (робота на кухні, робота в медичних структурах, участь у самообороні, участь в Автомайдані, журналістська діяльність, правозахисна діяльність, участь у мистецьких акціях тощо) та за професійністю (ті, хто виконував механічну та фізичну роботу – приготування та роздача охочим їжі та чаю, побудова барикад, заготівля дров, прибирання снігу тощо та ті, хто виконував завдання, які потребували

спеціальних навичок та умінь (робота лікарів, робота з іноземними ЗМІ тощо) або організаторських здібностей: налагодження процесів постачання продуктів, води, дров на Майдан, утворення різних майданівських організацій). По-друге, тих, хто допомагав Майдану, можна розділити за локацією на таких, що були залучені до роботи на самому Майдані та таких, що працювали віддалено (інформаційна та юридична підтримка, загальна координація, допомога грошима чи речами з-за кордону тощо), а також таких, що працювали на важливих локаціях за територією Майдану (підпільні шпиталі, варта в лікарні тощо). По-третє, тих, хто допомагав, можна розділити за тривалістю надання допомоги та за ступенем кризовості ситуації, в якій надавалась допомога. Ще один класифікаційний критерій – за реципієнтом. Допомагати могли абстрактним учасникам Майдану чи комусь персонально, врахувавши конкретно його потреби.

Зростання рівня волонтерської діяльності та благодійності і обсягів допомоги в цілому, а особливо допомоги незнайомцям, свідчить про зростання рівня загальної довіри в суспільстві й зокрема зростання довіри до волонтерів.

Характер взаємодії та комунікації учасників Майдану інтерпретується респондентами словом «самоорганізація». Іншими словами, організація взаємодії учасників відбувалась шляхом утворення різноманітних низових волонтерських ініціатив – організацій Майдану. Створення низових волонтерських ініціатив проходило спонтанно і швидко у відповідь на нові нагальні потреби, які виникали у періоди загострення протистояння. До створення організацій їхні ініціатори так чи інакше брали участь у подіях Майдану. Ініціаторами утворення волонтерських організацій частіше були знайомі, друзі, колеги, однак зафіксовані випадки, коли починали успішно функціонувати організації, створені не знайомими між собою людьми.

Вирізняються дві основні структурні характеристики низових ініціатив Майдану: горизонтальна структура та функціональна спеціалізація її учасників. Ці особливості дозволяли організаціям діяти ефективно та

швидко. Подібні завдання могли виконувати кілька різних волонтерських ініціатив. З одного боку так траплялось через відсутність часу на координацію роботи, з іншого – це дозволяло диверсифікувати ризики. Адже якби одна команда б з певних причин зупинила роботу, її завдання все одно б виконувались. Ще однією універсальною характеристикою майданівських ініціатив була активна комунікація через інтернет, головним чином через соціальні мережі. Основні низові ініціативи Майдану були організовані людьми певного соціального профілю: молодими, освіченими представниками середнього класу, які досягли успіху у своїй професійній сфері та мали свої мережі зв'язків і контактів.

Створеним ініціативам вдалося залучити до своєї діяльності значні як матеріальні, так і людські ресурси, та досягти результатів у розв'язанні проблем, заради яких вони створювались. Окрім того, волонтерські ініціативи Майдану вплинули на формування високого рівня довіри до явища волонтерства загалом. Більшість із новостворених ініціатив продовжили свою діяльність після Майдану, переорієнтувавши її на вирішення нових соціальних викликів.

ВИСНОВКИ

Продемонстровано, що методологія усної історії поділяє ключові теоретичні засади інтерпретативної соціологічної традиції: виходить із тези про значеннєву природу соціальної реальності й фокусує увагу дослідження на інтерпретативних схемах, притаманних акторам та соціальним утворенням, що їх ці актори представляють; визнає інтерсуб'єктивний характер суспільної реальності, пов'язаний з фундаментальною соціальною природою будь-яких процесів семіотичної комунікації, і тому прагне досліджувати смисли та інтерпретативні схеми в їхній інтерсуб'єктивній комунікаційній динаміці; створює умови для перетворення інтерпретаційного діалогу на ефективний інструмент якісного соціологічного дослідження, що використовує ресурси інтерсуб'єктивної семіотичної комунікації між дослідником і респондентом.

З'ясовані основні характеристики та методологічні особливості застосування усноісторичних досліджень в соціальних науках. Так, методологія усної історії апелює не до історичних фактів, а до значення цих фактів для кожної окремої людини, до її досвіду, сприйняття, почуттів; усна історія дозволяє багатоманітність в інтерпретаціях тих чи інших подій, множинність точок зору, дає можливість почути представників маргіналізованих спільнот; усна історія спрямована на дослідження повсякденного життя; респонденти стають суб'єктами досліджень і співконструюють їх; усна історія релевантна для досліджень сенситивних тематик та травматичного досвіду.

Систематизовані ключові теоретико-методологічні роботи з використання фреймінг-аналізу у дослідженнях суспільно-політичних рухів. Згідно з цим підходом, в учасників протестів у відповідь на певні події в процесі інтерсуб'єктивної комунікації виникають індивідуальні та колективні схеми інтерпретації, що надають цим подіям та процесам значущих для індивідів смислів та можуть сприяти мобілізації прихильників протесту.

Окреслені та проаналізовані інтерпретації: 1) причин проблеми, що призвела до протесту (діагностичний компонент фреймінгу), 2) стратегій протесту (прогностичний компонент фреймінгу) та 3) стимулів до колективних дій (мотиваційний компонент фреймінгу).

Узагальнені наявні дослідження соціальних смислів, які артикулював Майдан у суспільному українському контексті (власне протест, територія протесту, період протесту, люди, що протестують, «держава в мініатюрі», «різновид тимчасової влади», «територія свободи», «точка відліку змін», «місце боротьби Добра і Зла») або ті історичні смисли, які він реактуалізував (Запорізька Січ, махновський загін, повстанська криївка тощо). Також виокремлені нові смисли, які Майдан як символічна революція привніс в український публічний дискурс: зародження політичної нації, відчуття людьми української ідентичності, деінституціоналізація пострадянської політичної системи та конструювання нових громадських інституцій, утворення когорти нових лідерів, солідарність церков тощо. На основі аналізу наявних емпіричних досліджень окреслені цінності, які в українському суспільстві актуалізував Майдан, зокрема цінності самореалізації у різних її аспектах, цінності соціального комфорту (цінності рівних можливостей для всіх, соціальної рівності, національно-культурного відродження, участі в релігійному житті тощо) та цінності державної незалежності і демократичної участі.

В емпіричній частині роботи на основі аналізу 397 глибинних інтерв'ю, проведених з учасниками Майдану, виявлені діагностичний, прогностичний та мотиваційний компоненти фреймінгу на різних етапах протесту: «Майдан-мітинг», «Майдан-табір» та «Майдан-Січ». Встановлено, що фреймінг Майдану змінювався з різною швидкістю та інтенсивністю: різка зміна фреймінгу відбулась між етапами «Майдан-мітинг» та «Майдан-табір» через тиждень після початку протестів. Натомість фреймінг етапу «Майдан-табір» поступово переростав у фреймінг «Майдан-Січ» впродовж півтора місяця. Загалом, за весь період Майдану діагностичний фреймінг протесту

трансформувався від домінуючої геополітичної складової до артикуляції справедливості у різних значеннях цього терміна. А прогностичний компонент фреймінгу змінився від бачення Майдану як мирного протесту, що тисне на владу, аби та відновила євроінтеграційний курс, до бачення Майдану як силового протистояння громадян проти насильницьких дій влади. Водночас, на кожному етапі фрагментарно проявляються і компоненти інших етапів. Таке співіснування компонентів фреймінгу інших етапів з основним фреймінгом поточного етапу обумовлювало поліфонічну багатозначність і навіть контрастність Майдану: елементи свята існували поруч з елементами війни, і це сприяло ще більшій варіативності інтерпретацій протестних подій.

Мотиваційний компонент фреймінгу охарактеризовано як найбільш наповнений різними інтерпретаціями. На етапі «Майдан-мітинг» мотиваційний компонент фреймінгу здебільшого полягав у прагненні протестувальників продемонструвати переконаність громадської думки у необхідності підписання Угоди про асоціацію між ЄС та Україною у різних індивідуальних розуміннях євроінтеграції. Іншими поширеними мотивами мобілізації в цей період були: заклики політиків, цікавість, солідарність з друзями та знайомими. На етапі «Майдан-табір» виокремлено три ключових мотиваційних фрейми протесту: заради дітей, прагнення до справедливості та покарання винних у застосуванні сили проти маніфестантів. Нарешті, мотиваційний компонент фреймінгу етапу «Майдан-Січ» охарактеризовано як найбільш різномірний. Окрім мотивацій попередніх етапів, на цьому етапі спрацьовували й інші мотиви мобілізації учасників протесту, часто більш емоційні й менш логічні, зокрема: страх того, що в разі поразки активісти будуть репресовані та знищені, бажання бути серед «своїх» на Майдані, сумніння, провина, «якщо не я, то хто?», патріотичні мотиви тощо.

Зібраний емпіричний матеріал дозволив розширити операціоналізацію фреймів суспільно-політичного протесту від поділу на діагностичний,

прогностичний та мотиваційний до долучення інших компонентів, які теж описують інтерпретативні схеми подій протесту його учасниками.

Виокремлено та описано ключовий фрейм характеру та особливостей участі людей в подіях Майдану – «допомога». Допомогою респонденти називають будь-які дії особи, групи чи організації, спрямовані на здійснення цілей Майдану, навіть якщо це просто присутність поруч з активістами, чи не зовсім законні дії, як, наприклад, виготовлення коктейлів Молотова чи видовбування бруківки з вулиць.

Класифіковані різновиди допомоги за низкою характеристик: за ресурсами, за сферою діяльності, за професійністю, за локацією, за тривалістю надання допомоги, за ступенем кризовості ситуації, в якій допомога надавалась та з огляду на особливості реципієнта допомоги. У соціологічному тлумаченні підйом волонтерської діяльності, благодійності та зростання обсягів допомоги у цілому, а особливо допомоги незнайомцям, які позначились під час Майдану і продовжували розвиватись у пост-майданний період, свідчить про зростання рівня загальної довіри у суспільстві й зростання довіри до волонтерів зокрема.

Описано ключовий фрейм характеру взаємодії та комунікації учасників Майдану – «самоорганізація», або утворення низових волонтерських ініціатив. На прикладі шістьох волонтерських організацій Майдану («Євромайдан SOS», «Народний Госпіталь», «Безпечне транспортування», «Варта в лікарні», «Ескадрони Добра», «Волонтерська сотня»), пов'язаних з допомогою постраждалим під час протестів, узагальнено дві ключові характеристики самоорганізованих ініціатив: горизонтальна структура та функціональна спеціалізація учасників.

Формування самоорганізованих ініціатив концептуалізовано як швидкий та спонтанний процес, що відбувався у відповідь на нові нагальні потреби, які виникали у періоди загострення протистояння. Окреслено дві основні структурні характеристики низових ініціатив Майдану: горизонтальна структура та функціональна спеціалізація учасників.

Змальовано соціальні портрети лідерів ініціатив, що розглядаються: молоді, освічені представники середнього класу, які досягли успіху у своїй професійній сфері та мали свої мережі зв'язків і контактів, а також брали участь у подіях Майдану до створення організацій.

Створеним ініціативам вдалося залучити до своєї діяльності значні як матеріальні, так і людські ресурси, та досягти результатів у розв'язанні проблем, заради яких вони створювались. Більшість з новостворених ініціатив продовжили свою діяльність після Майдану, переорієнтувавши її на вирішення нових соціальних викликів. На основі цього можна зробити висновок про певну сталість соціального ефекту Майдану, зокрема довготривалу актуальність його громадянського досвіду волонтерства та участі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Akhutin, A. V., Berlyand I. E. (2016). Maidan as Event. *Russian Studies in Philosophy*, 54(3), 239-251.
- Alexander, J. C. (2011). Clifford Geertz and the Strong Program: The Human Sciences and Cultural Sociology. In Alexander J. C., Smith P., and Norton M., (Eds.), *Interpreting Clifford Geertz. Cultural Investigation in the Social Sciences* (pp. 55-64). New York: Palgrave Macmillan.
- Baron, R.A., Byrne, D. (2003). *Social Psychology* (10th ed.). Boston: Allyn and Bacon.
- Benford, R. D. (1997). An Insider's Critique of the Social Movement Framing Perspective. *Sociological Inquiry*, 67(4), 409-430.
- Berg, B. L. (2004). *Qualitative Research Methods for the Social Sciences* (5th ed.). California State University.
- Berger, P., Luckman, T. (1966). *The Social Construction of Reality*. N.Y.: Doubleday.
- Blumer, H. (1966). Sociological Implications of the Thought of G.H. Mead // *American Journal of Sociology*, 71(5), 535-544.
- Bosi, L., Reiter, H. (2014). Historical Methodologies Archival Research and Oral History in Social Movement Research. In Della Porta, D. (Ed.), *Methodological Practices in Social Movement Research* (pp. 117-143). Oxford University Press.
- Bourdieu, P. (1996). Understanding. *Theory, Culture and Society*, 13(2), 17-37.
- Brinkmann, S. (2014). Unstructured and Semi-Structured Interviewing. In Leavy P. (Ed.), *The Oxford Handbook of Qualitative Research* (pp. 277-299). Oxford University Press.
- Cicourel, A. (2002). *Cognitive Sociology: Language and Meaning in Social Interaction*. New York: The Free Press.

- Collingwood, R. G. (1994). Human Nature and Human History. In Martin M., McIntyre L. C. (Eds.) *Reading in the Philosophy of Social Science* (pp. 163-172). Cambridge MA: MIT Press.
- Crossley, N. (2002). *Making Sense of Social Movements*. London: Open University Press.
- Della Porta, D. (2014a). In-Depth Interviews. In Della Porta, D. (Ed.), *Methodological Practices in Social Movement Research* (pp. 228-261). Oxford University Press.
- Della Porta, D. (2014b). *Mobilizing for Democracy. Comparing 1989 and 2011*. Oxford University Press.
- Della Porta, D., Diani M. (2006). *Social movements: an introduction*. Oxford Blackwell Publishing.
- Ellard-Gray, A. Jeffrey, N. K., Choubak, M., Crann, S. E. (2015). Finding the Hidden Participant: Solutions for Recruiting Hidden, Hard-to-Reach, and Vulnerable Populations. *International Journal of Qualitative Methods*, 14 (5), 1-10. DOI: 10.1177/1609406915621420.
- Eyerman, R., Jamison, A. (1991). *Social Movements: A Cognitive Approach*. University Park, PA: The Pennsylvania State University Press.
- Frisby, D. P. (1990). Georg Simmel's Concept of Society. In Kaern, M., Phillips, B.S., Cohen, Robert S. (Eds.), *Georg Simmel and Contemporary Sociology. Boston studies in the philosophy of science*, 119, 39-56. Kluwer Academic Publishers Dordrecht / Boston / London.
- Gamson, W. A. (1992). *Talking Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Geertz, K. (1973). *The Interpretation of Cultures. Selected Essays*. New York: Basic Books, Inc., Publishers.
- Gillan, K. (2008). Understanding Meaning in Movements: A Hermeneutic Approach to Frames and Ideologies. *Social Movement Studies*, 7(3), 247-263.
- Goffman, E. (1986). *Frame analysis: An essay on the organization of experience*. Boston: Northeastern University Press.

- Halas, E. (2010). *Towards the World Culture Society: Florian Znaniecki's Culturalism*. Frankfurt am Main: Peter Lang International er Verlagder Wissenschaften.
- Haluza-DeLay, R. A. (2008). Theory of Practice for Social Movements: Environmentalism and Ecological Habitus. *Mobilization* 13(2), 205-218. DOI: 10.17813/maiq.13.2.k5015r82j2q35148.
- Hirsch, M. (1997). *Family Frames: Photography, Narrative, and Postmemory*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Jamison, A. (2006). Social Movements and Science: Cultural Appropriations of Cognitive Praxis. *Science as Culture*, 15(1), 45–59.
- Janesick, V. J. (2014). Oral History Interviewing: Issues and Possibilities. In Leavy P. (Ed.), *The Oxford Handbook of Qualitative Research* (pp. 300-314). Oxford University Press.
- Johnston, H. A. (2004). Methodology for Frame Analysis: From Discourse to Cognitive Schemata // Johnston H., Klandermans B. (Eds.). *Social movements and culture*, 4, (3rd ed.), (pp. 217-246) Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Klandermans, B. (1984). Mobilization and Participation: Social Psychological Expansions of Resource Mobilization Theory. *American Sociological Review*, 49, 583-600.
- Kowal, P., Wapiński, M. (2014). A Tale of Three Maidans. *New Eastern Europe*, 2, 7-13.
- Kvit, S. (2014). The Ideology of the Euromaidan. *SHCS Journal: Contemporary Ukraine*, 1 (1), 27-39.
- Leung, K. P. B. (1992). *Social movement as cognitive praxis the case of the student and labour movements in Hong Kong*. Social Sciences Research Centre in association with the Department of Sociology, University of Hong Kong.
- Lindekilde, L. (2014). Discourse and Frame Analysis. In-Depth Analysis of Qualitative Data in Social Movement Research. In Della Porta, D. (Ed.),

- Methodological Practices in Social Movement Research* (pp. 195-227). Oxford University Press.
- Linström, M., Marais, W. (2012). Qualitative News Frame Analysis: A Methodology. *Communitas*, 17, 21-38.
- McAdam, D. (1982). *Political Process and the Development of Black Insurgency, 1930–1970*. Chicago: University of Chicago Press.
- Morrissey, C. T. (2003). On oral history interviewing. In Perks R., Thomson A. (Ed.), *The oral history reader* (107-113). London; New York: Routledge.
- Oliver, P. E., Johnston, H. (2000). What a Good Idea! Frames and Ideologies in Social Movement Research. *Mobilization: An International Journal*, 4(1): 37-54.
- Onuch, O., Martsenyuk, T. (2014). Mothers and Daughters of the Maidan: Gender, repertoires of violence, and the division of labour in Ukrainian protests. *SHCS Journal: Contemporary Ukraine: A case of Euromaidan*, 1 (1), 105-126.
- Poliukhovych, O. (2014). The Need for ‘Ukrainess’ and Euromaidan Perspectives. Keynote Speaker Message. *SHCS Journal: Contemporary Ukraine: A case of Euromaidan*, 1 (1), i-iii.
- Polletta, F., Ho, K. (2008). Frames and Their Consequences. In Goodin R. E. and Tilly C. (Eds.) *The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis*. Oxford University Press.
- Portelli, A. (2003). What makes oral history different. In R. Perks and A. Thompson (Eds.), *Oral History reader* (pp. 63-74). London and New-York: Routledge.
- Riabchuk, M., Lushnycky A. N. (2015). Ukraine’s Third Attempt. In Stepanenko V., Pylynskyi Y. (Eds.), *Ukraine after the Euromaidan: Challenges and Hopes* (pp. 47-58). Bern, Berlin, Bruxelles, Frankfurt am Main, New York, Oxford, Wien: Peter Lang AG, Internationaler Verlag der Wissenschaften.
- Riessman, C. K. (1993). *Narrative Analysis*. Newbury Park, CA: Sage.

- Ritchie, D. A. (2003). *Doing oral history: a practical guide* (2nd. Ed). Oxford University Press.
- Rosen, H. (1988). The Autobiographical Impulse. In Tannen D. (Ed.), *Linguistics in Context: Connecting Observation and Understanding* (pp. 69-88). Norwood, NJ: Ablex, P. 69–88.
- Rucht, D., Neidhardt, F. (2002). ‘Towards a ‘Movement Society’? On the Possibilities of Institutionalizing Social Movements’. *Social Movement Studies 1*, 7-30.
- Sedgwick, M., Spiers, J. (2009). The Use of Videoconferencing as a Medium for the Qualitative Interview. *International Journal of Qualitative Methods*, 8(1), 1-11.
- Shulga, O. (2015). Consequences of the Maidan: War of Symbols, Real War and Nation Building. In Stepanenko V., Pylynskyi Y. (Eds.), *Ukraine after the Euromaidan: Challenges and Hopes* (pp. 231-239). Bern, Berlin, Bruxelles, Frankfurt am Main, New York, Oxford, Wien: Peter Lang AG, Internationaler Verlag der Wissenschaften.
- Snow, D. A., Benford, R. D. (1988) Ideology, frame resonance, and participant mobilization. *International social movement research*, 1(1), 197–217.
- Snow, D. A., Oliver, P. E. (1995). Social Movements and Collective Behavior: Social Psychological Dimensions and Considerations. In Cook K. S., Fine G. A., House J. S. (Eds.), *Sociological Perspectives on Social Psychology* (pp. 571-599). Boston: Allyn and Bacon.
- Snow, D. A., Rochford, E. B., Jr., Worden, S. K., Benford, R. D. (1986). Frame Alignment Processes, Micromobilization, and Movement Participation. *American Sociological Review*, 51(4), 464–481.
- Snow, D. A., Vliegenthart, R., and Ketelaars, P. (2019). The Framing Perspective on Social Movements: Its Conceptual Roots and Architecture. In Snow D. A., Soule S. A., Kriesi H., and McCammon H. J. (Eds.), *The Wiley Blackwell Companion to Social Movements* (2nd ed.) (pp. 392-410). Hoboken, NJ: Wiley Blackwell, John Wiley & Sons, Inc.

- Snyder, T. (2014, March 1). *Ukraine: The Haze of Propaganda*. The New York Review. Retrieved from: <http://www.nybooks.com/blogs/nyrblog/2014/mar/01/ukraine-haze-propaganda/>
- Stepanenko, V. (2015). Ukraine's Revolution as De-Institutionalisation of the Post-Soviet Order. In Stepanenko V., Pylynskyi Y. (Eds.), *Ukraine after the Euromaidan: Challenges and Hopes* (pp. 29-45). Bern, Berlin, Bruxelles, Frankfurt am Main, New York, Oxford, Wien: Peter Lang AG, Internationaler Verlag der Wissenschaften.
- Stepanenko, V., Pylynskyi, Y. (2015). Ukraine's Revolution: The National Historical Context and the New Challenges for the Country and the World. In Stepanenko V., Pylynskyi Y. (Eds.), *Ukraine after the Euromaidan: Challenges and Hopes* (pp. 11-25). Bern, Berlin, Bruxelles, Frankfurt am Main, New York, Oxford, Wien: Peter Lang AG, Internationaler Verlag der Wissenschaften.
- Thompson, P. (2000) *The voice of the Past. Oral History* (3rd ed). Oxford University Press.
- Vinogradov, A., Sviatnenko S. (2014). Euromaidan Values from a Comparative Perspective. *SHCS Journal: Contemporary Ukraine: A case of Euromaidan*, 1 (1), 42-61.
- Warnke, G. (2011). Geertzian Irony. In Alexander J. C., Smith P., and Norton M., (Eds.), *Interpreting Clifford Geertz. Cultural Investigation in the Social Sciences* (pp. 45-54). New York: Palgrave Macmillan.
- Weber, M. (1994). Definition of Sociology. In Heydebrand W. (Ed.), *Sociological Writings: Max Weber*. Continuum. Retrieved from: <https://web.archive.org/web/20101226054627/http://www.marxists.org/reference/subject/philosophy/works/ge/weber.htm>
- Wilson, J. (2000). Volunteering. *Annual Review of Sociology*, 26, 215-240.
- Yow, V. R. (1994). *Recording Oral History: A Practical Guide for Social Scientists*. Thousand Oaks, California: Sage Publications.

- Zerubavel, E. (1999). *Social mindscape. An Invitation to cognitive sociology*. Cambridge, Massachusetts; London, England: Harvard University Press.
- Znaniecki, F. (1934). *The Method of Sociology*. New York: Rinehart & Company, Inc.
- Батыгин, Г. С. (2001). Континуум фреймов: драматургический реализм Ирвина Гофманга. *Вестник РУДН, серия Социология*, 2, 5-24.
- Бекешкіна, І. Е. (2014). Майдан: хто, чому і навіщо? *Соціальні виміри суспільства. Збірник наукових праць*, 6 (17), 304-313.
- Белановский, С. А. (2001). *Глубокое интервью: учебн. пособ.* Москва: Никколо-Медиа.
- Бондар, В. С. (2000), Методологічні особливості якісних методів. *Наукові записки НаУКМА*, 18, Соціологічні науки, 31–34.
- Бурдые, П. (1993). Общественного мнения не существует. В Шматко Н. А. (сост., общ. ред) *Социология политики* (пер. с фр. Чередниченко Г.А.), (сс. 159-177). Москва: Socio-Logos.
- Бурлачук, В. (2001). «Отнесение к ценности», смысл и социальное изменение. *Социология: теория, методы, маркетинг*, 3, 100-110.
- Вахштайн, В. С. (2011). *Социология повседневности и теория фреймов*. Санкт-Петербург: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге.
- Ведров О. (2014). Політична суб'єктність на Майдані та Антимайдані. *Спільне*, 9, 46-50.
- Від Майдану-табору до Майдану-січі: що змінилося? (2014, 6 лютого). Фонд «Демократичні ініціативи ім. І. Кучеріва». Режим доступу: <http://dif.org.ua/article/vid-maydanu-taboru-do-maydanu-sichi-shcho-zminilosya>
- Волонтерський рух в Україні (2015, 1 вересня). GfK Ukraine. Режим доступу: http://www.gfk.com/fileadmin/user_upload/dyna_content_import/2015-09-01_press_releases/data/ua/Documents/Presentations/report_vyshlisky.pdf

- Гарфинкель, Г. (2007). *Исследования по этнометодологии*. Санкт-Петербург: Питер.
- Гірц, К. (2001). *Інтерпретація культур. Вибрані есе* (пер. Комарова Н.). Київ: Дух і Літера.
- Гомза, І. (2017). *Суспільно-політичні рухи: посібник*. Київ: Національний університет «Києво-Могилянська академія».
- Горелов, Д. М. (2015). *Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики: аналітична доповідь*. Київ: НІСД.
- Гундорова Т. (2019). Український Євромайдан: соціалізація і перформанс. *Критика*, 11-12, 265-268.
- Гундорова, Т. (2014, 16 квітня). Майдан як симптом: травма, рана і крипта. *Критика*. Режим доступу: <https://krytyka.com/ua/community/blogs/maydan-yak-symptom-travma-rana-i-krypta>
- Дільтей, В. (1996). Виникнення герменевтики. У Лях В. В., Пазенок В. С. (упорядн.), *Сучасна зарубіжна філософія: Течії і напрямки. Хрестоматія: навч. посібник* (сс. 33-60). Київ: Ваклер.
- Даніленко, О. (2017). «Той, що повертається додому» в сучасній Україні: постановка проблеми. *Український соціологічний журнал*, (1-2), 28-33. DOI: orcid.org/0000-0002-8710-1888
- Дутчак, О. (2007, 30 травня). Чинники трансформації ідеології та формування фреймінгу протестної групи на прикладі «Українського Авангарду». Режим доступу: <http://lab.org.ua/article/1276/>
- Дутчак, О., Іщенко, В. (2010). «Право на місто» або точкові протести проти точкових забудов? Дилеми міського руху на прикладі ініціативи «Збережи старий Київ». *Спільне, 2: Трансформації міського простору*, 102-117.
- Зеленко, С. (2016). *Довіра соціальним інституціям. Прес-реліз*. Київський міжнародний інститут соціології. Режим доступу: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=678&page=1>

- Злобіна, О. (2014). Емоційна складова суспільних перетворень (на прикладі становлення Майдану). *Соціальні виміри суспільства. Збірник наукових праць*, 6(17) (сс. 314-326). Київ: Інститут соціології НАН України.
- Ионин, Л. Г. (1979). *Понимающая социология. Исторический и критический анализ*. Москва: Наука.
- Ионин, Л. Г. (2004). *Социология культуры* (4-е изд). Москва: Издательский дом ГУ ВШЭ.
- Карівець І. В. (2015). Повсякдення як об'єкт і як феномен: спроба синтезу двох стратегічних підходів. *Схід. Аналітично-інформаційний журнал: економіка, історія, філософія*, 4(136), 36-39.
- Карут, К. (упорядн.). (2017). *Почути травму. Розмови з провідними спеціалістами з теорії та лікування катастрофічних досвідів* (пер. з англ. Діса К.). Київ: Дух і Літера.
- Кісь, О. (2007). Усна історія: становлення, проблематика, методологічні засади. *Україна модерна*, 11, 7-21.
- Ковалев, Е. Ж., Штейнберг, И. Е. (1999). *Качественные методы в полевых социологических исследованиях*. Москва: Логос.
- Ковтонюк Н. П. (2015). Смысловий концепт карнавалу як код прочитання дискурсу Майдану. *Мовні і концептуальні картини світу*, 1, 347-358.
- Крапівіна, Г. О. (2010). Людські ресурси та їх мотивація в добровольчестві. *Вісник Львівського інституту економіки і туризму*, 5, 117-123.
- Лазарев, С. С. (2014). Формування фрейму ресурсного поля. *Актуальні проблеми політики*, 51, 211-218.
- Майдан-мітинг і Майдан-табір: схоже і відмінне. (2013, 26 грудня). Фонд «Демократичні ініціативи ім. І. Кучеріва». Режим доступу: <http://dif.org.ua/article/maydan-miting-i-maydan-tabir-skhozhe-i-vidminne>
- Малицька, Н. (2009). Феноменологічна соціологія Альфреда Шюца: об'єктивістський та культурно-аналітичний контекст. *Вісник Львівського Університету. Серія філософія*, 12, 100-107.

- Марценюк, Т. (2015b). Права людини для ЛГБТ-спільноти і Євромайдан 2013–2014. *Спільне, 9: Майдан. Погляд зліва*, 83-94.
- Марценюк, Т. О. (2015a). Гендер і нація в українському суспільстві: маскулінності та Євромайдан 2013–2014. *Я : гендерний журнал*, (37)1, с. 4-9
- Марчук, М. (ред.). (2011). *Дільтей Вільгельм і філософія «духовно-наукового» знання*. Чернівці: Чернівецький національний університет.
- Матійчук, А. В. (2016). Волонтерська діяльність як детермінанта розвитку громадянського суспільства. *Грані*, 8(136), 100-107.
- Мид, Дж. (1994). От жеста к символу. В Добренєкова (ред.), *Американская социологическая мысль: Мертон Р., Мид Дж., Парсонс Т., Шюц А. и др.* (сс. 215-224). Москва: Издательство МГУ.
- Мусієздов, О. (2008). Соціологічна проблематика в дослідженнях усної історії. *Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник*, 11-12, 83-90.
- Мусієнко, Н. (2014). Мистецтво Майдану: Дослідження з соціокультурної антропології. *МІСТ: Мистецтво, історія, сучасність, теорія*, 10, 155-192.
- Мусієнко, Н. (2015). Відлуння Майдану. *Будуємо нову Україну. Збірник конференції (26-27 листопада 2014 р.)* (сс. 125-137). Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія».
- Наумова, М. (2014). Соціально-політичні цінності українців і перспективи ефективної демократії. *Культурологічна думка*, 7, 184-190.
- Нікітіна, Т., Любива, Т. (2016). Громадська активність населення України до та після Революції Гідності. У Ворона В. М., Шульга М. О. (ред.), *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*, 3(17) (сс. 87-96). Київ: Інститут соціології НАН України.
- Новікова, Л. (2015). *Довіра до соціальних інституцій та груп. Прес-реліз*. Київський міжнародний інститут соціології. Режим доступу: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=579>

- Паниотто, В. (2015). Євромайдан внутрі і снаружи: результати соціологічних досліджень. У Головаха Є. І., Стегній О. Г. (ред.), *Феномен майдану в українському суспільстві: соціологічні інтерпретації. Матеріали Міжнародних соціологічних читань пам'яті Н. В. Паніної* (сс. 15-32). Київ: Інститут соціології НАН України.
- Постмайданна благодійність і волонтерство-2015: результати соцдослідження. (2015, 9 грудня). Фонд «Демократичні ініціативи ім. І. Кучеріва». Режим доступу: <http://dif.org.ua/article/postmaydanna-blagodiynist-i-volonterstvo-2015-rezultati-sotsdoslidzhennya>
- Ручка, А. (2014). Ціннісна метаморфоза в ментальності громадян України під час надзвичайних подій 2014 р. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*, 1(1), 117-124.
- Семенова, В. В. (1998). *Качественные методы: введение в гуманистическую социологию: Учеб. пособие для студентов вузов*. Москва: Добросвет.
- Симончук, О. (2009). Інституціоналізація якісної соціології у пострадянських країнах. У Костенко Н., Скокова Л. (ред.), *Якісні дослідження в соціологічних практиках: Навчальний посібник* (сс. 136-173). Київ: Інститут соціології НАНУ.
- Скокова, Л. (2009а). Технології розуміння в інтерпретативній парадигмі. У Костенко Н., Скокова Л. (ред.), *Якісні дослідження в соціологічних практиках: Навчальний посібник* (сс. 48-76). Київ: Інститут соціології НАНУ.
- Скокова, Л. (2009б). Якісні дослідження в сучасній соціології. У Костенко Н., Скокова Л. (ред.), *Якісні дослідження в соціологічних практиках: Навчальний посібник* (сс. 27-47). Київ: Інститут соціології НАНУ.
- Соболевська, М. О. (2018). Перспективи формування громадянського суспільства в Україні крізь призму проблем і потреб розвитку недержавних організацій (НДО). *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 1(36) *Соціологічні науки*, 22-30.

- Трач, Н., Васильченко А. (2021). Майдан. У Касен Б, Сігов К, Васильченко А. (ред.), *Європейський словник філософій: Лексикон неперекладностей. Том. 5.* (сс. 208-219). Київ: Дух і Літера.
- Филипович, Л., Горкуша, О. (2016). Голос Церкви: аксіологічні виміри релігійної риторики на Майдані 2013–2014 років. *Філософська думка*, 4, 87-103.
- Ханенко-Фрізен, Н. (2010). У пошуках суб'єкта: усна історія в плюральному. У Грінченко Г. Г., Ханенко-Фрізен Н. (ред.), *У пошуках власного голосу: Усна історія як теорія, метод та джерело. Зб. наук. ст.*, 11-24.
- Шваліна, Й. (2016). *Мовчання говорить. Теперішнє залишається, тільки час минає. Зміцнювати мир, осмислювати минуле* (пер. з нім. О. Плевако). Київ: Дух і Літера.
- Шор М. (2018). *Українська ніч. Історія революції зблизька* (пер. з англ. О. Буценко). Київ: Дух і Літера.
- Шютц, А. (2003а). Возвращающийся домой. *Смысловя структура повседневного мира: очерки по феноменологической социологии* (сс. 207-221). Москва: Институт Фонда «Общественное мнение».
- Шютц, А. (2003б). Чужой. Очерк социальной психологии. *Смысловя структура повседневного мира: очерки по феноменологической социологии* (сс. 191-206). Москва: Институт Фонда «Общественное мнение».
- Шюц, А. (1994). Формирование понятия и теории в общественных науках. В Добренькова (ред.), *Американская социологическая мысль: Мертон Р., Мид Дж., Парсонс Т., Шюц А. и др.* (сс. 481-496). Москва: Издательство МГУ.

Додаток А

Гайд проекту «Майдан. Свідчення»

- Коли і що респондент уперше почув про Майдан? Коли і чому вирішив долучитись? Як довго лишався на Майдані? Якщо їздив додому і повертався, то чому?
- Як найближче оточення реагувало на участь у діяльності Майдану? Чи не було проблем на роботі? Сварок із друзями і колегами з ідеологічних причин?
- Що респондент робив на Майдані? Якими були складнощі в цій роботі? Що було найскладніше? Хто був з ним поруч, теж займався цією ж роботою? З ким познайомився, потоваришував?
- Які люди зустрілися на Майдані? Хто запам'ятався? Що це за люди (вік, стать, регіон, політичні переконання, особисті якості)?
- Які етапи (періоди) досвіду респондента на Майдані можна виділити?
 - Який з днів був найскладніший? Що пригадується з того дня?
 - Які найсильніші спогади лишилися за цей період?
 - Які найбільші здобутки Майдану особисто для респондента?

Додаток Б

Список респондентів, чії цитати використані в роботі

Код	Демографічні дані	Основна діяльність на Майдані
1	Жінка, 16 років, навчається у школі. Киянка.	Активна волонтерка на кухні (спочатку у Профспілках, потім у Львівській польовій кухні Майдану), активістка громадської організації «Відсіч».
2	Жінка, 18 років, студентка. Киянка.	Участь в ініціативі «Варта в лікарні» з 21 лютого.
3	Жінка, 28 років. PR-менеджерка, журналістка, співпрацює з громадськими організаціями на волонтерських засадах. Народилась у Вінниці, живе у Києві.	Волонтерка, журналістка, участь у нічній варті, одна з організаторок прес-конференції в підтримку «в'язнів Банкової» спілкувалась із закордонними журналістами, займалась координацією вивезення поранених разом зі знайомими, закупували ліки
5	Чоловік, 43 роки, хімік, науковий співробітник Інституту молекулярної біології і генетики НАН України, кандидат наук. Киянин. Одружений. Політичні переконання: голосує за Свободу з 2007 року (проукраїнські, проєвропейські переконання).	Періодичне відвідування Майдану, кілька нічних чергувань, одне з них в ніч з 18 на 19 лютого.
6	Чоловік, 26 років. Студент КНУТКТ ім. Карпенка-Карого, 4-ий курс. Спеціальність: режисер художнього фільму. Народився в Івано-Франківську, живе у Києві.	Студент, був біля Стели в ніч на 30 листопада, брав участь у пікетах під судом, прокуратурою, участь у чергуваннях, побудові барикад.
8	Чоловік, 52 роки, Хімік, старший науковий співробітник Інституту молекулярної біології і генетики НАН України, кандидат наук. Киянин. Одружений. Політичні переконання: не є членом жодної партії.	Регулярна нічна варта та участь в обороні, зокрема, в ніч на 11 грудня, під час загострень у січні та в ніч на 19 лютого.
9	Жінка, 34 роки. Старша наукова співробітниця Інституту	Волонтерка на кухні ДемАльянсу, волонтерка у

	молекулярної біології і генетики НАН України. Народилася у Донецьку, живе у Києві. Одружена, є дитина. Політичні переконання: активна громадська позиція.	Михайлівському соборі 18-19 лютого, волонтерка організації «Слідчий комітет» (пошук зниклих).
11	Чоловік, 30 років, науковець, хімік. Народився у місті Долина, Івано-Франківської області, живе у Києві. Неодружений. Політичні переконання: «від центру до правих».	Нічна варта, періодичні чергування, участь в обороні з 18 лютого, поранений гранатою, отримав допомогу у підпільному шпиталі.
14	Жінка, 30 років, працює в громадських організаціях. Киянка. За освітою вчителька історії та права. Заміжня	Організація акцій лівих активістів спільно з Прямую Дією; організація просвітницьких лекцій, акцій, дискусій в Українському домі спільно зі Студентською Асамблеєю та Відкритим університетом Майдану; створення Жіночої сотні; чергування в лікарнях, перевезення поранених, ліків і т.д.; участь в захваті Міносвіти.
16	Жінка, 26 років, стилістка. Киянка. Заміжня.	Одна з засновниць та координаторка організації «Варта в лікарні». Чергування на БСП.
18	Чоловік, народився у Івано-Франківську, з 16-ти років живе в Брно, Чехія. Там отримав вищу освіту (комп'ютерні технології). Неодружений.	Участь в самообороні, активіст громадської організації «Відсіч», участь в акціях.
19	Чоловік, 26 років, тимчасово безробітний. Живе у Києві та Кривому Розі, і в Польщі. Освіта: вища, НаУКМА (фізика) та КНЕУ (економіка).	Нічна варта, допомога на передовій. У Кривому Розі участь у мітингах.
20	Жінка, 27 років, журналістка. Киянка. Освіта вища. Не заміжня. Політичні переконання: індіферентні.	Волонтерка, брала участь в акціях Автомайдану (після того викликали в ДАІ, спалили машину).
21	Чоловік, 49 років, працює в ІТ-сфері. Киянин. Вища освіта. Політичні переконання	Нічна варта, Самооборона, «Варта в лікарні», Самооборона Печерська.

	індиферентні.	
24	Жінка, викладає малювання. Народилася у Запоріжжі, живе у Києві з 2007 р. За освітою вчителька української мови та літератури, закінчила Запорізький Національний Університет, друга освіта – середня спеціальна – вихователька дитячого закладу.	Волонтерка на кухні у Профспілках.
26	Жінка, 27 років, завідувачка лабораторії в приватній ветеринарній клініці. Народилася у Житомирі, живе у Києві. Освіта вища. Одружена, є 6-річна донька.	Привозила та роздавала їжу й чай. Організовувала доставку дров, пасеровки для борщу. У лютому брала участь у сортуванні ліків.
27	Чоловік, 25 років, лікар, працює в приватній клініці. Киянин. Вища медична освіта. Політичні переконання: націоналіст.	Нічна варта, участь в активних діях. Безкоштовно приймав пацієнтів з Майдану в лікарні, за місцем роботи.
29	Жінка. Народилася у с. Велика Кам'янка Коломийського району Івано-Франківської області, живе у Києві. За освітою біотехнологиня. Патріотично налаштована.	Була щодня на Майдані, на мітингах, волонтерство на кухні у Профспілках, приносила чай та їжу на Грушевського, будувала барикади. Закупка та доставка.
31	Чоловік, 65 років, пенсіонер. Народився у Баку, живе в Макіївці. Одружений, є діти, онук.	Участь у Самообороні.
35	Жінка, 21 рік. Працює завідуючою медпункту. Народився у м. Кременець, Тернопільської області. В Києві проживає з подружкою з Майдану. За освітою – фельдшерка – середня спеціальна медична освіта, планує вступати в київський медичний університет. Неодружена. Зустрічається з хлопцем, з яким познайомилася на Майдані.	Медсестра у польовій медичній бригаді. Жила на Майдані. Отримала поранення у шию 20 лютого.
39	Жінка, 28 років, музикантка. Народилася у м. Стрий Львівської області, живе у Києві. Одружена.	Чергувала у інфоцентрі у Михайлівському соборі, Волонтерка на кухні.
40	Чоловік, 46 років. Живе у с. Пістинь Косівського району Івано-Франківської області. Одружений.	Самооборона. Поранений 18 лютого на Шовковичній.

42	Чоловік, 29 років, киянин. Неодружений. Освіта вища. Політичні переконання: соціал-демократ.	Нічна варта Майдану, участь у Автомайдані, спілкування із закордонною пресою, допомога Бібліотеці Майдану.
46	Жінка, 27 років, журналістка. Народилася у м. Зіньків Полтавської області, потім 8 років жила в Харкові, останні 3 роки – у Києві. Заміжня (чоловік – журналіст). Політичні переконання: колись була в Українській народній партії, зараз не належить до жодної партії, не знає, за кого голосувати.	На самому початку влаштувала бук-кросинг біля Стели. Потім приходила на Майдан. Волонтерка на кухні у Профспілках та у Михайлівському соборі.
50	Жінка, 43 роки, філософиня. Народилася у м. Дебальцеве Горлівського району Донецької області. Освіта вища (фізичний факультет Національного Університету ім. Т. Шевченка). Співжиття («громадянський шлюб»). Політичні переконання ліберально-демократичні.	Волонтерка-киянка. Приходила на Майдан протягом всіх подій. Була 18 лютого під час мирної ходи до Верховної Ради.
51	Жінка, 33 роки, акторка. Народилася у м. Васильків Київської області, живе у Києві. Дві вищі освіти. Не заміжня. Політичні переконання: патріотка.	Волонтерка-киянка. Участь в культурних ініціативах, волонтерка на кухні, привозила їжу, відвозила людей, перевозила поранених, брала до себе ночувати.
52	Чоловік, 23 роки, приватний підприємець. Народився у м. Красний луг Луганської області, місце проживання – Київ. Освіта вища – бакалаврат економіка, НаУКМА. Не одружений. Політичні переконання демократичні, за новий формат суспільного устрою.	Волонтер, участь в інформаційному забезпеченні, культурних ініціативах, Автомайдані.
55	Чоловік, 28 років, працює в PR. Народився у м. Кобрин (Білорусь), живе у Києві. Освіта вища – магістр політології НаУКМА. Не одружений. Політичні переконання – ліберальні.	Організатор мітингів випускників НаУКМА, участь у нічній варті, Автомайдані, побудова барикад.

56	Чоловік, 39 років, працює в PR. Народився у Львові, живе у Києві. Освіта вища – філософський факультет Львівського Національного університету ім. І. Франка. Одружений, п'ятеро дітей. Політичні переконання: «бандерівець».	Від початку був волонтером, приходив на денні та нічні чергування. З 16 січня вступив до Самооборони.
57	Чоловік, 25 років, лісоруб шостого розряду, займався реалізацією лісопродукції. Живе у с. Дулиби Стрийського району Львівської області. Освіта вища незавершена – Лісотехнічний інститут. Одружений, є син. Політичні переконання: безпартійний, «вільний від влади».	Приїхав з групою до Києва після смерті Сергія Нігояна. Брав участь у всіх боях. До Самооборони увійшов після 20 лютого.
58	Чоловік, 28 років, Аналітик недержавної організації «Центр досліджень суспільства». Народився у Ніжині, живе у Києві. Освіта – вища: НаУКМА та Католицький Університет Ліона (Франція). Не одружений. Політичні переконання: соціал-демократ.	Координатор організації «Варта в лікарні», організація допомоги пораненим, координація з іншими ініціативними групами допомоги Майдану. Епізодично – побудова барикад, оборона Майдану.
59	Чоловік, 42 роки, Керівник практики права ЄС. Киянин. Освіта – вища: КНУ ім. Шевченка, Університет Абердина (Великобританія). Одружений, є діти. Політичні переконання: ліберал.	Нічні варти, участь в Автомайдані. Інформування європейських чиновників. Ідея та організація перших мобільних медичних бригад.
63	Жінка, 23 роки, студентка. Народилась у Луцьку, жила у Києві, згодом – у Івано-Франківську. Освіта вища – правничий факультет НаУКМА. Заміжня, є донька. Політичні переконання: «Патріотка України, частково розділяє ліберальні цінності».	Одна із засновниць Студентської координаційної ради Майдану. 18-19 лютого була волонтеркою у шпиталі в Михайлівському. Згодом брала участь у подіях навколо міністерства освіти.
69	Жінка, 61 рік. Лікарка-гомеопат, практикує у приватній клініці.	Лікарка у медпункті в Будинку профспілок. Була під час

	Киянка. Заміжня, є діти та онуки.	загострень на Грушевського та в ніч з 18 лютого.
70	Чоловік, 28 років. Дитячий лікар-реаніматолог у приватній лікарні. Киянин. Освіта вища, медична.. Одружений, має дитину (чекає на другу).	Відвідував Майдан як учасник. Потім, під час загострень на Грушевського двічі чергував як лікар у медпункті Будинку профспілок та двічі у медпункті Парламентської бібліотеки.
77	Чоловік, 26 років. Працює у правозахисній організації. Киянин. Член студентської організації «Пряма дія». Неодружений. За переконаннями – лівий.	Участь в акціях «Прямої дії».
86	Чоловік, 37 років. Киянин. Директор Радіо «Промінь», автор і ведучий ток-шоу «Український вимір» НРКУ, штатний диякон у Свято-Юріївській громаді УПЦ КП. Одружений. Політичні переконання: немає.	Участь у спільних молитвах, гра на піаніно, нічні варти, різна допомога.
87	Чоловік, 32 роки. Богослов. Народився у Вінниці, живе у Києві. Декан в Українській євангельській семінарії богослов'я, пастор церкви. Одружений Політичні переконання: центризм/ліберально-капіталістичні.	Священик. Євангельський християнин баптист.
92	Чоловік, 36 років. Священик. Народився у м. Мукачеве, живе у Києві. Віце-директор Інституту релігійних наук св. Томи Аквінського. Целібат. Політичних поглядів немає.	Священик. РКЦ.
97	Жінка, 60 років. Художниця. Живе у м. Калуш. Неодружена. З родини репресованих, членкиня Руху, депутатка 1-го скликання Калузької міської Ради, ініціаторка відновлення в Калуші Союзу Українок.	Волонтерка на кухні у Профспілках. Жила на майдані. Була до та під час подій на Грушевського. У лютому організувала допомогу з Калуша.
98	Жінка, 57 років. Львів'янка. Керівниця відділу охорони	Волонтерка на кухні у Профспілках

	історичного середовища м. Львова. Одружена, двоє дітей. Політичні переконання: поділяє європейські цінності, противниця корупції.	
99	Чоловік, 45 років. Бізнесмен. Львів'янин. Власник кав'ярні «Світ кави» (м. Львів). Одружений, п'ятеро дітей. Політичні переконання: «прихильник радикальних змін».	Приїздив до Києва з друзями під час загострень (11-12 грудня, 19-21 лютого). Чергували вночі. Забезпечували себе всім самі.
105	Не для публікації	Була у Києві кілька днів, чергувала в соборі УГКЦ на Лівому березі та на кухні на Майдані.
110	Жінка, 50 років. Журналістка «Радіо Свобода». Киянка. Освіта вища. Не заміжня. Політичні переконання: не визначилась.	Працювала постійно, як професійний журналіст, але час від часу долучалась як волонтерка, 18-20 лютого допомагала пораненим
115	Чоловік. Категорично відмовився назвати свій вік і дуже образився на це питання. Музикант. Є дорослий син, сім'ї немає. Працює майстром (налаштовує) фортепіано та пише пісні. Політичні погляд невизначені.	Написав пісню «Майдан» та виконував її на сцені Майдану, за що отримав однойменне прізвисько. На Майдані з 22.11 присутній як волонтер, часті чергування. Був поранений 18 лютого, втік з лікарні, був у шпиталі Михайлівського 19-20 лютого.
120	Чоловік, 28 років. Донеччанин. Переїхав до Києва напередодні подій Майдану. За освітою психолог. Розлучений. Зараз у цивільному шлюбі. Знайшов це нове кохання на Майдані. Політичні переконання: «усе складно».	Самооборона. Був чатовим. А 18-20 лютого став сотником збірної сотні бійців.
130	Чоловік, 28 років. Народився на Львівщині, живе в Ірпені. Освіта вища: магістр теології. Одружений. Працює в сфері PR. Політичні переконання: демократ.	Допомога у організації координаційного центра на Михайлівській. Волонтерство на кухні Профспілок та на сцені. Організація акцій у Львові Різні ініціативи. Нічні чергування. 18-20 лютого – участь у обороні.
137	Чоловік, 32 роки. Львів'янин.	Самооборона. Приєднався до

	Працівник сфери реклами. Одружений. Політичні переконання: «я тепер українець, в мене немає якоїсь визначеної політичної партії».	Майдану, коли побачив події на Грушевського. Спочатку привезли бронезилети для медиків, а потім приїхав і вступив у самооборону.
140	Чоловік, 34 роки, маркетолог. Киянин. Неодружений.	Постійне відвідування Майдану, активне волонтерство: збір коштів, ліків; співорганізатор групи «Безпечне транспортування».
146	Чоловік, 37 років. Народився у Вінниці, живе у Києві. Розлучений, є донька. Ентузіаст з відновлюваної енергетики інновацій, керівник компанії TEDxKyiv та організації «Грінкубатор». Політичні переконання – «лібертаріанські», «шанувальник полковника Кольта і Бенжаміна Франкліна».	Спочатку – волонтерство, присутність на майдані, ситуативна допомога. Потім – співорганізатор ініціативи «Народний госпіталь».
155	Чоловік, 31 рік, підприємець. Киянин. Єврей, член ради найбільшої студентської єврейської організації. Підприємець, директор і власник компанії «Захоплюючий Київ». Одружений, є діти. Політичні переконання – «громадянин України».	Спочатку – волонтерство, чергування, фінансова підтримка, участь у культурних ініціативах. Потім – організатор ініціативи «Ескадрони добра».
156	Жінка, 27 років. Народилась у Дніпропетровську, живе у Києві. Менеджерка проектів у ІТ-компанії (створення ігор). Незаміжня. Політичні переконання – анархо-авторитаризм.	Спочатку займалась організацією допомоги: фінансової, інформаційної, брала до себе ночувати людей з Майдану і т.п. Пізніше – співорганізаторка ініціативи «Народний госпіталь».
167	Жінка, 35 років, киянка. Співвласниця Агентства позитивних емоцій «Купи слона». Не заміжня. Політичні погляди насторожені по відношенню до політиків і позитивно налаштовані на майбутнє.	Участь у Автомайдані, нічні чергування, участь у координації роботи «Ескадронів добра».
177	Чоловік, 23 роки. Народився у Вінниці, живе у Києві. До Майдану працював у «Фройд Кафе», тепер – безробітний. Випускник НаУКМА	Студентський активіст, представник лівого руху. Участь у діяльності Студентської Координаційної Ради та

	(філософія). Студентський активіст, член профспілки «Пряма дія» Політичні переконання – анархіст.	організації подій в Українському домі. Участь у бойкоті та захоплення Міністерства.
197	Жінка, 29 років, соціолог. Народилась у Харкові, живе у Києві останні 6 років. Викладачка соціології. Незаміжня. Політичні переконання: ліберально-демократичні погляди.	Була волонтеркою на кухні у Профспілках, приносила їжу, кошти від знайомих, роздавала листівки, чергувала постійно по кілька годин, іноді вночі. Себе на Майдані сприймала як волонтерку-дослідницю.
199	Чоловік, 28 років, актор. Народився у Харкові, живе у Києві. Дві вищі освіти. Неодружений. Політичні переконання: демократичні	Брав участь у мітингах, знаходився на Майдані під час сутичок.
226	Жінка, 29 років. Киянка. Філологиня-літературознавиця, редакторка, поетеса. Заміжня.	Брала участь у мистецьких заходах, художніх читаннях, долучалась до прибирання Майдану. 19-20 лютого приносила продукти, як волонтерка у Михайлівському допомагала готувати, прибирати.
241	Чоловік, 48 років, бізнесмен. Народився у Івано-Франківську, живе у Києві. Бізнесмен. Одружений, має дітей. Політичні переконання: ліберальні, «свобода особистості є важливішою, ніж інтереси держави».	Разом з колегами-бізнесменами створив ініціативну групу з адресної фінансової підтримки обраних ініціатив Майдану. Підтримував громадські та студентські ініціативи. Постачав бронезилети, захист та інші важливі речі.
243	Чоловік, 39 років, журналіст. Одружений.	Самооборона, патрулювання, взаємодія з Автомайданом. Участь у організації блокування переїзду львівського Беркуту до Рівного.
246	Чоловік, 41 рік, журналіст. Львів'янин. Має дитину.	Журналіст, волонтер медичної служби.
248	Жінка, 32 роки. Народилася у Львові, останні 7 років живе у Києві. Директорка українського представництва міжнародної правозахисної організації «Емнесті Інтернешнл». Незаміжня. Політичні переконання: ліберальні.	Чергування на Майдані, правозахисна професійна діяльність.

251	Жінка, 43 роки. Народилась в Одесі, довго жила в Києві, останні 2 місяці переїхала з сім'єю до Львова. Освіта вища: Закінчила факультет міжнародних економічних відносин в Одеському університеті ім. Мечникова, потім вступила на політологію і політичні науки і залишилася працювати в Одеському університеті. Розлучена, донька 9 років, син 25 років.	Правозахисна та журналістська діяльність. Засновниця та керівниця «Спільно TV», яке забезпечувало стрімінгі з Майдану. Брала участь у створенні й діяльності групи «Безпечне транспортування поранених».
252	Жінка, 38 років, режисера телебачення. Киянка. Заміжня, має 3-х дітей, на момент інтерв'ю перебувала на 9-му місяці вагітності.	Займалась організацією допомоги: забезпечення дровами, їжею, одягом, допомога пораненим. Постійна присутність на Майдані. Участь в акціях Автомайдану. Вдома організувала міні-шпиталь, участь в акціях Автомайдану. Родич загинув в ніч з 18 на 19 лютого.
253	Чоловік, художник. Вірменин. Народився у Вірменії. Живе і працює у Києві.	Постійне чергування на Майдані, був під час розгону в ніч на 30 листопада. Нічні чергування, участь в обороні. Участь в мистецьких акціях.
255	Чоловік, 37 років, підприємець. Львів'янин. Ресторанний бізнес, торгівля. Одружений. Член партії «Удар».	Допомагав у створенні наметів партії «Удар», розселенні людей, забезпеченні необхідним. У Львові організовував транспорт аби відвозити людей у Київ.
256	Чоловік, 26 років, іт-спеціаліст. Львів'янин. Неодружений, позапартійний.	У Львові організовував транспорт аби відвозити людей у Київ. Брав участь в блокуванні Кабміну. Брав участь у роботі Громадського сектору: організовував акції, зокрема, піаніно на Майдані, екран на Грушевського.
264	Чоловік, 36 років, лікар та науковець. Киянин. Розлучений.	Постраждав під час розгону в ніч на 30 листопада (отримав численні забиття та важкий перелом ноги).

267	Жінка, 42 роки, медсестра. Киянка. Вдова.	Була медиком в польових шпиталях та мобільних бригадах протягом всього Майдану та під час загострень. Її чоловіка було вбито одним з перших 18 лютого біля Верховної Ради.
275	Чоловік, 51 рік, лікар-хірург. Живе у ратнівському районі Волинської області. Одружений.	Лікар на Майдані (медичний намет біля сцени, шпиталь на Грушевського 4). В січневій період був поранений, лікувався в Польщі.
276	Чоловік, 32 роки, економіст. Киянин. Одружений. Політичні переконання: ліберальні.	Один з організаторів перших мобільних медичних бригад - у грудні-січні. Під час подій на Грушевського брав участь в організації підпільного шпиталю на Межигірській, потім – на Белінського, 6 – у видавництві «Наш формат».
285	Жінка, 40 років, лікарка. Народилася у Хмельницькій області, живе у Києві. Заміжня.	Лікарка у шпиталі на Грушевського, 1 та у Михайлівському. У лютому – одна з координаторок групи «Безпечне транспортування».
286	Чоловік, 36 років, інструктор з контраварійної підготовки на курсах вдосконалення водіїв. Киянин. Неодружений,	Активіст оборони, брав участь у бойових діях, був поранений.
289	Жінка, 62 роки, акушерка ,операційна сестра. Киянка. Заміжня. Була медичною сестрою під час війни в Афганістані.	Була медсестрою у Жовтневому палаці. 19-20 лютого залишилась з пораненими під час захоплення палацу Беркутом. Потім працювала у на Прорезній.
297	Чоловік, 43 роки, бізнесмен. Киянин. Одружений. Керуючий партнер CFC Consulting.	Нічна варта. Був на Майдані щоночі протягом усіх активних дій. Ініціатор створення інтернет-сайту для оновлення інформації про потреби Майдану.
298	Чоловік, 22 роки, студент.	Був затриманий міліцією на Банковій, але за кілька годин відпущений. Брав активну участь у подіях на Грушевського та під час загострення в лютому

299	Чоловік, 22 роки, киянин. Займається екстремальними видами спорту. Неодружений.	«В'язень Банкової», фінансова підтримка; 18-20 лютого на своєму мотоциклі перевозив все необхідне на передову.
303	Чоловік, 32 роки, юрист. Львів'янин. Неодружений, є син. Не підтримує жодну партію.	Був під час загострень у грудні та січні. У лютому приїхав 19-го, долучився до Афганської сотні.
310	Чоловік. лікар-нейрохірург. Народився у Львові, живе в Києві. Освіта вища. Працює в Інституті нейрохірургії ім. акад. А. П. Ромоданова. Одружений, 4 дітей.	Керівник медичного штабу Майдану.
370	Жінка, 30 років. Голова правозахисної організації «Центр громадянських свобод». Заміжня.	Координаторка громадської ініціативи «Євромайдан-SOS».
371	Жінка, киянка.	Координаторка організації «Безпечне транспортування».
387	Жінка, народилася у Сполучених Штатах, у місті Дейтройті, батьки родом з України. Лікарка, закінчила медінститут у Штатах. Працювала 15 років у Нью-Йорку. Заміжня.	Інформувала закордонні ЗМІ, працювала в польовому шпиталі. Пізніше долучилась до організації «Безпечне транспортування».

Додаток В

Приклади транскриптів

Код інтерв'ю: 26

Дата проведення інтерв'ю: 05.04.2014

Тривалість інтерв'ю: 2 години 24 хвилини

Інтерв'юер: Анна Прохорова

Р: В нас все почалося з листопада, коли там Мустафа Найєм це все кинув, в мене Саша відслідковує цю людину, оскільки він, Саша, чоловік, він якраз спілкується з журналістами, він є один із журналістів і в той момент це був дощ, це було холодно, це була така мрячка і в мене Саша сидів, пив чай і каже: «Ну що, я поїхав», а я кажу: «Ти куди?», він каже: «Ну, тут таке діло, тебе з'їздити». Одним словом, з цього все почалося і, в принципі, я в цьому не брала участь першопочатково, для мене якось вступ, усі всі ці там євро і т.д., ну, зрозуміло, що в мене проєвропейське направлення, але, ну, з огляду на те, що я мама дитини, я в аспірантурі, я на роботі і бла-бла-бла, я в цьому не брала активної участі. Саша якраз перших два тижні, коли це все розкачували студенти, ходив. Саша достатньо часто був там, після роботи вони приїжджали, якби, підтримувати цю всю акцію. Оскільки я працюю з великою кількістю студентів плюс моя сестра є студентом, ну, якби я в них питала, яким чином це все відбувається. На кшталт, в мене на роботі працює троє студентів з Шевченка плюс сестра із Шевченка і двоє з Могилянки. Ну, Могилянка, зрозуміло було її позиція, вони ходили, їх відпускали, їм не ставили палок в колеса. З Шевченком все було по-різному, дивлячись в якій із кафедр вони навчались, наприклад, точніше факультетах, на біологічному факультеті нікому не заважали, але і не допомагали, не підтримували, на філологічному факультеті ставлення було агресивно негативне і всі студенти, які ходили, ну, наприклад, як моя сестра, були попереджені про те, що пропуск пар, ну, якби потягне за собою незаліки, проблеми зі здачею іспитів і т.д., ну, словом, історики всі скопом ходили, навіть із викладачами, тобто це не залежало навіть від ректора, а залежало від людей на місцях. Бачення самих студентів мене здивувало, філологи в основному, в більшості своїй, в мене просто сестра рвала волосся на собі і кричала, «як вони можуть, я з такими ідіотами вчусь», пересварилась, побила горшки з дуже багатьма через те, що баришні сиділи, пиляли ногті і казали про те, що «ты что дура, я буду тратить свое время?», при чому я созірцала цих мадам, які, коли, ну тобто, які просто осуджували те, що хтось десь гавкає. Коли побили студентів, якраз приїхала моя мама в гості, мої батьки взагалі цього всього не підтримували, ну там євро, не євро, якби достатньо паралельно до цього відносились. Коли побили студентів, це було з п'ятниці на суботу, ну, реакція була – я вперше плакала, при чому плакала по чужим людям, по усвідомленню навіть не від того, що цих дітей побили чи цих людей побили, а від усвідомлення того, як глибоко все зайшло і наскільки цинічно це буває. Для мене з цього почалась

в принципі революція, того що з цього моменту я почала активно читати, активно розмовляти про це і, ну якби, скажем, я всбесілась, от мене це почало дратувати та ситуація яка є, тому що, скажімо, якісь комерційні речі, фінансові речі для мене не настільки важливі, як важлива повага, ну там, особистісна, важлива моя особиста думка і щоб вона враховувалась в тому суспільстві, в якому я плачу податки, розвиваю, з якого я не їду, хоча я є гарним спеціалістом в галузі біології і в мене є можливості, якби чухнуть закордон. Я в цій країні, тому що мені тут комфортно, тому що я тут відчуваю себе вдома і я хочу відчувати себе безпечно відповідно вдома плюс, оскільки я є мама, мене це зачепило ще з другої сторони, оскільки усвідомлення того, що через десять років це може бути моя дитина для мене було дуже яскравим. Моя мама, коли приїхала, ну, вона якось це в принципі не сприймала.

І: Вона спеціально приїхала?

Р: Ні, вона приїхала в гості. Я їй показала це відео, мама посиділа, положила внучку спати і сказала: «Ну що, я поїхала». Вона приїхала в осінньому взутті, вона одягнула мої угі, виглядало дуже кумедно, в мене мама в два рази менша за мене, одягнула мої угі під свою фешинебельну шубу за 25 тис., одягнула кумедну шапку з баламбонами, бо вона була без шапки і в такому дікам віде поїхала.

І: Це було 30-те, 1-ше?

Р: Це було 30-те, ну, коли побили студентів?

І: З 29-го на 30-те.

Р: От 30-го, в суботу, коли люди приїжджали самі, без цього кліча, наших цих, великіх. Значить потім, єдина фраза, яку вона сказала: «Господи, аби студенти мене не побачили в такому клоунському вигляді». Так само з мамою поїхав мій Саша, но Саша віддав маму в руки моїй сестрі, яка уже там була, а сам поїхав шукати могилянців, яких там була гарна когорта: *Прізвище, Прізвище, Прізвище*, думаю, *Прізвище* ти уже мала чути. Повернулась мама, сіла на кухні і вона ридала, вона ридала і їй було дуже соромно, вона плакала з надривом і казала, ну, її вразила дівчинка, яка сказала зі сцени, розповідала про те, що було вночі, яка плакала і казала: «Де ви були, дорослі, коли нас так били і так ображали?». Для мами з цього моменту почалась революція, після цього моменту мої батьки були на Майдані кожного тижня. Вони приїжджали, вони живуть в Житомирі, кожного тижня вони приїжджали з Житомира саме на Майдан. Оскільки моя мама є викладачем, вона працює в Житомирському агроєкологічному університеті і вона є куратором групи. В агроуніверситеті, він взагалі такий завжди був під владою, скажем так, в агроуніверситеті було сказано, що ніякої політінформації провадитись не повинно, ніяких підбурювань студентів провадитись не повинно. На зборах у студентів моя мама, м'яко кажучи підняла це питання, і, мабуть, тато от сказав, що коли починались ці повстання студентів, його що злякало, що серед пікету житомирського серед дорослих було чоловік 10-ть, все решта була студенти і, ну, якби моя мама готувалась до того, що її просто будуть звільняти. Викладачі агроуніверситету в принципі мовчали, вони не

виражали ні тої, ні іншої думки, знаєш, як би чого не случилось, то єсть позиція така – я не я і хата не моя. Що мене порадувало, в нас є, в мене батьки достатньо віруючі, в нас є церква православна Київського патріархату, вона завжди трималась, ну таке, скажем, політики аполітичності, але в цьому плані, що мене порадували, коли зайшли події на пікети більш серйозного характеру, коли перші штурми почались, оце все, пам'ятаєш, коли в грудні місяці перший штурм, коли оточили Хрещатик, ми якраз були в центрі міста, що мене тоді вразило, ми були на метро Університет з дитиною ходили на співбесіду в школу, і сказали, що перекрыли Хрещатик і Майдан, сказали, що вони заблоковані на вхід і на вихід міліцією, і я бачила як з Університету толпами просто йшли мужики, тобто не жінки, а от саме чоловіки, при чому чоловіки не йшли там прогулочной походкой, якимось розкачками, а вони бігли.

І: Це було ввечері, зранку?

Р: Це було вдень, це було, ми їздили туди о першій дня, це було десь пів другої, тобто я в школі була о першій, вона знаходиться за Університетом, так, це пів другої дня було, і якраз з Університету почали виходити у великій кількості люди і вони бігли, ну, тобто і розмови по тому, що було, якби такий легкий біг, знаєш, трусцой. Розмови були про те, що наших б'ють, нашим треба там, ну якби.

І: Я пам'ятаю, тоді цілий день такий був, казали що там підтягують..

Р: Да, да, да. Саша сказав значить так, я дитині обіцяла шоколад і на Майдан з дитям я не могла йти, бо, ми думали, що буде штурм, Саша сказав: «Ну, я пішов». Він там здзвонився, чого, того що по одному не варто було в принципі ходити, ми пішли в Майстерню шоколаду, де я включила інтернет і поки моє дитя пило шоколад, оновлювала фейсбук по новинам, якби, ми відслідковували все по Євромайдану. Після цього церква в Житомирі включилась яким планом, вони почали збирати одяг і вони почали збирати їжу. Ну, це в якомусь такому гелетекущому, розмови між собою, з кафедри це все ще не лунало, ну, тобто між собою, з своїми прихожанами, кого знав. Плюс при школі, при цій церкві є недільна школа, що мене вразило – діти недільної школи організованими толпами ходили на Майдан в Житомирі. Ну, знову таки, тут є вплив викладачів самої недільної школи, про те, що вони говорили, мама сказала, що її злякало те, що діти 10-ти - 11-ти років були абсолютно уведомлені, та інформовані про те що відбувається, що беркут – це плохо, що на Майдані – люди за свободу, увага, не за Європу, не за дітей, за те, щоб покарали тих, хто побив, тобто для моєї сім'ї це не була боротьба за якісь там вектори кудись, це було за право людини жити в правовому полі, не більше, не менше, тобто це те, на чому я досі стою. Я в житті не підтримувала всього того і особливо тих смертей, які були заради того, щоб ми пішли в Євросоюз, вибачайте, це маразм. Що було далі, на роботі в мене були баталії, тому що на роботі в мене достатньо цікава ситуація, власник моєї фірми росіянин, його дружина – мій безпосередній шеф. Вони тримали просто нейтралітет. Я працюю з людьми, наприклад, в мене одна дівчинка з Вінниці, один хлопець з Херсона, одна дівчинка з Харкова, одна дівчинка з

Миколаєва, двоє з Черкас. Можна так проілюструвати, знаєш, одна з Запоріжжя, географію. На жаль, у нас не було із Західної України.

I: Центр..

Р: Центр, Схід і Південь. На початку, скажем так, я була месной істеричкою, яка озвучувала просто що відбувалось, бо люди цим не цікавились. Я возмущалась, всі казали «у кожного своя точка зору» на цей рахунок. Хлопчик з Херсона говорив взагалі просто, от я зараз згадую і мене підкидає, він казав: «Ну, а что они хотєлі? Онї же пручались, ім же сказали уїті, онї не ушли». Я кажу: «Льоша, вони в своїй державі, вони вийшли на свій майдан, вони нічого поганого не робили. Діти просто знаходились в центрі міста. Плюс, вони, як міліція, могли відтіснити цей Майдан, ну да, силою, але не бити. Плюс, коли люди лежать на підлозі, по законодавству в нас не мають право застосовувати силу, тобто якщо я вже не пручаюсь, по відео було зрозуміло, що вони не те, щоб не пручались, вони втікали. Кажу, Льоша, в ХХІ-му столітті люди ховалися в церкві – це нормально?». У нас, як монголо-татарське іго було, в церквах ховалися. Потім, коли був перший штурм, пам'ятаєш, коли там Правий Сектор, не Правий Сектор, ото що було з трактором, з ще якимось, перше грудня, чи коли там було він сказав: «Ну вот смотри, а іх же обіділі і онї пошлі там, вот в отомщеніє». Я кажу: «Алексей, уяви, що я хірург і ти мені не подобаєшся, і ти лягаєш до мене на операційний стіл, бо ти мені не подобаєшся. Я тебе зарізала втиху і все. Міліція так само, даже якщо я в тебе, якби кидаюсь камінням, ти є професіонал, ти є в обладунках, ти є навчений заспокоювати таких ненормальних, таких як я, які возмущаються, що мене б'ють і не чують моїх прав». З цього почались перші сварки на роботі. В нас були дуже серйозні баталії, то єсть в плоть до того, що я думала, що я на когось кинусь з кулаками уже, того що, коли ти спілкуєшся з одним колом людей і розумієш як це було і коли тобі настільки болить, ну, те що відбувається, а інший сидить, хто ногті пиляє, хто чай п'є, хто розсуждає на тему «А зачєм онї просто виходілі тудя, надо било не виходіть і нічого би не било», ну, от із розряда, то єсть самі винні. То в мене на роботі все помінялось після прийняття законів 16-го січня, з хронологією можуть бути питання. Цей увесь період, оскільки я хворію онкологією, я фізично ходити, ну якби активно ходити, не могла. Мій чоловік, то єсть уходив, після першого штурму, він ішов на чергування в ніч. Ну, оскільки, вдень достатньо багато людей, змісту не було, ми ходили вночі. Він ходив після роботи з 6-ї до останнього метро або на останньому метро і до 5-ї ранку, в залежності від того, як хлопці збиралися, ну, тобто щоб щодня чергувати, вони записувались в якісь там чергування, по фейсбуку, по-моєму, це все координувалося. Могилянці збиралися біля Главпоштамту, у них навіть була якась сторінка координації, а хто ідет, ну там клич, я, я, я, ну, якби їх там назбирувалось до десятка, вони збиралися, йшли і т.д. Коли стали актуальні каски і прочяя радість, на жаль, в нас вдома касок не було, но так як я гістолог, в мене на роботі були прекрасні протигази. З цим в мене теж своя історія, того що, значить я закупила фільтри новенькі, поки вони прийшли, я

поїхала вже тоді, ДАІ-шники почали тоді штопорити, я поїхала завозити ці протигази, це уже було після перших вбивств. Я поїхали завозити ці протигази, мене зупинили, оскільки: а – у мене житомирські номери, б – у мене мінівен і ц – я не зняла український прапорець. Ну, я в ітоге зняла, мене заставили, бо це вже історія, якби пізніше. Найсмійніше, що поки я шукала свою, моя страховка лежала в бардаку, де лежали протигази. Достатньо оригінально це все виглядало, коли у баришні, я ще була вся в рожевому із розряду, знаєш, блондинки в городе, випадають ці два протигази, такий цікавий для мене досвід спілкування.

І: Відпустили?

Р: З боєм, але відпустили, тому що, значить, зупинився перед мною, я здивувалася, хлопчина, дядько, до 30-ти років хлопчина на лексусі і спитав, чи в мене все добре, а «я подожду поки вас відпустять». Ну, словом, він просто став і почав спостерігати за тим що відбувається. Це було на ВДНХ.

І: Як вони пояснили?

Р: Значить, пояснили тим, що я перевищила швидкість. Я кажу, що я їхала 65 кілометрів, 60+20 я не перевищувала. «Ми маємо право зупинити для попередження, усне попередження». «Ок, – сказала я – я попереджена, я зрозуміла». Ну, в мене запитали аптечку, в мене запитали ці всі, Боже, страховки, цю всю радість, я сказала: «Да». Мене попросили відкрити кузов, перевірили номер набитий на кузові.

І: Звіряли все, що можна було?

Р: Звіряли все, що можна було. Мене пустили і в принципі, проблем аж таких, я лишила машину біля Либідської і далі на метро, ну, так простіше було. Після загибелі хлопців, а, не так. Я знову перескочила. Значить після того, як прийняли ці закони, чи загибель була раніше, я уже плутаю.

І: Якраз після законів було віче і на цьому віче..

Р: Значить у нас була на роботі нова розмова, ну я ж прийшла, я вся накручена, Громадське до 4-ьох ранку, в мене вже були два спілника, дівочки з Черкас, ну в общем географія.

І: Спочатку ти сама проти всіх?

Р: Я сама була, всі решта були або референтні або, ну, якби проти. Потім до мене приєднались дівчата з Черкас, вони достатньо швидко приєдналися, я там дуже возмущалась, Даша сказала «да», вона тоже вчиться зі мною в аспірантурі в Шевченка, ну, словом, коли втрюх, я знайшла там соратників, потім до мене приєдналась дівчинка із Вінниці, ну, знову таки, географія і ми вже обговорювали це все вчотирьох і було легше, хоча б психологічно в тому плані, що блін, після законів я кажу: «Ви це бачили? А знаєте що буде? Женька, ти будеш їхати, ти комусь там не угодна, ти будеш їхати в пробці, тебе зупинять і скажуть: «Значить так, баришня, колона, давай пока». Ти будеш комусь неугодна, у когось будуть знайомі менти, напишуть на тебе, що ти там, ну, грубо кажучи, пограбувала когось, убила, поставить хтось левий підпис і тебе посадять, тебе даже в суді не треба буде». Ну, тобто у нас є традиція ми о 9-тій ранку перед п'ємо чай перед робочим днем, ну і, словом, все це відбувається, а мене ці закони реально трусили, я сиділа на

Персені і я вже думала, що когось, знаєш, це просто дуже ображає, тому що, навіть коли людина проти – це одне, а от коли їй фіолетово, тобто немає взагалі ніякої позиції – це не може не образити. На тому віче, коли почались заворушення я якраз вже була, а от перед ним, як тільки прийняли закони, ми обговорювали і я пам'ятаю дівчинку з Миколаєва, яка сіла, зайшла в інтернет і каже, та такого не може бути, зайшла в інтернет по телефону і почала читати, ну фраза не культурна, але вона сказала... Ну ось цього моменту моя лабораторія почала думати по іншому. Ну, тобто всі почали казати да, так не повинно бути, єдиний – це хлопець з Херсона, який продовжував говорити: «Да не может бить. Ви не так поняли». Ось якось все у нього, у нього брат працює в Партії Регіонів, то єсть там своє бачення всього плюс ця людина достатньо, немає своєї точки зору, якби Алексея віддати в Західну Україну, у Львів на місяці три, він був би лучшим бандеровцем з усіх бандеровців, якщо б його віддати в Москву на три місяці, він би кричав: «Хохла на кол», через те, я не зовсім здивована з цього приводу. На віче тоді, коли почалися заклики, ми були. Чесно, ті заклики, які почались для мене не були сюрпризом, це було моє третє віче, на якому я була за весь період, оскільки, якби по фізичному стану я не могла, но після прийняття законів оцього, значить, отлічніший укол на 12 годин знімає всі болі, його уколола, сказала: «Любимий, пока». Словом, в мене чоловік лишився, ні, чоловік мій поїхав, в мене батько приїжджав на Майдан з мамою, мама поїхала на Майдан, батько залишився чергувати дитину, ну, в нас зміни були у цьому, Саша поїхав також, але ми були поразнь. Потім, коли ми стояли на самому Віче, я була з *Прізвище, Прізвище і Прізвище*, з того що люди говорили, знаєш, раніше, коли я приходила було там, ну в будь-якому разі, більш позитивний настрої «що вони там ото, ото», а цього разу, коли виступали політики, виступали громадські діячі, люди не хотіли говорити, вони не хотіли далі «Стоїмо. Чекаєм. Вимагаєм». Вони хотіли йти і крушить, ну от, грубо кажучи, людям не вистачало вже, тобто по самим розмовам толпи, людям вже не вистачало виходити в неділю на Віче і ждуть, що у цього громадянина Януковича там щось поміняється, якийсь тумблер включиться по другому. Ну, був такий, знаєш, збурений мурашник і як Андрій тоді сказав: «Сьогодні щось буде». Ми пішли до ВР, але ми пішли не зі сторони Грушевського, ми пішли в обхід. Всі підходи до ВР, перші три квартали були перекриті, це були машини, це була міліція, там вже у шоломах і т.д. Під машинами стояли люди, чоловік 20-30-ть, хтось просив, хтось казав: «Хлопці, ну шо ви», хтось матюкався, ну тобто налаштування у людей було різне. Ми підійшли з тієї сторони, там де Маріїнка, там був цей пост і я бачила як під'їжджали і підвозили автобуси, там були 6 чи 7, я зараз не буду брехати, по-моєму 6-ть автобусів ми нарахували тоді з військовими, яких просто підвезли, висадили і, якби, автобуси поїхали якось там в обхід Маріїнки, я не знаю, видно в них там стоянка чи що. Андрій сказав: «Все, звідси треба йти», на цьому ми постановілі, при чому на той момент людей не було, їх було ну чоловік 20-ть, вони там били в залізні щити ногами, ну, хто чим, хто яку палицю знайшов. Ми сіли в метро, я приїхала додому через 40 хвилин, уже палав перший

автобус, тобто ми були на самому-самому початку. Коли це все було, ну в мене батьки постійно видзвонювали і т. д., на наступний день в мене Саша сказав, що він пішов, ну, скажем так, день у мене був дуже стресовий, тому що я знала, що чоловік там, що він не брав трубку, я розуміла чому він не брав трубку. Ми домовилися, що він просто раз в кілька годин скидає смс-ку «Ок», ну, тобто, там було дуже багато роботи в плані облаштування барикад, ну таких речей плюс він каже, що треба було зрозуміти куди піти, щоб бути корисним. Хронології я тобі не скажу що за чим було, но в ці дні ми ходили кожного дня, я і Саша. Після того, як загинули перші люди, ми готували, а, з того що було, досить часто ми заїжджали в Ашан, купували їжу, ну, в основному я готувала бутерброди, просто намазані бутерброди і ми відправляли туди, чай, лимони, цукор, бутерброди, із того, що ми могли. Коли стало дуже холодно, було -15, це якраз загинули ці всі, ну там перші четверо, я прийшла в лабораторію і кажу: «Ребята, я завтра їду на Майдан. Я вам пропоную, тобто я буду варити бульйони, якщо хтось хоче – можете приєднатися». На той момент там стало вже небезпечно, було заборонено, казали, що всі, хто на Майдані – це екстремісти. На телефон приходили, ну ці смс-ки – «Ви зареєстровані, як учасник масових акцій заворушень». Я власник такої смс-ки.

І: Зберігаєш, не видаляєш?

Р: Да, десь вона є, треба буде для історії просто, прекрасна річ. Всі якось так кивнули, ну думаю, поїдуть-не поїдуть. Одна з дівчаток із Черкас сказала, що вона поїде зі мною. Дзвоню своєму Саші і кажу: «Саша, так і так, їду на Майдан» – «Ти що, дурна, з твоїм здоров'ям, куди, я сам все завезу». Я кажу: «Ні, я їду», якби в мене є мої психологічні потреби, я б собі не пробачила, скажімо так, знаєш, можна списувати, я пересвідчилась, якщо людина хоче знайти собі виправдання, вона собі його знайде. Якщо я там не можу ночувати, ну в силу того, що мене там реально б відкачували, якщо я не можу активно колупать бруківку чи ще що-небудь, то, ну, принаймні, таким чином я можу взяти участь. Ми поїхали в маркет.

І: Ви варили бульйони вдома?

Р: Вдома. Поїхали в маркет, щоб пошукати супові набори. Значить, що я побачила в маркеті, по-перше, супових наборів ми не знайшли – це раз, по-друге, було видно зразу декілька пар, які ходили по тому самому набору продуктів, того що ми спершу зустріли їх в аптеці, коли купували медикаменти, за аптеку це окрема взагалі, ну, ти заходиш і я кажу: «Мені треба бінт...», вона: «Бінт, зеленка, йод, перекись», я кажу: «Да». Ну тоді це було, саме цей набір самих елементарних, тоді ще не було таких серйозних проблем. Ми купили тоді просто окорочка, бо із суповими не вийшло, я зварила шість літрів бульйону, ми намазали бутерброди, я напакувала все в термоса. У нас було два термоса по два літра і у дволітрову банку, просто фольгою замотав, замотав оцим і в мене була термосумка. Значить, я взяла собі в мене дві термосумки, одна маленька, одна велика, ну, я взяла ці термосумки, ми поїхали на роботу. А, я ще подзвонила знайомому, кажу: «Саш, так і так, там небезпечно і ми їдемо – я, Дашка і мій Саша і якщо

можеш, то поїхали з нами, щоб нас було хоча б по два чоловіка» плюс, що фізично просто важко нести.

І: Ви на машині вирішили їхати чи на?

Р: Ні, ми їхали на машині до ВДНХ, ми заїжджали на роботу, ми забрали Дашу по дорозі, оце в неї було теж дві трьохлітрові банки бульйона, потім ми поїхали на роботу, для того, щоб перепакуватися в термосумки, бо в Даші всього цього не було і я вперше почала настільки любити і поважати своїх співробітників. Значить, оскільки я працюю в лабораторії, у мене жіночий колектив. Мої баришні прийшли кожна з, це, увага, люди їдуть з пересадками, маршрутка плюс метро, їдуть на Феофанію, яка в «попі міра», щоб не сказати гірше, люди попривозили по трьохлітровій банці бульйона, домашній бульйон – це не оце що нам продають. Цей бульйон, коли замерзав на морозі ставав холодцем, з м'ясом, все як має бути, з бутербродами. Баришня каже: «В мене два куски сала, але я в батьків попросила, вони ще передадуть». Це дівчинка з Харкова була, при чому в неї своя історія, в неї батьки проти цього всього, вона з ними дуже, для неї це було важко, тому що було образливо, наскільки вони її не розуміють. От вона каже, що: «Я ходжу на Майдан, а вони на мене кричать і розказують, які там, словом, погані люди, м'яко кажучи». В ітоге в нас було, зараз скажу, 6, 9, 15, 19 літрів бульйона, в кульках, пакетах замотані в ці домашні одіяла в кого що. В нас були ковбаса, бутерброди, яйця варені, якісь зрази, ну, я ж кажу, в кого що, при чому, що одна дівчинка каже: «Я не вмію бульйон робити, я зробила м'ясний суп», я кажу: «Женя, я думаю, що це буде нормально». Єдине, що в мене баришні боялись туди їхати, вони цього не, і знаєш, я зрозуміла, що в кожного свій поріг страху і не можна осуджувати людей за те, що вони там щось можуть чи чогось не можуть. Ми поїхали, бульйон розійшовся достатньо швидко.

І: Тобто, все ж таки, ви на машині поїхали?

Р: Ми поїхали до ВДНХ, там не пропускали менти, ми боялись, що нас стопарнуть, оскільки у нас був цікавий набір, у нас було два пакета ліків плюс ми були в лабораторії і я взяла одноразові рукавички, в нас є багато спирта, вати, ну, словом, ці маски, бахіли, шапочки, ми використали, скажем, можливості лабораторної діагностики і нас було багато, нас було четверо. В нас були рюкзаки, по термосумці через плече і пакети, того в принципі ми сіли в метро, таких як ми було відсотків 20, всім було зрозуміло хто куди їде.

І: Це ви пішли на Грушевського чи на Майдан?

Р: Того разу ми були, на виході на Грушевського, нас чомусь не впускали, там були якесь чергове загострення і нам сказали, що баста. Ми спершу пішли до будинку Профспілок, віддали ліки і віддали ту їжу, яка була не нарізана, там була ковбаса, куски сала, оце все. А потім в нас залишились банки і ми вирішили віддавати їх на кухню поки воно гаряче змісту немає, потрібно роздати. В нас були термокружки, ми зорганізувались цікавим чином, значить, рюкзак наперед, термокружки, знаєш, вони такими стопками стоять, ти стопками їх ставиш і по термокружці виймаєш. Хлопці в нас тримали по термосумці з цими банками, ми з Дашкою обляпані, я ще була в

білій куртці, обляпані цим бульйоном. Йшло на ура, оскільки тоді було -15 і реально руки замерзали, от просто ти тримаєш гарячу банку, а тут у тебе вже руки просто відмерзають. Роздали ми все за хвилини 45, це робочий день, дівочки на роботі, повернулися, к честі моїй шефіні, вона не сказала ні слова, нас не було до 2-ох дня, тобто поки ми туди їхали, поки ми повернулися. Ми приїхали о 9, приїхали забрали їжу о 2-ій, ніяких питань до нас не було. Наступного дня ми їздили з сестрою з чаєм, знову таки, термосумки, чай, термоса, печиво. Ми пішли на Грушевського, але на цьому все не закінчилось, оскільки людей було мало, було дуже холодно, ну тоді, пам'ятаєш, три чи чотири дні було таких.

І: Мінус 20-ть.

Р: Я не пам'ятаю скільки, але я пам'ятаю, що прийшла додому і мізінців я в принципі не відчувала на ногах, ну, словом, ми роздали те, що в нас було, потім я підійшла біля Профспілок була польова кухня, де варили тільки чай. Я підійшла і кажу: «Слухайте, в мене є термоса, я можу поносити туди чай, якщо ви не проти». Жіночки, там ще такий був хлопчина, дядько, не знаю, років 35-ти, який там мені якісь казки розказував, «та для тебе сонце, та для тебе то». Ми були з Катєю, її хлопцем, другом хлопця і я була, тобто знову два хлопця, двоє дівчат. Хлопці з нами зробили чотири ходки з чаєм, потім сказали, що у них якийсь цей був іспит, не іспит – залік в Шевченка і вони, історики, побігли в свій корпус здавати, а ми з Катєю лишилися. Знову таки, слухали лекцію на тему, що на Грушевського дівчатам нічого робити, та-та-та, ми махнули головою, що самі не підем, канешна. Взяли по підносу, взяли, були такі бутлі, мені сподобалась ідея, для того, щоб чай не холов, хтось нашив ці – чохла, просто з матерії і фліса нашитий чохол для того, щоб не так швидко виходило тепло. Хочу сказати, що на Грушевського люди не те що не були голодні, ми просили – пиріжки, бутербродіки взяти просто, чай розходився дуже швидко. Коли ми носили горіли, я не знаю що там горіло, но під ногами горіло, тому що мені довелося купити нові ботінки, в мене згоріла підошва, ну так случилось, при чому, що я чоловіку не казала, що я ходила на Грушевського, йому було достатньо важко пояснити, чого в мене згоріли. Значить от, запам'ятались три факти з Грушевського на той момент. Перший – це, коли ми перший раз зайшли, я якось не подумала що я вдягаю, я була вся в білому, в мене були білі колготки, білі гетри, біле плаття, біла шапка і ця біла куртка, словом, ну, так вийшло, і сидів мужик, років 45-ти, він уже весь був в сажі, ну, якби зрозуміло чому, біля колони. Він сидів отак, голову обпер на руку, такий нещасний-нещасний, а я підходжу, кажу, типу: «Може вам чаю? Будете бутерброд? Зігрівайтесь.» А він так піднімає голову і каже: «О, ангел», в нього емоцій більше ніяких не було, видно людина за ніч пережила достатньо багато. Був дядько, який, значить, підійшов на барикади, ми підходили на перші ті барикади, який казав: «Хлопці, дайте я кину каменюку», а йому говорять, типу: «Дядьку, в нас зараз перемир'я, не можна», а він каже: «Та я з Білої Церкви їхав, щоб кинути хоч чимось, та дайте», вони: «Та ви отако вб'їк, тільки не дуже сильно». Він таки кинув ту каменюку, відчув, що він може щось там. Третій факт, який

мене вразив був про те, як, значить чоловіки на першій барикаді і один з дядьків почав дуже матюкатись, ну от, як сапожник, не підбираючи нічого, йому кажуть: «Та перестань», ну, він в сторону беркута кричав, а він: «Да вони...» і тут йому кажуть: «Ну тут же дівчата», цей повертається, дивиться на мене з сестрою, сестра, моїй сестрі 21 рік, взагалі дитя, і каже: «Ой, дівчата, вибачте». Дядько замовк і більше не матюкався. Для мене це був показник, знаєш, якогось рівня культури, в плані чого, в плані того, що, коли такі події, коли ти переживаєш це все, ну, наприклад, я в принципі нецензурну лексику не використовую, але за останні три місяці в мене інколи виникали ситуації, коли я по другому виразити всю повноту свого обурення, мабуть, просто не могла добрати правильне слово, знаєш, саме вилітало, і в цій всій катавасії людина залишилась людиною, розумієш. Був просто кумедний факт, коли до нас підійшов, ну, ми роздавали, журналісти там щось фотографували і, скоріш за все, це був польський журналіст, значить він підійшов: «А со то jest?», а я кажу: «Чай будете?», він каже: «Якщо можна», я кажу: «Чого ж не можна, ви ж теж працюєте, висвітлюєте реальність подій», а він каже: «А вам платять, не платять?», ну тобто я розумію його, чого він питає, їм треба було відображення. Я кажу: «Як ви думаєте? Якщо мене тут можуть застрелити, скільки мені треба заплатити?», а він каже: «Ким ви є? Ви студент?», ну Катя каже: «Да, я студент такого-то університету», він каже: «А ви хто?», а я: «Випускниця таких-то вузів, завідувача лабораторії», а він каже: «Ну..», я кажу: «Для того, щоб ви розуміли рівень освіченості, я закінчила Могилянку, Шевченка, я навчаюсь в аспірантурі Шевченка і я завідувача лабораторії», а він такий, типу: «Ну, да, бомжи» – пожартував з цього приводу. Потім була ситуація, підійшов такий маленький-маленький дядько, ну він як пів мене, мабуть, я його не одразу помітила і він так дуже скромно показує мені на чашку, а я кажу: «Ви хочете чаю?», а він: «If you can», тобто він англійською мовою, видно людина в принципі не орієнтується і я кажу: «Would you like some candies, chocolate?», а він так глянув, ну, знаєш, таке дуже щире здивування.

I: Він не думав що хтось

Р: Говорить англійською, а сестра в мене в принципі на філфаці вчиться, в неї англійська, французька, німецька спеціалізація, ну вона з ним зав'язалась в якійсь розмові навіть, у людини був культурний шок з цього приводу, тому що, оскільки я їзду по міжнародним конференціям, в мене англійська достатньо хороша, а у філолога вона просто прекрасна, то у людини був культурний шок. Цей дядько був з Британії, тобто він ще й native speaker і, якби приємна ситуація для мене була. До нас потім приєдналися одесити якісь були, до речі з одеситами окрема історія, вони поки брали в нас чай, вони намагалися запросити когось на якесь побачення, словом, одесити, як одесити, вони не вирізнялися нічим, вони вирізняються, точніше, від інших тим, що вони жартують, навіть в самих критичних ситуаціях. З приводу того, що мені не сподобалось, прийшли багато людей, які просто прийшли просто подивитися на дірку від кулі, яка там біля Кофе Хауза чи де там, от за цих людей в мене, мабуть, вперше прокинулася така агресія. Я дуже агресивно

ставилася, тому що це не туристичний похід і це не розвлекательная програма. Вразив дядько, дідусь, такий характерно козацької зовнішності: білі сиві вуса, одягнутий так, шапка така була гуцульська. Ми йшли, в мене були варені яйця, бутерброди ще залишилися, перший раз як ми ходку робили, я кажу: «Візьміть, перекусіть», він каже: «Дитино, я собі взяв декілька шматочків сала, в мене є хліб, в мене є що їсти, а тут є люди, яким немає що їсти, годуй їх» і от розуміння того, що люди там настільки думають одне про одного, ну нехай не всі, великий відсоток – це для мене показник. Один з разів, коли ми набирали чай, щоб його просто носити, підійшла жіночка, на цю польову кухню біля Профспілок, і каже: «В мене тут є пиріжки і в мене тут є носки, кому їх можна віддати?», я кажу: «Я зараз іду туди, якщо ви не проти я візьму відразу туди, щоб вони не валялись», бо все одно, знаєш, пропускна спроможність вона достає. Це не були домашні пиріжки, це були ці що в нас форнетті чи щось в такому плані, но їх було штук 150, тому що вона, сумка, знаєш, як жіноча сумка, була візуально не дуже велика, але поміщається дуже багато всього. Значить вона, другий пакунок, третій, а в нас і баклашки з чаєм, щоб розуміти, ми з Катею по 50 кілограм, по дві баклашки з чаєм, значить ці ще пиріжки. Вона каже: «Я туди боюсь іти» і в неї було декілька пар носків, які вона купила і одна пара носків шерстяних, вона каже: «Це носки мого батька, але ніхто їх не носив, вони новенькі» і тут то, хто на кухні каже: «Можна я візьму, бо мені дуже холодно», ну, зрозуміло, він стоїть і не ходить. З приводу такої взаємодопомоги, мабуть, цей день з подій все.

І: Ви тоді довго з Катею ходили?

Р: Ну, годин 6-ть, але потім, чесно, ми дуже замерзли. Ми так замерзли, я не відчувала рук і кумедність цієї ситуації була в тому, що коли ми закінчили це ходіння, в мене відвалювалася підошва, я її десь обпалила, ми спустилися вниз в метро, в мене куртка була в сажі по локті, ну, в білому додумалась прийти, зате нас всі фотографували, з чорною сажею в білому. Ми спустились вниз в метро погрітись, саме в цей перехід, ми купили собі чай. Я реально пам'ятаю цей чай, руки трусяться, при тому, знаєш, що ми 6-ть годин його розносили, ну от ми з Катею подумали вже постфактум, що как би нада щось випити.

І: Тобто за і 6-ть годин ви за себе не думали?

Р: Да, ну воно знаєш якось, по-перше, ми не ходили – ми бігали: а – щоб не замерзнути, б – щоб швидше зробити, бо мені потрібно було повернутись на роботу. Оскільки я працюю в діагностиці, на жаль, тут ти не можеш кинути роботу, бо багато чого повиздыхає і мені потрібно було ще повернутися. Я повернулася, знову таки, шефіня мовчки не питала де я, що я, було зрозуміло. Ми таких разів 6-7 їздили, ну, тобто кожен раз я не могла, оскільки я дуже втомлювалася і мені треба було два дні після того, якби відновлюватись в плані сил, навіть якщо не говорити за больові ефекти, того що в таких як я, хворих, мало того, що зазор сил менший, то больові ефекти проявляються більше, коли ти втомлюєшся, тобто в такі дні, мені потім Саша пиляв: «А я тобі казав, я сам понесу», я кажу: «Саш, не понесеш. Якщо ти

підеш, ти підеш робити другу роботу», того що чоловіки йшли на більш фізичну роботу, а жінки йшли на більш ну от таку. Ну, оскільки в мене хрещена ходила ввечері, вночі в основному, тобто ввечері до 12-тої або з 12-тої – до ранку, я собі цього задоволення дозволити не могла, я ходила навпаки з самого ранку до обіду, так щоб явитися на роботі, сказати: «Hello, я тут є». Потім, Боже, в нас таких декілька разів було, потім ми ходили купувати медикаменти, потім почалися збройні заворушення, коли почали людей, якби люди зникати почали, люди почали ото все, побиття і т. д., там в нас все залишалось лише, ми купували медикаменти, ми не купували їжу, я була на кухні і бачила, що їжі більш, ніж достатньо було, люди реально зносили все.

І: А на кухні, ти кажеш, була коли?

Р: Коли я заносила продукти, ми заходили в Профспілки на перший поверх і нам розказували куди що занести, тому що людей не вистачало. І з приводу їжі, в мене подзвонив тато і каже, чого не вистачає, я кажу «Тат, є така біда, немає дров і є потреба в...», ну на той момент мені здалось, то що, я пережила революцію Помаранчеву, не вистачало готових продуктів таких, як м'яса, яке можна підмішати до каші, як зажарок, щоб зробити швидко суп, тому що смажити в польових умовах, всі туристи знають, що це дуже важко, а на морозі різати, кришити моркву, цибулю і т. д. важко. Тато заікнувся про це настоятелю церкви, в яку він ходить, це Михайлівська церква і за добу отець Богдан зробив кліч серед своїх прихожан, прийшло близько 30-ти чи 40-ка жінок і всю ніч, на кухні, там є недільної школи кухня, вони робили зажарки. Тато привіз першу партію дров, коли почались перші холода, це був бус, це були поколоті дубові дрова і в той день, достатньо без проблем, я знайшла контакт Ярослава, який в них тоді був по хозчасті тоді, я кажу: «Так і так, дрова треба?», він каже: «Треба», я кажу: «Можна я дам ваш номер телефону?», він: «Да, да, да», я кажу, завтра будуть в такій-то годині, вони там домовились про то, що буде пораніше, щоб не попасти в пробки, тому що бус, тому що центр, тому що перекрито.

І: Це був вже січень?

Р: Да, це було вже холодно, це було вже точно після перших заворушень.

І: Але батька не зупиняли?

Р: Ні, не було. Перших два рази він проїхав абсолютно без проблем, він сказав, що в нього не було ніяких питань. Він приніс тоді чотири відра зажарки і два відра м'яса, це від церкви, тобто тато купив два мішки цибулі, два мішки моркви і м'ясо, а вони це приготували. Потім, вже коли почалися, пам'ятаєш, репресії, що гаїшники зупиняли, оця вся штука, то стало складніше, по-перше бус зупинили, на жаль, я в числах буду плутатись. Я один раз з ним зранку їздила, о 5-тій ранку, ну тоді нас ніхто не зупиняв і ми їздили бусом і возили тільки їжу, ці зажарки, ми зробили, ну ходок шість, кожному суботу-неділю вони передавали цю всю річ.

І: Скажи, як реагували майданівці на два відра?

Р: Ти знаєш, різні попадались. Були ті, що перший раз, тато сказав, що взагалі була просто ейфорія – «а як ви подумались, а як?». Один раз тато

дуже засмучений приїхав, це були перші рази, коли були вже повальні з'їзди на Майдан, ну, видно вже після заворушень, коли люди поз'їжджалися, і він сказав, що в нього було враження, що частину людей було куплено. Чому? Тому що він підійшов до житомир'ян, ну оскільки він із Житомира, він хотів віддати дрова регіонально і він каже: «Слухайте, хлопці, я от привіз дрова, візьміть розгрузіть, собі візьміть», а в них така кучка, ну політ 20-ть, а він каже: «А в нас ще є», ну і знаєш, реакції взагалі ніякої, тато каже: «Ну, вам же ж тут цілу ніч сидіти» – «Та ми тут не надовго», ну і він каже: «Мене це так якось поласнуло, я купую, я везу, я ризикую, того що на житомирській трасі тоді вже почали шманати перші буси, ти приїжджаєш, а тебе так, тіпа, хочеш, то розгрузи», він каже: «Я на це все плюнув, пішов до другої палатки», попав на Коломию, він каже, там хлопці: «О, дядьку, дядьку, ви постійте, ми зараз все зробимо, о, як fajно», знаєш, як цей західний говір, вони дуже швидко все порозносили, в них там дров залишалось взагалі мінімально, вони налетіли, як саранча, чоловік 15-20 і просто бус став пустим і що для мене потім було кумедно, я цю фотку буса, з якого розгружують дрова, якийсь із активістів вигрузив і каже: «Сьогодні я розгружував дрова» і виклав фотографію буса з цими дровами. Я кажу: «Тату, твій бус став популярним». Суть була далеко не в цьому, ну, тато посміявся і каже: «Кумедно». Один раз ми їздили туди звичайною легковушкою, коли почались проблеми, ми не ризикували їхати бусом, ми просто згрузили всю їжу і поїхали, в принципі, ми заїхали на сам Майдан, до Профспілок, нас пропустили, тата вже знали, ну, це був не перший, не другий раз, ми попередили про те, що ми приїдемо цього Ярослава, нас впустили, ми вигрузились, тато сказав де що є, він сказав: «Дуже дякую», ну і ми, в принципі, без проблем, без всього поїхали назад. Потім, оскільки в мене житомирські номери, в мене було багато проблем, коли почались відпрацювання Києва і Київської області, так зване. Мене по два-три рази на окружній дорозі зупиняли гаїшники, ну, по-перше, я їздила з прапорцем і я кажу: «Яка причина зупинки?», оскільки я знала, вже тоді не можна було їздити, тоді коли почали ловити автомайданівців, оцю всю радість, я їздила як зайчик, ну, для мене це не характерно, я їздила 50 кілометрів за годину в третьому правому ряду, це просто, Саша каже: «Я не вірю, я просто не вірю». Мене зупиняли, я кажу: «Яка причина моєї зупинки?» – «Відпрацювання Київської області, поясніть ваше знаходження в Київській області в будній день», а я кажу: «Ви -ГАї, ви не міліція, я не повинна вам давати пояснень, чому я знаходжусь в місті Києві, в нас немає надзвичайного стану, в нас немає обмеження на в'їзд», я кажу: «У вас є орієнтування на мою машину, чому ви мене зупинили» – «В нас відпрацювання Києва і Київської області», ну, словом, вони мене по цьому всьому, тра-та-та, я їздила вже з паспортом, я показувала київську приписку і знову таки, увага-увага, не у всіх є київська приписка, ну от що робити, в мене, наприклад, у чоловіка немає київської приписки і, скажімо так, за рульом їздила я, тому що якби його зупинили, а він з міста Бар, а машина з міста Житомир, ну, словом, питання могли бути. Таких зустрічей з ГАї у мене було штук сім, при чому один раз було

достатньо страшно, оскільки, я не зняла прапорець, оскільки мене зупинили, це було о пів на шосту, а об'їзна дорога взагалі в принципі не привітне місце для спілкування і я кажу: «Хлопці, от чесно, чого ви мене зупинили?» – «Ваш прапорець заважає оглядовості проїжджої частини», ну, тіпа, демонтуйте. Зараз у мене це все викликає посмішку, оскільки наша міліція їздить з прапорцями, але на той момент я демонтувала, зупинилась через сто метрів, одягнула знову прапорець і поїхала, ну, тобто це було вже питання принципу, оскільки це була візуалізація того, що є люди, які проти, є люди, які не сприймають того, що відбувається і я вважаю, це треба було робити, тобто візуалізувати, я не знаю, ленточками, наліками, будь-чим, але потрібно було візуалізувати, що нас не поставили на коліна і що потрібно щось міняти не тільки на словах.

І: Скажи, тоді було вже багато, і тітушок, і палили машини?

Р: Уже була спалена у Машки машина

І: Ти все одно виїжджала на ній?

Р: В мене паркінг, тому за машину я не боялась в плані побиття чи спалення і на роботі, я працюю в лісі, побиття і спалення в мене, ну просто неможливе. В плані тітушок і того, що я під'їжджаю до університету, до магазинів і т. д., знаєш, на той момент уже загинуло четверо, в мене питання в наступному – скільки коштує моя машина? Ну да, в мене Mazda 5, ну побили її, ну спалили, по-перше в мене є страховка, по-друге питання не в машині, питання в тому, що в мене є маленька дитина і їй тут жити, тому в цьому випадку, другий раз, коли мене в той же вечір зупинили знову по тій самій причині, я тихо демонтувала, тому що це вже була агресивна розмова і я вже не встигала в садочок, я дійсно зняла і більше не вдягала прапорець. Після цього, це було десь за тиждень до розстрілу, на окружній було не менше 8-ми постів ГАІ, зупиняли абсолютно всі джипи, вантажівки і буси, зупиняли багатьох, хто був з не київськими номерами, і причому мажори, які їздили по сотні, на них не звертали абсолютно ніякої уваги. В переддень того, як почались перші, перед 18-м, 17-го і 18-го, 17-18-те число, я працюю за Інститутом мікробіології, біля монастиря і мені треба виїжджати по Метрологічній, от на в'їзді, з цієї вулиці можна по окольних селам заїжджати в місто Київ, тоді, коли перекрили в'їзд тоді вже, пам'ятаєш? Там було перекрито до виїзду з монастиря один пост ДАІ був, один пост ДАІ був біля ІМВ-іга, потім я їду біля, ну для того, щоб розвернутися і їхати в іншу сторону, треба їхати до Інституту мікробіології і розвертатися, навпроти ІМВ-іго, там де Інститут з тамтої сторони стояв ще один пост ДАІ і один пост ДАІ стояв біля Одеського мосту. В той самий час, за два тижні до цього, в мене батькові робили операцію в госпіталі, лікарні для військових на Печерську, військовий госпіталь, ну, відповідно, я його провідувала. От, якщо їхати від військового госпіталю до Інституту мікробіології, я нарахувала в ті дні 15 постів ГАІ, такої концентрації гаїшників я не бачила в принципі. Перевіряли всіх, перевіряли по різному, когось культурно, когось не дуже, але, в принципі, от якраз в центрі мене не зупиняли, мене на окружні видно любили, чимось їм

подобалась. Потім, коли почалися оті заколоти, я, коли почали розстрілювати перших людей, я подзвонила своїм дізнатись чи живі.

І: Ти знала, що там хтось з твоїх є, 18-го хтось збирався?

Р: 18-го були, в мене був, по-перше я збиралася на ходу, був точно *Прізвище* на ході, *Прізвище* кидав кліч знайомим і я бачила, допустим *Прізвище* там збирався йти, тобто збиралися люди йти і я обдзвонювала, в основному я обдзвонювала хлопців, я подзвонила *Прізвище*, бо то ненормальне, він же там націоналіст ще той, ну якби він міг вляпатися, я знала, що в нього достатньо активна позиція, я подзвонила Сашкиному співробітнику, він випускник Могилянки, *Прізвище*, він сказав, що його там не було, але він туди іде. Я кажу: «Саш, ти мені напишеш, коли ти повернешся?», а він каже: «Оль, я вже третю аптеку обходжу, я не можу знайти перекис і бинти. Аптеки або закриті, або цей продукт закінчився». Я кажу: «Саш, бери знеболювальне, бери лідокаїн», тому що поранення були серйозні і треба було хоча б знеболити для того, щоб не було в людини шоку. В той день я поїхала в аптеку, ми скупились, ну я скупилась на 800 гривень, ми купили знеболювальні, для обмивки ран: зеленка, йод, перекис, при чому переді мною такі самі люди були і я сказала, чи є шовний матеріал, вона сказала, що уже немає, а я кажу: «Давайте що є», ну тобто вона дала, а я кажу: «Що ще можна при кульових пораненнях, при пораненнях таких, таких?». Я не знаю що вона мені давала, в мене був полуістерічеській стан в той день був і я пам'ятаю, як я їхала додому. Значить, тоді перекрили метро, я зупинилась на зупинці, підбрала, кажу: «Я візьму до себе, ну оскільки я баришня і мені страшно, я візьму жінок або жінок з дітьми. До мене в машину четверо помістяться». І ми їхали по Академмістечку, це було пів сьомої вечора і знаєш в цьому весь страх? Йшли жінки, їм років 50-т в основному, від 40-ка до 50-ти з великими кульками їжі, одягу, пішки на центр, йшли чоловіки, обмотані пінопластом з звичайними дерев'яшками, якимось штахетинами і т. д., моторошність цієї ситуації було в тому, що це було повально, тобто це не була одна-дві людини і я розуміла куди вони йдуть. В ту ніч якраз Машка мені дзвонила, вона була в центрі, в якійсь квартирі ховалась, пам'ятаєш, було повідомлення, що тітушки розстріляли одного з активісті просто. Маша була там і я не знаю, чи *Прізвище* говорила, я зідзвонююсь з Машею і кажу: «Маш, що ти робиш?», вона каже: «Оль, тут дуже страшно, ми сидимо і я у вікно дивлюся і бачу це все». А у мене реалії такі. В аптеках практично нічого не залишалось. Я заходжу в ліфт, а з ліфта виходить мужик з 15-го чи 16-го поверха, ну я його так візуалізую, в мене великий будинок. Він іде, знаєш, видно, що людина одягнена так полубомжувато, через те, що він одягнув на себе все, що бачив, ну тобто тепле взуття, дві пари, ну видно, що напакований просто тепло, тому що було холодно, і мені в той момент вперше стало настільки до крику страшно. В мого Саші на той час був грип і до мого сорому, я дуже раділа, що у нього грип і що він туди не йде, хоча я розумію, що треба і що так правильно і т. д. Ми поїхали в магазин, купили знову на супи все, на бутерброди, причому кумедність ситуації була в тому, що ми тоді аванси отримали чи зарплати в один день. Я заходжу і кажу:

«Саш, я отримала зарплату», а він каже: «О, харашо», а я кажу: «Тут така річ, я її, не зарплату, там аванс, по-моєму був, я її потратила», а він: «Ну теж непогано», я йому там описала, він: «Ок». Він каже: «Я теж сьогодні отримав аванс», я кажу: «Ну, значить протягнем», він каже: «Питання в тому, що в мене його нема», я кажу: «А ти його на що потратив?», а в нього в інтернеті знайомий збирав гроші на грілки і на ліки, ну, я не знаю, він збирав, йому треба було 3,5 тисячі і він закликав, хто хоче приєднатися, от він на 3,5 замовив цих грілок. Через 4-ри години йому накидали знайомі грошей так, що, він каже: «Я назбирав більше 12-ти тисяч, я дозамовив грілки і купив то, то, то» і що мені подобається в таких людях, вони завжди викидають фотки того, що вони купили, в світлі того, в якій країні ми живемо, для мене це важливо, тому що, як показала потім практика Медмайдану, ті ліки, які за останні гроші купували люди пішли незрозуміло куди, от для мене особисто незрозуміло куди. Словом, моя сім'я залишилась, ну зрозуміло, що у нас там були якісь запаси і т. д., ну кумедність була саме в тому. Ми наварили бульйонів, я подзвонила своєму співробітнику, я Саші не сказала, куди я їду, він бачив, що я варю бульйони, він каже: «Оль, нащо тобі бульйони?», я кажу: «Ну, в мене колеги будуть їхати, я їм віддам». Саша махнув головою, що він вірить мені і я махнула головою. Я свого чоловіка розумію, я пам'ятаю свої емоції, я до жаху, до істерики боялася, що він туди піде, він так само, я впевнена, він боявся, що я туди піду. В мене була розмова з колегою, дзвоню колезі, він такий багато ляпає, но не більше і я кажу «Саш, дуже за тобою скучила, ти не хочеш завтра зі мною прогулятись?», він каже: «Ну, давай», я кажу: «Що ти зранку робиш?», він каже: «Ну, на роботу, в принципі, якщо зранку, можемо десь кави попиту». Я кажу: «Ні, я хочу пройтись», він каже: «Ну, ок, в мене планів, в принципі, на завтра немає», я кажу: «Ну, ок, забереш мене завтра пів п'ятої», він каже: «В смислі?», я кажу: «Саш, ми їдемо на Поділ, з Подолу пішки до Михайлівського золотоверхого». Це було, коли ми були, останній день розстрілу, отоді, коли найбільше людей загинуло, чесно, в цифрах можу бути слабка, того що не на разі було, в мене все таким комком просто. Ми, я почала варити ці супи, мені подзвонила Даша, та, що з Черкас, і каже: «Оля, а ти взагалі де?», я кажу: «Поки що вдома», вона каже: «Якщо зберешся кудись іти, то візьми мене з собою». А, до речі, за 18-те число, коли це все почалось, мені подзвонила шефіння і каже: «Дівочка моя, я тебе очень прошу, ти хоть вдома?», я кажу: «Вдома», «Ну не ході сьогодні ночью туди, я тебе очень прошу, я тебе знаю. Хочеш – утром, тм можеш даже на роботу не виходіть, я тебе очень прошу, только не сегодня ночью». А в них зв'язки з нашими спецслужбами і вона каже: «Я тебе очень прошу», словом, що не йди, вона каже, що їм подзвонили, не сказали в чому річ, але сказали, що, вони в центрі живуть, щоб навіть до вікон не підходили. Ну, от ми 20-го зібралися пів п'ятої ранку, Саша заїхав спочатку за Дашою, потім за мною, ми з цими тюками, ліками, знову ж таки я напакувала ці всі перчатки, маски, спирти, мама передала ліки з Житомира. Ми це все напакували і поїхали на Поділ. Приїхали ми туди десь на початку сьомої і, знаєш, поки ми їхали, ми їхали по проспекту Перемоги,

достатньо страшно було на це дивитися, того що дуже багато людей пішки йшло в центр, просто виходило з автобусу, знаєш, от в мене по-перше поділився поділ на наші і свої, в мене ніколи цього не було, а в цей момент в мене з'явилися наші і свої, наші і чужі, Господи. Були наші, того що були обмотані цими прапорцями, були просто люди з Західної України, їх не узнать просто не можливо було, вони йшли правильними колонами і стало страшно, того що люди йшли реально помирати, тобто тоді вже були, тоді горіли Профспілки, тобто уже було дуже багато трагедій, багато моментів сумних. Ми таких колон побачили 5-ть: дві було біля Шулявки, під мостом, тому що ми туди заїжджали ще дещо забрати, одна була біля військової частини, я не знаю що то за військова частина біля мосту, як розвертатися на Лук'янівку, ну от там стояло чоловік сто, і на Святошино ще було дві колони, які просто йшли на центр міста. Ми доїхали до Подола достатньо без проблем, нікого не було, йшла колона людей, які дуже матюкались, їх було чоловік 600-т, ну, вони йшли такою не колоною, скоріше толпой. Ми запаркувались біля торгового центру, оцей що є Саксон, Самсон, я плутаю, ми виходили, їхав трамвай і почав тривонити, от іде ця когорта людей, ми не розібрали що з чим, вилізла одна нещасна трамвайщиця, жінка з цією, знаєш, залізною стрелкою і почала кричати: «Убірайтесь вон, да ви надоели, єдьте по своїм домам, скільки можно», а потім я зрозуміла в чому суть. Там був якийсь відсоток з символікою Партії Регіонів, це були класичного розряду тітушки, на Майдані ніколи не було так страшно, як в той момент. Ми їх обійшли через Гостинний двір, тією стороною, пішли по Узвозу і нас підвіз, якийсь бус їхав, зупинився і каже: «Ви до Михайлівського?», ми кажемо, тіпа да, він: «Сідайте», бо в нас реально були бульйони, були бутерброди, ліки і т. д. Ми підійшли на Михайлівський, я читала, що там є організація, на той момент ніякої організації там не було. Мене це так, м'яко кажучи, засмутило, оскільки, я чесно привезла бульйони для поранених, це було вже, поки ми дійшли, 8-ма ранку, і ми думали, якби домашнє, свіже, гаряче пораненим саме те, тому що варити там реально умов не було. До поранених ніхто не захотів то все нести, ну, тобто ми все віддали, воно було гарячим, вони його поставили на стіл і каже: «Хтось прийде, будемо розливати». Ну ти уявляєш який бульйон, коли він холодний, він ніякий, його пити нереально і користь з нього мінімум. Ми взяли у них ці самі бульйони, взяли ще якісь там бутерброди, ще щось, ми сказали, що йдемо на Майдан. Ну вони сказали: «Там і так є їжа, нащо ви туди підете?». Ми – за бульйони і пішли вниз. Кумедність того, що дві баришні, які були там не раз, ну, я і Дашка, достатньо швидко там зорієнтувалися і страху не відчувалося. Саша, він заляк, він був перший раз в принципі на Майдані і в нього був такий ужас, він зайшов, знаєш, де Профспілки тільки починаються, там є барикада перша, і він став на цій барикаді, заляк і каже: «Ви що збираєтесь далі йти?» На той момент, я потім зрозуміла, людина була злякана, тому що я повернулася: «Ну, та» і йому просто стало соромно, мабуть, чи що. Він пішов і весь цей час, поки ми там були, він казав: «Ну що, вже йдем? Ну що, вже на роботу», воно якби почало дратувати і я кажу: «Саш, хочеш, вперед за орденами». Ми

розлили бульйон, нас попросили, ми ще допомогли, біля Філармонії стояла кухня, чай робили.

I: Консерваторії.

Р: Так, Консерваторії, вибач. Просто, якби в них була електрика, чайники включали і т. д., вони попросили розсипати цукор і т. д., бо люди мерзли і їх туди розносили. Ми пройшлись по барикадах, рознесли те що було, потім до мене підійшов якийсь хлопчина, сказав: «Зараз буде замес, одягни хотя б респіратор», дав мені респіратор, при чому дав мені кращий респіратор, не маску, а такий уже, вигляду респіратора. Я кажу: «Я тут ще побуду, а як почнеться щось – піду. Дайте комусь, хто буде тут», він каже: «Ти мене послухай, візьми, будеш уходити, віддасиш». Ми порозносили цей чай, при чому жінок практично не було і декілька чоловіків сказали, що, дівчата, ідіть.

I: Вони відчували, що зараз щось буде?

Р: По ходу, вони знали.

I: Це ж було перемир'я, умовно так називалось.

Р: Це було, Ань, знаєш в чому фішка? Коли ми прийшли тільки на Михайлівській, ми сказали за тих, кого ми бачили знизу, ці сполошилися відразу захищати собор, я не знаю, якась там розвідка, вони одразу рассредоточились, того що цю колону не знайшли в ітоге, но вони 100%, не одна я бачила. Потім, коли я підійшла, в мене цікава ситуація була з харківчанами, з колегами, які відправляли дорогі ліки, ну, це окрема історія, розкажу. Я спитала, кому віддавати, типу, кому, коли, він каже: «Чим пошвидше, бо зараз буде замес», це були медики і це було станом на пів дев'ятої ранку. Ми спустились вниз і там повально почали роздавати респіратори, не респіратори, а це, скоріш, маски, в основному, просто звичайні маски. Нас декілька людей попередили, що зараз буде там якась заворушення, тобто фактично я не впевнена в тому, що спровокували, хоча я зі сторони Майдану, я підтримую Майдан, я не впевнена, що не Майдан, якісь керівники Майдану спровокували оту останню бойню, оту атаку, після якої наші хлопці там загинули просто, тобто я не бачу, знаєш, я розумію весь цинізм влади, я це осуджую, но я так само осуджую тих керівників, я не вірю, що там не було вже спецслужб з нашої сторони, підготовлених людей, які не знали що ці жертви будуть, які не знали що наші люди не підготовлені, які не знали, що туди підтягуються ті, хто підтягнувся і що, коли почався перший розстріл, треба було зупиняти і повертати людей назад, а не оце, тіпа, знаєш, ааа, ми пішли. Тобто, цього можна було уникнути і я це не можу пробачити, як керівникам тодішньої влади, так і керівникам тих людей, які повели їх вперед, і тих людей, які казали, от я читала, питали у виживших: «Чого ви пішли?» – «Ну, я ж був в амуніції, в мене був шолом і дерев'яний щит у мене був». Знаєш, Ань, там було багато підготовлених людей, як показує практика того, як взривали БТР, БТР взривали дуже професійно, майстерно, то не були хлопчики, які придумали яким чином його підірвати, там була чітка лінія, яку пересікаєш і зразу кидають коктейлі, там все було продумано. В мене склалось враження, з приводу того, що ми були там за хвилини 10, як все сталося, почало відбуватися, тобто ми поїхали звідти, я тобі точно не скажу,

але це було вже за 9-ту. Ми пішли на гору до Михайлівського Золотоверхого і станом на з пів дев'ятої на пів десяту мені три людини сказали, що зараз щось буде, тобто самі медики, люди на Майдані готувались до якогось штурму. Ну, я не вірю, що вони прогнозували, що на них зараз будуть нападати. Коли ми там були вже полетіли перші димові шашки, бомби, шашки, я не знаю як це. Вони полетіли не зі сторони Філармонії чи Консерваторії, а зі сторони Грушевського, от Інститутська, Грушевського, якось з тієї сторони, я не можу чітко сказати. Людей було не настільки багато, їх було, ну, 600-700 чоловік від сили, тобто по Майдану можна було вільно ходити, в мене десь фотографія є, Дашка фотографувала, вона мені потім блютузом кинула, по Майдану можна було ходити вільно. За барикадою, та, що біля Профспілок, горіли шини, видно звідти чи то постріли, чи то кидались камінням, я не знаю, но там активно горіли шини, уся ця гарь, це все стояло. Нас фактично виштовхали з Майдану, в період між 9-тою і 10-тою, я не скажу. Доки ми добралися до машини, бо вона стояла на Подолі, доїхали до роботи, ми були на роботі об 11-тій. Об 11-тій були повідомлення про те, що ото стали на коліна військові, а через 10 хвилин оце вже були розстріли. Чесно, жодні захвати, треба було думати мозгами, коли було так мало людей, люди третю добу стояли, відстоювали Майдан, не можна було йти штурмом, це було глупо і ті, хто цим керував, я вважаю, що вони не менше зрадили тих людей, яких ми зараз оплакуємо, за якими ми тужимо, за яких нам болить. І, коли є така маленька кількість людей, як на мене, треба було хоча б дочекатися або коли їх стане більше, або захищати ту територію, яка у нас була, а не кидати людей, як м'ясо, щоб показати «от дивіться, вони погані, вони, тіпа нас обіжають» – це, ми досягли цього ціною більше, ніж ста людей і те, що загинули правоохоронці для мене не є чимось – у, там знаєш, що вони там сволочі, козли чи ще хто, абсолютно, і те, що у правоохоронців не було зброї – це теж маразм, оскільки в мене є знайомі в правоохоронних органах і вони самі казали, що їм зброю видавали і задовго до того як почалися перші вистріли. Словом, це просто вже емоції, рефлексії, ще щось. З приводу ліків, коли 18-го числа це все почалось, я в Харкові замовляла, ну, раніше, витяжку для своєї лабораторії і вони мені подзвонили, так і так, ми її не можемо доставити, оскільки з Харкова не пускають вантажні машини. А, до речі, 18-го числа я була у відрядженні, зранку 18-го чи 19-го, коли Київ перекривали?

І: Ну, 18-го перекрили, 19-го ще був перекритий.

Р: Значить 18-го я поверталася в Київ, з-під Києва, там є птахофабрика, власник якої тісно співпрацював з Свободою і різко їх перевіряти почала міліція, їм відкрили кримінальну справу по статті, типу недбалість, не недбалість, а заздалегідь відома недбалість з приводу якості продукції, що у них там сальмонельоз і в той день нас викликали, як приватну лабораторію для того, щоб коли державна лабораторія буде відбирати зразки, ми паралельно відбирали і могли захистити, що це не так. Було багато ментов, були куча, словом, я побувала на цих розборках криміналітета. Ми поверталися і реально бачили, як перекривали. Ми їхали зі сторони

Борисполя, там було відкрито дві полоси, там була маршрутка з цими ВВ-шніками, Беркутами, я не знаю хто це був і всього лишень два каліки ДАІ-шники. Ну, по Києву ми проїхали спокійно, нас ніхто там особливо не щемив і в цей день я говорила з харківчанами, там описала нашу ситуацію і, якби я не знала їхню позицію, тому що вони перед цим мене питали: «А ви ходіте на Майдан?», а я кажу: «Да, я ходжу на Майдан», ну, якби він далі не розвивав цю теми і я подумала, що він проти. Потім він мені подзвонив, каже, що він не може доставити, бо перекрили, бо в Київ, увага, Новою Поштою, ну їм сказали в Харкові так принаймні, не можна переправляти груз більше ніж 30-ть кілограм - це раз, ну а витяжка 200-ті кілограм – це два, те що залізне, велике, масоване сто відсотків не випустять навіть з Харкова. Я йому подзвонила, ну в мене все вже на емоціях, кажу: «Ви поверте, я не знаю що вам показують, як ви це бачите, але у нас тут просто убивають», я йому якби починаю описувати, я кажу: «Ходять такі як я, ви мене бачили не раз. Я не дурна, я освічена, я не істеричка. Там не бомжи», починаю йому там то, то, то, він вислухав і каже: «Оленька, послушай, ви поверте, ми все живьом на Громадском. Все мої друзя смотрят Громадське» і в цьому плані, знаєш, я дуже вдячна цим людям, які там працювали, оскільки це єдине джерело, ну ще там Еспресо щось давало, ну от Громадське давало ті стріми, які треба було давати, без коментарів, того що до коментарів, знає, Еспресо коментував достатньо багато, а Громадське ніяк не коментувало, роби висновки сам, ну, тіпа, вот оно, да і це дуже важливо було для тої частини країни, до того ж їм не нав'язували якусь точку зору, а от, отак воно є. І такі проекти повинні бути. Те, що вони зараз злиті з Першим національним це друге, тому що вони підпорядковуються комусь, а це уже питання. Вони сказали, що в них друзі так-то й так-то, ми поговорили, я сказала: «Слава Богу, що у вас все не так то погано, як ми думаєм», він каже: «Ми будемо виходити на Майдан в неділю, в нас буде своє зібрання. Просто у нас людей важче розкачати, ну повірте що не весь Харків підтримує Президента». Через годину він мені подзвонив і каже: «У нас є ліки на 20-ть тисяч гривень», значить, це були кровоспинні дорогі, це були дорогенні антибіотики і є така речовина, я не пам'ятаю її назву, там були якісь знеболювальні, ще щось, але суть в тому, що із тих дорогих для лороскопічних операцій, коли проблеми з сечо-статевою системою, для того, щоб не розрізати, полосну операцію не робити, заганяють цю речовину для того щоб тургор тримати черевної порожнини. Я потім подивилася ціну цих препаратів, мені аж поплохело, ну так нам відправили 12 флаконів антибіотиків, один флакон коштував 450-ть гривень, нам відправили інфузивні, їх було 9-ть літрових пакетів, не пам'ятаю там ціну, але вони теж там, всі інфузивні, кровоспинні ну дуже дорогі. Він каже: «Єдине, я не знаю як їх доправляти», а машини тоді шманали. Ми домовились, що він відправляє на Вишневе, а ми виїдемо чотирма машинами і просто візьмемо в дамські сумочки по препаратам. Свої препарати, які я возила на Майдан, я ховала за дитячі санки і дитяче крісло плюс у мене в мінівені є під сидішками ті папули, от в мене це все, я як збирала на Майдан це все, поки розбереш. Для мене цей жест був дуже важливим, знаєш, ну, з

Харкова, вони дійшли 21-го, ну, якби на той момент я подзвонила і кажу, ні 22-го, 21-го - ми ходили на Майдан сортувати ліки, а 22-го прийшли ці ліки. Я бачила, що на Майдані дуже багато ліків, я подзвонила і кажу, так і так, в мене є такі препарати, якому із хворих можна їх підвезти в реанімацію, в лікарню, кому вони зараз потрібні. При чому я обдзвонила не тільки медчастину прийому медпрепаратів, а швидка допомога, куча телефонів по волонтерству, ці що..

І: Лікарняна варта?

Р: Да, да, да, Лікарняна варта, ніхто нічого толком не знав, ніхто нічого толком не міг сказати яким хворим ці ліки потрібні, чи кому можна зателефонувати, ну там з родичів, я не знаю. Мені сказали привозити все на Михайлівський і, знаєш, неприємність всієї ситуацію, що я за день до того була, я бачила скільки ліків було, я приїхала – там стояла лишень палатка, в яку приймалися ліки, а всі ліки, які стояли біля Михайлівського золотоверхого під стіну, вони були ці коробки поставлені в декілька рядів, вони просто зникли і, наскільки я знаю, ну там от з Шевченка наша Наташа ходила, то вона давала клич, що не вистачає їжі, не вистачає ліків, у фейсбуці і люди по фейсбуку є там «Допомога постраждалим», я повступала у всі групи, які бачила, щоб відслідковувати, людям не вистачало елементарного і з того моменту почалися – виписка по рецепту якомусь, під підпис когось там і т. д. В мене ліки, ці дорогі ліки, просто забрали, при чому, знаєш, я подзвонила коли на Михайлівський, кажу: «Так і так, в мене є такі ліки», ця каже: «Куди такі-то ліки?», там хтось із варті: «Предлагают дорогие лекарства» і тут, тіпа: «Везіте на собор». Ну, оскільки я вже обдзвонила всіх і не розуміла куди везти, а собі лишати..., я їх туди завезла, але в мене залишилися враження і осад про те, що до пункту призначення, до конкретної людини вони не дійшли. З приводу сортування, значить ми сортували 21-го числа ліки, значить ми збиралися їхати 20-го, але я обдзвонила, хотіли їхати на чергування в якусь лікарню і нам сказали що, знову ж таки я порозвозила людей, по-перше, ті, що на окружній стояли з дітьми порозвозила по домам, тому що, тоді, пам'ятаєш, мали надзвичайний стан вводити, ще якусь дурницю, і я почала обдзвонювати, де людей треба, тому що прочитала, що людей достатньо багато, мені відповідали, що наразі ми просимо не приходити, тому що людей забагато. Ми тоді вирішили, ну оскільки я півночі варила бульйони до цього і в пів п'ятої ми встали щоб поїхати на Майдан, я реально ледь стояла на ногах і я вирішила, що я ляжу спати, а з самого ранку я поїду, ну в чотири, коли ці люди втомляться я поїду замінити, ну це логічно. Ми зідзвонились з Дашкою, я подзвонила своїй сестрі і подзвонила своїм співробітникам. Значить, у мене сказав Денис що поїде, він ветлікар, він сказав, що може навіть допомагати щось шити і т. д.: «Если вы едете, я с вами поеду». В ітоге він не поїхав, потім мені подзвонила моя співробітниця, Віка, вона закінчувала мед, вона медсестра, вона каже: «Оль, у меня есть друг, он военный хирург і я можу виїхати кудись, де треба шити, зашивати і т. д., тільки скажи куди, бо я якби...» Вона сама росіянка по національності, вона початково була проти цього всього до моменту, коли

прийняли феноменальні законопроекти 16-го числа і я тоді почала обдзвонювати всіх цих варт, ще чогось і знову таки я цього якось не зрозуміла, тому що проблем також було багато і на Майдані, я думаю, теж було роботи, там легкопораненим потрібно було надавати допомогу, але її взяли на учёт, занесли у якусь там базу того, що вона хоче помагати і в ітоге Віці не подзвонили. Це був діючий нормальний хірург, діюча нормальна медсестра, яка має досвід, но от чогось вони не билі востребовани в цьому плані. В ітоге нас поїхало, Саша теж обіцявся поїхати, ну той, співробітник Саша, він теж не поїхав, а мій Саша лишився з малою, оскільки я сказала, що я їду, в нас, Саша сказав, що как-то вот не правильно, я сказала, що: «Саш, знаєш в чому різниця, з нашої сім'ї може поїхати лише один, якщо поїдеш ти, то ти підеш на барикади, якщо поїду я – я піду в медпункт, для нашої сім'ї просто виходячи з логіки». На той момент ми постановили, що я йду зранку, він іде після обіду. Я подзвонила, шефіня мені подзвонила в істеричі: «Не іди на Майдан», я їй повідомила про те, що я не йду на роботу, вона сказала: «Я поняла», сказала, відписуватись, що я жива і шефіня дала мені грошей на ліки. Ми закупили ще ліки, при тому, що в неї чоловік росіянин і він сказав, що «нада растрелівать етих руских, Януковіча і прочую».

І: То вони вже нейтралітет не тримали?

Р: Не тримали. Вони виявляється були за Майдан першопочатково, просто вони тримали нейтралітет як керівники. Шефіня в мене дуже інтелігентна, но після 18-го числа вона не добирала слів, вона не добирала емоцій, ну вона достатньо стримана людина, вона плакала, вона казала, що так не можна, ну, словом, у мене на роботі повний паритет був в цьому плані. Ми поїхали сортувати ці ліки і що ми побачили, о четвертій ми підійшли, ми не їхали сортувати ліки, ми їхали допомагати хворим, ну, тобто в мене є базові навички, оскільки я багато хворію плюс біологічна освіта, то в принципі, поперше я петраю де який препарат, що ледокаїн – це не від серця, ну, з розряду і оскільки в мене маленька дитина, то я достатньо добре володію першою допомогою і ми думали, навіть якщо не допомагати хворим, то в тих медпунктах, які є, мити підлогу, санітарію просто підтримувати. Ми підійшли до пункту розподілення Михайлівського Золотоверхого і нас там просто хватанули і потягнули на сортування ліків, оскільки там були дівчата, які ледь на ногах стояли, вони були із самого вечора там, всю ніч, вони замерзли, вони втомились, вони були виснажені, вони нам просто розказали де яка коробка, сказали як сортувати і от з 7-ої ранку почали привозити ліки, я так зрозуміла, ті, які надсилали з регіонів. З того, що я пам'ятаю, поки не прийшли «велікіє керівнітелі» всього і вся, приходила бабуля, яка принесла три нещасні бинти і якийсь пластир, вона каже: «У мене більше нічого нема, ви зрозумійте. Але в мене 4-ра група крові, ви ж знаєте що це таке, я можу здати» і знову таки в цій всій ситуації що мені несподобалося - її футболіли – сходіть до того спитайте, сходіть до того, поки я за цю бабку не взялась і не пішли ми не укатали того, хто сказав, де цей пункт прийому. Як на мене на той момент, це були вже не перші там збройні сутички і можна було організувати, як мінімум людину чергову, яка б могла координувати тих

людей, які б могли здавати кров, ну, хоча б там поінформувати, бо їй сказали: «Ну, їдьте в Охмадит», ну, таке. На рахунок здачі крові, в мене сестра хотіла здати кров 19-го числа, вона ходила в Інститут раку, я її туди відправила, оскільки я в фейсбуці жила на той момент. В Інституті раку сказали, що приймають лише для онкохворих, Катя цього не зрозуміла, каже: «Яка різниця, у вас є банк крові, ви візьмете мою, а віддасте ту, що є», ну в ітоге, каже, що була ціла толпа і не прийняли просто кров. По сортуванню, були достатньо різні поступлення, були, ті, хто приїхав там на лендкрузері, привіз, не вистачало носилок, носили, я бачила на ковдрах.

I: Та й іноді на спинах

Р: На спинах, хто на чому. Привезли гарні, дорогі носилки, з такого цупкого, не брезент, а щось пластик, брезент, я не знаю, червоні, такі як в іноземних фільмах показують. Потім, мені сподобалось, приходив інформаційний відділ, каже: «Чого не вистачає?», я кажу, це, це, це є, цього – не потрібно, не вистачає ендотрахіальних трубок для того, щоб робити наркози. Рівно через годину, люди якось на фейсбуці видно відгукувались, того що через годину в нас були ящики ендотрахіальних трубок, знову таки питання в тому де воно поділось, тому що після того поранених, слава Богу, не було, але ліки зникли. Де вони, чи їх повіддавали в дитячі будинки, в лікарні, чи повіддавали хворим, я цього механізму не розумію і я б хотіла знати пояснення, того що ми там були з, по-моєму, 5-ї години ранку, ні з пів шостої ми були, ми пів п'ятої зустрілись, а пів шостої – були там. Нас підвіз наш знайомий, він також купив якісь ліки, ми їх занесли, ми були там до 12-тої, а о 12-тій людей стало так багато, які волонтерствувати вирішили, що ми стали там зайві. Грубо кажучи, з усього, що я зрозуміла, багато людей – це теж погано і поки нас була достатня кількість, там нас на сортуванні стояли 5-ть чоловік, ми абсолютно з усім справлялись, потім прийшла якась тітка, почала кричати: «Меня тут вчора не било, оні тут натварілі», при чому все працювало, тільки не так, як вона хотіла. Ну, знову таки, це уже бюрократія пішла, ця повальна. Ну, що ми будемо тут ставити палатку, туди все переносити, мені сподобався там хлопчина, на жаль не пам'ятаю, як його зовуть, прийшов в годин 9-ть чи 10-ть, він взяв на себе обов'язки керівника по логістиці, скоріш за все він теж був з Могилянки, бо дуже странный і оригінальний. В нього були дреди, в нього були якісь жовто-блакитні намотки, ну ці, як у нас, фенечкі, одягнутий він був теж по-могилянськи, Ань, я не можу це описати, принаймні по духу він точно був могилянець. Він достатньо гарно скоординував що куди треба нести, як це все було організовано, приносили ліки, в нас був кластер, принаймні ми так організували, у нас був кластер «швидка допомога» – це були ендотрахіальні трубки, капельниці, шприци і стерильні матеріали, шовні матеріали, кластер «знеболювальні», кластер «зеленка, йод і т. д.» і кластер «нестерильне» – це нестерильні бинти, вати і пластир. Це все пакувалось, коли коробки наповнювались ми пакували, підписували що це і занесли під Михайлівський Золотоверхий, туди, де був склад і вони там в зошит собі писали, скільки ящиків чого прийшло. З того, що мене за цей день вразило роботи там, приїхали група людей з Дніпропетровська, лікарі

приїхали, підійшов до мене і питає, куди можна віддати ліки, він привіз таку маленьку коробочку пластикову, в якій стояло декілька ампул, він каже: «Це все, що я встиг хапануть», ну там, ще якісь перчатки були, ще щось, бо ми дуже спішили, а я кажу: «А ви звідки?», він каже: «Ми – лікарі з Дніпропетровська», в цей момент він каже: «Це хороше, це хороша анестезія», а я стою, дивлюсь на нього, мені в цей момент хотілось кинутись на нього і обнімать, ну, тобто він вибачався, що він там небагато взяв, ну із розряду, там, приїхав медик, що він приїхав Бог зна звідки, знаєш, помагати тим пораненим, які були тут, а не там, це був важливий жест, але потім це все перетворилося на хаос, коли прийшли керівники. По самій операційній, операційна була дуже правильно організована, вона гарно дезинфікувалась, стояв, мене поразив монах, який години дві стояв на колінах і просто мив сходи до входу, ну там, де була операційна, от просто людина титанічно мила сходи і нікому нічого, ну там же прохідний двір. Лікарі самі організувались дуже гарно, лікарі чітко знали що їм треба, чого їм треба і до нас приїжджали з інших медпунктів, ну, до складу брати ліки, вони називали чіткий список того, чого їм треба було, ми видавали. Потім прийшла якась тьотка, яка там керівник, почала кричати про те, що нікому нічого не видавати, бо непонятно куди вони його несуть. Ань, було достатньо зрозуміло, кому і що несуть. Коли людина приходила з конкретним списком і казала, що «не, це у нас є, а це треба», то ну було видно, хто звідки прийшов, це вже була просто така глупа бюрократія того, що відбувалося і ми в 11 чи у пів дванадцятого, просто пішли, тому що це перетворилось, по-перше, людей багато, вже якби такої потреби не було, і перетворилось це все в Бог зна що.

І: Скажи, а пацієнти там ще були в операційній 21-го?

Р: Ні, вже не було. Я бачила дядька, якому я в тіхаря дала антибіотик і перев'язочний матеріал, в нього було поранення руки, відбитий палець і якийсь поріз на руці, він каже: «Мені сказали такий-то такий антибіотик, але я не знаю куди іти», ну і відправляти людину, футболити кудись, ну в принципі змісту не було, ми йому тут же видали знеболювальне, те, що йому написали і я кажу: «Дуже болить, може вам зараз вколоти», він каже: «Дитино, порівняно з тими, хто вчора загинув в мене просто все шикарно» і, знаєш, в цієї людини було стільки болі, стільки цього всього і після цього всього прилетіла ця баришня, яка почала із розряду «все не так, все не туди», було так, як мінімум огидно, знаєш, цією штучністю. В той час, коли ми були, ми проходили ще медпідготовку, тому що там збиралися об 11, збиралися, якийсь медик, дуже класно до речі розказував, приніс ляльку показував як пережимати, запитував що люди знають, чого не знають і я вважаю, що такі люди як він, я не знаю хто то був, може у вас є якісь відомості, дядько розповідав дуже жваво, дуже цікаво, люди не встигали там заскучать, заснуть, акцентував увагу саме на тому, що було життєвонеобхідним. Готувались далі воювати. Людей було дуже багато, я ледь проткнула там голову, ми постояли там 20 хвилин, но я половини не бачила, тільки чула і тому ми вирішили, що прийдемо в наступний раз, бо, ну якби вважали, що це все буде продовжуватись, ніхто відступати назад не

збирався. А на рахунок ранених, 20-го числа ми водили поранених, але це були, я не знаю звідки ці хлопці, 20-го я приїжджала, але приїжджала в день, тоді, коли, на тоді перемир'я не було.

І: Ти казала, ми так розібрали, що ти 20-го зранку приїхали чи ні?

Р: Ні, це було 19-го, а 20-го вдень ми були. Ні, ми були зранку тоді, коли приїжджали перед штурмом, це останній штурм який був. Я путаюсь, у нас було 18, 19, 20-те. Значить, в переддень, коли ми зранку їздили 20-го ми приїжджали на декілька годин, але Саша мене дуже швидко видьорнув. В мене сестра сиділа з малою, ми приїхали, тоді були заворушення, тоді не було, якби мирних оцих всіх штук. Ми поїхали через мене, бо в мене просто почалась істерика, я, мабуть, не була до цього готова, мене не злякало, що зі мною там буде, мене злякала, мабуть, рішучість людей, те, до чого йде і, мабуть, моє безсилля в цій ситуації. Вперше я пошкодувала, що в мене немає гарної медичної освіти, я вперше задумалась про те, що я піду на курси медпідготовки і я вперше подумала про те, що Саша хоче реєструвати зброю, вона мені, таки, треба і ми, таки, будемо її реєструвати і медпідготовку я, таки, пройшла. Ми поїхали звідти дуже швидко, оскільки я психологічно не була до цього готова, тобто я була в такій істериці, що Саша сказав, що «толку з тебе мало» плюс по стану здоров'я, знаєш, оці всі психологічні речі і потім пішло все в тартарари, ну і в ітоге 20-го ввечері ми вирішили, що краще іти 21-го. Ну, все, це, мабуть, наші події, того, що відбувалося, ну, далі як таких, ну, ці радісні возгласи і прочее, я не відчуваю радості від того, що це закінчилося. До нас приїжджали родичі з Сашиної сторони, в нас є троє племінників: дівчинці вісім, хлопчику шість і хлопчику два рочки. Сестра спеціально приїжджала з трьома дітьми, Сашкина сестра, для того, щоб дітям показати як це було. Ми пішли з дітьми туди для того, щоб наші діти, щоб моя дитина ніколи в житті не забула, якою ціною далась та свобода, та можливість, той шанс жити, як людині, правильно жити і, знаєш, я достатньо агресивно ставлюсь зараз до людей, які прийшли туди, особливо тоді, в той перший тиждень, коли, знаєш, тільки то все закінчилось прийшли на екскурсію, мужиків, які тицяли пальцем в оці стовпи фонарні, там де пробиті вони були кулями, тицяли, написано – «Не чіпайте», а воно паличкою бере: «Дивися – насквозь» і він такий спеціаліст розказує, мені в цей момент реально хотілося його застрелити, того що, мало того, що тебе, як людину попросили не чіпати, для того, щоб хоча розібратися яка наволоч то все зробила з тими людьми, то не можна це так радісно і з такою легкістю. От він тицяв тією палицею, а він, ніби в мене тицяє. Я не можу це якось описати правильно, але для мене те місце залишиться чимось дуже сумним, дуже особистісним і зараз там багато говорять про перейменування ще якусь – маразм це все, то має бути місце маленьке, затишне, не помпезне, душевне місце, куди люди можуть приходити подякувати, попрощатись, поплакати, посумувати, ну, я не знаю, у кожного свої рефлексії, но не перетворювати це на очередной пафос «вот ми такіє», і дуже дратують люди, які, я не так багато робила для Майдану, да, я готувала, а, ми прали ще речі. Я брала в палатках речі, коли були ото холода і що мене ще вразило, ми декілька разів брали на

прання речі, я кажу, в мене тітка накупила житомирських носків, 300 пар, я ходила і казала: «Хлопці, в мене акція, міняю чисті носки на брудні». Ань, жодних брудних носків мені не віддали, я підійшла в Одеську сотню, я кажу: «Хлопці, віддайте мені брудне, я там вам завтра принесу», ну, а вони: «А тільняшку візьмеш? В мене вона, правда, дуже брудна», я кажу: «Яка мені різниця що по суті прати» і я кажу: «Дайте носки, ну у вас же точно брудні носки» – «Не, не, носки ми самі постіраєм», я кажу: «Слухайте, холод, гарячої води нема», він каже: «Я не можу віддати жінці прати свої носки». Аня, люди живуть під відкритим небом і йому не дозволяє його виховання віддати мені брудні носки, я клянчила брудні носки, дожила. Єдине, мені багато одягу дали з Східної України, там Донецьк, Луганськ і в Луганську люди розказували, сімейна пара була, він сказав, що він з самого початку був, потім повернувся додому, потім, коли штурми почалися, він знову повернувся на Майдан і з ним уже поїхала дружина, але каже: «В Луганську настільки погано ставляться до цього всього, що ми сказали, що ми поїхали на заробітки», ну от, така ситуація і вийшла яка річ, я не пам'ятаю, коли я в них забирала, 17-го числа я їм привезла, це був понеділок, здається, в неділю забрала, в понеділок привезла речі і єдина одна куртка в мене не досохла і ми до речі, пакували речі і поклали туди шоколадки, Аня понамальовувала ще якісь малюночки, ми написали там листи подяки, ну, в принципі, люди там, знаєш, стоять і одна куртка в мене залишилась. Після всіх подій, після того, як Революція там победіла, я не знаю як це правильно, хоча перемогою це, ну я не відчуваю це, я знайшла цю людину, я віддала їм куртку, вони жили в магазині Colin's на той момент і, чесно, в мене стільки радості було що вони живі, вони просто живі. Ну от, чужі люди, яких я бачила з розряду два рази в житті, але круто. А одесити були дуже смішні, того що, коли я їм все принесла, то вони мені чуть там, словом, «А зайти, а посидь», хлопців куча і я одна і я кажу: «Ні, ні, хлопці. Все, давайте, я побігла далі», але дуже щирі люди були, дуже щирі. І за що мене просили одесити, мені віддали дві жовті пов'язки Самооборона, вони просили: «Можна все загубити, тільки поверніть ці хустки», ну, таке, словом, така у нас була Революція. Ну я ж кажу, що я не такий активний діяч

І: Та припини, це насправді не так, ти ж сама бачиш, скільки ти всього розповіла, скільки всього ти зробила.

Р: Насправді, я ж кажу, мене, якби не хвороба, то було б простіше, але треба розуміти, що я б заважала, якби я там відкидалась прямо там і казала «Всьо несіте мене». а медичну допомогу ми всією фірмою пройшли вже, так що ми готові к війні, якби це страшно не звучало, але після того всього що було, братськи народ це уже зовсім.

І: Скажи, може є якісь особисто для тебе здобутки, не для країни, не політичні.

Р: Особисто для мене, я виокремила дуже для себе хто є хто. Для мене дуже звузилося коло людей, яких я поважаю, зате з'явилися люди, яких я глибоко поважаю. Для мене, ну там зрозуміло, що почуття патріотизму в мене було завжди, я в такій сім'ї зростала, а, для мене помінялось бачення мами, тому

що в мене мама в Житомирі ходила брати штурмом ОДА, наприклад, і, навіть я, точніше не я, а чоловік мій у фейсбуці знайшов фотографію, значіт, коли взяли Житомирську ОДА, відбувалось спілкування військових з житомирянами, тому що там є великий полк аеромобільний і якби вони поїхали, ну це десантники, наших би просто повбивали і, якби переговори йшли на рахунок того, щоб вони не їхали і Саша каже: «Оля, йди сюди, я галіцинірую чи що це», дивлюся на фотографію, ми навіть її зберегли для історії сімейної, сидить моя мама в голубій лижній курточці за столами з військовим, мама в мене метр з кепкою і значить така ділова, розсуждає над делом. Мама для мене дуже помінялась, в плані того, що я знала, що воно сильна людина, но я не знала що вона настільки смілива людина, тобто в татові, як в чоловікові, я не могла суміватися в цьому плані, в принципі, моїй мамі, вона маленька, вона тендітна, викладач, вона така вся культурна і т. д. і тут такий революційний дух і повстання, і штурм ОДА, і прочя радість, з військовими переговори, да, для мене це дуже змінилось. Для мене дуже змінилось бачення що я можу пробачити, чого я не можу пробачити, для мене змінилась моя толерантність, я втратила толерантність до людей, ну от, якщо раніше різні точки зору можуть бути, кожна людина має право на своє бачення, зараз у мене змінилася точка зору з приводу того, що Схід і Південь України вважають, що у них має бути російська мова другою офіційною, вибачайте товариші, вам щось не подобається, ви живете на Україні – вчіть українську мову, бо на цьому дуже багато грали і це питання треба закривати, це питання треба закривати достатньо різко, не треба з очими заігруваннями на тему. Є держава, є її державна мова і про толерантність, коли мене за українську мову називають бандеровкой і відправляють чорт зна куди, хоча я живу в Україні, я себе особисто відчуваю, як україномовна українка відчуваю себе меншиною, я себе відчуваю ущемленою. Да, коли ти їдеш у Львів ти себе не відчуваєш, от російськомовний їде у Львів – він не відчуває там себе чужим, там що над ним сміються, його зневажають, а коли їдеш в Крим, в Луганськ, в Донецьк, в Дніпропетровськ, то ну, якби, якщо ти говориш українською мовою, то ти відчуваєш, що щось не так, на тебе або косо дивляться, або, як мені в Криму восени в вересні місяці сказали, я приїхала вирішувати питання одного із господарств, у них проблема, я приїхала вам допомагати, я роблю вам послугу, «Я ето ваше хохляцкое наречіє терпеть ненавіжу». Людина мені це сказала в очі, я цю фразу буду пам'ятати, мабуть, усе життя і от починаючи з цієї фрази і закінчуючи людьми, які пожертвували собою або людьми, які втратили на все життя своїх рідних, з огляду на це все я не пробачу. Зараз зневагу до українського я не пробачу, зараз зневаги до мого народу, до моєї держави я, ну, я стала в цьому плані більш радикальною, тому що нам вдалося це дуже складно, дуже боляче, великими жертвами і я не маю права це, я особисто не можу вимагати від усіх такого, але особисто до себе у мене є якісь вимоги: виховати дитину так, щоб вона, наприклад, коли були ці всі розмови, що Янукович залишиться і т. д., ми всерйоз говорили про те, що якщо Революція закінчиться в негативну сторону, що ми будемо емігрувати. Чому? Тому що я

не зможу мовчати, я не можу переступити через свої якісь моральні кодекси, бачення і т. д., моя дитина знає хто такий Янукович, знає хто прав, хто віноват, в мене дитина виховувалась в сім'ї, де виражають свою точку зору, де слово «москаль» є образливим, ну, тобто в мене тато колись пожартував, Аня почала говорити російською, рочки три їй було і він каже: «О, яка в нас кацапочка гарненька з'явилася в сім'ї». Він це сказав не з негативним якимось забарвленням, про це в сім'ї ніхто не говорить, просто культивуємо, що українське – це от класно, в цей момент в мене Аня повернулася і каже, вона почала плакати і казати: «Я не кацапочка, я україночка, просто я гарно знаю російську мову», і на разі я не вважаю, з огляду не тільки на Майдан, з огляду на те, що було після Майдану, я не вважаю, що я повинна мати толерантність до руских, які живуть на українській землі, ви – в гостях, говоріть російською, як ви хочете, де захочете, але українська мова має бути провідною, українська мова має поважатись, і українську мову мають знати всі, тобто я ніяким чином не закликаю забороняти говорити російською, я ніяким чином не закликаю, що в школах не повинна викладатись російська мова, це наше багатство, що ми знаємо ще одну мову, це наша можливість читати в оригіналах прекрасних поетів, але я вважаю, що людей, які палять український прапор, я вважаю, що людей, які палять україномовні книжки, я жодного разу не бачила українських націоналістів, бандерівців, фашистів і т. д., які палили книжки російською мовою, там Лермонтова, Чехова, Пушкіна, кого ми палили, коли і куди. Я, ну от зараз стою на позиція того, що в мене зникла лояльність до таких людей, я вимагаю, зараз я не прошу, не очікую, я вимагаю поваги до мого українського. З приводу якимось там понять того, на що я згодна і т. д., от після подій цього періоду, я впевнена в тому, що якщо хтось через щось переступить, принаймні моя сім'я не задумуючись вийде, але цього разу, ми будемо абсолютно готові до абсолютно всього і ми уже будемо озброєні. Ну, я не кажу, що я вийду і одразу буду стріляти, ну, я свою родину буду захищати. Наверно вот так. Ну, Ань, я не можу пробачити того, як, знаєш, ну, це цинізм, і якщо зараз знову спускати на тормоза це все, це зовсім не те, і знаючи, як все відбувається зараз, які там перебудови, ну зрозуміло, що всі хабарі не зникнуть зразу, що залишиться багато там того, того, але в мене чоловік працює в державній структурі і, якби частково володіє інформацією, зараз все набагато краще, ніж було, але якщо воно буде повертатися, це треба рубати на корені, а не чекати, що тіпа, «авось пронесьот» або, «ну, зараз ще не дуже погано, давайте потерпимо». А на рахунок Сходу і Півдня, я зрозуміла, що ми робили неправильно, наша сторона робила неправильно. Їх потрібно: а – запрошувати до нас, знайомитись, не їздити до них, а запрошувати, показувати їм, як ми живемо, вони ж живуть набагато гірше, їх, як Сашкина сестра правильно сказала, їх треба відмити, їм треба дати нормальні умови життя: що вода є не погодинно, а постійно, що гаряча вода – це не казки на ніч, а вона просто є ця гаряча вода, що опалення вмикають вчасно, що на роботі тебе не принижують, що, якщо ти втратив одну роботу, ти знайдеш другу роботу, таким чином на Сході зникне рабське оце, знаєш, бо зараз поки що з цими

людьми можна говорити лише силою, ну, тобто, якщо на Сході і Півдні прикрутити гайки, вони всі сядуть і будуть сидіти, якщо на Заході, у Львові прикрутити гайки, Львів вийде. Ну, тобто в цьому різниця психології, от Центр це щось середнє між одним і другим, тому що, якби не Західна Україна, того всього б не було. Я дуже вдячна людям, які були там. З того, що я робила особисто, коли тільки все починалось, я обдзвонювала всіх, хто був на Сході України з моїх знайомих і казала: «Ну ви бачили?»», рефлексували всі по-різному, я кажу: «Я тебе ні до чого не закликаю, ну от глянь Громадське», ну і, тіпа, кидала лінк. Хтось починав дивитися, хтось навіть не пробував, хтось казав, що це все казки на ніч, я кажу: «Слухай, от я ж ходжу» і т.д. Такі речі треба робити, таке набагато важливіше, ніж випустити три брошурки про те, що ми єдині, чи ще якась там.

І: Думаю, що це персонально, це твої знайомі, вони тебе знають.

Р: Да, знову таки, дружба між школами. Чому ні? Чому не робити там якихось, от знаєш в мене в школі в Житомирі раніше робили обмін студентами між країнами.

І: Взимку в Карпатах.

Р: Да, влітку – в Крим, ну в Крим, в Одесу, наприклад, хоча Одеса, вона така більш прогресивна. Ну, нехай, не питання в сезоні, просто обмінюватися по 10, по 15 учнів, обмінюватись якимось таким досвідом, відправляти. Давайте, ми скинемся, я верю. Відправляти людей з Луганська відпочивати на Закарпатті, ну от, давайте, навіть влітку, для того, щоб вони не слухали, я як дивлюсь відео про те, що Ярмольник сказав, що він бачив, що у Львові серед двох берез розірвали негра, сам особисто бачив, я... Тому, для мене особисто все дуже змінилось, через те, що я досі, коли чую звук сирен, дзвон колоколов, мене починає трусити, я не можу терпіти петард і я не сприймаю феєрверки, в мене такий мінімального характеру, але, ну я зразу повертаюсь в той час, я зразу відчуваю, що війна почалась, що от мені щось треба робити, мені треба боронити сім'ю, боронити людей, допомагати, як можу. В мене за цей період, поки ми жили, в мене потоком пройшло стільки людей, які жили, ну, тобто, там, з Житомира люди, які приїжджали на декілька днів, з Вінниці, з Бару, які приїжджали, як Сашкиної сестри чоловік, він приїжджав на декілька днів допомагати Майдану, в них троє дітей, він на довго не міг, то він пішов мити підлогу, ну, з хлоркою, йому десь там на кухні дали мити підлогу, по-моєму, на той час в КМДА, я не скажу, у Юрки треба спитати, то він такий прийшов: «Та я ще можу ще й то, можу то, а мені їхати треба. Дана, я лишусь», а Дана така: «ну, Юрчику, то то то, ну, лишайся». Він ще два дні лишився і потім якимось попутками знову добрався, але питання в тому, що я відчуваю, що ми стали нацією, я відчуваю, що люди стали одне до одного добріші, згуртованіші і наступного разу, якщо ДАІ-шник буде щемити когось із, я зупинюсь і буду стояти, дивитися, як він щемить когось із, для того, щоб йому це було не настільки зручно. І зараз, до мого сорому, я платила час від часу ГАІ-шникам, ну, там я не встигаю в садочок, мене стопарнули, я заплатила, поїхала далі, для того, щоб просто не розбиратися в цьому. За минулий тиждень мене раз зупинили,

в мене оформлений штраф на 275-ть гривень і я із задоволенням буду його платити, тобто, знову таки з цими штрафами, питання навіть не в тому, що люди їх не хотіли платити, питання в тому, що ДАІ-шник його заповнює...

І: Він його не хоче виписувати.

Р: Да, він його заповнює занадто довго, тобто потрібно поміняти якісь отакі речі і я думаю, що в нас все буде добре. Ну, принаймні, я зараз готова працювати більше, за менші гроші, якщо я буду знати, що вони йдуть в прок, тобто бачити якийсь результати. Так само з того, що я бачу по своїм колегам і по своїй сім'ї, всі чітко розуміють: більші податки – да, більші податки, більший робочий день – да, більший робочий день, ну от, я сьогодні працюю, субота, да, більший робочий день, менше знижок, субсидій, я взагалі вважаю, що їх треба забрати. Повинні платити те, як ми, ми не економимо, по суті в нас електроенергія – це щось, тіпа із розряду, а якби люди платили повну суму, вони б задумались про те, скільки вони витрачають і оці всі популістські питання з приводу цін на щось там, Росія по 500 доларів продає нам газ, отлічно, давайте брати по 500, ну, шикарно, давайте, щоб ми нікому нічого не були винні, бо ми беремо по 500 – нам важче, но ми будемо думати де цей газ, як цей газ і будемо думати які альтернативні джерела в нас є, в нас їх во. Тому, да, для мене, багато змінилося, я на багато готова, але, знову таки, я на багато готова йти, якщо почнуть юзати не так, як я вважаю, що потрібно. Тобто, якщо буде прозорість, так як була у Євромайдана в свій час, в цього хлопчини, що збирав гроші на медпрепарати, якого потім Самооборона оголосила, що він, мол, не від Майдану, що він такий а-я-яй поганий і т.д., хоча людина сама зняла склад, сама організувала, найняла провізора, із розряду, він ще й винним став. Я вважаю, що от у нього все було правильно, він показував фотографії складу, він показував ліки, він показував чеки, що він купував, як він купував, ну тобто ця звітність є.

І: Ну, да, вони і програму цю встановили, знаєш, яка в аптеках.

Р: Як його там називають, 1С

І: Ну там, якась специфічна.

Р: Ну, не суть, но вона така, як 1С, що по ній можна було повністю все прослідкувати, а не так, як це робилося на Михайлівському Золотоверхому. Тобто, прибирати Київ – питань нема, прибираєм Київ, фарбувати якісь там ці, но це має бути, от ми дійсно розумієм, що ми зараз в кризі. От, давайте, ребята, піднімем студентів, от, скажем, акція, я сама особисто вийду з тим самим відром і віником і буду це робити. Ми це робили, ми їздили на прибирання Києва, ну, там, прибирання потім було Академмістечка, ще якоїсь радості, тобто ми постійно беремо в таких речах участь, але, знаєш, це не повинно бути юзанням, тому що те, що відбулося на сортуванні медпрепаратів, я відчула, що мене просто використали і кучу людей, того що, я на медпрепарати в сумі витратила ну тисячі чотири гривень протягом оцього часу і на сортуванні ми теж були, повір, з моїми всіма моментами в житті, я могла зробити щось інше, а мене просто поюзали, я там взяла чужі ліки, посортувала їх і відправила чорт зна куди, і які не попали до тих людей, до яких вони мали потрапити, тому, зараз питання в тому, що дуже багато

людей по іншому себе позиціонують в суспільстві. Ну, я тепер дуже, я й до цього була не пасивним членом суспільства, а зараз я така радикально налаштована, ну, в гарному сенсі. Знову таки, я проти насильства, я проти силових методів, я проти того, щоб брати кожні три місяці ОДА чи влаштовувати майдани, я категорично проти цього, але я за те, щоб ми мали важелі контролю і я за те, що, якщо є якісь там несправедливі суди, я вийду, я буду показувати свою позицію, я її буду якимось чином, я підпишу петиції, давайте, но треба це якимось чином продумати, щоб це не було масовим, що от ми виходимо на майдани, ми кричимо, нас там б'ють, стріляють, убивають, а ми потім знову два-три роки сидимо, ну так як була, порівнюючи, Помаранчева революція, перший день лише страшний був, далі все було, тіпа гоп-ця-ця, там постояли, померзли трохи, знову таки я тоді працювала на кухні. Тоді організація була гірша, організація людей, організація всього, якщо порівнювати. Зараз суспільство набагато готовішим вийшло і агресивнішим, і я боюсь, що наступного разу такої розкачки не буде, якщо люди вийдуть, вони зразу вийдуть, ну крушить, бить, я не знаю, через те, що є якісь межі для кожного і є якась пам'ять. Наприклад, в моєї дитини 100% буде пам'ять про те, що воно ось так і підростає таки нове покоління і головна задача мого покоління, ну там 20-40-ка років – це виховати наших дітей, тому що ми скільки ще покеруємо, а в будь-якому разі прийде нове суспільство, яке буде будувати, тому що ми будемо тільки ламати зараз. Ламати старі устої, ламати хабарі, ламати себе, які звикли до цих хабарів, ну, це реальність. А, знаєш, в Шевченка минулого року здавала іспит шість разів, знаєш чого? Того, що вона хотіла, щоб я заплатили, а я приходила здавати, вона: «Знову здавать?» – «Да», причому, що здавала по своєму предмету, я його прекрасно знала, інфекційні захворювання, я в них працюю і ну, шість разів здавала, потім вона сказала, що я їй набридла. Я вважаю, що якщо більшість студентів буде ходити 6-ть разів здавати, то ця дрянть перестане брати хабарі, ну, тобто все починати треба перш за все з себе, своєї сім'ї, дітей, потім не доведеться в когось бруківкою кидатись.

І: Дякую тобі.

Р: Втомилась?

І: Ні, дуже класно. В тебе все так вийшло структуровано. В нас є такі питання, які треба вкінці задати, якщо людина не зачепила цю тему, але по-моєму ти зачепила.

Р: Багато говорю просто.

І: Якщо можна, то в кінці от все, що ти можеш про себе сказати, назватись, як ти хочеш, можеш сказати, ну ти вже сказала, де ти працюєш і про освіту ти теж скала, про сімейний стан теж зрозуміло, що у нас там ще є...

Р: Я знаю дві мови: німецьку, англійську. Я буваю закордоном не менше 5-ти разів на рік, по роботі. За ВУЗи я говорила. Мій чоловік теж має дві вищі освіти, мої батьки мають по вищій освіті, одна з них викладач у вищому навчальному закладі, зараз захищає докторську. Я з Житомира.

І: Ти народилась в Житомирі, живеш у Києві

Р: Я народилась в Житомирі.

І: Ти приїхала сюди вчитись?

Р: Я приїхала сюди вчитись, тут залишилась працювати, жити. Про можливість виїхати, в мене було, як мінімум, за останні три роки, можливість працювати в Іспанії, в Франції, Великобританії, США. Я тут залишаюсь, я просто себе тут комфортно почуваю і ну якби, я бачу своє майбутнє саме в цій країні, мабуть, все.

І: Ну і назвись, якщо хочеш.

Р: Мене звуть Оля Іващенко.

І: Ще можна вік, якщо хочеш.

Р: Мені 27 років.

І: Дякую, Оля.

Код інтерв'ю: 63

Дата проведення інтерв'ю: 27.04.2014

Тривалість інтерв'ю: 1 години 56 хвилин

Інтерв'юер: Галина Русецька

Р: Мене звуть Младена Качурець, 23 роки, студентка 5 курсу Києво-Могилянської академії, факультету правничих наук.

Фактично, дізналася я про Майдан ще до того, як він почався, тому що коли стало відомо про рішення Азарова скасувати процес підготовки до підписання Угоди про асоціацію, то ця дія викликала доволі велике обурення серед... взагалі серед мого кола спілкування, очевидно, що взагалі молоде покоління, яке більш орієнтоване на Захід, на Західну культуру, яке в принципі виховувалося за незалежної України фактично, є таким більш прогресивним, мабуть, і має проєвропейські погляди, для них це був дуже суттєвий, фактично, європейська інтеграція як така мала би стати суттєвим проривом для перспективи. І коли бачиш, що все це зривається, отже апріорі, знаючи методи дії уряду, а пріорі означає зміна геополітичного вектору, то...ну, це викликає обурення. Багато людей покладали надії великі саме на цю Угоду, що відкриються нові перспективи, тому що такий в Україні навіть зараз існує стан безвиході молодого покоління. Закінчуючи навчання дуже мало людей знаходять, по-перше, роботу за спеціальністю, по-друге оплачувану роботу, яка би відповідала витраченим на навчання зусиллям і, можливо, комусь коштам. Дуже багато людей шукає можливостей, щоб виїхати за кордон в європейські країни або США на подальше навчання або роботу. Тому що фактично в Україні створити сім'ю нормальну, жити, працювати достойно – можливостей дуже мало. Фактично, коли сталася ця подія, стало зрозуміло, що ніякої Угоди про асоціацію не буде, навіть якісь малі перспективи, які мали б відкритися, залишаться недоступними, викликало в молоді, студентства велике обурення. Ось, і в мене зокрема, в мене маленька донька, і мені дуже важливо було, я вже надіялася, що ми поступово будемо жити в якійсь більш цивілізованій країні, де нормальний устрій і для мене це стало сигналом таким, я просто подумала, якщо цього разу люди не вийдуть – а дуже багато всього попускали за останні кілька років, дозволяли уряду робити якісь непопулярні кроки і гробили, ну гробили взагалі... І я подумала, якщо цього разу, знову ж таки, суспільство проковтне цю річ, то для мене в цій країні перспектив як таких немає, і для моєї доньки, тим більше, і я шукала би і робила все можливе, щоб знайти можливості виїхати за кордон, емігрувати на роботу, ось... І, фактично, будувати своє життя і життя своєї сім'ї в більш демократичній цивілізованій країні, де поважається людська гідність і так далі. Але ...ну, власне, почався цей Майдан, ввечері вийшла досить невелика кількість людей як для Києва та, взагалі, України. В 1-й день Майдану мене не було, тому що я не мала на кого залишити доньку, а потім, коли люди пережили першу ніч і коли...тобто для мене це стало дуже великим поштовхом, надихнуло далі йти,

підтримувати ці процеси. Я зрозуміла, що таких людей є достатня кількість, щоб якось цей процес, хоча би привернути увагу, що уряд і Президент настільки свавільно можуть поводитись, що це викликає в людей обурення, незгоду.

І з того моменту почала приходити на Майдан, і взагалі, те, що я по житті такий активний діяч, я зустріла знайомих з різних громадських організацій, які, фактично, постійно в такому ракурсі працюють, тобто працюють над побудовою того самого громадянського суспільства, і я не могла бути таким стороннім спостерігачем і просто прийти послухати мітинг. Я прийшла, подивилася, що нічого такого надцікавого чи надособливого не відбувалося на Майдані, просто приходили люди, в режимі вільного мікрофону висловлювали свої думки, своє незадоволення, і вимога була одна – підписання цієї Угоди, мова вся зводилася до того, що Януковичу могли пробачити все, аби він тільки взяв і підписав цю Угоду. Але мені як людині молодій, в принципі, високого зацікавлення оцей режим вільного мікрофону, коли нічого, екшну ніякого не відбувається і є велика небезпека згасання цього, молодь не дуже зацікавлена просто приходити на мітинги, де говоряться якісь слова, а конкретно це не приносить результату, це висловлення своєї думки. І після великого мітингу в неділю 24-го листопада, коли багато молоді вийшло на великий об'єднаний мітинг ми вирішили що... доволі, ну я і мої друзі вирішили, що ефективним було б зробити студентський протест і об'єднати студентів навколо цього, вивести їх організовано і показати, що студентство зараз в Україні – це не аморфна маса, просто пливе за течією і її абсолютно не обходить що відбувається, а це дійсно люди, які вміють думати, вміють мислити і висловлювати думки в будь-який спосіб. Також ми дивилися на те, що у Львові студентські протести з першого дня мали чіткий виражений характер, ми подумали: ну чим ми гірші, чим львівські студенти, Київ це тим більше має бути більш показово для того щоб показати студентство як соціальну групу окрему. Тоді зорганізували... Ну, в Могилянці людей на таке діло підняти легко, всі були на такому піднесенні, всі вважали, що доволі неправильно сидіти на парах, коли вирішується доля країни і ці дипломи будуть не дуже потрібні, і про які дипломи європейського зразка, взагалі, можна про це забути. Люди легко піднімалися. Також знайшли зв'язки зі студентами з університету Шевченка. Там надії в принципі було мало, тому що публіка в Шевченка інакша, ніж в Могилянці, і студенти більш зосереджені на своїх особистих проблемах, ніж на громадській активності.

І: Их там більше по крайній мере...

Їх там більша кількість, і це не монолітна маса: чим більше людей, тим більше вони розрізнені, і дуже важко зібрати до купи і скоординувати таку велику кількість. Ми вирішили робити об'єднаний студентський мітинг, показати що два найпрестижніших навчальні заклади України, Могилянка і Шевченка об'єднуються в своїх прагненнях до нормального європейського життя. Було домовлено, що ми вийдемо: Могилянка пройдеться колоною до Червоного корпусу і там об'єднаємося з цими студентами. Причому надії на

те, що вийде багато студентів Шевченка дуже мало – говорили про те що вийде максимум чоловік 30, тобто найбільш активні.

І: А на какое число запланували?

Р: Це було 26-те листопада. Але коли ми анонсували, ми не знали, скільки людей будуть готові – це був передсесійний період, скільки людей будуть готові пожертвувати.

І: Вы бросили ключ?..

Р: Так. Ну тобто в Могилянці, ми в понеділок вирішили, за півдня в понеділок розклеїли оголошення на кожному стовпі і на кожних дверях, що завтра ми виходимо на мітинг, досі вже сидіти на парах. А в Шевченка вони своїми методами якимось залучали людей. І знаєте, це такий ефект снігової лавини, коли ти бачиш, що підходять люди, і це тебе спонукає приєднуватися – коли ти бачиш, що ти не один такий.

Ми тоді прийшли і виявилось, що студентів Шевченка було набагато більше, ніж очікувалося, їх було близько тисячі, а наших півтори, і це виглядало доволі ефектно. Коли ми прийшли студентською колоною на Майдан Незалежності, то самі навіть ті люди, які були оргкомітетом громадського Майдану, не очікували, що таке може відбутися, що прийдуть студенти з власної ініціативи, їх ніхто не закликав, не піднімав спеціально, а вони прийшли і стали висловити свою позицію. Відразу, ми домовилися, що всі ці протести і, в тому числі, студентські, мають відбуватися без політиків. Без представників парламентських сил, які себе називали опозиційними, тому що дуже багато молоді не підтримує політику опозиційних фракцій, вважає їх такими самими, як і представники більшості тодішньої. Ну і різні політичні погляди в людей, ми, все-таки, вирішили об'єднувати студентів навколо прагнення європейського вибору, у т.ч. більше студентів доєднувалося, тому що бачили, що йдеться на про підтримку конкретної особи, а про підтримку ідеї. Це почало наростати, коли ми у вівторок гучно заявили про те, що ось ми є, ми виходимо, в середу був ще більший мітинг – в середу ми підіймали решту університетів Києва: у нас була одна колона, яка йшла на Майдан, і були агітколони, які ходили по університетах і просто підходили під корпуси і викликали студентів.

І: Агитколонна була тоже из Киево-Могилянки?

Р: Там були різні. Ну, так, там були з Могилянки і Шевченка, і ще ми домовилися про КПІ, що там будуть самі підіймати людей, на площі Знань зроблять великий мітинг.

І: В эту группу вошли особо активные студенты?

Р: Ну як? Ну всі зустрілися на Майдані. Це теж одна з особливостей, що студентське середовище між собою знайоме не було. Ми поклали великі надії на студентське самоврядування, що органи самоврядування, які мали би сприяти, в авангарді бути, вони себе показали як бездіяльні. Хтось, наприклад, деякі органи студентського самоврядування були прямо підконтрольні Мінісвіти.

І: А вы же тоже?

Р: Ні. Я колись брала участь у студрадї гуртожитку, на місцевому рівні, але в офіційних органах місцевого самоврядування мене не було. Якщо в Могилянці незалежне самоврядування, то в інших університетах ці люди – це підконтрольні адміністрації особи, які виконують волю адміністрації. Про якийсь захист прав чи іншу позицію не йшлося, тому ми вийшли зі своєю ініціативою і просто шукали активних людей, які стояли на чолі колони в інших університетах, які теж були не лідерами самоврядування, а активістами, які мали змогу підіймати народ, мали організаторські здібності. Все це відбувалося в такому процесі, тобто першого дня ми просто зустрілися кілька активістів в Глобусі в кав'ярні, координували дії на завтра. Це відбувалося в такому форматі, доволі спонтанно і реакційно. Власне, наступного дня, в четвер, ми вийшли на грандіозний студентський мітинг – нас дуже було багато. Багатотисячна колона, яка не поміщалася на тротуарі. Це вже був день саміту і в нас тоді десь близько 20 тис. студентів вийшло, ще приїхали зі Львова – вони побачили, що ми почали рухи, і приїхали, виступали таким об'єднанням студентів львівських і київських. Це було дуже показово, такого не очікував ніхто. Нас в перший день запросили до оргкомітету Євромайдану, щоб визначати спільні позиції. Всі приходять на цей Майдан, треба якось координуватись, тому що хтось буде стояти за дешеvu ковбасу, а хтось за...От. Хоча фактично мотиви в кожного були свої – для когось дешева ковбаса і високі соціальні стандарти відіграють більшу роль, ніж ціннісні орієнтири, але все воно вписувалось в загальну концепцію, але її треба було созвучувати і щоб вона була узгоджена. Так ми ходили, бродили, і до останнього, до ранку п'ятниці надіялись на те, що Янукович зверне увагу на те, що відбувається в країні, що є масові протести і хватить йому розуму підписати цю Угоду. Цього не сталося. Тоді поставало питання – ні в кого ж не було стратегії. Це був настільки спонтанний протест, що ні стратегії виходу з нього, ні стратегії адекватного продовження не було. Всі розуміли, що наближається зима, лишатися на Майдані? Ну чого вимагати? Вимагати підписання Угоди вже не має змісту. Знову ж таки, те, що є протест і він безрезультатний, давало ризик що люди зневіряться у формі вираження своєї думки і це погрузить країну в ще більший летаргічний сон і люди стануть настільки зневіреними, що це усугубить ситуацію. Але було ухвалено таке доволі дискусійне рішення, що ці протести мають згортатися, але сам по собі ненасильницький опір має продовжуватися: форма зміниться, не стояння на Майдані, а громадянські кампанії, які будуть орієнтовані на вираження зневаги Президенту, на втрату ним легітимності. І це мало робитися виключно зусиллями громадських активістів, але Янукович сам допоміг собі втратити легітимність, коли прислав цей Беркут. Це було доволі нелогічно, ніхто не сподівався. Мені здавалося: ну для чого? Протести згасають, вже до п'ятниці вечора на Майдані залишилася невелика кількість людей. Тобто лишилися тільки ті, хто хотів добути цю ніч, в суботу мало відбутися якесь прибирання.

В неділю мав бути великий мітинг, ми оголошували в п'ятницю на мітингу про те, що ми не припиняємо наш оцей протест, боротьбу фактично проти

такої політики уряду і кожен має висловлювати свою громадянську позицію. Яюсь так ми хотіли це завершити і придумати щось...

І: Сделать что-то в другом режиме?

Р: Так, бо багато студентів казали, що це нічого не дає.

І: А именно в студенческой среде обсуждалось?

Р: Це обговорювалося в різних середовищах, в тому числі оргкомітеті Майдану.

І: Вы туда не входили?

Р: Я туди входила. Була створена окрема рада з активістів студентська, які висловлювали позицію, і потім вона узгоджувалася із позицією загального оргкомітету. Знову ж таки, були люди які не згідні були просто так розвернутись і піти, казали, що це вимагає логічного продовження, наростання протестів і так далі. Але кожен з нас розумів, що не вистачає ні ресурсів, ні погода не сприяє, коштів на утримання тої самої апаратури теж не буде достатньо і вони колись закінчатся. На голому ентузіазму це не протримається, і треба було шукати інші форми спротиву, тим більше, що їх існує доволі багато. Але, фактично, ця переломна точка, ми її почали називати «точка неповернення», яка відбулася в ніч з п'ятниці на суботу, з 29-го на 30-те листопада – це вже була якась така...дійсно, дуже багато що змінилося в свідомості людей.

І: Вы были?

Р: Ні, я не була. Мене врятувала моя донька, ми з чоловіком пішли звідти о 2 годині ночі, тому що ночувала з нею бабуся, поки могла сиділа, але вночі вона просиналася і треба було біля неї бути. О 2 годині ми пішли, там закінчився концерт, виступи артистів, ми подумали що нічого такого вже цікавого не буде, ми поїдемо на ніч додому, зранку повернемося. Тому що було заплановане прибирання. Але там уже з вечора відбувалися якісь провокації, намагались підігнати якусь машину з озвучкою, якісь дрібні речі – це можливо трошки насторожило, але ніхто не сподівався, що дійде до такого жорстокого побиття, що людей не просто відтіснили, а брутально, жорстоко били. Я як людина, яка там проводила велику частину часу, можу сказати, що там була більшість моїх знайомих, і люди там були не агресивно налаштовані. Це були демократи, молоде покоління, хіпстерський рух – це люди, які не є агресивними по своїй суті. Ми звідти пішли, але дуже багато моїх близьких друзів там залишалися. Мені дзвонили ще коли дізналися, що відбулося побиття, і я щось відключилася, а зранку перший дзвінок був від моєї мами яка запитала, де я знаходжуся і сказала, що розігнали Майдан.

Мої подруги поїхали по відділках витягати тих людей, яких позаарештовували: від 6 ранку вони чергували під відділами міліції.

І: Из знакомых пострадал кто-то?

Р: На щастя – ні. Ми дуже довго шукали одного хлопця, він стояв в охороні, а потім зранку ніхто не міг до нього додзвонитися. Те, що я робила – це вгадувала фактично на ходу, кого я там залишила, з ким прощалась, коли йшла звідти, дзвонила тим людям, питала, чи все в порядку. А кого не могли знайти, дзвонила в лікарні, щоб дізнатися місце перебування людей. З моїх

більш знайомих був один з комендантів наметового містечка, голова організації «Спас», він, фактично, був один з таких безпосередніх учасників і йому дісталось добряче. Але зважаючи на те, що в нього була добра фізична підготовка, то серйозних ушкоджень він не отримав. Казав, що його кілька разів по голові, побої були, але без крові, без нічого, тому що людина вміє згрупуватись, коли падає, через заняття бойовими мистецтвами трохи краще переніс.

Те, що відбувалося далі, вже виходило з-під контролю громадськості, яка це починала. В людей виникало бажання спонтанно вийти і зробити протест проти свавілля. Євроінтеграція – це було так, на задньому плані. Ішлося про свавілля міліції, диктаторські замашки, коли абсолютно мирних людей, які нічим не загрожують громадській безпеці і збираються за 2-3 дні розійтись, просто побили, тому що збираються – за офіційною причиною – встановити йолку. І в людей прокинулося відчуття несправедливості, весь оцей негатив, який назбирався, вихлюпнув назовні, це побиття стало каталізатором. Тоді на Майдані були присутні не лише студенти, але завдяки тому, що більша частина – було молоде покоління, це все отримало такий розголос, що побили студентів. Але постраждали тоді різні люди, різних вікових категорію. Але цей протест, його природа була молодіжна. І от те, що побили молодь, яка нікому нічого поганого в цьому житті не зробила, викликало хвилю обурення.

І те, що почалось після того, по-перше, вийшло з-під нашого контролю. Ми намагалися впливати і надалі виводити студентів на вулиці, але коли опозиційні політики взяли ініціативу в свої руки, вони автоматично почали відсікати... Для них це було важливо використати це в своїх інтересах. Ну фактично, коли вже зайняли Профспілки і створювали там штаби національного спротиву, ніхто нас як організаторів студентського руху, не запитував. Ми вимагали присутності нашої на цих засіданнях, взагалі те, щоб ми могли якось впливати, а не просто йти за партійними прапорами чи гаслами «Юлі – волю», тому що за це ніхто не виходив, і це мало кого цікавило. Це все закрутилося настільки, що піти звідти не було ніякого морального права в той час, коли фактично відбили Майдан, коли все вихлюпнуло за край, коли ти бачиш в Києві близько 700 тис. людей, які вийшли тільки тому, що міліція застосувала силу до мирних протестувальників, ти бачиш, що це народний бунт. Це супроводжувалося протестами в інших місцях, видно, наскільки людей вже достало те, що відбувається в країні. І, фактично, це був перший етап, студентський, молодіжний Євромайдан, який тривав, доки студентів не розігнали. Далі почалася акція народної непокори і риторика зовсім змінилася. В бік відставки Міністра внутрішніх справ, притягнення до відповідальності винних і притягнення до відповідальності хоча б політичної тих, хтось провокував ці протести і такий їх наслідок. Маю на увазі відставку Азарова, взагалі уряду або хоча б Міністра внутрішніх справ... І знову ж таки, все це тривале питання було в тому, що по-перше, політики не дуже хотіли дослухатися до думки простої громадськості. Я не знаю їхніх мотивів. Чи

вони просто не хочуть нікого пускати до процесу прийняття рішень, не зацікавлені в цьому, чи в них недалекі погляди на те, що громадськість це не тупа маса, а є розвинене інтелектуальне середовище, викладачів, професіоналів у своїх сферах, і студентів, які не йдуть сліпо, як звикли в нашій країні, іти за лідером і вірити в усе, що говорять. Це люди, які мають власну думку і можуть порадишити щось мудріше. Чи це через їхню недолугість, політиків, чи через те, що вони просто не хотіли допускати людей, виникали дрібні конфлікти. І на цьому фоні велася боротьба неприхована з урядом, ці протести, які постійно відбувалися. Дуже смішно було спостерігати за, так званими, круглими столами, це було як відмазкою, яка мала би забезпечити алібі на той випадок, що Президент пропонував діалог і так далі. Це все було ширмою, тому що навіть на ці круглі столи запрошувалися представники студентське самоврядування, підконтрольного Міносвіти, які до протестів відношення не мали. Це були люди, які до того відкрито критикували Майдан, а тут вони прийшли на круглий стіл висловлювати позицію студентства.

В студентів це викликало обурення, сміх, але і ми запустили хвилю дискредитації цих ОСС як такого. Люди, які всупереч принциповим умовам ведення діалогу, як-от покарання винних за побиття студентів не те що не протестували, а йшли, пожимали ручки і кивали на всі репліки Президента про відкритість до діалогу і готовність до співпраці. Ясно, що ніхто не збирався жодних діалогів проводити з реальними учасниками подій, я навіть не розумію, не знаю, до чого можна було би домовитися в той момент: Янукович демонстрував, що він на поступки не піде. Якісь слова, можливо, були про пошук компромісу, але в кожного розуміння компромісу було своє. І довіряти людині, яка по своїй суті – шулер, грає проти правил, неможливо і знаходити компромісні рішення також. Априорі зрозуміло, що жодна домовленість не буде дотримана. Все це ще більше підсилювало впевненість в тому, що треба стояти до кінця, вимагати реальних перемог. В той момент важко було боротися навіть з адміністраціями університетів, в непрямий спосіб: ніхто прямо не заявляв, що от ти не маєш права ходити на Майдан.

І: Но нікого не виключили?

Р: Виключили, звичайно, адже причини можна знайти різні для виключення, і поставити кілька незадовільних оцінок за відсутність на парах і невідпрацювання семінарів, але по суті, всі розуміли, що виключали людей, які брали активну участь і підіймали інших. Це був Київський національний лінгвістичний університет, двох хлопців виключили. В університеті Богомольця теж були страшні речі: там просто людей, які наважувалися вийти на протести, їх висмикували з колон, проводили з ними профілактичні бесіди, типу «вам же не потрібні проблеми ні з законом, ні з навчанням і ваше діло сидіти тихо і вчитися, а політика – не ваша справа». Ми тоді зробили похід на Міносвіти, бо фактично всі адміністрації, крім КПІ та Києво-Могилянки, були підконтрольні першому заступнику міністра, який курував ці процеси. Ми вимагали припинення репресій. Там був показовий момент: ми прийшли під Міносвіти, а вони позганяли Беркут там під паркан,

ми провели студентську колону під Міносвіти, а там вже чекали активісти Свободи, там була Ірина Фаріон, Мірошніченко і Марцінкін – трійка депутатів. Ми прийшли зі своєю апаратурою, в нас переносна колонка була і ми побачили, що в приміщенні Беркут. Ми почали вимагати, щоб до нас вийшов або міністр, або заступник. А в цей час депутати від Свободи вирішили взяти ініціативу пікетування міністерства на себе. Виривали в нас мікрофони і почали віщати про свої речі, і коли ми намагалися їх зупинити і сказати, що ми маємо свою власну думку, то дуже було смішно, коли Ірина Фаріон назвала одного з наших активістів, який привів колону під міністерство, провокатором. Типу якісь провокатори в неї відбирають мікрофони. Це з одного боку кидає тінь на організаторів. ці люди, які прийшли до Міносвіти були в курсі, що це зініційоване не Свободою. Але ми намагалися відсторонити їх від керування парадом, і відправили наших представників на переговори. Депутати також пішли. Мірошніченко намагався виламати браму, і ми дуже не хотіли, щоб це відбувалося, бо для Інтера чи Телеканалу «Україна» – це хороша картінка, показати, що кучка радикалів прийшла і ламає під Міносвіти, студенти, ніби не хочуть вчитися. І можна було спровокувати той самий Беркут. Переговори тривали доволі довго, хвилин 40 ми чекали.

І: С кем были переговоры?

Р: Із заступником міністра Сулимою. І дуже...тобто ми додумалися зайти на подвір'я Міносвіти, але ми просто зняли ворота з завісів, тобто ми нічого не ламали, просто зняли ворота. Зразу вони закіпішували, не чекали такого. Ми потім показали, що ми нічого не зламали, все поставимо на місце, але ви будь-ласка трошки звертайте увагу. Тоді вийшов на подвір'я перший заступник міністра Сулима і почав ніби спілкуватися зі студентами. Коли ми почали, тоді ще на КМА прийшла перевірка з Державної інспекції навчальних закладів, бо на навчальні заклади, які проявляли незалежність, почав чинитися тиск адміністративний. Сулима поспілкувався зі студентами, купа людей йому висловили незадоволення, він, як заявляв, вперше дізнався про те, що за пропущені заняття зі студентів вимагають грошей і так далі. Тут ключовий момент був, бо як виявилось потім, один зі студентських активістів виявився в той день завербований тим же, мабуть, Сулимою, і він просто зливав йому інформацію про наш рух.

І: Это в тот день они успели его завербовать?

Р: Я так підозрюю, що так. Ми розмовляли з Сулимою не всі разом, а він окремо викликав кожного на розмову. Як потім з'ясувалося, коли захопили Міністерство в кінці лютого, коли пішли процеси зі зміни керівництва, з'ясувалося, що одна особа була завербована, всі наші профайли в соцмережах, хто чим займається, в кого слабкі місця, хто за що відповідальний – це все зливалось. Більше того, сама особа – вона дуже закентувалася із Молодою Батьківщиною і танцювала ще під опозиційні сили, став членом ради Майдану в подальшому як один із організаторів студентського руху. Це все було складно, бо в грудні чинився великий тиск з боку влади та опозиції. Намагалися звичайних активістів дискредитувати.

Коли ми поїхали разом з українською делегацією з громадського сектору на Парламентську асамблею Ради Європи, перший раз, на початку грудня, то представники опозиції називали наших студентів провокаторами, «людьми з Банкової», підісланими і таким чином підривали репутацію незалежних студентів в очах європейських політиків. Це ставило в незручне становище і європарламентарів, які нас запросили.

Коли вони не контролюють ситуацію, їм легше... Потім з'ясувалося – це така захована технологія – якщо ти не можеш контролювати процес, не можеш його очолити, бо хтось незалежний не піддається, то треба дискредитувати, запустити кампанію, що це агенти Банкової, а зараз – агенти Кремля чи ще чогось. Це все супроводжується відкритою брехнею, коли наприклад, ми говоримо про те, що Ірина Геращенко говорила таке-то про наших студентів в Брюсселі...перепрошую, в Страсбурзі, то кажуть, що Ірини Геращенко там не було. Дивлячись в очі відверто брехати, заявляти неспівставні з правдою речі, це доволі чітко уявнило сутність політиків і ще більше утвердило в переконанні, що з ними не варто співпрацювати і взагалі йти на...не варто їм довіряти в принципі. Вони або намагаються використати з власними політичними цілями той наявний людський ресурс, або, якщо вони не можуть цього зробити, то будуть дискредитувати.

Знаєте, цей весь процес грудня-січня дуже чітко виявив, хто є хто, кому ти можеш довіряти, а хто не може заслуговувати на довіру і бо ховається в кущі, коли є якась небезпека або зраджує інтереси, цінності, ідеї, заради яких ми всі тоді об'єдналися. Для мене дуже показовим було 10-11 грудня, коли, фактично, вдруге була спроба, не спроба, а, фактично, було застосовано силу Беркутом. Ми в ту ніч були всі на Майдані: мій чоловік, брат чоловіка, вони стояли на барикадах, жінок попросили відійти під сцену. Всі хлопці, всі мої знайомі були на Майдані, і на барикадах стояв наш ректор, і це було показово, коли студенти разом з ректором стають на захист барикад, відбиваючи будинок Профспілок. Це була напружена ніч, бо ніхто не знав, чим усе закінчиться: скільки там сил у них, як вони збираються діяти і що буде з усіма. І дуже показовим було те, що, власне, за півтори години кількість людей збільшилася в 2-2,5 рази, люди підходили і своєю кількістю змушували відступати. На ніч залишалося приблизно 2-3 тисячі, але тоді за кілька годин до 10-15 тис. людей – Майдан був повністю заповнений за лічені години, люди добиралися хто пішки, хто своїм транспортом, і таксисти тоді підвозили безкоштовно людей на Майдан. Це показовий факт, що люди дійсно солідарні, і це не залежить від... Тобто це залежало від бажання людей захистити тих, хто протестує, хто ризикує життям. Це все не контролювалося опозиційними силами, у них методи – позганяти людей на проплачені мітинги, привозити автобусами, і якби такі речі переважали, то ми б не вистояли і невідомо, чим би все закінчилося. Але справді перемогла та сама самоорганізація людей, ініціатива.

Дуже складний час був, коли вже ми сформувалися в такий студентський рух, назвали його Студентська координаційна рада (СКР), діяли під цим іменем і готувалися до того, щоб зареєструвати громадську організацію –

порадили люди, щоб потім уникнути непорозумінь. Ми зрозуміли, що реакційна дія не завжди буде успішною. Це добре на початку, але потроху мати стратегію, рухатися далі, йти на крок вперед, а не просто реагувати на дії влади. Однак складність виникла в тому, що, знову ж таки, ті самі органи студентського самоврядування, і там є видатний діяч Артем Никифоров, він там ледь не на ставці в Сулими був, я не знаю, чи він отримував офіційно кошти чи ні... Людина як лідер студентських самоврядних організацій, вони вирішили під нашим іменем зареєструвати свою ГО, причому діяли абсолютно в шахрайський спосіб навіть по відношенню до тих, кого вони поставили засновниками організації. Там була смішна ситуація, коли голову одного з органів студентського самоврядування Київського університету йому запропонували бути головою Студентської координаційної ради, зареєстрованої ними, вони сказали, що діють з абсолютно благими намірами, бо треба ж об'єднати зусилля студентів – це все приблизно 17 грудня відбувалося, коли студенти вже самі по собі об'єдналися, нібито сказали йому, що студентських активістів з Майдану повідомили про ініціативу, але ми нібито це проігнорували. Подали документи, зареєстрували їх блискавично. Тобто якщо установчі збори відбувалися 17 грудня, то вже 29-го чи 30-го грудня їм вже видали свідоцтво про реєстрацію. А процес реєстрації тривалий, це і підготовка документів, і перевірка їх органами, впродовж 10 днів це не може здійснитися, такого не буває. Це буває в доволі високорозвинених країнах, де рівень бюрократії знижений до мінімуму, а в нас такого не може бути. Але таке було, і зрозуміло, що все робилося з подачі Міносвіти та Никифорова, який керував процесом, використав паспортні дані засновників, вони навіть не бачили ні установчих документів, ні протоколів засідання.

І: Вслепою використовували?

Р: Ну щось там сказали, для чого потрібні дані, але людина як така участі в реєстрації не брала. Ну це мінус і тим, хто надавав паспортні дані. Активізм активізмом, але які проблеми можна потім собі заробити... Це доволі необдуманно – розкидатися такою інформацією. Була також створена ширмова громадська рада при Міносвіти – комісія, яка мала би розслідувати випадки вчинення тиску на студентів. Ця комісія засідала один-єдиний раз. Треба було визначити положення, як засідати і щось там вирішувати. В січні почалися перевірки студентів під час сесії – на екзамени приходи інспектори з Державної інспекції навчальних закладів, дивним чином опинялися в групах студентських активістів, саме там, де вчилися наші активісти – і просто були присутні під час проведення екзаменів. В Шевченка вони дійшли до того, що перевіряли роботи і вказували викладачам, які ставити бали. Це спровокувало хвилю незадоволення... Ага, і вся діяльність інспекції, за офіційною версією, була зумовлена рішенням комісії щодо утисків прав студентів з ініціативи СКР – ще один крок, спрямований на дискредитацію. Що ніби це самі активісти попросили, щоб їх прийшли перевіряти на факти порушення прав. Довелося багато чого спростовувати, і взагалі, ні протоколів засідань, нічого не було. В нас представник, який був делегований в цю

комісію, не отримав протоколу засідання, а потім з'ясувалося, що відповідно до цього протоколу було доручено держінспекції провести перевірки. Було заявлено про вихід з інспекції, бо це був ще один спосіб дискредитації чесної взаємодії чи пошуків діалогу.

І: Какіе-то активисти просто передавали інформацію?

Р: У нас є сторінка у фейсбук, в контакті, робили прес-конференції – вдавалося домовлятися про Будинок Профспілок, вдавалося записуватися на прес-конференцію, щоб це хоча б десь було заявлено і виходило на публіку. Тут я вже трошки перескакую, тому що хочеться і про студентський рух розказати, я загалом про протести. Поставало болюче питання, що робити, коли прийде Новий рік, Різдво, і протести починають згасати. Бо люди виснажувалися, це зима, несприятлива погода, – не було перспективності. Незважаючи на всі зусилля, на все стояння на Майдані, це суттєвого дискомфорту Януковичу не приносило, він їздив у Росію і підписував невідомі широкому загалу угоди, невідомого змісту, здавав інтереси України в той час, коли люди висловлювали проти його політики протест на Майдані. Показовим був Новий рік. Багато речей, які проводилися в той час на Майдані. Ми намагалися проводити свої заходи, і на Миколая, щоб згуртувати студентське середовище. В нас був свій кампус на Майдані, ми ставили палатки, роздавали інформацію, годували, поїли чаєм, на Новий рік та на Миколая пуншем народ, щоб підтримувати молодіжний рух. І такі моменти, коли багато людей, на Новий рік було доволі тепло і всі надіялись, що з цього щось вийде, бо незважаючи на всі труднощі люди стояли, намагалися чогось добитися. Різдвяні свята, ясно впливали на те, що люди ставали менш активними і до 14 січня доволі мала кількість людей залишалася на Майдані і піднімалося питання, що може варто згортати саме майданну діяльність, більше орієнтуватися на просвітництво, поїздки по регіонах, встановлення зв'язків з іншими університетами, піднімати не так фізичну активність, а ментальну, пробуджувати людей, внушати їм, що є правильним, що неправильним, переконувати, які принципові цінності мають відстоюватися молоддю і чому молодь має бути активна, дієва, що саме молодь має долучатися до розбудови держави. І воно ніби йшло все до того, що більше діяльність була по локальних осередках, ніж на Майдані, бо в цьому була реальна потреба. Коли Майдан закривався сам в собі, і взаємодіяв між собою, а широка громадськість спостерігала в телевізорі за цим всім, не маючи контакту, просто був шлях в нікуди. І Янукович, знову ж таки, і парламентська більшість дали наступний поштовх до активізації протестів, коли прийняли закони 16 січня. Для багатьох людей це пройшло повз них, більшість звернули увагу на бюджет, бо це хвилює людей в першу чергу, це соціальні виплати для бюджетників, і кілька днів ми потратили на те, що ходили і розказували людям в різних куточках Києва, які закони прийняли і чим це загрожує. Відбувся фактично конституційний переворот...

І: А как ходили?

Р: В нас були листівки, ми ставали на станціях метро, на зупинках транспорту, вагонах метро роздавали – задумайтесь, в якій країні ви маєте

жити. Закони по суті були жорстокіші, ніж в Білорусі. Доводилося до абсурду все те, що заборонялося.

Власне, після 16 січня почалася нова фаза протестів громадянських, ми намагалися інформувати якомога більші кола людей про обмеження, звуження суттєве конституційних прав людини, але, разом з тим, всі розуміли, що подальше стояння неефективне і люди будуть порушувати вже прийнятий закон, люди опинилися поза правовим полем. Тому це чергове віче, яке відбулося 19-го січня стало точкою неповернення, коли люди перейшли до більш активних дій, і, мені здається, це було таке...є таке поняття, коли в людини забирають всі громадянські права, у неї лишається право на протест і повстання. Саме цим правом і скористалися всі люди, які перейшли до активних, навіть, насильницьких дій на Грушевського. Зараз побутує думка, що на Грушевського ці процеси були зініційовані праворадикальними групами. Можливо, вони були ними дійсно зініційовані, але підтримані широким колом людей. Не можна було сказати, що на Грушевського стоїть «Правий сектор». Вони були на передовій, рухали цей процес, але вони отримували широку підтримку. У т.ч. на Грушевського опинилися різні верстви, інтелектуали, студенти, я зустрічала знайомих працівників юридичних фірм, тобто різноманітне коло людей, які не вважають насильницькі дії найкращими. Не бачили інших можливостей для впливу на ситуацію. І ці події породили нову хвилю репресій, коли 20 січня заарештували сімох студентів Карпенка-Карого, театралів, серед них були режисери, актори, ми почали боротися. Це хлопці, які поверталися з Майдану, не бігали з коктейлями Молотова, а були як переважна більшість людей, просто своєю присутністю забезпечували ті процеси, які відбувалися попереду. Тим більше один з них був фотографом, і йому цікаво було фотографувати те, що відбувається. Їх просто затримали по дорозі до гуртожитку в брутальний спосіб, і весь наступний день ми потратили на те, щоб дізнатися, в якому саме відділку вони знаходяться, викликати народних депутатів, знайти адвокатів, тому що до них не допускали лікарів – вони побиті були. Це було перше показове затримання в ніч з 19-го на 20-те січня, коли почали затримувати людей, непричетних до насильницьких дій. Ми влаштовували такий квест, це називалося «знайди свого друга у відділку міліції міста Києва», тому що їх із порушенням правил підсудності везли в інше від місця затримання територіально відділення. Спочатку з ними взагалі не знали, що робити, за словами хлопців. Просто сиділи і чекали, яка буде команда зверху – що робити з людьми, які потрапили в заручники.

До кінця доби ми так розуміємо, що була дана команда цих людей затримувати і оформлювати відкриття кримінального провадження за тяжкою статтею – «Організація масових заворушень». Тобто людей хапали без доказів організації чого-небудь, однак людей просто утримували для того, щоб виторговувати собі позиції. Я була присутня на одному із засідань – ми намагалися забезпечити присутність якомога більшої кількості людей на засіданнях щодо обрання запобіжних заходів, щоб надати більше публічності. Цим займався Євромайдан-SOS, ми просто мали з ними

контакти, до них поступала інформація, що когось затримали і звідти намагалися надіслати адвокатів. Ми намагалися слідкувати, щоб ніхто без адвоката не залишився. Якщо була інформація, що немає адвоката, то ми підключали своїх знайомих адвокатів. На тому етапі наша діяльність полягала в тому, щоб надати моральну підтримку людям, які опинилися за ґратами. Люди чергували під ізолятором тимчасового тримання, під СІЗО, влаштовували такі акції підтримки, щоб хоча би ті хлопці чули, що вони не кинуті напризволяще, що громадськість знає, і який їхній статус. Подальша діяльність у ці гарячі дні в січні – діяльність влади – була спрямована на те, щоб захопити якомога більше людей, а діяльність опозиції в тому, що вони виторговували людей назад, і основні вимоги Майдану відходили на 2-й план. Предмет торгів змінився, і це був метод влади – погіршити ситуацію, щоб потім відновити статус кво і не йти на жодні суттєві поступки. Але те, що відбувалося на судових засіданнях – це був цирк (я була на кількох), тому що коли приблизно статті процесуального кодексу і називаються підставами для затримання. Адвокат затриманого видає тираду на 5 хвилин, чому не можна цього робити із колосальним коментуванням, суддя іде в дорадчу кімнату і за деякий час виходить із написаним під копірку рішенням, що особа підлягає арешту.

І: То есть адвокатирование не рассматривалось серьезно?

Р: Абсолютно. Вони в деяких випадках менше, в деяких – довше перебували в дорадчих кімнатах, але рішення судові, постанова про, ухвала суду про взяття під варту, була скопійована – це був один і той самий текст, який нічим не відрізнявся в багатьох випадках. Все це виглядало як фарс судової системи, коли наприклад політичним було домовлено про якісь речі, і всі апеляційні суди як по команді змінювали міру запобіжного заходу. Однак предметом цих переговорів було не звільнення людей, яких затримали безпідставно і в діях яких немає складів злочину і взагалі їх немає за що затримувати як злочинців, йшлося лише про зміну запобіжного заходу, щоб люди могли вийти з СІЗО і сидіти під домашнім арештом, але кримінальне провадження не закривалося, і це було відтягування готових справ на людей і формою шантажу. Про це не йшлося і опозиція цим фактично визнавала, що ці люди є злочинцями, а це було апріорі неправильно, бо це були заручники.

І: Можно подробнее, в чем ошибка оппозиции состояла?

Р: Дивіться, в діях цих осіб складів злочинів, які їм інкримінували, не було. Затримання незаконне, відсутність складу злочину в їхніх діях, однак опозиція, коли говорила про те, що треба змінити запобіжний захід, а не закрити кримінальну справу на підставі того, що немає складу злочину. Тому опозиція такими своїми ідеями визнавала, що до цих людей треба ставитися як до осіб, які перебувають під слідством, які дійсно вчинили якісь діяння, які треба розслідувати. І тому не йшлося про закриття кримінальних проваджень. Це також було розбіжністю між позицією громади, Майдану, і тих людей, які йшли на переговори: вони не відстоювали інтереси і не артикулювали до уряду ту позицію, яку відстоював Майдан. Це також нарощувало негативні настрої щодо дій опозиції і несхвалення широкою

громадськістю. Був дуже хороший приклад самоорганізацію, тому що на тому етапі виникало багато міні-груп, які спілкувалися по рації, за допомогою альтернативних комунікаторів через мережу інтернет для того, щоб оперативно координувати свої дії і допомагати. Організовували самооборону по районах, не лише на Майдані. Хтось купував ліки, хтось чергував у лікарні, і всі ці ініціативи вийшли з конкретно студентського руслу, а кожен знаходив для себе те заняття, яке йому було більше до душі. Тому те, що відбувалося тоді настільки згуртувало людей, коли кожен міг знайти якесь заняття і відчувати, що він є корисним і вкладає свій внесок в загальне покращення ситуації. Ці торги, які відбувалися протягом початку лютого із заручниками і не було видимого поліпшення ситуації, а якісь переговори і домовленості ні про що, вони сприяли тому, що наступним етапом був мирний наступ 18-го числа. Дійсно, у людей вже уривався терпець. Вони бачили, що лідери опозиції, які себе самі уповноважили на ведення переговорів, не відстоюють інтереси людей, які стоять на Майдані, які є рухом, мотором цього процесу, і саме тому люди дійсно були готові на будь-що, іти в серйозний бій. Особливо коли перші три смерті, ще тоді, 19-го числа, 20-го і 21-го, вони багато що поміняли в свідомості людей. Це була дуже тяжка втрата, тому що до того все відбувалося в мирному руслі, а коли вже Перші особи, які поклали своє життя і коли почали зникати люди і коли знайшли Вербицького в лісі закатованого, побитого, і хлопці, яких просто застрелили, прийшло до багатьох усвідомлення, що на місці тих хлопців, які загинули, міг бути будь-хто, кожен з них. Це не були організатори чогось чи народні лідери – це були прості громадяни, які були присутні, і в них потрапила куля. Тому це сильно змінило мотивацію людей, і навіть в ім'я тих, хто поклав своє життя просто в людей вже не було морального права відступати. Тому що коли ціною чогось є людське життя, то відступати і говорити, що ми погоджуємося на мізерну частку чогось, не є правильним з моральної точки зору. Тому це стало каталізатором подій, які відбувалися починаючи з 18-го числа. А далі – це три дня як один нескінченний день. Всі події, які відбувалися, це доволі страшно. Мама в мене, наприклад, працювала в медпункті Медичної служби Майдану, вона бачила дуже багато смертей на власні очі, коли безперестанку несли трупи і вона також працювала в Профспілках. Я пам'ятаю, коли 18-го числа евакуювали людей з Профспілок, моя мама виходила остання звідти, коли за 15 хвилин після того почалася пожежа. В той день це, фактично, розігрувався апокаліптичний сценарій. Починаючи з середини дня вівторка 18-го лютого я себе відчувала як учасником якогось фільму про Апокаліпсис. 18-го числа я не пішла на мирний наступ, у мене були заняття і мені треба було хоча б час від часу з'являтися в університеті, відпрацьовувати якісь пари, і саме тоді я не пішла, тому що були три семінари в той день і мені не було на кого залишити дитину. З дитиною я не ризикувала йти на такі заходи, тому що це були не просто мирні мітинги чи концерти на Майдані.

Хоча на мирний наступ не пішла, мені постійно приходили повідомлення на фейсбук, що десь потрібна допомога, що треба про щось повідомити. І коли

вже пішла інформація про перші жертви, про те, що є доволі багато загиблих, про те взагалі, що там відбувається, в онлайн режимі – це було доволі жахливо. Пара в мене закінчилася о 4 годині, і ми доньку залишили, фактично, в пастці, тому що метро зачинили, і колапс взагалі транспорту в Києві, ми три години чекали, щоб приїхав чоловік моєї сестри і забрав нас машиною, ми взяли кількох людей, з якими було по дорозі їхати, провели багато часу в дорозі, коли всі думки були там, і мама – ми знаємо, що вона там, намагаємося тримати зв'язок, але не завжди виходить, і цей психологічний стан, просто таки зрив криші і от ситуація стресова, вона більше приводить в тонус і в мене була одна думка: що я маю залишити дитину у сестри і їхати на Майдан, хоча б чимось допомагати. Як тільки я добралася до неї, залишила малу і перевдягнулася, екіпірувалася – взяла каску та окуляри – мені також чоловік подарував лижні окуляри, які захищали від газу, і вони дуже знадобилися під час подій на Грушевського. Зібрала такий похідний рюкзак з речами першої необхідності і побігла в центр. Причому треба було шукати якісь такі маршрути, ми не могли знайти когось, хто би підвіз до центру, і треба було йти пішки, і ми дуже переживали, щоб не наткнутися в таких точках на загони тітушок, які бігали й відловлювали активістів.

І далі від територія Майдану треба було йти із зниканою каскою і нічим не видавати, що ти якимось причетний до майданівців. Ми вирішили, я особисто могла надати допомогу в Михайлівському, організації волонтерів, підтримкою табору в соборі, куди почали перебазовуватися люди. І теж доволі страшно було, коли там перевозили ліки, йшла евакуація Профспілок і територія перед Михайлівським собором перебувала під обстрілом тітушок, які стояли за 200 метрів до цього собору. Вони закидували шашками, там були і вогнепальні поранення, тому що двоє людей загинули в проміжку між Михайлівським собором і тим місцем, де вони стояли від вогнепальних поранень, від кульових поранень в живіт. В нас постійно свистіли кулі, невідомо, чи це були гумові, чи ні. Як перебуваєш під прицілом постійно. Це було важко – тоді кожен брався за що міг, говорити про загальну координацію в цьому всьому не доводилося, тому що кожен робив те, що було в його силах і те, що від бачив. Де потрібна допомога. Оці три дні пройшли як один. Пам'ятаю, коли приїхав брат мого чоловіка 20-го числа на Майдан, з самого ранку вони зі Львова приїхали, пішли одразу на Майдан, без захисту, пішли в наступ, і в мене першочергове завдання стояло – влаштувати кудись малу і бігти далі щось робити. Мені дзвонили різні люди, давали абсолютно як вони посилалися на достовірні інсайдерські джерела, що власне 20-го числа готується жорстка тотальна зачистка і краще бути в безпечному місці, де твоя допомога буде більш потрібною. Власне, може, тому, що така інформація поширювалася, більшість людей не були присутні на Майдані 20-го числа, там була мінімальна кількість людей.

Але для мене теж доволі... коли смерть була в безпосередній близькості до мене – це я постійно тримала зв'язок із братом чоловіка...

І: Он приехал на этих двух автобусах, которые со Львова?..

Р: Так, він поїхав одразу на Майдан, вони спочатку кидали шини біля консерваторії. Він приїхав з другом, вони розділилися: мій кум побіг на Грушевського відбивати наступ, бо там було багато людей. А його товариш побіг на Інститутську і цього товариша востаннє в живих бачили біля (*не розбірливо*) будинку. Я ще пам'ятаю, подзвонила одна наша активістка, вона сказала, що її батьки стоять біля готелю Козацький і стережуть вісім трупів, щоб їх не забрав Беркут а немає людей, які могли б перенести трупи на Михайлівський. І вони просто стоять біля них, а в цей час відбувається перехресний обстріл Майдану. Я тоді подзвонила куму і попросила, щоб він підбіг допоміг ці трупи перенести, і теж його убезпечити, щоб він відійшов на безпечне місце. І він тоді мені сказав, що вони загубили свого товариша і не знають, де він може бути. Я йому сказала, що поранених зносять в кілька місць, сказала, які то місця, тобто таке... Він тоді побіг на Михайлівський і вже в другій половині дня знайшов труп свого друга, з яким вони разом приїхали і телефон контактний якого він давав на випадок, якщо із ним втратиться зв'язок. І коли починаєш пригадувати ті події, думати, що на місці загиблих могли опинитися друзі, родичі, знайомі, ті люди, з ким ти пліч-о-пліч живеш, спілкуєшся, це вводить в якийсь ступор – перше, друге – дуже великий переворот свідомості і переворот того, за що люди стояли, за що вони боролись і це є мотиватором подальшої діяльності, що не можна це все забути й проковтнути. Було дуже багато загиблих студентів, за якими...

І: Киевских?

Р: З київських студентів ми знаємо точно про одного студента з Київського національного університету будівництва і архітектури, там теж була доволі складна ситуація, тому ректор відмовився оголошувати жалобу. Цей Саша Плеханов не дожив один день до вручення диплому, в нього на наступний день мало бути, 19-го, вручення диплому бакалавра. І коли студенти прийшли до ректора з вимогою оголосити якусь жалобу, студент помер, ректор сказав, що це вже не наш студент, він уже випустився. До таких речей доходило, і людям вистачало совісті... Я не знаю навіть, як це назвати, тому що мораллю це не назвеш...

І: Страх, может, за пост...

Р: Ну це людина, яка тривалий час працювала в команді Табачника, так що це, можливо, не тільки страх за пост, а й чітке переконання в тому, що це вбивали здебільшого бомжів, а наш студент і не студент вже в принципі. І знову ж таки – гинуть люди, в Києві небезпечна ситуація. Взагалі потикатися на вулиці в умовах, коли закриті метро, коли відбуваються постійні напади тітушок на районах в різних частинах міста – в цих умовах триває навчальний процес. Пари не припиняються, ніби нічого не сталося, все спокійно, студенти, ходять на пари. Це стало основною мотивацією того, щоб іти другим походом на Міносвіти з вимогою відповідним чином діяти: вимагати призупинення навчального процесу, по-перше, а по-друге, відставки міністерства, яке не вживає жодних заходів, щоб гарантувати студентам, учням безпеку. Коли ми прийшли до Міністерства і було

прийнято рішення його займати, ясно, що ні міністра, ні першого заступника там не було...

І: Вы собрались тем же составом?

Р: Ні, він зазнав певних модифікацій, тому що частина людей відділилися і вирішили продовжувати свій шлях у складі молодіжної ради Майдану, яка діяла фактично при молодій Батьківщині і Молоді Кличка, там більше парадом керувала саме Молода Батьківщина, але це була спільна акція – об'єдналися всі студентські середовища: і Молодь Майдану, і наша організація, і створена під час подій на Грушевського студентська асамблея, яка була більш лівоорієнтованою організацією, там активісти, які сповідують лівацьку ідеологію. І цей весь мікс, коли було анонсовано похід на Міністерство, то приєдналися всі, хто мав якусь причетність до студентів. Таким чином зайняли Міністерство. Хоча вимоги були до призупинення навчального процесу, але коли ми були всередині і зрозуміли, що Янукович тікає, фактично переформатовується більшість і грядуть зміни, гріх було студентам не скористатися можливістю, щоб суттєво вплинути на реформування вищої освіти й освіти як такої. Це стало приводом для висунення подальших вимог щодо того, що міністр освіти має узгоджуватися з активним студентським середовищем, яке брало участь у протестних акціях, а не підставними студентськими організаціями, самоврядування чи інших, які вони можуть для цього вигадати. В нас почалися внутрішні розборки власне із тим студентським самоврядуванням, яке було підконтрольне міністру освіти, вони приходили і заявляли про свої права, що вони теж хочуть брати участь в реформуванні освіти, в них є багато ідей, вони суперактивні і суперкльові. Але ми з позором вигнали їхнього керівника, він сам прийшов у Міністерство, коли його захопили. Він хотів заявити свої так би мовити права на все. Але ми не допустили його до участі. Міністерство освіти в ті дні стало місцем обміну студентським досвідом, думками, баченнями.

І: Вас кто-то все-таки выслушал?

Р: Так, ми виступили з ініціативою, що особи, які ймовірно можуть зайняти пост міністра освіти, можуть прийти до нас і розповісти про своє бачення реформування освіти, щоб дійсно, ну ми не хотіли вказувати конкретного кандидата, але вимога була – узгодження кандидатури зі студентами. Для цього треба було хоча б орієнтуватися, чим відрізняються бачення людей. Не секрет ні для кого, що розглядалися кілька конкретних осіб – не було такого, що хтось несподіваний зайняв цю посаду, але найбільшим побоюванням студентів було, щоб посаду міністра не зайняла Ірина Фаріон з партії Свобода, бо це людина, яка спочатку студентів називала провокаторами, ну і взагалі – це людина, яка не сприймається студентським середовищем. Коли ми бачили процеси, які відбувалися із квотуванням місць в уряді, це обурювало. Ми хотіли хоча б Міністерство освіти вберегти від цього квотування.

І: В чем квотирование состояло?

Р: Міністерство віддавали на квоту якійсь партії, і партія подавала кандидатів. Наприклад, Свобода відвоювала собі квоту в Міністерстві екології, силовий блок відходив Батьківщині, а удар не брав участі в розподілі. Це розподілилося між Майданом, який хотів брати участь у формуванні цього уряду – як його планувалося назвати «народної довіри» – і тому вийшло таке квотування між Майданом і двома політичними парламентськими партіями.

І: А от Майдана как это представлялось?

Р: Це ніби виносилося на розгляд Ради Майдану. Але до неї входили далеко не всі особи, які дійсно представляли ті групи, які виникали на Майдані, які орієнтувалися в настроях людей.

І: То есть те же политики?

Р: Не лише, і громадські діячі, але більш впливові. Теж входили студенти, але на всю діяльність Ради Майдану впродовж протестів і знаючи, що від її діяльності нічого сильно не залежало, говорити про те, що це дійсно були призначення, на які очікував Майдан, не зовсім коректно. Тим не менше, певні люди, я думаю, потрапили до уряду на своє місце і від них там буде велика користь. Я за те, що ці люди є в уряді і керують процесами. Для мене важливою, як для юриста майбутнього, була посада Міністра Юстиції. І коли призначили на цю посаду Павла Петренка, людину, яка впродовж всього часу займалася захистом прав затриманих, був адвокатом на двох процесах, добре орієнтується в ситуації, яка існує в судовій системі, тобто людина прийшла і зайняла своє місце, і перше, що він зробив – це постійно організовував обговорення, круглі столи з приводу підготовки якихось законопроектів. Така постійно робота у форматі співпраці громади чи професійної громадськості, юристів адвокатів і правозахисників, і органу державної влади. Така співпраця є на мою думку доволі ефективною. Також міністр економіки Шеремета є професіоналом, спеціалістом в своїй галузі і доволі добре в цьому орієнтується. Тобто є позитивні речі, які не можна відкидати і говорити, що немає нічого позитивного.

І: Вы говорили про Министерство образования...

Р: А щодо Міносвіти, то в нас склалося кілька робочих груп, які займалися пропозиціями до реформування вищої освіти, фактично розробкою дорожньої карти реформ. Ми її пропонували як додаток до того, що мав би зробити новий міністр і якщо міністр погоджувався з тими положеннями, то це давало йому плюс. Також виступили з ініціативою перевірки діяльності міністерства, такого аудиту, за останні роки, щоб виявити це все. І з цією метою ми опечатували кабінети, нікого не допускали в Міністерство, щоб документи не пропали. Хоча як виявилось, до нас доволі добре підготувалися. Так, з кабінету Табачника зникли не просто документи, а сейф – залишилася пуста ніша, сейф сам вивезли. Теж доволі багато цікавих знахідок було...

І: То есть точкой отсчета была ваша последняя встреча в министерстве?

Р: Да...

І: Как это событийно выглядело?

Р: До нас ніхто не виходив, ми зайняли міністерство. Ми коли говорили, що в нас такі й такі вимоги, то заступник міністра сказав, що їх зараз виконати неможливо: всі повтікали, і, фактично, наступний наш крок це було зайти в Міністерство, опечатати кабінети і відправити працівників на вихідний, доки не прийде новий міністр і не почне роботу заново.

Ми виступили з тим, щоб уявити ті незаконні дії, які робило попереднє керівництво, зверталися до людей з проханням приходити і заявляти про порушення, які їм відомі, щоб назбирати якомога більше таких фактів. І коли призначили міністром С. М. Квіта, ми узгодили у внутрішньому середовищі, що для нас ця кандидатура є прийнятною, і його призначили на посаду міністра.

І: Победа, можно сказать?

Р: Для студентів це перемога, тому що велику роботу робить і його перший заступник. Ці зміни не можуть бути відчутними одразу, тому що реформа освіти – скажімо, це механізм сповільненої дії. Результати стають помітними задовго після проведення системних нововведень на краще. Тому що коли погіршеться, це відразу відчутно, а коли покращується – цей процес не завжди можна відразу на собі відчути.

І: А вы в этих процессах были координатором?

Р: Так, я була однією з активістів Студентської координаційної ради. Ми намагалися розподілити між собою обов'язки, але зазвичай в результаті більшість займалася хто чим міг на даний момент, якийсь обсяг на себе взяти.

І: А как касательно вашей личной истории? Ваше окружение, насколько я поняла, профессиональное и близкие родственники поддерживали?

Р: В моєму середовищі не було, тому що я вибираю, з ким спілкуватися, і це здебільшого студенти, які підтримують мої погляди щодо євроінтеграції, і з родиною чоловіка. Щоправда, родині чоловіка не завжди подобалося, що я левову частку віддаю, ризикую своїм життям, тому що дитина і треба часом говорити собі «стоп» і розважливіше думати. З його боку була сильна підтримка: коли була загроза введення в Києві надзвичайного стану ще в січні ми прийняли рішення забрати дитину у Франківськ, в інше місто, де живе чоловік зараз – і він з нею був весь час, коли я займалася громадською діяльністю. Він взяв на себе догляд за дитиною і дав мені можливість жертвувати 100 % часу, щоб допомагати людям на судових процесах.

І: А самый трудный период?

Р: Самим важким в цій роботі...найгіршим було брак часу – в добі 24 години і виникало дуже багато справ, які треба було зробити, щоб відпочити, виспатися й відновити свої сили. І моральний аспект – коли почалися людські жертви, морально взагалі миритися...не те, що миритися, а готовність сприймати те, що є людські жертви, що люди кладуть життя за те, щоб в Україні утверджувалися якісь цінності, і люди проявляли готовність покласти життя, навіть іноземці... Білорус, і вірменин, які за походженням не є українцями, але які кладуть свої життя заради того, щоб цій країні жилося

краще, щоб відбулись якісь зміни заради цієї країни, цих дітей, морально це важко витримувати.

І: И какая самая большая ценность или приобретение?

Р: Для мене це досвід менеджменту в кризових ситуаціях, тому що стільки речей, коли ми вигрібали і ситуацій, які доводилося розрулювати постійно, це таке доволі зашкалює. Коли ми з цим справлялися, то виникало відчуття задоволення. Здобутки - це нові люди, з якими я познайомилася...

І: Не только со студентами?

Р: Так, абсолютно в різних сферах і навіть суспільство в цілому, коли ми бачимо великий відсоток підтримки і кожен усвідомлює свою важливість, проявляє свою активність, ти переосмислюєш устої суспільства, в якому ти живеш. Це для мене було позитивною річчю, коли ти просиш про допомогу, вони кидають все і готові допомогти, хто чим може. Я дуже рада, що я (*не розбірливо*) винахідливість народу, його сообразительность, як кажуть. Коли створили загони автомайданівські, патрулі, які виловлювали тітушок, «Лікарняна варта». Тобто коли виникала проблема, з'являлися шляхи її вирішення доволі ефективні, і це давало свої результати. Тому це те, що є позитивним. Хоча дуже багато роботи, яку треба негайно робити, і на це знаходити час трохи важко. Але усвідомити, якщо не будеш приділяти цьому час, то за нас це ніхто не зробить і це далі пуститься на самоплив і ніхто не буде утверджувати ті зміни, за які стояли люди на Майдані. Тому в нас і далі продовжуються такі речі, знаєте, дуже смішно, в мого однокурсника на роботі інформація про таємний з'їзд суддів Вищого господарського суду і вони дзвонять мені, тому що я маю контакти активістів і можу якось свій внесок, щоб завадити проведенню цього з'їзду зробити. Приємно, коли є якийсь результат, мережа зв'язку доволі ефективна і через п'ятих-десятих людей виявляється, що можна до когось добратися чи на когось повпливати. Зараз важливим є люстраційний процес, і в освіті він не менш важливий, тому що є багато ректорів, як перефарбовуються, вони є пристосуванцями будь-якої системи, або ті, які репресували студентів і брали участь корупційних схемах, не можуть далі лишатись на посадах, ніби нічого не відбулося. Треба великий шматок роботи робити, і вона залежить від людей на місцях, від їхнього бажання щось змінити в себе вдома. Ну і за таких докорінних змін в себе на місцях – в університеті, в ЖЕКу, ще десь, ми мали би вийти на якийсь новий рівень. Головне – це дійсно зусилля і бажання.

Демографічний блок: Младеса Качурець, ж, 23 роки, народилась у Луцьку, живе у Києві, у майбутньому – буде у Івано-Франківську. Освіта – вища, НаУКМА, правознавство. Студентка. Заміжня. Є донька. Політичні погляди: «Патріот України. Частково розділяю ліберальні цінності».

Код інтерв'ю: 86

Дата проведення інтерв'ю: 16.03.2014

Тривалість інтерв'ю: 46 хвилин

Інтерв'юер: Катерина Новікова

І: Скажіть, будь ласка, коли вперше ви почули про Майдан і що саме ви почули?

Р: Враховуючи, що ці три місяці пройшли, наче три роки, то це не так просто це все згадати.

І: Ну, власне...

Р: Я пам'ятаю, що я читав про пост Мустафи Найєма. Отой, історичний. Я не певен, що я бачив його на власні очі. Скоріше за все, я його вже бачив в перепостах. І потім я вже побачив, що на Майдані збирається студентство. Потім, як друга фаза, я так його сприймаю, з'явився цей політичний Майдан на Європейській площі. Мені навіть складно зафіксувати момент, коли я вперше вийшов на Майдан, бо я там працюю на Хрещатику, я фізично все одно там. Навіть, якщо я там не стою на площі, то там через 200 метрів, в кабінеті, я все одно там. Стрім, робота, воно якось так все зв'язано, що навіть складно відділити одне від одного. Перший мій вихід туди... чи прихід, не знаю, як правильніше це сказати. Прихід, мабуть. От безпосередньо під Стелу, був, здається, за день до розгону першого, 30 листопада. Ми приїхали туди з гуртом «Тарута», з яким я часом виступаю, щоб трохи пограти. Найсмійніше, що в той вечір нам не вдалося виступити, тому що все було достатньо напружено. Ця територія, де стояла заготовка під ковзанку, вона вся була заповнена «чорною ікрою» – оцими хлопцями в шоломах. І було достатньо стрьомно, по правді кажучи. Це якраз був той день, я не пам'ятаю дату, це якраз був той день, коли з Європейської той політичний, так званий, Майдан прийшов сюди. Тоді на сцену вийшли Яценюк, на цю сцену, під Стелу, і Кличко. Сказали якісь свої промови і полетіли у Вільнюс. Вочевидь це було 29, чи що, листопада. Потім ми поїхали, а наступного дня... чи це було вже в той день? На ранок я нічого не підозрюючи... Я ліг спати просто. На ранок я відкриваю інтернет, мені там дзвонять і повідомляють про те, що сталося. І в цей момент, в ті моменти, які кажуть, що життя розділяється на «до» і «після», отак. За пару днів перед тим ми ще брали участь з «Тарутою» у марафоні Марійки Бурмаки «Вихід є». Ну теж, це фізично не на Майдані. Але це так само Майдан. Так само, як, якщо вже зовсім глобально мислити, то я 3 роки веду програму «Український вимір» на Національному радіо. Це мій крайній проект творчий. Фактично, це теж мій персональний Майдан, тому що і питання євроінтеграції, і питання людської гідності, і питання перебалансування загалом системи влади, і питання зламанних соціальних ліфтів – ці всі питання, які в той чи інший спосіб вони стали ну не те, що опуклими, вони суперзагострилися на Майдані, то можна, мабуть, сказати, що цей інформаційний простір я розхитував своїми скромними зусиллями. Але якби вже розхитував давно. І вочевидь, нас таких «комарів з ліхтариками» було чимало. Оскільки це все в результаті вихлюпнулося в таку

потужну акцію. Я досі... Мені страшно подумати, що те, що починалося як карнавал на Майдані, переросло в таку криваву драму. Але, мабуть, інакше було не можна, хоч це і страшно.

І: А чи ви довго перебували, якщо можна так сказати, на цьому, другому, чи на тому фізичному Майдані, скажемо так, на самому цьому?...

Р: Це було набігами. Кожен із набігів був цілеспрямований. Це були набіги з харчами, це були набіги з грішми. Я знаходив людей, яким довіряв, оскільки я, навіть, на ранніх етапах чув, що, оскільки людина – істота слабка, де є гроші, там є якісь нюанси. Я знаходив людей, яким стовідсотково довіряв, акумулював якісь кошти туди. Передавав. Так що, якщо кажуть, що Майдан проплачений – стопудово. У тому числі мною. Так само, коли загинули перші хлопці на Грушевського – Нігоян, Жизневский, в мене якраз в цій же залі був концерт. Ну, і в мене було два варіанти – треба було відмінити його, так як я зробив з концертом 23 лютого, врешті решт, або перетворити його так само на благодійну акцію. Я зібрав людей, відіграв концерт з своїми друзями, все, що ми зібрали... плюс я поклав свого шолома майданівського на авансцену, туди поклали грошей втричі більше, ніж було продано квитків. Вся ця сума пішла на закупку термобілизни, обладунків і так далі на Майдан. Таке теж стояння на Майдані. Мій перший вихід такий, в якості людини, яка шукає собі застосування... Тому що я багато читав і сам говорив про цю самоорганізацію, це на власній шкурі я вперше відчув, коли ще будувалися намети, це тільки-тільки-тільки, так би мовити, розгорталося. Оскільки я священнослужитель, то я ходив на Майдан і молитися. В міжконфесійному був наметі, просто неба з Псалтирем, я підтримував цю молитовну хвилю, якої вже давно Україна не бачила. Але як це відбувається ... приходиш... ну добре, ти тут став помолвився, а далі йдеш і просто дивишся. Я писав про це пост на Фейсбуці – «Інструкція для того, хто не знає, що робити на Майдані». Ти йдеш, перше, що ти мусиш бути налаштований на дію, друге – ти мусиш дивитися. Ти моментально бачиш, де треба підкинути дрова, де треба щось комусь... хтось намагається підняти щось важке. Ти просто стаєш поряд, піднімаєш. Тут же біжиш, тебе зупиняють – «допоможіть донести каністри з пальним». Ти береш тягнеш ті каністри, і уже наступної миті ти стаєш тим, хто втягує наступного в цей ланцюжок. Тому що ми взяли каністри, бачимо, що ще один ящик залишається біля машини, і треба когось цей. А той, хто мене покликав, уже сам побіг. А я дивлюсь – я ще якогось чоловіка, який проходив повз. Кажу: «Допоможете ящик?». Схопив. І це от такий от мурашник і мурашина доріжка, яка втягує в себе нові елементи, а таке можливо, це я так, уже як ремарку скажу, тільки коли всі діють широко. З примусу, з комуністичного «одобрямса» і примусу таких речей не буває. Коли я був свідком, як зростають... оце все змішалось, після котрогось із штурмів, по-моєму, уже після Грушевського... нові барикади. Коли ти просто на очах... Я тоді для себе зробив висновок, що, якщо українців не чіпати, якщо вони за дві години здатні вибудувати барикаду, таку, що вище неба, то країна житиме в золоті, якщо просто дати їй свободу і тих хробаків, які дуже

посідали на горло, порозганяти. Через це, це отакі були включення. Так само, як ще один епізод з походом на Майдан, я багато спілкуюся на Фейсбуці з духовенством. Там в мене якісь були трохи інші плани на ту ніч. Але коли отець Костянтин Холодов, ну він став відомим персонажем на Фейсбуці завдяки своїм майданним подвигам, (*нерозбірливо*) патріарха Філарета. Орден отримав він. Пише: «Я сьогодні в нічне чергування на Майдан. Хто зі мною?» Я пішов. Якраз тоді європейці стояло, коло Київської міської державної адміністрації. Коли на Хрещатику в третій годині ночі просто неба граєш на піаніно, ххм... такі штуки запам'ятовуються. Там ще якихось і тітух туди забилося якимось чином. Став, граю, а той стоїть знімає, і кілька людей там слухає. Ну, якісь два жевжика крутяться. Така фраза запам'яталася – «Ти сатрі, чувак стопудово лабаєт». Х-хіх! Характерна лексика. Та взагалі те піаніно не замовкало. До мене грали, я пограв, руки замерзли, встав, знову якась дівчина сіла далі грати. Таке нескінченне. От у мене це складається з таких шматочків-шматочків-шматочків. Перше стояння на Майдані, воно, знову ж таки, було не на Майдані. Це було в ніч, в якусь із перших ночей ми просто в себе в храмі, він неподалік Михайлівського монастиря, взяли благословіння, налаштували цілонічне стояння з Псалтирем. Зібралися невеликою частиною нашої громади, і просто, як в монастирях це колись робили, і зараз роблять. Неусипаємий псалтирь, коли по черзі (*нерозбірливо*). Роблять так само, як у нас в храмі уже тут. На пізніх, так би мовити, етапах Майдану, були просто зведені продукти, щоб не завантажувати кухню, яка там працює в Михайлівському. Просто у нас в храмі стояло це все. Нарізали, дівчата наші, а я – челноком. Вхопив, побіг, приніс. Туди-туди-туди. Бігав. Така от мозаїка.

І: А (*нерозбірливо*) молитву на Майдані? Мені здається, дуже багато було про це.

Р: Дійсно, молитви було багато. Мені здається, що в цьому значною мірою, запорука успіху. Якого не є, дай Бог, нам його зараз не втратити – те, що ми здобули. Зрештою, студенти побігли саме під стіни Михайлівського, а не кудись. Мені здається, це було промислительно. І те, що Михайлівський миттєво відчинив свої ворота для них те, що, чомусь, чи совість їх зупинила, чи були якісь домовленості, чи Господь Бог втрутився, комусь прояснив розум, те що «Беркут» не поліз на територію монастиря за цими студентами. І те... ну я не знаю, я ніколи не бачив такого, десятки тисяч людей на Майдані незалежності, посеред ночі, тверезі. Щогодини співали гімн України, а потім оголошували разом із священниками на сцені короткий молитовний чин. При тому, що серед тих священників були греко-католики, римо-католики, православні Київського патріархату, Московського патріархату. Пара самозванців, було, затесалося. А как же ж без етого. Хе-хе. Їх потім вичислили, вигнали звідти, щоб не позорили контору. Все-таки, люди, вони ж щось завжди собі придумують. Навіть наукова конференція богословська відбулася в інституті релігійних наук святого Томи Аквінського у нас в Києві. Я брав в ній участь. «Теологія на тлі Майдану». Представники різних церков намагалися осмислити, так би мовити, з буквою вчення церкви в руках, як

співвідноситься те, що відбувається, те, що ми бачимо на практиці, з теорією, соціальним вченням церкви, сформульованим уже багато сотень років... ну, у католиків воно раніше сформульовано. У православних трошки в інший спосіб воно відбувалось. Але воно є. Там були, навіть, такі жваві дискусії, але те, що фантастично, без зовнішнього якогось примусу до екуменізму в тому ж таки Інституті зібралися протестанти з різних деномінацій, євангелісти, римо- і греко-католики... Коли ідуть наукові доповіді, а тут предстоятель греко-католиків, блаженніший Святослав Шевчук скромно сидить собі в залі, просто слухає. От. Я так штовхаю (*нерозбірливо*) під бік, дивися – о, точно. Блаженніший Святослав сидить. Потім він, до речі, побував у мене на ефірі після тієї зустрічі. Ну і ще один такий фантастичний нюанс. Я вам зараз накидаю... вінегрет. Потім розшифрувати буде тяжко. Але дуже цікавий для мене майданний нюанс. В мене ж, фактично, всі ці три місяці, як і три роки перед тим, щоденна програма на радіо. Там за винятком, коли Верховна Рада засідає, немає ефірів. Якись нюанси бувають, але... Кілька живих гостей на тиждень щонайменше. То я за ці три місяці зауважив дуже цікаву тенденцію. От як якийсь трапляється мегацікавий гість, від нього обов'язково пахне димом. Це людина обов'язково побувала на Майдані. В мене аж виникало питання: ну де ж знайти оту от протилежну думку, якої всі журналісти шукають. А нема з ким поговорить. А знаходиш цікавого співрозмовника – так він димом пахне. А у нас всі три студії – перший, другий, третій канал. Впродовж дня обов'язково зазираєш – партизани з Майдану побували.

І: Тобто, така філія Майдану?

Р: Ну абсолютно, тому що ми ж мовимо. (*нерозбірливо*) майданчиків багато. А величезна кількість притомних людей, вони всі в якийсь момент зійшлися на Майдані. І там іноді не треба було лізти на Фейсбук чи комусь дзвонити. Ти просто виходив на Майдан, так роззирався – «О, привіт. Ходім в ефір». Таке теж траплялося. Просто там всі були, от з ким є про що поговорити. А якщо і когось там в той момент не було, значить у нього був якийсь інший послух, кажучи церковною мовою. Він або там на лекціях або в ефірі іншої радіостанції. Яюсь так.

І: А чи пригадуєте ви якись найскладніший день з Майдану?

Р: Так трапилося, що всі найгостріші епізоди... от наприклад, коли загострення на Грушевського, мене не було на Майдані, а іноді навіть не було в Києві. Про що я тепер страшенно шкодую. Мені аж, ну аж яюсь ніяково. Такий знаєте, якийсь комплекс провини, чи що. Я колись не розумів, як можна кудись не поїхати. От мене в музеї Соломії Крушельницької розказували, вона не могла поїхати на похорони мами, бо в неї був контракт. Я думав: Боже, яка безсердечна жінка – «у неї був контракт». А тут я сам втрапив в такі умови. 19 січня, тут на Грушевського починають палити шини, а я сідаю в поїзд, їду в Москву. У мене контракт. І тут я дуже пошкодував про ті нехороші слова, які я подумав на адресу Соломії Крушельницької. А серце од того роздраю болить і досі, тому що фактично це вся була поїздка з планшетом в руках. Намагання здзвонитися, почути, зрозуміти, що

відбувається., молитися. Ну, це був, напевно, унікальний випадок, коли 21 січня в храмі Христа Спасителя «отдельно стоящій» диякон молився за мир в Україні.

І: Це була подія.

Р: Ну, вона пройшла тихо. Але це було...

І: Так, це подія. А чи, наприклад, чи у вас були якісь, чи ви зустрічали хоч би одну особу в оточенні, яка була би проти, чи мала іншу думку, в якій у вас би викликав конфлікт з приводу вашого причетності до Майдану?

Р: Не те, щоб конфлікт. До конфліктів все-таки намагався не доводити. Але у мене є рідня в Керчі, причому частина цієї рідні достатньо тверезо оцінює події, а частина знаходиться абсолютно в полоні цього от інформаційного поля, сформованого російськими телеканалами. Іще, фактично, не почалася навіть оця активна фаза Майдану, ще тільки йшлося про підписання асоціації, і раптом цей мій родич, з яким я не одну чарку випив, будучи у нього в гостях в Криму... Коли людині кажеш слово «євро» в будь-якому контексті, і раптом ти бачиш, що на тебе дивиться ворог. Отак от просто. То якось мимоволі ставало моторошно. Ну і... та й із ближчими родичами. Навіть той самий батько на перших порах йому доводилося проводити просто політінформацію. Коли одна із хвиль загострення ранніх на Майдані, коли туди почали стягувати війська, це ще здається, до 10 грудня, сказали, що стягують війська. Я ж журналіст, я маю на власні очі побачити. Я пішов. І пам'ятаю на Фейсбуці залишив короткий запис «Я пішов». Через дві години повертаюся, а там вже мало не за упокій моляться. Кажу: «Чуваки, я просто пішов подивитися». Так от. Йду якраз туди – батько дзвонить. Каже «Що у вас там робиться, це що – нормально?» Я кажу: «Так, стоп, ти які канали дивишся?» Ага, трошки перецей... список прошерстив. Кажу, взагалі-то нормально, тому що така-така ситуація, ну провів старому політінформацію. Через кілька днів наступний зідзвон. Дивлюся, уже в старого трошки помінялася інтонація. Картинку склав іншу. Через те... Ну таких конфліктів як конфліктів не було, але напруга відчувалася, тому що цей розлом... він же ж не по Сходу і Заходу, він навіть не по совку і не-совку. Хоча значною мірою. Мені дуже близьке оце визначення, по-моєму, Подерев'янського, що все вісь «совок-не совок» насправді розділення... Зрештою, навіть, хтось це в мене був, Валерій Пекар, по-моєму, у мене був в ефірі, він сказав хорошу думку, що ті люди, які дзвонять в ефір і кажуть, що ностальгують за радянським союзом, «кагда всьо било бесплатно», вони, фактично, ностальгують за своєю молодістю, і це трохи страшно бачити, як ностальгія за молодістю приводить до того, що люди виправдовують введення військ на чужу територію. Це, правда, страшно, але це є. І сприймаєш як колосальний життєвий успіх, коли тобі вдається когось переконати. Бодай от на йоту. Що те, що відбувається, наприклад, сьогодні з Кримом з боку Росії не є нормальним. До речі, той самий Крим для багатьох став... У мене просто є знайомий, який навіть... він був готовий терпіти Януковича, кого завгодно, аби тільки його не чіпали. Але коли уже зачепили за Крим, отут навіть він

вибухнув. Кажу: «Слухай, Крим для мене – це було святе. Це сім'я, відпочинок, духовний розвиток. Містика своя там кримська. І раптом в мене хочуть це відняти. Що це таке?» Хоча два місяці до того я, знову ж таки, по фейсбучним постанам бачив, що він до самого по собі Майдану так з обережністю ставився. Люди, які на початку мені писали, ну коли я от писав, що я пішов на Майдан, казали: «Сеня, берегі руки, твої руки стоять 10 таких революцій». І так далі. Легковажно, скажем прямо. Через два місяці та сама людина мало не возила шини на Грушевського. То єсть, відбувалися такі мутації колосальні в свідомості. Але якщо повертатись до запитання про конфлікти, по-хорошому ні з ким не посварився. Так глобально. От і слава Богу. Єдине, що дуже важко, коли проводиш програму, після програми дзвонять слухачі, які вже знають номер робочого телефону, і почуваєшся канатом, який тягнуть одночасно в дві сторони. Одна дзвонить: «Боже, як ви можете, що ж это такое? Как же ж вот еті вот западенци, оні ж... так а Росія ж – это наши братья». І так далі. І тут же наступний дзвінок, а я в ефірі в той день сказав, що ладен для того, аби мене почули на Сході, на Півдні, половину програми провести російською мовою чи бодай що зробити. І тут же після цього «як ви можете?» дзвінок: «Такої національності “росіяни” взагалі в світі не існує. Що значить – ви будете російською? Все вони розуміють. Не смейте говорити російською!». І ти розумієш, що іще чуть-чуть і можна просто дати дуба. Тому що це як між двома березами, не дай Боже, тільки психологічно. Отакого багато. Такого за цих 3-4 місяці пережито страшенно багато. Це страшенно стомлює. Рятують тільки молитва. І правду казали, коли вже зовсім ставало кепсько, простіше було просто одягтися, взути теплі шкарпетки і піти на Майдан. Там ставало спокійно, там ти от знаходив якого-небудь колегу-священника, чи просто з колегами приїхав, які недалеко живуть, на нічне чергування, став, випив чаю, тут постояв, помолвився, там пройшовся, дивишся – там тітух ганяють. Я не вояка по натурі, і більше плечем когось можу підперти. Але моральна підтримка теж важлива. Якось знайшов собі оце місце в строю, і якось воно ставало легше.

І: А яких людей ви зустріли на Майдані? Хто вам найбільше запам'ятався?

Р: Найбільше мені запам'ятався чоловік, якого я не знаю, який мене дуже довго переконував, що Януковича треба піддати анафемі. Того що... А, і ще, я назавжди запам'ятаю очі однієї жінки, яку я теж не знаю. Це було друге чи третє віче, а я ходив одягнений по формі, ну, як священнослужитель, в підряснику. Ну і видно було, що для цієї пані важливо було, що духовенство з народом. Ми так достатньо далеко стояли. Я трошки став так на піднесенні... на підвищенні і так трошки роззирався. Дивився, що довкола робиться. Так повертаюсь і раптом зустрічаюся з нею очима і бачу в цих очах стільки вдячності. Що я розумію, що мені у цій вдячності, то мені був аванс на сто років наперед. Я стільки не заробив, як вона дивилась. Це якось так дуже, дуже глибоко. Ну і цей чоловік фантастичний. Який теж побачив батюшку, тут же мене вловив, часа 2 ночі, якраз час філософствувати – спокійно, «Беркути» не лізуть. «От я вважаю, що надо предать анафемі». –

«Да анафеме можна предать тільки того, хто вірний твоєї церкви». Кажу: я в Київському патріархаті, ну як може Київський патріархат «предать анафеме» того, хто ходить в Московський патріархат? Це, з точки зору букви закону абсурд. Кажу: «Нет, надо. Как же они могут, они ж на Афон ездят». Абсолютно людські емоції зрозумілі, ну і доводиться такі невеликий лікнеп проводити, що анафема – це не «у-у-у» пальчиком. Складний достатньо механізм, і його дія лежить, звичайно, більше в духовній площині, ніж в мирській, в політичній. Ну а дрібніших епізодів була маса. Ніколи не забуду молитву в наметі. Я просто шукав цей міжконфесійний намет. Заходжу, дивлюся, наметик з хрестом. Кажу: «Де міжконфесійний намет?» Вони кажуть: «Ми не знаєм, але ми просто отут зараз збираємося молитися, ставайте з нами». Там було двоє протестантів, це я просто реконструюю просто по тексту...

І: Так-так, молитовний намет.

Р: Двоє протестантів, здається, хтось із католиків, ну і я православний. І ми по колу кожен своїми словами, але це була така хвиля щирості, такого справжнього, ненадуманого екуменізму. Дуже складно і ризиковано говорити про відчуття від молитви, тому що є ризик чогось зайвого собі понапридумувати з точки зору тверезості розуму церковної. Але такого молитовного піднесення рідко вдається навіть в храмі на службі пережити. Як було пережито, де оцих просто четверо людей зібралися і вони просили Бога про захист і про допомогу. Оце, мабуть, такий мій найголовніший пік мого Майдану. Ну якось так.

І: А що для вас найбільшим було здобутком Майдану особисто?

Р: Це зміни в людській свідомості. Розуміння, що стає менше байдужих людей. Якщо на початку було аж надто багато людей, яким було абсолютно очевидно пофіг, що відбувається, то з часом таких людей стало менше. Я вважаю величезним здобутком те, що дуже багато людей, які вважали себе абсолютно аполітичними, стали, принаймні, усвідомленими патріотами. Нехай вони не підуть в гайд-парк «проізносіть пламенніє політичеськіє речі», але вони, принаймні, зрозуміли, усвідомили себе частиною українського народу. І втямили, що Україна як батьківщина, як територія, як держава, має свою абсолютну цінність. Таких людей стало в рази більше навколо мене. Порівняно з домайданним станом. Ну, і, звісно, я вважаю колосальним успіхом те, що ми отримали величезний шанс на перезавантаження системи. Вже те, що ряд товарищів просто вшилися з цієї країни, мене особисто вже гріє. Тому що та зміна, яка відбулася впродовж лічених днів, від стану коли хробаки ходили з абсолютним почуттям безкарності, написаним на фізіономіях, і коли за кілька днів вони відчули страх, вони відчули, що вони так само, як інші смертні ходять по землі, вони можуть бути покарані. Зараз багато хто намагається відіграти назад. Я розумію, що там є такі хитро викручені товариші, що вони повикручуються. Але принаймні оцей переломний момент, те, що він відбувся, те, що вдалося їх на якийсь момент дотиснути, це величезний успіх Майдану. Дай Боже, на ньому не зупинитися.

Тому що це ще не перемога, це кілька кроків, зроблених у правильному напрямку. Але основна дорога у всієї країни ще попереду.

І: А який етап Майдану ви могли би виділити, зараз так підсумовуючи?

Р: Ну, якось так підсвідомо час Майдану міряється від штурму до штурму. Від 30-го до 10-го, від 10-го до 22-го і так далі, і так далі. Але в основному для мене основний водорозділ, це такий простір, там, де пролилася перша кров. Тому що поки не було силових дій, ще була надія на цей вислів, що «поганий мир краще, ніж гарна війна». Але коли цей рубікон був перейдений, настав цей другий етап, коли розумієш, що втрачати вже майже нічого. А коли полягли перші хлопці, Нігоян, Жизневський, то стало взагалі неможливо навіть думати, щоб повертатись до якогось попереднього статус-кво. Треба було йти тільки вперед. Оце вже був найголовніший перелом. Це таких два основних стани Майдану – до і після. Якісь інші етапи мені важко зараз виділити.

І: А чи в познайомились, наприклад, на Майдані, з кимось, з ким зараз товаришуєте?

Р: Не можна сказати, що познайомився, тому що я і так знайомий з значною кількістю людей в силу своєї професії. Можна сказати, що з якимись людьми я тісніше почав взаємодіяти. Наприклад, є Андрій Коломієць, такий персонаж з Печерської просвіти. Я був з ним знайомий, я з ним спілкувався, але саме Майдан подарував нам спільний досвід проведення мистецького заходу в захопленій мерії. Це, до речі, ще один майданний такий прояв. Ми там зробили потрійний концерт. Це була ініціатива саме Антона. Там була музика, там була поезія, Олег Короташ читав поезію. І Лев Скоп, іконописець, демонстрував свої ікони і трошки про них розповідав. Це був такий цікавий досвід теж, тому що колонна зала, там на галереях зверху самооборонці, у них там пересменка, вони там щось галдять собі. Шумно. Тут художники сидять, шоломи розписують. Там хтось сидить, взагалі на кобзі щось сидів репетірував. Ну спасібо йому, коли тут починали грати, він там собі затихав. Така якась колосальна життєва поліфонія. Власне, сам цей іконописець Лев Скоп – це людина, з якою я познайомився безпосередньо на Майдані. Це фантастичне знайомство, тому що це якийсь такий геній, такий, знаєте, від природи, як самородок. Людина з таким осяяним поглядом, з руками, яким, таке враження, що кілька мільйонів років він цими руками разом з Господом світ ліпив, коли дивишся на його руки – таке враження. Фантастична людина. І дуже багато людей, про яких просто читав в мережі, потім виходив, бачив. І вже дуже навіть складно сказати, з ким ти особисто знайомий, а про кого ти тільки прочитав. Це все, знаєте, розростається в якесь таке коло людей, охоплених цим інформаційним полем майданної ноосфери, майданосферою. І таке враження, що когось з них знаєш уже мільйон років. Дуже було, ну для мене було відкриттям, що Віктор Соломін, домбрист, з яким я працюю, фантастичний музикант, який багато років пропрацював у Москві, людина російськомовна по житті. Така, клінічно російськомовна, буде возити на Грушевського в своїй малолітражці шини, причому регулярно. Терорист, справжній. Коли оці закони 16 грудня

поприймали, радіожурналісти, музиканти, поети, люди... якщо мені б хтось сказав, що вони підуть кудись в політику, чи щось наближене до політики, я б перший би довго сміявся аж за боки хапався. Ці люди тягали бруківку, калатали коктейлі Молотова навіть дехто. Возили шини, організовували допомогу пораненим, робили стільки, що годі собі уявити. Я дуже радий, що я тісніше познайомився, до речі кажучи, про знайомства, з родиною Сашка Кравцова і Олесі Мамчич. Я давно знав, що вони мої сусіди, ми живемо на одному масиві, але, знаєте, іноді горе зближує. Сашка забрали, я нарешті з гуманітарною місією, скажімо так, узагальнимо, побував у них вдома і тишився, як дитина, коли Сашко повернувся. Потім уже ми побували у них разом, коли у Олесі вийшла книжка. Зараз ми з Олесею будемо робити, скоріше за все, невеличкий перформанс. Музично-поетичний, на презентації її збірки, яка народилася практично впродовж усіх цих подій. Це теж фантастика, коли тут війна, тут люди по тюрмах, а тут люди продовжують творити. Збирати і видавати книжки. Коли посеред барикад працює відкритий університет, люди, науковці зі світовим іменем читають лекції, і безкоштовно, і сила-силенна людей збираються їх послухати, ну, слухайте, це фантастика. Коли ці речі намагаєшся осмислити з точки зору себе піврічної давнини, ти розумієш, що півроку, коли б тобі таке розказали, ти б подумав, що людина обкурилася чи там побачила якийсь не той сон. Що це нереально! А тут, спасибі Віктору Фьодоровичу, хе-хе, він тепер (*нерозбірливо*) у нашій пам'яті, у нашому досвіді.

І: Так, тобто, деякі моменти виглядали як такий сплеск такої арт-простір.

Р: Абсолютно. Це одне з моїх найпотужніших вражень, коли Майдан розрісся вшир, і я так вирішив прогулятися так, «вдоль по Пітерской», так трошки чекнуть весь цей простір. На кожному клаптику, де можна малювати щось чи писати, намальовано і написано: якісь гасла, якісь карикатури, якісь шаржі. Щось там, десь кулька прив'язана, десь щось отаким кандібобером викладено. Я вже не кажу про ці фантастичні, які народ знає писанки, із будівельних касок. Ну де таке видано?

І: Так, то було несамовито.

Р: І такого несамовитого, якщо почати згадувати... а виставка Юрка Журавля, яка згоріла під час останнього штурму? І він сказав, нічого, гади, я вам ще намалюю. Він же ж фантастичний художник, а в цих умовах його перо стало не просто гострим, воно стало разючим. Хто бачив Пшонку, Допу-дупу в його виконанні, чи там, Господі, у нього зараз уже і на Путіна карикатури, Путлер капут, можна годинами перераховувати. І що не робота, то шедевр. І музика, що народжувалася там. Та ж таки група «Тарута» зараз видали пісню ну, видали нагора, вона на диску ще не видана. Вона називається «Єднайся, народе». Я стримано, зазвичай, ставлюся до такого кон'юнктурного, начебто, товару, який на злобу дня твориться. Але я бачив як ця пісня піднімає площі. Я бачив, як я зараз з ними їздив на день незалежності Литви, на святкування, запрошували як представників мистецької громадськості майдану. Повен зал литовських офіцерів в будинку офіцерів. Починає звучать пісня «Єднайся,

народе» – зал встає. Так само, як коли звучить повстанська «Домовичок» про домовичка, який з дідом 30 років у Сибіру відсидів. Люди підводяться, їх підриває з місця, це щиро, це по-справжньому. Через те і мені здається, що ця хвиля творчості так чи інак пов'язана з Майданом, вона ще триватиме, і буде, звісно, якась частина макулатури, цього не уникнути. Але я думаю, що і багато правдивих шедеврів на цьому ґрунті ми ще отримаємо.

І: А самі барикади також виглядали дуже художньо.

Р: Ну так. І утворювалося натомість дуже багато вільного простору. Я пам'ятаю, іду, в бік Грушевського, і думаю, чого це мені так добре, око ні за що не чіпляється. А там цілий будівельний паркан і громадний білборд, це все розібрано і лежить у вигляді барикади, натомість, на цьому місці чисте поле. Разгуляй-душа. Так що да, вражень дуже багато, коли починаєш згадувати. Одне, друге, 15-те.

І: А з яких регіонів ви найбільше зустрічали людей? Ну, таких, яких ви не знали раніше, на Майдані?

Р: Ну, географічно не було для мене сюрпризів. Для мене було ізначально зрозуміло, що там буде багато Заходу. Але що там так само буде обов'язково Схід і Південь, і, зрештою, ці мої очікування підтвердились. І так само коли я почитав, там було соціологічне дослідження Бекешкіної, соціологічний зріз Майдану, я так само розумів, що я десь так само собі це і уявляв. В цьому сенсі сюрпризів не було. Звісно, приємно вражали друзі-білоруси, які приїхали з Ляпісами тоді ще, на початку, коли на цьому шпилі над Хрещатиком замайорів білоруський прапор. Той же ж таки прапор Литви, який майорів на Грушевського. Грузини, поляки. Коли мені розповіли, що російська сотня формується на Майдані, я зрозумів, що скоро щось буде цікаве в Москві, і цей марш миру, який зараз відбувся, підтвердив ці мої очікування так само. І коли ці єврейські спецназівці приїхали і у нас утворилися справжні такі, «без дурков», жидобандерівці, то я зрозумів, що щось воно буде на краще, бо по-старому вже бути не може. Бо це якість надто глибинні, надто тектонічні уже плити, ці процеси зачепили. Бо на стару конфігурацію воно вже не стане за будь-яких умов.

І: А ці люди, які приїжджали, вони були якого віку?

Р: Дуже різного. Ви знаєте, я таких дідів на Майдані бачив. Таких колоритних. Я не знаю, я вже не підходив, не питав, чи ти діду, з Карпат, чи з Чернігівщини десь. Але такий стоїть кудлатий, очі сяють. Дивишся на нього і розумієш, що йому втрачати нічого. А якщо хтось проти нього піде, він або сам вмере, або вб'є. Коли таку скелю бачиш поруч із собою, і самому стає спокійніше. Отаких персонажів бачив. Його навіть візуально дивишся і думаєш «Фух, все буде добре». Стоїть там. Такі персонажі траплялися.

І: А щодо політичних поглядів?

Р: А ви знаєте, я мало з ким там обговорював політичні погляди. Один товариш якийсь, такого трошки дивного виду до мене підійшов і намагався мені довести, що це все, що зараз відбувається, дуже вигідно Фірташу. Причому, вигляд у нього був дуже переконливий. Але якщо ми подивимося, де зараз Фірташ, то стає зрозумілим, що той чоловік все-таки трошки

помилявся. Ну або щось пішло не так. «І тут дед подумал: что-то пошло не так». Якось було не до політичних поглядів. Навіть, деякі релігійні питання, коли там католики з православними могли з'ясовувати якісь моменти, чи я, коли міг, протестантам доводити, в «чом оні несправи», в мирний час, чи там, ну, можна продовжити цей ряд. В якийсь момент ми на Фейсбуці домовилися так: «Браття, давайте всі наші міжконфесійні речі потім, в мирний час з'ясуємо, а зараз давайте молитись, хто як вміє. Хто як вміє, аби до Бога і аби щиро». І так і було. Дасть Боже, коли настане той самий мирний час. Поки що про нього доводиться лише мріяти. Коли можна буде всім зібратися, може, навіть, не на Майдані, або на Майдані, вже перетвореному. Я все-таки думаю, що добре було б його зробити повністю пішохідним. Трохи помінати його зовнішній вигляд. Хоча Омельченку треба подякувати за бруківку, дуже пригодилась.

І: Ну, не тільки на Майдані, вона і на Інститутській, скрізь.

Р: Так він цією плиткою замостив пів міста. Как чувствовал Сан Санич. Мені зараз дуже подобається оця карикатура, не карикатура, фотографія просто підписана: Красная площа в Москві, так вид бруківки і так «Опа, брусчатка». Кажуть, до речі, що рівненські базальти там вкладені. Так що все має бути добре.

Демографічний блок: Роман Коляда, чоловік, 37 років, м. Київ. Директор Радіо «Промінь», автор і ведучий ток-шоу «Український вимір» НРКУ, штатний диякон у Свято-Юріївській громаді УПЦ КП. Одружений. Політичні переконання: немає.

Код інтерв'ю: 130

Дата проведення інтерв'ю: 15.04.2014

Тривалість інтерв'ю: 2 години

Інтерв'юер: Наталі Хіора

І: Я можу Вас називати Вашим справжнім ім'ям?

Р: Так.

І: Андрій, так? Тоді я з вашого дозволу записую це на диктофон, щоби далі ми мали змогу використати вашу історію. Розкажіть, будь ласка, коли вперше почули про Майдан, що саме, від кого і як це було.

Р: Ой, я не потрапив 21-го числа, щось реально завтикав, поїхав додому, я потрапив на Майдан – який це день, дату не знаю – це була п'ятниця вечір.

І: 29-го мабуть...

Р: Ні-, ні...

І: За тиждень?

Р: За тиждень, так.

І: Тобто п'ятниця після поста Мустафи Наєма?

Р: Та, тобто це не був той день, коли всі прийшли, це було в п'ятницю, але пробув там годинки 2-3, там було багато знайомих людей. Вот. Там, здається, коли я був, говорив Луценко Юрій. І якісь такі до речі внятні речі, я подумав: «О, круто, щось таке відбувається», і потім, потім, значить, це було вже в суботу, я нікуди не виходив, в неділю було 24-те, значить... Так, в неділю було 24-те, приїхав мій друг Максим зі Львова і ми пішли разом до університету, коли була перша велика хода, перше віче, і ми були такі, круто, ми тут ідемо, купа народу, взагалі так класно. Потім був мітинг біля Українського дому, теж багато друзів зустрів. Було холодно, всі прийшли з термосами з чаєм, були всі такі мітинг дефіс якийсь пікнік, пригощали один другого якимось пиріжками. І потім ми всі слухали, були всі ці речі, розумієш, що щось відбувається в країні такого цікавого і одразу ж там була така думка, що давайте пройдем ходою після завершення віче до ВР і там почалася перша сутичка, я не був на рівні прям тої самої двіжухи, ми десь були на початку Грушевського, коли було зрозуміло, що там є якісь вибухи, ми першим ділом вибралися наверх в Маріїнський парк, і була перша думка, що всі ці речі можуть бути супер-мега-небезпечними, тому що я бачив жінок, які поприходили з дітьми маленькими, вони ж всі йшли на віче, і вони не знали, що робити. Вони: «Блін, що нам робити?!» Діти не розуміють, там якісь вибухи, жінка перестрашена стоїть, кажу давайте алейкою вниз-вниз, ви спуститесь до набережного шосе. Покищо ніхто не знав, чим все закінчиться, якимось так тоді розгубилися. В понеділок ми вже пішли з роботи з дружиною, зробили собі перші плакатики, з якими ми ходили, от... І ми пробули тоді до пізна, з вівторка на середу я був уже цілу ніч. От я плутаюся в цих показаннях, тому що був один момент, коли вночі сказали... чи це, здається, з понеділка на вівторок я вже був цілу ніч, з понеділка на вівторок. І сказали, що нам потрібна якась допомога. Ми тусили під стелою, і сказали, що нам потрібна допомога там, включати музику, там тудим-сюдим. Я визвався

допомогти. Не, це було з вівторка на середу, я поїхав до друзів, забрав свій ноутбук, і зранку я вже ставив музики під стелою, після того, значить це було... а в ніч уже з середи на четвер я майже всю ніч ставив там музику, було так весело, люди нормально реагували, якісь толкові активісти виходили говорили, якісь нормальні речі, приходили друзі, ми спілкувалися, я ставив музику, я такий замучений вже почав ходити на роботу...От. В кінці-кінців все, весь цей тиждень завершився тим, що в п'ятницю зранку приїхали мої, брат моєї дружини, і друзі, тому що всі їхали на віче вечірне п'ятничне, їхали, навіть мої знайомі, які їхали в машині мого швагра, які не знали, що вони до мене їдуть, тому що вони там підійшли у Львові на збір, там де виїжджали на Київ, вони сіли в машину, і цей чувак каже типу «Ми заїдем ще до моєї сестри, зранку відіспимось». Я виходжу зранку, розумію, що сидять Олег і Борис, в мене на кухні, я такий: «Ого, клас!» І в п'ятницю після роботи ми пішли, було якесь віче, якесь жорстке розчарування, ніхто не надавав уваги тому, що під Жовтневим палацом стоїть кілька сотень Беркуту і вони всі, блін, в щитах. Ну якось тоді ніхто взагалі не розумів, що може бути небезпека в цих людях. Ми походили по центру, погуляли ще по Маріїнському. Якось так було: ну ок, все якось так по-тупому закінчується, ну що робити, ну лишатися ще раз на ніч на Майдані без толку, всі помучені. Ну ми сіли на метро, поїхали до мене додому, ще там щось випивали, якось типу так, якийсь стрьом, здавалося, що весь цей вудсток під Стелою закінчився по-дурному, тому що політики сказали: давайте почекаєм на неділю на віче, а було зрозуміло: блін, може, якісь дії зараз зробити? В кінці кінців всі позасинали, хто де. Першим прокинувся Олег, а він просто заснув і не виключив телевізор з 5-м каналом, і він прокинувся, почав кричати: «Вставайте, розігнали Майдан!». Ми такі, що це робиться, і реально картинка, яка була там, це було незрозуміле, тому що там реально валили людей, ми ще там реально годин вісім тому були на тому Майдані, все було спокійно. Ми такі: блін, ну треба щось робити. Тому що всі збиралися в обід поїхати на Львів. Ми приїхали на Михайлівську, вже стало зрозуміло, що всі збираються на Михайлівську площу, там було до тисячі людей, це було зранку, ми побачили там своїх знайомих, друзів, було зрозуміло що не знають, що робити, якби вивод, що є серйозна проблема, щоб говорити з натовпом, тому що площа велика, люди, які говорять в мегафони, які були наявні, не було чути, і ми скинулися грошима, які в нас були, поїхали в магазин, купили колонку, купили 200 м кабеля, щоб дотягнутися до Михайлівського, мікрофон, все це підрубали, і воно там функціонувало до того моменту, поки не привезли якусь там апаратуру, ну півдня, потім там ще вночі на ній працювали, потім там типу дзвонили мені правозахисники іноземні, яким я давав можливість поспілкуватися з студентами побитими, тому що, ну теж таке враження. Блін, я забув, як звати того хлопця, з яким я спілкувався, якого я просто знайшов на площі з перемотаною головою, розумію, що, та, це людина, яка отримала сьогодні люлей. І він був такий, в нього був струс мозку, тому що він був ватний достатньо. І я зрозумів, що нічим веселим це не закінчиться. Ми там допомагали, таскали якісь сумки,

щось там роздавали, малювали людям плакати, а ввечері поїхали додому, приїхали на віче, там народу була тьма, ми йшли в районі голови колони, прийшли з людьми від парку Шевченка, міліції не було, все якось так було: ого, прям всьо отак? І ми пішли гуляти по урядовому кварталі, ми були біля Кабміну, було зрозуміло, що було таких самих людей, як ми, яким було нудно слухати віче, бо вони слухали віче минулого тижня, або агресивні були, подивилися новини, в суботу зранку приїхали давати люлей Беркуту. Я чітко розумів, що енергія кудись вилізе. Ну і це закінчилося на Банковій. Ми були там майже до того моменту, коли не погнав беркут людей. В перший раз газу нахваталися, зрозуміли, що треба брати якісь таблетки ренні, розбавляти мінеральною водою, промивати собі обличчя. Батько мій, який приїхав на віче з Карпат, це 600 км, він знав, що ми на Банковій. Він прийшов до нас якраз в той момент, коли ми вже пішли, і тоді був напад Беркуту, ну він врятувався, ховався по якихось дворах, підвалах. Потім ми благополучно знайшлися і поїхали додому. Це було перше грудня. Після того це було 2-ге грудня ранок. Оскільки я працюю піар-менеджером Всеукраїнської мережі людей, які живуть з ВІЛ, тобто організація найбільшої пацієнтської організації в Україні, яка допомагає ВІЛ-позитивним людям і сама створена такими людьми, то другого грудня в мене був ефір на 9 ранку на Національному радіо півгодини я мав би розказувати про подолання епідемії. Я приїхав на ефір, в мене не було голосу через газ з Банкової, дуже шоківана була ведуча. Вона мене зустріла, каже: як же ви тепер будете працювати. Я кажу: «Та нормальний у мене баритончик» (*пошепки*). Вона каже, що зараз мені щось знайде. Мені принесли якогось чаю, я відпрацював цей ефір, вийшов на Майдан, побачив сцену, подзвонив на роботу, сказав, що я сьогодні не прийду, бо напевно треба допомога на Майдані. Я зайшов у Будинок Профспілок, там був просто безлад, тотальна жесьть. Люди ходили товклися, я зайшов у їдальню і зрозумів, що це зараз всьо перетвориться на кашу. Я вже бачив таку ситуацію на Михайлівській площі, коли моя подруга Марія теж вклинилася в процес, щоб розводити потоки, і я знайшов кількох дівчат, кажу, давайте закриємося, розкладемо нормально столи, щоби на одному столі принаймні не різали ковбасу і не колотили чай з варенням. Ми розклали ці столи, це буквально на очах було. Потім почали мені дзвонити з роботи люди після обіду, ти де, я сказав, я в Профспілках, що нам потрібно, я кажу, що сир, ковбаса, чай, цукор, пластиковий посуд, вони почали це все діло привозити і допомагати, це теж для мене було таким шоком. Ну, приємним шоком, мій виконавчий директор, напевно, один з п'яти експертів в Україні і фахівців, тобто на мою думку це людина з якостями бути Міністром охорони здоров'я. Каже: що робити? Я кажу, що от є варіант носити підноси з чаєм на вихід. Він: окей, ну і він до глупої ночі таскав ці всі підноси. Мені здалося, що можна такою тупою роботою займатися, допомагати таким чином і десь тиждень часу ми на ніч виходили з дружиною. Я просто займався тим, що великі баняки на кухні я наливав в менші банячки, виносив їх, там стояв спеціальний столик, чайники уже несли далі і наливали кип'яток в стакан. Це такої тупої механічної роботи десь було

тиждень. Звідти люди незнайомі потрапили до мене додому, там була пані Іванка з Тернопільської області, ночувала кілька ночей, там був, я не пам'ятаю, Коля, звати чувака, він сам із Закарпаття, сирота, ми з ним розговорилися на перекурах, він теж ночував у мене, пан Роман з Івано-Франківська, який теж наливав воду гарячу. Тобто перші люди з Майдану в нашій хаті були. І там же я зустрів Лізу Шапошник, це дівчинка-інвалід, яка на кухні в Будинку Профспілок, за моїми розрахунками, я був перший, хто її сфотографував і виклав на фейсбуці, що така є людина, фотка щось набрала 2 тисячі поширень на якихось дві доби, і потім почали журнали, ТБ знімати про Лізу, а до того ми з нею просто спілкувалися на перекурах і я думав: блін, треба її зафоркати, мене це завжди вражало. Я бачив, вона дуже швидко працювала і дуже довго, могла робити багато тупої монотонної роботи, і якась весела завжди була. Так, це у нас уже було отак от. Наступний такий момент... потім було чергове віче, неконкретне, ми всі розходилися в непонятках, це було 8-го... А 10-го вже почалася вся ця канітель з якимись імовірними розгонами Майдану. Перший був дзвіночок, це ми сиділи на роботі і хтось подзвонив, каже, прибігайте на Михайлівську, там солдати під'їжджають, туди-сюда, треба перекривати. Я приїхав на Михайлівську з дружиною з роботи, ми швиденько добралися. Там були три машини солдат-курсантів, зі щитами, і їх передислоковували на Грушевського. Там я зустрів Володю В'ятровича, ми з ним не друзі, просто до того моменту я останній раз вітався з ним і говорив у Львові під університетом Франка на мітингах. І моя подруга Віра з Католицького університету, ми з ними спустилися з Михайлівської до Українського дому, вони підійшли до початку Грушевського, вишикувалися. Був Єгор Соболев, і була можливість щось сказати їм. Я кажу, Віро, давай щось скажем хлопцям. Віра почала говорити. Ми думаєм: ну є ж варіант, ось вони, ось я, є якийсь мегафон, можна їм щось сказати. Я говорив, що скоріш за все більшість з вас є люди охрещені чи охрещеними є ваші батьки, бабусі, і є така річ, що на кожній літургії в кожній церкві будь-якої конфесії, їх тисячі по Україні, кожен день, на літургії моляться за військо державне. І разом з тим... Ну, реально за кожного з вас. І на вечірній кожного дня в будь-якій церкві співається такий псалом, в якому є рядки: «Блажен муж, який не ходить на раду до нечестивого». Я кажу, хлопці, ви ж зараз співпрацюєте з нечестивими людьми, які просто побили людей, тоді ще просто побили. У вас є прекрасний шанс це діло саботувати.

І: Це був Беркут чи ВВ?

Р: Це були ВВ-шники або курсанти... А, це були курсанти Харківської якоїсь там академії військової. І отак. А уже...

І: Реакції не було?

Р: Ні. Вони якісь такі були, ніби зрозуміло, що в них щось всередині ворушиться, бо вони і очі відводять, вони розуміють, що в такий замес вони попали, і їм би хотілося вирватися, ну мені так здавалось. І реально, вони всі були молодші за мене, мені скоро 29 років. Вони всі пацани.

А ніч з 10 на 11 ми поїхали додому, була інформація, що будуть розганяти Майдан. Я ще думав, звідки це все береться, потім почав аналізувати, да,

якісь люди, які розуміють, що відбувається переміщення техніки, солдат, і вони чітко розуміють, що так швидко не можна розігнати за дві години. І нас вночі розбудив наш кіт. Дружина вийшла глянути новини, це була 1-а ночі, 11-е грудня, і така: «Блін, Майдан розганяють». Було дві думки. Ага, Майдан взяли в оточення. В мене дружина емоційна, а я намагаюся раціонально зрозуміти, що відбувається. Кажу, в нас є два варіанти: чекати до ранку і уже тоді щось думати або їхати зараз. Вона каже: «Їдемо зараз». Я кажу: «В цьому є один серйозний мінус. Якщо там оточення, то ми просто отримаємо люлей ще на Бесарабці, бо ми з того краю і приїдемо». Вона прочитала, ніби з того краю є доступ, ну фейсбук, всі діла. А ми живемо в Ірпені, ми викликали таксі, таксі нас довезло, ми вилізли біля ЦУМу і зрозуміли, що таки да. Ну люди могли йти на Майдан, просто стояли солдати біля КМДА зі щитами, усім, при вході на Майдан стояв чувак, він якийсь такий був заряджений, і він всім роздавав червоні каски. А ми так виїхали, що не взяли своїх велосипедних, і ми вдягнули ці каски на голови, і пішли на Інститутську під міст. Я сказав дружині, щоб вона стояла за огорожею, а сам пішов тримати лаву, ну було якесь таке, дуже стрьомно, я десь стояв третім, і було зрозуміло, що там не просто тримається лава і не просто тиснуть одні на других, що тих, хто в ближньому ряду, їх б'ють, бризкають газом. Я не знаю, скільки я там простояв, дуже довго, але в один момент якийсь дядько біля мене йому просто бризнули газом, він не зрозумів, що відбувається, чи то почав втрачати свідомість, в непонятках, я його виводив, вже зі сцени оголосили, що там вже ніби стабілізована ситуація, треба переходити до Лядських воріт, а там було повне кіно, розбиралися палатки, попалили шмаття на вході в Будинок Профспілок, там стояли на парапеті такі жіночки, обвішані вервечками, образками, які безперестанно молилися. І якось було зрозуміло, що цим ребятам тоже страшно, що за барикадою.

А! першим ділом, коли ми зайшли на Майдан. А 11-го грудня в мого батька День народження. Ми коли зайшли, серед ночі, дзвонить мама, і якби теж є два варіанти: можна взяти трубку, і вона чітко зрозуміє по звуку, де ти знаходишся. А можна не взяти, і довести до інфаркту. Став за палатками в районі Головної пошти, якраз, коли нам каски дали. Вона: «Андрію, ти де?» Я кажу: «Я на Майдані». Ні, «Андрію, ви де?» я кажу: «Ми на Майдані». Вона каже: «Слава Богу». І я такий розумію, що мама дивиться зараз телевизор і розуміє, що відбувається. І вона каже: «Тато поїхав до вас». Він дійшов до траси, на перекладних добрався до Львова, сів в автобус, 11-го числа він ввечері був... Блін... Там зустрілися, я кажу: «Тату, ми вас не чекали, ми думали, що ми вас привітаємо коли приїдемо. Але в нас для вас є подарунок, ми вам хочемо подарувати Майдан». Тато тоді дуже плакав (*плаче*). Блін... От... Приїхав батько дружини, її брат, мій брат. Знову ж таки, відчуття ейфорії, перемоги, тоді ще на Майдані музика грала, тоді все було класно. Десь коли там весь цей процес після чергового віче почав жорстко глохнути, Руслана написала в фейсбуці, що треба... А ми періодично або виходили на ніч – після 11-го ми здається до четверга чи до п'ятниці виходили кожної ночі, йшли зранку до друзів спати, до годинки 10-ї, потім зі

спізненням приходили на роботу. От... дружина так не могла часто, а я в такому режимі полу зомбі дуже довго витримував. Це було... не знаю, десь в той час, в середині грудня, написала Руслана у фейсбуці, що треба допомога на нічну сцену, ведучі, діджеї. Я і написав, так і так, я ще був там от під стелою, то да сьо, в мене є такий досвід, веду корпоративи, можу крутити дискотеки. Вона мені щось за півгодини відписала: приходьте, от мій номер, чи можете ви бути сьогодні. Так, звісно. Я прийшов, не пам'ятаю, коли це було, здається...

І: Ще грудень?

Р: Ще грудень, глупий грудень. Я тоді ставив музику вночі, спочатку просто ставив музику, потім бували моменти, що ведучого нема, такі замінки, я розумів, що пуста сцена... там були дівчата Аліна і Аліна, ще Наталя. Ну і я брав мікрофон і щось говорив до людей, те, що міг сказати, заспокійливі речі про якісь цінності, любов, мир, це десь було... я дуже добре пам'ятаю, що не було ведучого в ніч з 20-го на 21-е грудня, це була найдовше ніч. В році вона реально найдовша. Це ніч з суботи на неділю. Мені написали ці Аліна чи Аліна, в мене до речі багато в телефоні номерів, які я скоро перестану ідентифікувати, бо вони забиті як Андрій Майдан 2, Андрій Майдан 4, Андрій Майдан С. Аліна Майдан і Аліна Майдан 2. От... і я тоді ставив музику і теж було так дуже емоційно, людей тоді вже було дуже-дуже мало на Майдані вночі, десь до ранку залишилося може 150. І в цей момент... просто сонце сходить, коли ти стоїш на сцені Майдану, ти бачиш схід сонця, там спочатку сіріє, потім світліє, на Майдані ще темно, а готель Україна, за ним уже видно. І це якимось так було: блін, типу найдовша ніч на Майдані, так закінчилась. Тоді вже мороз такий був.

От... потім що в нас було? Це вже був грудень. Ми ще з'їздили в поїздку на Межигір'я. Тато дзвонить, перепрошую (відповідає на дзвінок: алло, тату, я зараз не можу говорити).

От, з'їздили на Межигір'я, так круто емоційно було, і що там ще було далі, там Новий Рік, Різдво, я подумав, що треба вливатися в інші майданівські проекти, які поза Майданом можуть діяти, і я спочатку з друзями, це було в кінці грудня, ми одними з перших бойкотували Епіцентр в Києві, зробили перші листівки, потім на Різдво ми були у Львові, я це все діло експортував одним з перших до Львова. Ми просто зустрілися на Майдані з другом з Андрієм, там незнайомий мені, тепер уже знайомий Микола зі Львова, який просто там був, і ми подумали: давайте щось зробимо у Львові, і ми провели перший такий пікет біля магазинів «Родинна ковбаска», це найбільший був регіонал у Львові, зібрали перші збори активістів, і там зараз спільнота... ми от долучилися до створення чогось такого, що мені зараз дуже приємно згадувати. Там реально сотні людей до сих пір працюють, розносять листівки, клеять оголошення, це просто капец. І знову ж таки це теж розуміння того, що цю всю штуку треба експортувати за межі Майдану, бо ми всі там такі класні, ліхтарики, а є ж населення, яке не розуміє, що відбувається і що треба робити. Оцей типу бойкотний рух в Києві робив дизайн листівок, на якихось підручних принтерах в знайомих друкував. Мені

подзвонив кум, каже, в нас там на фірмі є можливість... ну, фірма збрала гроші, хоче дати на Майдан. Я кажу, давайте надрукуємо листівки. Ми надрукували щось 50 тис. листівок передали і я їх приносив кожний 2-й вечір на Майдан, підходив до Євгена Нищука, він казав мені: «О, Бойкот, класно, заходь». Це був січень, коли я роздавав інтерв'ю про бойкот, писав багато про це. Ми 19 січня роздавали листівки перед віче, десятки тисяч ми їх роздали, збиралися ще їх друкувати, ми в знайомих в офісі їх друкували біля Арсенальної. В кінці кінців ми привезли наступний тираж перед вечором і зрозуміли, що на Грушевського вже бої. Ми пішли туди, і там... от уже січень такий був жорсткій, тому що Майдан десь... це було 22-го числа ми прокинулися з дружиною в знайомі на квартирі після якогось нічного чергування, ми щось допомагали, щось носили, Оксана там на кухні працювала, і ми в кінці попали до подруги, вона в центрі живе, а зранку прокинулись і зрозуміли, що вбили Нігояна і що це якийсь – я перепрошую – але що це повний п*****. То взагалі не налазило ні на яку голову. Ми такі: блін, щось треба робити. Я взяв свій мегафон, ми взагалі як дураки. Ми прийшли до лінії оборони, я виліз на парапет, почав щось до цих ВВ-шників, беркуту віщати, вони стукали щитами, мені здавалося, що ці люди не розуміють, що сталося, що з їхнього боку, тіки-шо застрелили чувака. І було таке враження, що особливо Беркут...ну я не знаю, хочеться завжди все міряти в лінійках гуманізму, но ті люди, які були з того боку, це були люди із фільмів «Властелін колець» зі сторони орків. Тому що ці люди сміялися нам в обличчя, кричали «Так вам і надо» і я розумів: ці ребята готові вбити ще не одного. І від того стало стрьомно. Ми пішли в Дрова малювати якісь плакати, якраз в той момент Беркут погнав людей, було дуже стрьомно. Приїхав мій батько, приїхав мій брат, він у Львові живе, і ввечері ми з братом уже вписалися патрулювати Автомайдан. Але там ще така цікава історія. В Автомайдані є рація Зелло, є загальний канал, а ми були...блін, я забув, як звали чувака. Ну, був на центральному каналі, як голова концентру, в нього були позивний чи Міхалич, чи Сергеїч, я просто з ним ніколи не говорив. І він... ми просто якось вписалися в таку групу зі знайомих і незнайомих людей, які мали свій виділений канал, які мали машин 5, які слухали загальний канал, але нас ніхто не слухав. Ну все це привело до такої страшної штуки, що ми сиділи в офісі в центрі в знайомих моїх і серед ночі хтось сказав, подзвонили і сказали, о там якась двіжуха з тітушками біля 17 лікарні. Ми підірвалися, поїхали туди, це було не дуже далеко, ми були в районі Арсенальної. Ми приїхали, побачили машини, побиті в хлам. Це було в ніч з 22-го на 23-тє. І просто, ну зрозуміло було, що це тіпа тітушки били людей. Люди пропали з машин, три машини були. Ми такі: шо, куди. Хтось там слухає ефір, і хтось каже, що ті тушки в автобусі без номерів їдуть по сусідній вулиці. Ми по машинах, далі почалося просто тотальне кіно. Ми ганялися за ними по Лівому берегу. Є рація, каже, що ми десь на тій вулиці, ми розуміємо, що по карті це десь отут... в кінці кінців ми з тим автобусом без номерів рухалися по паралельних мостах, тіки ми були ближче до Поштової, а цей дальше. І той, хто вів автобус сказав в канал, що автобус

повертає в сторону поштової, ми з'їхали з моста за ним і почали як в кіно переслідувати цей автобус. Я сидів на задньому сидінні, Діма був за кермом, мій друг, в нього легкова машина, і ми по дорозі на Аскольдову могилу починаємо, от впритул їдемо до автобуса, зрозуміло, що збоку нас обганяє здоровий джип – не Пояркова, а просто здоровий джип – який починає збоку пресувати, ще одна машина обганяє, починає спереду пресувати автобус, і на Аскольдовій могилі він робить напівполіцейський розворот. Ми свято переконані, що в автобусі тітушки і ми щас їх зловим і будемо везти на Майдан, прямо такі герої. Автобус зупиняється, відкриваються двері, а вікна затемнені, звідти починає вибігати Беркут. Ми просто в холодах були. Ми почали звідти вирулювати наверх. І Беркут забіг назад, ми поїхали за автобусом – вже було дуже багато машин – ми поїхали до Маріїнського парку і цей... Там був той момент, коли автобус повернув на Кріпосний, а машини повпиралися передні і не змогли розвернутися, а ми були, напевно, метрів 50 звідти. Є певні моменти, за які мені за Майдан соромно, чисто от за себе. В мене була дубінка, я не побіг рятувати цих людей, я просто бачив, як там реально 20 людей просто гатили. Машину легкову і там просто в хлам всьо, а я розумію, що всередині люди, а я не біжу їх рятувати, тому що я раціонально оцінюю свої шанси та їх як людей. І не біжу. Ми всі стояли, і розуміли, що є певна межа наших можливостей і грубо кажучи межа геройства. У нас цього геройства не було. Ні в кого, хто був. Ми не побігли з своїм молотком на озброєний беркут.

Ну отак от ми патрулювали з Автомайданом, ну це сама така жесьть була. Там було полегше в наступні ночі. Поступово все устаканювалося на Грушевського, чергова хвиля спокою була. Батько з братом черговий раз поїхали. ... в нас в офісі організували госпіталь. Просто люди боялися в лікарню попадати, ми там з Автомайданом витягували людей на БСП. І тоді ж... в нас є два конференц-зали, і в них була організована лікарня, госпіталь. В період Грушевського там було 12 людей, які не хотіли. Там був навіть цей хлопець Ростик, якого потім, перший, хто потрапив у Литву на лікування, в нього там щось із ключицею було. Там воно гнило все тривало, я приносив на Майдан листівки роздавав, ми їх друкували, я по-можливості приходив в ніч ставив музику... чи вже тоді не було музики, я не пам'ятаю.

І: Це вже був початок лютого?

Р: Так, ну здається, що була тоді музика. Була. І не пам'ятаю, я от сумтно пам'ятаю... воно всьо зараз... треба було записувати. Ну якби фінал всієї цієї історії він про 18 лютого. Ми не пішли.

(...якщо хочете, можете закурити. Я закурю. Тут можна.)

Так, 18 лютого.

18 лютого я пішов на роботу і дружина пішла на роботу. Ми разом працюєм. Ми пішли на роботу, я ще думав зранку прийти на Майдан, прогулятися до Верховної ради... от... но ми прийшли в офіс, працювали-працювали, виходили на якісь перекури, і десь в районі 11 стало зрозуміло, що це якась жесьть в Маріїнському. Почали писати, що потрібні медикаменти. А у нас в офісі від госпіталю залишилось купа всього, що ми не встигли передати на

Майдан, там були перев'язочні матеріали, обезболюючі, купа шприців, ми це взяли в 4 кульки і поїхали в Маріїнський парк. Дійшли до Будинку офіцерів, віддали це все на вході хлопцям із Самооборони. І що було далі... там якась двіжуха в Маріїнському йде, нам не видно, якісь вибухи, постріли, але це ще було в районі 1-ї дня. Оксана каже, давай вийдемо на Інститутську, глянемо, що там. Ми виходимо на Інститутську, вже друге перехрестя, вже за Лютеранською, я просто не орієнтуюся в поперечних вулицях, але до Шовковичної ми ще не дійшли, це точно. От ми ідем, ідем, пройшли за готель Київ, це ж навпроти Маріїнського. Це перехрестя, одним словом десь там. Ми просто стояли в толпі, сама двіжуха була ще дуже далеко, там було видно – якісь машино горять. Був постріл, я так зрозумів, що з даху – гумова куля просто попала мені в плече, я був без каски, без нічого, але вона видно, що здалеку летіла, тому вона просто вдарилася, я був в пальто, відскочила і впала на землю. І я такий: ну ти взагалі можеш бути не в епіцентрі подій, і тобі можуть там...ну, в той момент вибити око. Є люди, які стріляють. Я нічим не кидав, нікого не бив у той момент, я вів дружину за руку, ми стояли в толпі. Беркут почав наступати, ми відбігли назад до Кріпосного, побачили там, Беркут догнав людей, вже загнав у кріпосний, ми там допомагали відтягувати поранених. Прийшов Назар, наш знайомий із самооборони, сказав, що в Будинок офіцерів ще треба медикаменти. Ми поїхали назад в офіс, взяли 6 здоровенних пакетів, немеряних. Ми розуміємо, що ми їх не донесемо, колега погодився допомогти і, в кінці кінців, ми зрозуміли – по дорозі, нас підвозив ще один співробітник до метро – що на Арсенальну уже немає чого їхати, тому що там вже розігнали всіх з Маріїнського, і треба їхати на Майдан. Приїхали на Майдан, віднесли в Профспілки, піднялися по Інститутській до метро Хрещатик, і в той момент якраз по Інститутській погнав Беркут всіх до барикади – це було просто... ми стояли за барикадою ще на рівні метро Хрещатик. Там творилося... Ну, люди були у вузькому проході, крики якісь такі, було зрозуміло, що ті, хто стоять на барикадах, не можуть кидати коктейлями, тому що між своїми і чужими взагалі немає різниці, є великий ризик під френдлі фаєр своїх загнати. Ми так повільно відійшли до Жовтневого, Беркут уже просто гнав всіх. Я пам'ятаю чітко: ми стоїмо біля Жовтневого, я кажу іти вниз, я з якимись хлопцями опинився на мосту, пробували кидати каміння, але беркут якимось так технічно зупинився на відстані. І вони почали заходити з флангу, дружина вже стояла в цій колійці, яка передавала каміння наверх, я там помагав їх лупати, потім прийшов чувак, сказав давай я, я став в колійку, ми передавали-передавали, я не знаю, скільки часу. Зверху були якісь постріли, в кінці-кінців Беркут зайняв і Жовтневий, і міст, і почали збігати в сторону Майдану, це був такий жосткий момент, беркутівець, який перший добіг до першого краю моста, де був молот, яким розлупували каміння, він взяв цей молот і запустив в людей. В нього така зміщена траєкторія польоту, у молотка, він летить на людей, беркутівці на глобусі, вони фотографуються на фоні нас, щось оруть. Почали кидати коктейлі, ми почали розтягувати палатки, тому що воно всьо почало горіти, ну і не було ні вогнегасників, ні води, ні х***. Люди стояли такі,

такий був градус відчаю – всім було зрозуміло, що треба чимось оборонятися, нема чим, і позиція була просто гавно. Тому що ми були внизу, ті стоять наверху, нам немає чим оборонятися. Їм по нас кидати чи стріляти по нас – як плювати з балкона. Це шо і було. І з'явився нарешті Назар. Назар був забарикадований в будинку офіцерів, Назар сказав нам, що вбили людей. От... і він казав, що скоріше за все нам всім сьогодні кінець. В той же день, це здається понеділок був, так? 18-те. Чи вівторок. В той день був мій брат, він просто по роботі був в Києві, він привіз мені флаєр, ми вже зустрілися на Майдані вже під вечір, темніло, атмосфера тотальної непонятки. Я бачив чувака, який з намету «Спільної справи» вийшов з якоюсь мелкашкою із заточеним прицілом. Я думав, якщо що це зараз буде, то я навіть не знаю. Плюс... короче, все закінчилось, ну не закінчилось, почало темніти, це десь під восьму вечора, пам'ятаю, що ми заходили в Будинок Профспілок, пропонували. Там Мусій, я, коли заходив, я кажу, в нас є офіс, ми готові забирати людей. Він питає, чи це по Межигірській. Я кажу: так. Він каже: класно, ми туди вже направляли з Грушевського, будемо відправляти. Добре, добре. Я ще пам'ятаю, отець Михайло Демид, перший ректор Богословської академії у Львові, він дуже багато ночей провів на Майдані і якраз в той час ішов суд у Львові, його періодично викликали в суд, здається, за Межигір'я його судили. Священик, батько 4-х чи 5-ти дітей, доктор якогось там Гарвардського університету. Я пам'ятаю, що ми заходим в Профспілки, а там от як на 2-й поверх підійматися по сходах, в тому куточку. Він нас впізнав, ми: «Як справи, то сьо». Він був з донькою там, не знаю, 15 чи 16 років. Пам'ятаю, ми як спускалися вже. А, та, це теж треба сказати. В той момент, коли я зайшов і в січні, коли було Грушевського, і потім уже в лютому, цей третій поверх Профспілок ну запах оцеї крові, якоїсь такої... заходиш – і в ніс б'є цей запах, як у дитинстві віддираєш лейкопластир з рани і воно так підвонює, запах людей, які там лежали по коридорах. І ми спускаємося вниз, і отець Михайло – а він невисокого росту, десь метр шістдесят – біля сходів стоїть і сповідає чувака з Самооборони, йому десь років, ну хлопець років 20-22, він високий, здоровий, немерянний, він так покірно коло того отця стоїть, щось там розказує на вухо, цей його сповідає. І то було теж якесь таке...

Ми стали на риг Будинку Профспілок з братом ... оскільки ми були без ніяких захистів...а, мені Назар дав шолом військовий.

І: А чому без захистів? їх не було в наявності чи у вас не було змоги їх дістати?

Р: Ну як вам сказати? Я не був не в одній Самообороні, в мене не було власного щита, дубінки... В мене вдома був велосипедний шолом і друг Ярослав віддав свій лижний шолом, потужніший, але 18-го числа ми пішли на роботу без цього всього, спокійно собі. Ну отак.

І: Звучить як сюр: пішли на роботу без шоломів. Чому?

Р: Ну так, в попередні дні я носив на роботу шолом в рюкзаку, з часу Грушевського. Розслабилися і залишили ці всі діла вдома. І респіратори, все позалишали вдома. І ми стали на розі Будинку Профспілок, тому що нам сказали, що з тої барикади мають залишитися ті, хто Самооборона чи що, ну

сказали, станьте сюди, отут буде ваша позиція, дивіться якщо Беркут піде за метро. Там на валу було куча якихось патиків, наше завдання було просто підпалити ці патики і закидати коктейлями вхід. Весь цей час Беркут наступає, наступає на цю барикаду, в кінці-кінців, на мій погляд та барикада ще могла утримуватися зі сторони Європейської, але просто прорвалися зі сторони Жовтневого, зійшли вниз і всі відступили назад і ми ті коктейлі, які були в нас в руках, кидали не в метро, тому що в метро ніхто так і не пішов, а в наступаючий на нас Беркут. От. Відступили на рівень Будинку Профспілок, там... вже була повна вакханалія. Стріляв по Беркуту з якогось цього. Брат стріляв по Беркуту з якогось цього... піротехнічної штуки, яку знайшов. Ми щось там кидали, періодично відступали, причому в мене було чітке розуміння, що треба було кинути два і бігти назад, не стояти з ребятами в першому ряду. Це теж мені за це... ну от зараз стидно, і тоді навіть трошки було стидно. Але я розумію, що брат, він не був постійно у цьому всьому, він їздив, і в нього було чи азарт, чи шо. В нього маленька дитина і я розумію, що мені треба якимось, ну, все ж таки... Ну от типу межа. Ми всі, і я сам, і мої близькі. Є якесь таке бажання їх все одно захистити. Ну не настала слава Богу та межа, коли я б сказав своїй дружині «Всьо, вали під сцену, ми станемо тут і будемо просто убиватися в усмерть». Ми щось там кидали, потім носили розбирали палатки і кидали у вогонь, потім шукали коктейлі біля Лядських воріт, щось із палаток виносили, біля Стели, Монументу засновникам Києва теж щось кидали, і це все тривало до ранку і було якимось так, блін, здавалося, що все дуже швидко закінчиться. Ну закінчувалося вже всьо, вже не було чим кидати, вже підходили якісь чуваки, казали, ідіть в ті ще дальні палатки, там сплять люди, знімайте з них ковдри, витягайте під них матраси і йдіть паліть це все, тому що воно завтра буде нікому не потрібне, якщо що. І коли почало світати, нарешті я зрозумів, що б**, цей дим такий чорний, нас реально білого лишилося тільки зуби, ми всі чорні, всьо чорне, і просто хотілося плакати від того, що відбувається, тому що настав день, зрозуміло було, що глядь, ну вдень то нас ніяк. І ми забрали хлопців двох, які просто спали під ялинкою в якихось там шматках, яких поміняли... ну такий теж момент. Ідуть зі сторони Бесарабки ребята такі, вже над ранок, вони в чистому такому одязі, їх хтось питає: хлопці, ви звідки. Вони кажуть: ми зі Львова. Ой, б**, фуу... б**. П****(плаче). Ти розумієш, що ці люди приїхали зі Львова, що це 550 км, що їм це вдалося, що нас зараз хтось поміняє, що ми поспимо і, ну і це ще така гордість тупо за своїх. Я до того дуже якимось скептично ставився, я меломан, до такого рядка з Братів Гадюкіних «Хлопці з Бандерштадту». «А ми ся подивим, коли потреба стане, хто полізе в лях, а хто під кулі піде». І я зрозумів, що, глядь, це про нас. Не приїхали люди, не сказали: «Ми з Житомира, ми з Вінниці, ми з Черкас». Перші люди, які організовано потрапили на Майдан у вигляді боєздатної одиниці, це були чуваки зі Львова. Це дуже... ну, може, це містечковість, але це така гордість за своїх.

Так, це був ранок 19-го числа. Так. Якимось так стало полегше, реально. Дуже якимось... це було вже світло, день. Перед тим 18-го числа було сонячно дуже,

а зранку було так хмарно, куча цього диму, а зі сторони готелю «Україна» були оці промені і так якось... фу, ну реально, я не знаю, це як в якихось фільмах.

І: Я тільки хотіла сказати, що це Тарантіно нагадує, цього...

Р: «Від заходу до світанку».

Та, та, ну є якісь... ти розумієш, що масштаби... А-а, блін, я ще забув сказати, коли горів Будинок Профспілок. Я про нього тіки дружині розказував. Я не ношу наручного годинника. Перший і єдиний, який в мене був, мені подарували на 17 років батьки, я його благополучно розбив, і після того я не мав наручного годинника ніколи...ні, мав ще один... одним словом, в мене нема наручного годинника десь з 2-го курсу вже. І я виробив собі звичку на Майдані орієнтуватися за годинником Будинку Профспілок. Це таке було: побути ніч на Майдані, і ти такий, хоп, ага...там ще є момент, треба глянути, що реклама пройшла, ти дивишся, така-то температура, така-то година, все класно, до ранку лишилося три години дотягнути. І я пам'ятаю, що Будинок Профспілок почав горіти, годинник цей так дьоргався, дьоргався, потім вирубився, це було ще серед ночі, і я до ранку разів чотири підіймав голову. Такий рефлекс був, тобто за три місяці часу виробився в мене рефлекс – глянути на годинник на Будинок Профспілок. Я піднімав голову і розумів: блін, він уже не працює, і через півгодини я робив то саме. І знову ж таки до себе: блін, він не працює уже, шо ти хочеш? Треба по-інакшому, треба діставати з кишені мобільний телефон... от така фігня.

(Говорить по мобільному)

Ми забрали цих ребят, я не пам'ятаю, звідки вони були, ми з ними просто дійшли до, мій брат, я, його співробітник, моя дружина і цих двоє хлопців, яких ми забрали з-під ялинки просто незнайомих, і ми дійшли до ЦУМу, почали підніматися по Хмельницького вверх, це було може пів дев'ятої, і нам назустріч ішли поодинокі люди. Жіночка одна йшла назустріч і каже типу: «Ребята, а вход на Майдан открыт?» ми кажемо, так, ось зараз повернете за барикадою і зайдете на Майдан. Вона каже: «Отлично. Пойду хоть хлеба і бензіна занесу». І це... ну... ну реальна рядова жіночка, вона готова інвестувати в бензин. Це ще навіть було... з 2004 року, ще як був студентом, ми тут вписувалися, його звати Сергій, він значно старший, в нього діти мого віку, ми в нього ночували, просто він нас забрав до себе спати з друзями. І коли було вже Грушевського, він теж подзвонив, чи є якісь потреби, я кажу: «Ну ми отут з Автомайданом патрулюємо, у хлопців є потреба на бензин». І він каже, давай зустрінемося. Ми зустрілися далеко за межами Майдану, він дав якісь цукерки, літр спирту, який ми благополучно за два тижні ночей припили просто для зігріву маленькими ковтками, і він дав гроші, щось 500 грн і каже: «Це на бензин». А тоді вже на Грушевського активно коктейлями палилося. І він дивиться на мене й каже: «Який бензин ти за це купиш, мене це не цікавить». Тобто люди готові були інвестувати в збройне протистояння або в якийсь більш-менш озброєний захист. Це мене дуже дивувало в той час. І дружина відправилася з цими хлопцями додому, я вирішив залишитися у друзів в центрі на метро Університет. Я, мій брат і його товариш. Я

пам'ятаю, що написав десь 20 смс-ок, тобто одну й ту саму, що ми живі, все добре, лягли спати. Подзвонив мамі, подзвонив батькові, він уже їхав...

(Говорить по телефону)

А це от... власник тієї квартири, де ми спали. Моя подруга. Я написав реально 20 смс-ок, що ми живі-здорові, подзвонив мамі, подзвонив батькові, він уже десь доїжджав там до Києва, ми о десятій чи пів одинадцятої почали лягати спати, довго не могли заснути, вже після обіду прокинулися – дуже боліла голова, просто тотально, я зжер купу таблеток і нічого не помагало. І ми включили телевізор, вже була купа знайомих, які поприїжджали зі Львова, Тернополя. Це така в нас базова точка була в центрі в подружки на квартирі. Якось поспокійніше стало на Майдані. Ми почали їсти, пити чай. Тобто ми збиралися вийти на ніч. І подзвонив знайомий Діма, з яким ми їздили з Автомайданом, і інший знайомий Макс, який теж з нами їздив, він там спорудив з підручних засобів бронезилет, з дуже тонкої бляхи, одиничка, здається, дуже тонка, вона від осколків могла би захистити, і вони вирішили віддати мені цей бронезилет. Ми поїхали, це якраз на Подолі, за бронезилетом, вони мені його наміряли, все ок, він у мене залишився, я був в ньому довший час після того. Ми ще з чуваками поїхали, глянули під Бровари, там уже були барикади, щоб зупиняти автобуси з тітушками. Це такий був розмір самоорганізації, він просто вражав. І ми вернулися в Київ з якогось надцятого разу заїхали в центр, через всі блокпости, зупинилися зі сторони Бесарабки, за нами зупинилося ще одне таксі, звідти виліз хлопець, це я дуже добре пам'ятаю. Йому десь років 22-24 було, він був з маленьким рюкзаком. Він подивився на барикаду, було видно йому барикаду, вже далі Хрещатик цей в палатках і вигляд такий в нього був, ніби він тут в перший раз чи цю ситуацію він бачить в перший раз, тому що він вилазить, він оглядається. Тому що людина, яка тут не вперше, вона вилізає і йде кудись. Цей аналізує ситуацію, оглядається і, ну видно, що він дуже щасливий, що він сюди доїхав. В нього була така якась... Він такий: «Б****»... оце щось в нього було і він закриває двері, прощається з таксистом і біжить в сторону Майдану. Це вже був вечір, 19-го. Ми розпрощалися, Діма поїхав додому, Макс теж кудись поїхав. Я пішов, там був мій батько, ми з батьком зустрілися черговий раз на Майдані, я не знаю, це був 4-й чи 5-й його приїзд. Ми зустрілися, ну він такий був достатньо замучений, було зрозуміло, що йде така позиційна оборона, просто палять, просто періодично хтось щось кидає, якийсь коктейль, а звідти періодично летять гранати, але постійної оборони немає. І ми пішли в Консерваторію, батько з братом знайшли там собі місце, брата співробітник – не знаю, як його звати, в нього клікуха Морда – вони там якось зручно сіли всі разом, а я поки прийшов, на мене місця вже не було. Поки вони там спали я тусувався внизу, бо вони були на 2-му поверсі, десь там присідав, спав, потім виходив таскав якісь мішки, тому що сказали, що треба барикадувати входи в туалети, вікна забарикадувати, ми це все таскали туди. І одним із тих, хто таскав мішки був Богдан Сольчаник. Я Богдана дуже добре не знаю, я з ним ніколи навіть не спілкувався, так щоб більше, ніж привіт-привіт. Богдана дуже добре знав мій брат. Богдан...ну

типу інших моїх друзів і знайомих дуже близький товариш, але ми якось із ним ніколи не контактували. І Богдан побачив мого брата, він спав під колоною, почав казати: «Привіт, Андрушків, вставай, досить спати». А потім була якась тривога, ну щоб якийсь наступ, ну в районі пів шостої ранку чи в п'ятій. І я побіг розбудив брата, всіх, всі повибігали. Але це щось непонятка була: ніби ніхто вже не наступає, але ну... якби всі вже встали. І ми щось так стояли, курили, знов всі щось почали тягати далі, якісь мішки, фасувати, відносити. А Тарас дуже шкодує, що розминулися вони з Богданом. Вони не встигли поспілкуватися, якось Богдан кудись, якась думка була, що зараз десь зустрінемося... А весь цей час на Консерваторії за колоною з нашого боку сидить чувак з якоюсь гвинтівкою. Ну з чимось, що стріляє, точно з вогнепальною зброєю. І він періодично стріляє по стороні Беркуту, туди, під Стелу. От... це я теж дуже добре пам'ятаю. Там сидів хтось з нашого боку, тому що якби він був не з нашого боку, він би просто розстріляв нас, тому що ми стояли в дуже освіченому місці десь на відстані метрів 20-ти від тої колони, по нас можна було з рогатки попадати. От... і десь зранку почало підрозрулюватися, почали нові й нові люди приходити, вони там якимись організованими загонами заходили на Майдан. Це десь було пів восьмої. Ну я кажу, ну що, поїхали додому поспимо. Я забрав батька, брата, викликали таксі, таксі не змогло приїхати до ЦУМу, максимуму могло до парку Шевченка, ми аж туди дійшли, сіли в таксі і поїхали додому. Ми бачили просто зі сторони вокзалу такими організованими колонами народ валив, зі сторони Святошино, від електричок навіть народ ішов колонами, з якимись клунками. Це ще в період того 1-го Майдану під стелою, студентського. Я цей момент пригадав, коли я музику там ставив цілу ніч, над ранок перше метро відкрилося, почали прибувати нові люди, це був четвер ранок і почали тоді виходити немолоді люди. Якісь жіночки з клунками, дідусі з великими клітчатими сумками до нас прийшов дядько, каже: «Дайте мені слово», йому дали слово, він сказав, що приїхав з Вінниці, привіз дві сумки сала, хліба домашнього, приніс ще щось щоб зігрітися, Руслана це не вдобряє, але він рекомендує, тому хто захоче, підходьте до мене, він сказав, і я зрозумів, це ще тоді було, що блін, якщо приїхав чувак з Вінниці, привіз сало для оцих от нещасних студиків, то щось таке роль грає це все.

Ну от поїхали додому, минули ці толпи народу, ми їхали, їхали, доїхали вже в Ірпінь, я їх поклав спати, сам почав щось готувати їсти, щоб встати і вже було готово. І включив телевізор, а там було просто щось п*****. Там уже показували, що на Майдані реально гинуть люди. Ми ще не так давно там були, не зрозуміло було. Дружина тоді ночувала в подружки на метро Олімпійська, в неї виключився мобільний, Марія мені подзвонила, спитала, чи я в Ірпені. Каже, поїдь подивись, бо пройшла інформація, що закрита дорога в районі Ірпеня. Я поїхав на вокзал з братом, ми спиталися, чи ходять електрички, але з конкретної станції, з Коростеня вже нічо не ходить, я приїхав додому, на скору руку змайстрував карту, як добратися на електричках до Києві з цієї станції, переслав на Євромайдан-SOS, вони її опублікували і почав вибиратися на Київ. Приїхав на Академмістечко, метро

не ходять, таксісти не беруть, я стояв дуже довго ловив з руки, там в кінці кінців за якусь просто сумашедшу суму зловив машину. Це була жесьть. Ми їхали в центр, це десь був район обіду 20-го числа, а назустріч, як у фільмах про Апокаліпсис, машини, люди їхали з Києва, видно, тікали. Було видно, що люди тікають, тому що машина, сидять двоє людей, а на задні сидіння накидано купа всього незрозуміло які шмотки, кульки і таких машин було безліч. Були просто тотальні черги до заправок, бо по радіо говорили, що з 14.00 перестають продавати в Києві бензин. І кабздец кароче. А через це пробки страшні, тролейбуси, маршрутки ходять хріново, і на зупинках просто толпи народу. А оці всі, що тікають, не підбирають нікого. Такий воппе, якось так... а ми їдемо тупо по чистій полосі, в центр тупо нікому не треба. І ми так приїхали, подзвонила дружина, сказала, що біля неї на Інститутській, як вона подавала каміння, вбили хлопця, вбили вже дуже багато людей, просто капець, лежать біля Макдоналдса, просто там гора трупів. От. І ну, якби, от ще один момент. Ну за це мені не соромно, хоча мало би бути. Я подзвонив Назару з Самооборони, кажу: «Що відбувається?». Він каже, що вбивають людей, скоріш за все зараз тут всьо дуже швидко закінчатъ. Я кажу: «В мене дружина на Майдані». – «А ти де?» - «А я в дорозі». – «То ти подзвони, хай валить звідти». Я кажу, давай ти подзвониш, скажеш, що треба медпункт організувати в цієї подруги Марії на квартирі, хай Оксана піде туди з пакетом обезболюючих, бинтів і всякої такої штуки. Він так і зробив, він подзвонив, сказав і якось блін мені хотілося, щоб моя дружина пішла звідти. Хоча вона провела там... потім вона сказала, що вона зрозуміла, що ми придумали це, що не треба було. Я сказав, що блін, може треба буде зараз ранених поставляти поближче чи не встигнуть лікарні приймати, розкладітьсâ з цим всім. Я їхав по дорозі на Майдан, розумів, що Оксана вже пішла з Майдану, і подзвонив Діма і сказав, що треба супроводжувати машину, ми вже купили угольнік... кутник металевий, будем варити протитанкові їжаки. Каже, треба щоб ти допоміг супроводжувати, будеш в мене в машині сидіти, якщо що, будем просто відбиватися, якщо нас буде перевіряти міліція. Я сказав: «Та нема питань». Дружина вже була в безпеці, батько з братом спали, вони вирубулись, я їх не міг підняти фізично. Я їх будив, вони сказали: «Ти кудâ?» – «Я поїхав на Майдан» – «Їдъ». Я зрозумів, що їх будити нема сенсу, це люди, які майже не спали по дві доби, з них дуже слабенький толк, хай краще посплять, тому їх ще лишив вдома, а сам поїхав. Ну і ми поїхали на якусь базу в глибині Борщагівки, там була якась жіночка, приватний підприємець, яка за свої гроші робила цей весь кутник, і ми сиділи супроводжували до Майдану. Туди ми їхали дуже довго і повільно, тому що ми їхали на виїзд з міста і це була тотальна жесьть. Ми розуміли, що ми без кешу. Ми знайшли банкомат, банкомат «Приватбанку» уже почав видавати по 400 грн. ми такі взяли собі по 400 грн на всякі якісь, і супроводжували ті всі машини, нас уже чекали сварщики, на Майдані вже була прорва людей, на Хрещатику не пройти, сварщики почали рити, приходили, зустрічали друзів, почали казати, хто... А, десь коли їхав в Київ, подзвонила знайома, що Богдана Сольчаника... то якось так було, блін...

більше того, блін... я не пам'ятаю, якийсь такий момент був, що я кудись дуже сильно спішив, чи на вокзал, було таке. Мені дзвонив брат нареченої Богдана. Я тоді збив дзвінок, я не міг тоді відповісти і якимось так закрутилося, що я йому не відповів. До вечора. Коли мені вже прийшла смс-ка, що загинув Богдан Сольчаник, це з того часу як дзвонив Андрій, години дві. Я зрозумів, чого Андрій дзвонив. Мені теж було якимось так... п*****.

Ну і ми варили, варили сварщики, ми це все розносили за барикади, були на польових кухнях в районі метро Хрещатик якісь жінки, які готували бутерброди, казали: «Їжте, хлопчики, їжте, ви там за нас стоїте, а ми тут». Було вже стільки народу. Реально тоді здалось, блін, ну навіть якщо танками, так просто ми вже не здамося. Щось 18 тих їжаків ми в той вечір зварили, порозносили їх попід, за барикади, потім барикаду біля Українського дому дуже довго укріпляли, розбирали бруківку. Прийшла десь в той час моя дружина, прийшла моя подруга, і якимось в той момент відірвався від роботи, ми вирішили попиту чаю, і я зрозумів, що у них обличчя... ну, старіші років на 10. Люди, блін, зовсім по-іншому виглядають. Ну обличчя якісь такі, от такі, що їм просто зараз тут...

І: А як тебе змінив Майдан? Ну я розумію, що змінив усі націю. Що змінилося в тобі?

Р: Що змінилося в мені? Блін, я от... ну, я навіть не знаю. Ну, не, змінилися якісь погляди на оточення. От за цих три місяці часу я чітко знав, з ким я ні за яких обставин не те, що дітей хрестити, а взагалі не хочу мати справу, ніколи, тупо ніколи. Є певні люди, з якими я був у дуже близьких стосунках, перестав спілкуватися. І не тому, що в нас були дискусії, просто їх не було поруч, і якимось так, тик-мик, вони просто витекли з життя, а якимось життя воно не ввійшло ще в ту струю п'ятничних походів на пиво, спільних п'янок. Ну нема того. Тому ми якимось, зовсім... ну я не знаю. В мене є якісь погляди взагалі на вирішення питань, змінилися. До Майдану, до цих подій в мене завжди була думка, що переможець повинен забирати все. А зараз я так не думаю. Моя думка навіть така, що всім олігархам маємо залишити всі їхні статки, і як вони їх нажили, нікого не має... Їм залишити треба все, краще встановити правила. Майдан встановлював якісь правила, і їх дотримувалися, різні речі. В нас була історія детективна якби... виведення на чисту воду людини, яка видавала себе за жертву розгону студентського Майдану. Тобто ця людина отримала від мене, від моїх знайомих, від людей, з якими я колись дуже давно бачився, великі суми грошей. Ця людина обманула нас всіх. І я зрозумів, що навіть в таких ситуаціях бувають реальні скоти. Просто чувак він усіх лоханув, дуже сильно. І в мене навіть була думка, ми його зловили навіть в один прекрасний момент, але його... це вже буквально був лютий місяць. Ми його зловили, тобто ми його не зловили, історія дуже тривала, починаючи з... так, зараз скажу. Це вже січень мабуть чи що. Кароче. В один прекрасний день дзвонить мені знайома, пише знайома, з якою я бачився років 5, чи 6, чи 7 навіть тому. Каже, слухай, є такий-то чувак, про нього є стаття в газеті факти, це чувак, який пролежав у комі довгий час, відчухався, нам потрібні гроші на лікування, я отут поскребла по сусекам, ще там по

знайомим, і ми йому дали. Він буде в Києві, чи можете ви йому якось допомогти? В нас якось так було, що гроші були, ми скинулися і ми йому п'ять тисяч гривень. Він мав їхати на лікування, на лікування не потрапив, почали вилазити з боків всі ці деті-лейтенанто-шмідтовські історії, уже це було 18-го значить, вся ця двіжуха, а це було 12-го або 13-го. Він був в Києві, ми знали, що він в Києві. Я його набрав, кажу, слухай, давай зустрінемося. Я вже чітко знав, що це скот. Я був готовий його розмазувати по асфальту, тому що там був повний капец, там були величезні суми грошей і для мене, що в мене не сильно погана зарплата. От. Він якось, його щось дьорнуло, він каже, давайте зустрінемося на Майдані, приходьте в Український дім. Я такий розумію, ні х***. Ти вже всім там розказав, який ти красавец, я ж тебе не затагну в туалет. Кажу, приходь на це... ну ми з ним перетерли і в «Шоколадниці» зустрілись я прийшов зі своїм знайомим, він з Маріуполя, до речі. Мій співробітник. У Саші була легенда, якщо він бізнесмен з Донецька, хоче підтримати Майдан, але вобщак він не дає, він хоче конкретній людині допомогти. А Саша – людина 90-х, в нього це супер все виходило. А Сергій прийшов з чуваком з комендатури Українського дому. Я попередньо подзвонив Назару з Самооборони, кажу, слухай, чувак, в нас напевно сьогодні буде якийсь замес, плюс мені вже чітко сказали, що в цього Сергія, який син Лейтенанта Шмідта, в нього є пістолет, я кажу, давайте ви підтягнетесь, якщо що. Це все треба закрити, бо якщо воно потрапить нам на телеканал Інтер, ще тодішній, то на цей Майдан люди перестануть хліб нести, не те, що гроші давати на лікування. Одним словом, Саша каже, давай, показуй, які твої діагнози. А в того була історія, що в нього кіста в мозгу від побоїв. От. Він каже, ну в мене справок нема, туди-сюда, мені привезуть-не привезуть. В кінці-кінців я почав, якось мене запаяло, каже: «Так, слухай, давай. Скільки ти грошей отримав у Львові, від кого конкретно. Що це за історія була в Стрию, коли тобі чуть не дали люлей, тому що знають, хто ти і що ти? Що це за історія з Івано-Франківськом? Чому ти в Польщі не був? В якій лікарні ти лежав у Львові? Вивалюю йому всі ці факти, він починає тікати. Одним словом, замес, ну без драки, ми його приволокли під конвоєм, ця група швидкого реагування Самооборони, в Будинок Профспілок. Цей там зображав випадки епілепсії, в кінці-кінців зник наступного дня. От. Що я думаю зараз? Навіть якби він мені зараз попався, ну може, один раз по морді дав, може. Ну в той момент я був його готовий угробити. Ну якось цінність людського життя, здоров'я чужого, не свого. Свого то зрозуміло. А то що людина може від фізичних побоїв твоїх вмерти. Ну от блін, і що це було, ми от варили, варили ми наступного дня. Наступного дня мені прийшли перекази, куча, від знайомих з Європи, зі Штатів, моментально. Там була немаленька якась сума. Ми купили купу металу, наварили щось 30 цих їжаків, знайшли фірму, яка торгує металом, там в мене був Ростик, друг мій, ми приїхали, доставили, наварили, рознесли і розносили уже так пізно-пізно вночі, вже було може за 20 перша. І відспівували вже перших. І от 20-го, коли оголошували імена перших загиблих зі сцени, 20-го люди були такі, просто... вони не проявляли жодної реакції. От Майдан. Люди просто стояли і нічого з

ними не відбувалося. Вони були в такому тотальному ахуї, фу... а 21-го уже всі ридали. Чи може це від відчуття якоїсь більш-менш безпеки було, я не знаю. Але це була дуже чітка різниця, коли ти йдеш, несеш цей їжак, несеш їх удвох чи втрюх з кимось, і ти ідеш через ревучих людей, ревуть всі, жінки... ну, жінки то понятно, а тут хлопці, чоловіки, такі сурові всі. Всі плачуть, так якось. І тоді ж 21-го туалети під ялинкою, їх там через блокування здається довго не чистили, і це було щось 5 робочих туалетів на весь Майдан, і вони були жостко забиті. І їх чистили якісь чуваки, їх неможливо було почистити цією машиною, яка їх приїхала вичищати. І туди лізли якісь теж чуваки з Майдану, вони прям, можна сказати, руками чистили ці туалети. Це блін, от...ну, блін, народ – він різний. Але той, що був там у ті найтяжчі часи, то я не знаю, народ-богоносець чи що, з того народу... ну це ті люди, які мають в масовках на іконах якихось стояти, їх всіх треба намалювати, тому що ну блін, от 18-го числа ті шеренги жінок, студенток, красивих дядьків, які подають бруківку отак безперервно прям, без перекурів, вони настільки різні і якось... ну от чого бабця? Чого їй там сидіти? Ну їй до жопи євроінтеграція. Ну пенсія в неї буде на 10 грн дорожче чи менше. Ну це не бізнесмен, не представник малого бізнесу, не середній клас, не студенти, в яких все життя попереду, а бабці. Мене то дуже завжди дивувало. Я коли згадую отих перших бабусь, які тащили на Михайлівську оті перші свої пиріжки або Будинок Профспілок 2-го грудня, коли кухня відкрилась. Там були різні пакети. Були великі, з супермаркетів, мішки з крупами, палети тушонки. А були кульочки маленькі, там було пів батона. Або якась... кусочок вареної ковбаси. Якби в мене була ця ковбаса вдома. Ну я людина іншого достатку, я би подумав: ну якось тупорило цей кусочок ковбаси нести. Або там 4 пакетики чаю Ліптон, або взагалі, а воно все це в такому пакетику. Або ще шматочок домашнього пирога з яблук. І б**, ти цей пакетик, розумієш, бачиш людину, яка його принесла – і в тебе всьо стає в голові. Що не хочеться просрати, тому от в мене зараз є така... кажуть, треба услышать голос Донбаса, Юго-Востока. А я кажу: блін, ребята, ну ми ж і голос, в свинячий голос, блін, орали, три місяці. Ми... за право виносити питання на порядок денний. Не приймати рішення. Я кажу виносити питання на порядок денний політиків. Ми заслужили його – ви не заслужили. По великому рахунку – ні. Тому що... якби, я бачив жертвність людей, які хотіли змін. І я типу от бачив, що це не один день, не якась емоція. Люди, які були на кухні Профспілок – я ж після того, як пішов з кухні, я ще туди заходив – там був кістяк...

І: Дивно, що не бачились!

Р: Що?

І: Кажу, дивно, що не бачились. По-перше, там такий потім людей був.

Р: Але я бачив там однаковий потік людей, які приходили туди, як на роботу. Я розумів, що це люди... і я бачив там киян, які приходили як на роботу. Там, вони приходили, якось виділяли ввечері час, потім – ішли. І кому, блін, це не емоційний порив, це якась зміна і відповідальність, і я, навіть, не знаю. Плюс... що в мені ще змінилося. В мене якесь було ставлення – я це називаю

«прикладна теологія». Мені здавалося, що в нас народ достатньо арелігійний, а той, який релігійний – це воше дикі такі бабульки з полусектанськими настроями.

І: Арелігійні?

Р: Та, мені завжди здавалося, що країна вона така арелігійна або на такому рівні релігійної свідомості, що це якісь бабульки полусектанського настрою. В різних конфесіях. Але священники Майдану, це просто люди, якими я захоплююся – деякими з них. Дуже. Це люди, які знаходили слова три місяці. І це не однакові були слова. Це народження нової української теології визволення, чи що, як би це назвати. Був звичайно один провальнейший момент цього всього, коли священники на сцені. Я розумів, чому це сталося, коли 18-го числа, коли наступали, горіла польова церква між Стелою і сценою вона там наверху була ближче до стели, і вона горіла, її запалили, і там щось там звідти встигли витягти, чаші, одну цю ікону, і їх тупо тоді запаяло священників так, що вони почали проклинати цей Беркут, причому так по фірмі. Молитвами, прокляттями. Я не знав, що я доживу до такого моменту. Це було на сцені, в мікрофон. Це було дуже страшно. Тому що типу біблійні прокляття до сьомого коліна і всякі такі речі, вони, з одного боку, виправдані були в цей момент. Але якби здавалося, ну а що ще? Ці ребята спереду, нам небагато вже лишилося. З іншого боку, ті, хто наступали, вони це все чули, я розумію, що вони це чули, але не міняли своєї тактики і не зупинялися. Мені з одного боку трошки прикро, тому що я розумію: їм всім капец. Ну не їм, а їхнім дітям, внукам. Я людина з маленького села, я чітко бачив, або мені мої родичі вказували на прості приклади. Той, хто обманює своїх сусідів, у нього закінчується рід дуже швидко. Ці люди живуть у великих містах, ніхто не побачить, не зверне увагу, але якщо би можна було провести якусь соціологію років через 20 і дізнатися рівень онкозахворювань серед дітей Беркутів, які штурмували Майдан, я думаю, відсотків на 300 він буде більший, ніж в середньому по Україні. Оце моє свідоме переконання. Тому що священники зі сцени зверталися до них стопятсот раз. Ясно що....

(Говорить по телефону)

В мене чітке розуміння, що нема перемоги. Я вчора... не вчора. Вчора понеділок був, та?

І: Угу.

Р: Я вчора вперше проснувся з думкою, що мені... що треба йти на роботу і не хочеться застрелитися. Десь вперше виспався за купу часу. От. Дуже шкода, що нема перемоги. Весь цей Крим, ці події на Сході – вони настільки це все... Ну б****. Ми перемогли. Якби хтось рік тому сказав, що. Ну там фактично, що так розвернуться події, що Янукович не буде Президентом, я беру формально Київ, не беру ситуацію з Кримом, що все це так закінчиться, я би ніколи не повірив. Взагалі ніколи-ніколи. І разом з тим мені дуже шкода, що через ці всі події ми просто просираєм зараз стільки часу. Ми втрачаємо момент формування оцього громадянського суспільства. Можна було це все спрямувати у формування громадських організацій. Наприклад. Я живу в

новому будинку. В мене в будинку вже хрін знає скільки часу не збираються збори, щоб прийняти рішення в ОСББ. Блін. Уже б, реально, чуваки, тут ніхто ніким не управляє, ви самі приймаєте рішення. Люди не збираються, не розуміють, що їм впало в руки можливість прийняття рішень.

І: Ми два роки це робили. ОСББ.

Р: Ну, от. Ні, в нас вже ОСББ є. Але там треба зборами прийняти рішення чергове. Вони не збираються, курва мать, вам шо, тяжко приїхати, прийти з хати в 10 ранку в двір на півгодини?

І: Для себе.

Р: Так, для себе. Там, на лавочки якісь. От. І це мені, мені здається, що ми провтикуєм дуже серйозний час. Я працюю в неурядовій організації, в мене є мільйон прикладів, я тренінги читаю з приводу того, як за допомогою засобів комунікації бажання і потреби в першу чергу кількох людей – десятків людей, сотень людей – можуть бути задовільнені навіть такими державами як Україна під керівництвом Януковича. В мене є десятки таких прикладів, які я розказую слухачам. І зараз просто, може, і настає, але ми настільки цим всім роздовбані, що в нас просто нема часу. Ми просираєм, не відпочили, перемоги як такої. Ну, ніхто не сказав: «О, Победа!». Параду не було, блін! Не знаю, фіф. Спортивних костюмів, тітушок, які як німецьки штандарти лежать, під цими, під стелою Незалежності, чогось такого, гори шоломів Беркуту поскладаного. Якихось красивих символів...

Ну, Межигір'я відкрите. Я, до речі, не їздив до Межигір'я. Я провтикав цей момент зранку, від перевтоми...

І: А потім подивився фотки у фейсбуці...

Р: Ні, потім зрозумів, що я не хочу туди їхати. Блін, ну це противно. Сам факт – мені противно там. Блін, я Тадж-Махал бачив у своєму житті чи ще якісь інші речі, ну, Межигір'я – я не хочу туди їхати, я розумів, особливо розуміючи, що вже другого дня там треба було стояти в черзі. Я побачив фотки: оце от та сама... Ще був такий момент, останнє, що скажу. Ми з Дімою ще коли було 19-те, їхали в машині і домовилися, що коли все завершиться – а ми чітко розуміли, що коли все завершиться, завершиться воно нашою перемогою – в той день, в ніч з 18-го на 19-те уже 10 людей померло. Забув сказати, я от чітко пам'ятаю чувака, якому руку відірвало. Він дуже голосно кричав, ми його відтащили під ялинку, і я пам'ятаю оцих, там були студентки медики, їм усім було років по 19, там не було якогось супермена старшого, вони йому якось перебинтовували, зупиняли кров, кололи лідокаїн, цей чувак кричав дуже голосно. Я навіть не бачив його обличчя. В мене є така штука, що я бачив, ці студентки, вони, блін, якось. Як вони це все самовіддано роблять, мене дуже вражало.

На початок неділі Великого посту є таке читання в Євангелії, коли паралізованого приносять друзі. Ну там історія така, що Ісус Христос ще тільки починає проповідувати. Він проповідує, скоріше за все, в домі Петра в Капернаумі, але він уже такий, достатньо популярний, і набиваються в дім люди, багато, не можуть люди зайти. І він уже робив перші чудеса з оздоровленням. І приходять четверо. Несуть свого друга, друг паралізований.

Вони його приносять, розуміють, що не можуть зайти в дім, і такі, типу, ну, в той момент вони такі: не зайдом. А цей паралізований. Вони вилазять на дах, розбирають дах, їх спускають прям до Ісуса цього на носилках і євангеліст пише так: Ісус, побачивши їхню віру, сказав цьому: «Встань і йди». І я от реально, мені... я в цю неділю, коли читав це Євангеліє, я зрозумів, що насправді якби в нас не було цих четвірок з носилками в білих футболках з хрестами, якби не було цих сотень людей, які просто, так як мої знайомі, людей в кровіці грузили собі в машини на задні сидіння і везли кудась, то якби не було цієї нашої віри, нам би всім був п*****. Тому що якби ми... От було видно, що люди, суко, в щось вірять. І в щось таке, що, блін, воно сильніше, ніж вся ця ситуація, ніж вони самі. Ясно, що це все перебільшення, якась гіперболізація, але там наверху хтось реально бачив, що ми дуже сильно віримо в цю штуку. Бо якби ми тоді не вірили, це все закінчилося би 18-го числа Майданом з горами трупів, попалений від Лядських воріт аж до ЦУМу. Це моє чітке переконання. І ми їхали вже 19-го з Броварів чи звідки, не пам'ятаю, і Діма каже: ну ми були впевнені, що ми переможемо. І якось так воно прояснялося, люди під'їжджали. До розстрілу людей лишалося 15 годин чи більше навіть. І Діма каже: коли це все закінчиться, ми купимо квіти, багато. Ми підем на Майдан і будемо вітати всіх журналістів, яких ми будемо зустрічати. Тому що Майдан насправді, і особливо... я от працюю з журналістами, я знаю, що таке операторська робота. Ти перевіри камеру на 15 градусів правіше чи лівіше, в тебе буде зовсім інакша картинка, зовсім не сильно красиві люди. А на Майдані були різні, навіть в певний момент, в грудні, мені здалося, що Майдан реально бомжавіс, коли ці всі менеджери відійшли десь в районі Дня Святого Миколая. Всі менеджери, студенти, всі позамучувалися і пішли з Майдану. Вони всі були в красивих лижних куртках, милі люди були. А основна маса, та, що лишилася, там на короткий період часу, днів три-чотири, виглядала дуже негарно. Там були якісь бомжі, яких я на початку не зауважував. А в певний момент одних стало менше, а цих – може їх було так само, але вони почали кидатися в очі. І от журналісти – це люди, які зробили теж обличчя Майдану. Тому що можна було знімати трошки по-іншому. Можна було знімати трошки інших людей, брати коментарі в трошки інших людей, можна було розсусолювати історія. Ну не знаю, чи ти зауважувала, ну я зауважував, що з кухні Профспілок виносять продукти кудись наліво. От так от. Так що цю всю історію можна було теж розсусолювати як хочеш. Та, є певні речі, які траплялися, тому що люди є різні. Але загальний імідж Майдану – я не беру до уваги російські ЗМІ і тодішній телеканал Інтер – воно було настільки круте, що блін, здавалося, це просто капец. І ти ж бачиш цих всіх людей, з ними зустрічаєшся, вони мимо тебе ходять, там ці всі Наталка Пісня, забув звідки вона, з Один плюс один, чи Олена Опанасенко з ТВІ, це все люди, які блін, зробили в тій чи іншій мірі історія Майдану. І хотілося їм віддячитися. І ми подумали, що купимо квіти і будемо всім роздавати. І в неділю якраз вже було немеряно людей на Майдані, в суботу приперлася Юлька, от. Було якось дуже противно. Я пізно увечері тоді встав в суботу, півдня пролежав з

температурою, і я подзвонив Назару, сказав, що треба їхати патрулювати, ми зустрілися біля Михайлівського, народ ішов, прийшов Назар, сказав, що там всі в реальній фрустрації, тому що те, що відбулося, ніхто не може пояснити, з її появою, їм було дуже противно. Я не знаю, мене тішить, що я там не був, бо не знаю, як би я на це все діло відреагував, але от неділю ми вже були на Майдані. Ми зідзвонилися з Дімою і вирішили.. А, я їхав на Майдан, рано-рано було ще. Я стояв у метро, метро було пусте таке, було видно вагон до кінця. Я щось став, витягнув книжку, читаю, читаю, потім підіймаю голову – розумію, що в тому вагоні, в якому я стою, мінімум шість людей тримають в руках дві гвоздики. І я тоді зрозумів, що сталося і куда вони їдуть. І я такий, ой б**! І я от вийшов, побачив ті всі гори квітів. Ну і ми поїхали, не пам'ятаю, скільки, щось 53. Ми ходили по Майдану, по всьому урядовому кварталу, зустрічали різних журналістів, ми їм просто дякували. Закордонні журналістки плакали реально, коли ми з ними говорили. Вони казали, що б**, чуваки, це наша честь, ми дуже горді, що нам випало таких вас побачити. От. Наші журналісти і особливо журналістки розуміли, що сталося і були всі дуже подавлені. Вони ж це все діло монтували, так що оце воно таке. Ну а що ще? Не знаю.

І: Ще в мене є зовсім трошечки цього, демографічного блоку. Двадцять вісім років повних?

Р: Так, 28 років.

І: Місце народження – Львів...

Р: Сколівський район, Львівська область, село Корчів.

І: І зараз проживання – Ірпінь.

Р: Так, проживання Ірпінь.

І: Професія, рід занять – PR?

Р: PR-менеджер.

Сімейний стан – одружений, дітей немає.

І: Освіта вища, доктор теології?

Р: Ні, магістр. Всього лиш.

І: І політичні переконання?

Р: Політичні переконання... Блін, я не знаю. Я демократ. В розумінні демократії країн з відкритим доступом до економіки і політики. Це не Україна, це наприклад Франція, Великобританія чи Сполучені штати. Тобто держава – це структура для створення умов, от, чим... і в максимально відокремлений бізнес від політики з активною роботою громадських організацій. Я за ту демократію, коли ти не маєш, де гуляти з дитиною. Не, ок, не маєш, де гуляти з дитиною, тому що там гуляють великі собаки. Ти збираєш мамочок, ви робите громадську організацію, проводите пікет міськради, забороняєте на х** гуляти там без намордників великим собакам у вашому скверіку. А собачники теж створюють свою громадську організацію, вимагають їм загородити пів скверика, щоб вони гуляли з собаками. Я за те, що кожна людина має право групуватися в групи за інтересами і відстоювати свої права в тій чи іншій мірі. А відстоювати їх можливо і потрібно. Отак.

І: Дякую.

Код інтерв'ю: 252

Дата проведення інтерв'ю: 01.05.2014

Тривалість інтерв'ю: 1 година 21 хвилина

Інтерв'юер: Олена Андрєєва

Р: Офіційно, по паспорту мене звать Коваль Александра. Леся Литвинова и Александра Коваль – один человек.

І: Тогда согласие даете?

Р: Да. Для меня все началось после разгона студентов. С первого виче. Муж был в командировке и кричал «Ты же туда не пойдешь??!!», а я была на четвертом месяце беременности, потому и вправду, если бы кто-то толкнул... Если честно, не ожидала, что Киев так поднимется. Даже после Оранжевой у нации была долгое время депрессия. Когда мы увидели бесконечный поток – мы поняли, что произошло что-то такое, что назад не вернешь. Именно с этого момента мы с мужем начали искать какой-то формат участия в этом. Мужу проще – он оператор, прожил весь Майдан там. Параллельно работал над документальным фильмом. Там был съемочный балкончик – от начала и до уже неизвестно чего там. Когда начало холодать, я вспомнила о своих дровах на даче. Их мы и сожгли, когда праздновали юбилейные двести тонн. Сосед у меня лесозаготовщик, ему надо было только находить транспорт. Поначалу это было легко, потому что в самом начале люди ничего не боялись. Одну фуру завезли, другую фуру завезли. Скинулись с друзьями на бензин и на оплату. По двадцатке сбросились. Потом было посложнее.

І: 10е / 11е?

Р: Попозже. Муж был там, муж сестры и папы были там. А я была дома, просто по состоянию здоровья. Был трудный момент беременности. А так, я всю зиму провела за рулем. Дрова перевозили раз в два дня. Я брала грузовик, чтоб довести его до нужной точки. Ребята на месте пилили-складывали, снова загружали. Тут (в Киеве) присоединилась вторая машина с Автомайдана. Мы ехали двумя машинами, сопровождая грузовик. Две машины на рации.

І: С Автомайданом сразу соединились?

Р: Да.

І: С Автомайданом легко было контакт находить?

Р: Это все только начинало организовываться.

І: Вы были с кем-то знакомы? Друзья или вообще спонтанно?

Р: С Кравцовым я была знакома. Нашлись спонтанно, начинали с акций.

І: И на какой момент уже работала такая налаженная схема?

Р: К декабрю уже было все очень активно. Возвращаясь к первому разгону, когда прямая трансляция и видно, что муж там, а ты выйти не можешь – вот это и была переломная точка страха. У некоторых после Грушевского, после первых трупов, кто-то в январе, кто в феврале. У меня тогда. Я разбудила

старших детей и сказала: «Смотрите, страна закончилась» потому что страна, какой мы ее знали, закончилась. Безумная была ночь – единственная дома. Зима – один сплошной «заруль». Дровами занимались вечером, дабы не рисковать.

І: Притом еще и раз за разом.

Р: Да. А по ночам я возила желающих, потому что надо было возить людей для смены. Была бесконечная потребность в транспорте. И я, таким образом, познакомилась с многими действительно интересными людьми, с которыми поддерживаем отношения.

І: О ком можно сказать, можно сказать.

Р: Самый удивительный – товарищ-партизан, которого увидев в полной экипировке, подумывала в машину не сажать. Здоровенный шкаф, десантник и оказался задушевым созданием, которое зарабатывает на жизнь сувениркой. Практически все на Майдане (ленточки, флажки и т.д.) – его, он это вложил все свои средства. И продолжает. Часть 14-й Сотни превратилась в Нац Гвардию и часть разъехалась. По сей день собираем с ним на все, потому что у нас, по сей день, Гвардию не обеспечили – что бы ни рассказывали. На определенном этапе поняли, что можно побольше перевозки дров делать. Начиная с декабря был госпиталь. Дети переехали к бабушке, а у меня периодически жили и лечились. Удержать кого-то было невозможно. Вот это и было для меня самое тяжелое, потому что привозишь без сознания (тяжелое отравление или контузия). Огнестрела не было – только единичные случаи. Куда сложнее – дробь резиновая, ее не одним рентгеном потом не найти. Крупная – легко, мелкая – нелегко, некрозы начинались. Очень толковый хирург помогал. Он всю зиму по первому звонку приезжал сюда на все вызовы. Славик действительно приезжал по любому поводу. Так вот, после процедур контуженому говорили: «три часа не вставать, контузия может вылезти чем угодно», а он только встал: «я к своим», делает два шага и падает. Опять же, оклемавшись, снова повторяет. И вот так несколько суток. И сделать ничего не можешь. Много было отравленных газом, непонятно даже каким. Уже когда был разгон в Мариинке, я привезла оттуда девочку в неадеквате, которая три сутки после газа не могла прийти в себя. Первые сутки она была в принципе в отключке. Ничего она не понимала. Даже отмывая ее, мне было плохо неделю.

І: В больницы потом передавали?

Р: Нет. Что творилось в больницах, мы хорошо знали. Кого можно было – всех лечили. Подпольных госпиталей было великое множество. Один хирург тяжелых оперировал даже в морге. Тогда начали вывозить в Польшу.

І: С помощью Автомайдана?

Р: Да. А в процессе работы становилось понятно, у кого, что лучше получается; кому, с чем легче работается.

І: Как находили друг друга?

Р: На месте. Структура Майдана выстроилась за считанные недели. У каждого был свой кусочек работы.

І: А 18-го и 19-го - тоже так спонтанно?

Р: Спонтанно. Происходило на каком-то личном, интуитивном доверии. С медиками познакомилась на Водокрещении. Когда начали увозить первых раненых и в скорых уже сидела милиция, медики поняли, что более разумно отдавать людей нашим. Правда, они не хотели знать, куда их увозили. «Меньше знаю...». Пару раз увезла, меня уже знали и знали, что мне можно позвонить. Где-то к концу декабря остро стал вопрос о незасвеченных машинах. Мне повезло, что я не попала ни на одну из подобных акций.

І: Когда переписали и с повестками уже.

Р: Да. Ребята стали разводить машины, использовать чистенькие. Моя была чистенькой, но позже засветилась у Сашки под судом. Это январь был, после Рождества, через неделю после первого суда. Я приехала домой, не успела подъехать, а у меня стоит патрульная под подъездом. «Береженого же Бог...». Постояла в кустах – они никуда не деваются, поехала куда-нибудь. Позвонила мужу. Поехала на Довженка (там хорошее место для такого) и стала звонить друзьям, спрашивать, что у меня под домом, отзвонили уже часа в три. У них терпения хватило на трое суток. Еще карантин на недельку – вообще не появлялись дома, пожили у друзей. Дома никого – животные поголодали (морская свинка), а кот уехал еще с детьми. Не возвращались. Сил на всех не хватает. С этого момента с машинкой стало посложнее. И проще тоже – не надо было уже прятаться, прямо на Майдан заезжала. Раньше ехала до Подола, а дальше засвеченная.

І: А февраль?

Р: 18-го февраля у моей средней дочки день рождения. Клялась и божилась, что этот день проведу с ней. До этого ни было не одного выходного. На определенном моменте мы поняли, что свои 15 мы уже заработали. И либо мы их, либо они нас. Ребята из Сотен вообще не понимали, как народ за периметром существовал. Так и ощущалось, чем ближе к Майдану – тем было лучше. И утром «Честное слово, Поля, придешь со школы – я буду дома. Папа будет дома. Отпразднуем». Я тогда забрала Кравцова, он уже был без машины, без прав, но на свободе. Отвезла на Автомайдан его, потом ребята формировались в колонны. Красивое было утро, прямо сказочное. Солнечное, яркое. Кинематографичная картинка была, когда сотни уходили вверх, на Институтской, эти флаги на просвет. Нашелкала фотографий и пошла домой, просто заскочив в УкрДом. Единственное, что меня насторожило – это то, что на Грушевского зажгли шины. Часов 10 утра. Пока разложила все дома, стало понятно, что там нехорошо. Стало понятно про плохо, когда с профиля партизана приходили сообщения «Забирай, у нас тут

жопа!», а я последняя, кому он бы так писал. Несмотря на нежные отношения, он нередко говорил: «Марш домой!», очень трепетно относился к тому, что я вся такая большая, круглая и беременная. Я понимаю, что кто-то с его аккаунта пишет, это прошла первая волна. Уже ребята были в Доме Офицеров и развернули госпиталь. До второй, когда смели все окончательно, уговаривала себя, что обещала ребенку, но когда уже медики начали кричать (звоня), что не могут ничего подвезти, материалов нет – я просто схватила все. Один пакет – один тяжелый раненный, девять таких и один оставила дома. Подхватила приятеля и поехали к Дому Офицеров. Были очень двойкие впечатления мы поехали по набережной. Пока мы ехали по набережной, то просто скатывались люди. Но это были тетушки, много зеленых, типа школьников и конкретных тетушек тоже. Это они нашли, куда себя деть. То же самое было потом и с самообороной, они просто не знали, куда деваться. В Мариинке полегло бы значительно меньше. Это подарило нам воодушевление, но когда мы повернули наверх, то воодушевление малеха спало.

І: Не было проезда?

Р: Условный был. Прет толпа непонятно чего. Я растерялась и будь я одна, то я бы там и осталась. Со мной было абсолютно мирное существо – буддист, которого можно было заподозрить в чем угодно, кроме... Который за зиму чуть-чуть поменялся, как многие открылся с другой стороны. У него остекленели глаза, и он сказал: «Дави!», я рванула вперед, и они начали разлетаться. Такие же глаза были у самообороны, когда они увидели меня с животом. А дальше были перевозки туда-сюда людей, бесконечный сбор денег на лекарства и так далее. Мой телефон разошелся по сети и мне звонили по всем поводам. И про дрова, и про медикаменты, и про продукты. Так активизировались люди, которые звонили, и я ездила, искала.

І: К тому моменту транспорта уже не было?

Р: Нет. Перекрыли метро. Транспорт ходил, просто в городе царил конкретная паника. И этот момент я осознавала уже слабо. Деньги, лекарства, люди, вещи – все слилось. Дальше Мариинки проехать уже нельзя было.

І: Эвакуировали?

Р: Всех эвакуировали. Народные депутаты выхватывали ребят и прятали в комитетах Верховной Рады. Госпиталь разобрали. И где-то часов в шесть сестра тоже пыталась доехать до Майдана (муж был там и отец мужа). Каски надо было завезти. Я ее подхватила, город практически стал, помогло то, что, мотаясь с дровами, я почти досконально изучила подворотни центра, где можно проскочить. Поразило, что машин практически не было. Припаркованных – негде яблоку упасть. Она позвонила мужу, позвала его подойти к нам. Каски передали ему. И тут позвонил мне мой муж с вопросом

«Ты где?!», а я все врала ему. Что можно скрывать – скрывала. Во время событий на Грушевского, я доблестно клялась, что дальше Михайловской не езжу. «А я машину твою из окна вижу. Сейчас что-то будет». Буквально через пару минут от знакомого, который стоял возле Октябрьского, именно в панике: «Уходи. Уходи, идет лавина». Мы успели ребятам все всунуть, созвонились с медиками с Михайловской площади. Когда ехали туда нам сказали: «Стоп, там начинается жаж». Взяли четырех легких, сестра поехала домой, я привезла ребят к себе, разместились. Там был сумасшедший дом. Всю ночь созванивались с медиками и забирали тех, кого надо было. Со всех сторон было «запечатано» и мы с Лешей крутились по небольшому кругу – вот это было самое кошмарное. Где-то к пяти утра, не попав туда, пробыв в разведке, переместились на БСП. Машины не пускали, а скорым давали ездить. Их там (медиков, волонтеров) было мало пока и как-то бестолково, но опять-таки, за несколько часов это выросло во что-то невероятное. Леша сразу пошел с мальчиками, а я тогда с утра прошлых суток еще не ложилась. К этому моменту было пару батонов, а позже мы уже целые сумки отправляли обратно на Майдан, потому что невозможно было уже с этим совладать. Когда начались машины с ранеными, и родственники начали подъезжать, самым востребованным оказался психолог, который пришел делать бутерброды. Она очень мягко и спокойно поработала с людьми, которые видя своих родных... Рассказать и объяснить это – невозможно. Часов в 10 сестра сказала, что муж сказал, что скоро будет дома. Часов в 12 она уже сказала, что отец погиб и что нужно каким-то образом забрать тело. Оказывается, еще в районе 10 часов вечера Игорь на минутку отвернулся. Папа побежал коктейли взять или еще что-то, а они помимо этого не отходили друг от друга ни на секунду. И Игорь сказал: «Я обернулся – а бати нет, трубку не берет, грохот сумасшедший. Кричали “Коридор сужается!”». Папку не узнал, лежал с лицом кровью залитым. Подхватили, положили в Доме профсоюзов на стол, стали расстегивать. Сзади еще один, пошел с ним помогать. Выкладываю на стол – все, папы нет (хирурги показывают). Две пули: в сердце и в живот». И всю ночь Игорь просидел рядом с отцом, и всю ночь Дашка звонила ему, а он отвечал «Все в порядке, я с папой рядом. Не волнуйся». Потом, когда начали гореть Профсоюзы, там и раненых не особо успевали выносить. Игорь и один парень вынесли четверых погибших. Папу, спортсмена глухого (ему руку гранатой оторвало). И тут, на фоне этого всего, барышня, руководитель волонтерства говорит: «Вроде наших в автозак пакуют. Надо проверить». И я решила для успокоения поехать. Взяла Лешу и еще одного парня, там людей не просто увозили автозаком, их привозили автозаком. Лешка, пока побежал к главврачу узнать про то, что там, как раз автозак и приехал в сопровождении еще двух машин с беркутами. Нас было всего человек десять, из которых мужиков только Леша и парень, который

приехал. Остальные – бабы. И вот он выходит от главврача и начинает кричать так, что люди повисовывались из окон (а он человек очень уравновешенный и обычно так бы никогда не сделал). Стал кричать: «Сюда привозят людей из СИЗО, сильно побитых или с сильными ранениями! Их здесь оперируют и забирают обратно! Они за утро забрали девять человек и там за утро не осталось ни одного живого! Не было никаких шансов выжить! Они сейчас одного привезли и должны троих забрать, они сейчас лежат под аппаратами обеспечения жизнедеятельности, они сейчас отключат и увезут!». Мы-то начали звонить и просить, чтобы кого-то прислали, но время-то все равно идет. Те полчаса, наверное, и были для меня финальным аккордом во всем этом ужасе, потому что у меня к этому моменту не было ни страха, ни вообще ничего. Плюс наслоилось вот это понимание, что только что близкий человек погиб, плюс подходили вторые сутки без сна. Я попыталась поговорить, а мальчики передернули затворы, не стесняясь. Я подумала, что попробовать можно, на мне это произвело неизгладимое впечатление. Сказала: «Вы, ребята, понимаете, что вам придется стрелять, чтобы сейчас забрать их? Не в какую-то толпу, а конкретно в меня и конкретно в девочку, которая сидит у меня в животе». «Да. А фиг ли?» – сказали ребята. Я поняла, что они действительно не видят человека. Эти полчаса были самым страшным. Девочка, наверное, лет двадцати, с годовалым ребенком на руке одной, а другой она лупила по автозаку крича «Ты кто?! Скажи фамилию! Родным сообщим». А потом был юмористический момент (я говорила про девочку, которую вывезла из-под Мариинки). Она была с мужем, а они из-под Ивано-Франковска. Они потеряли друг друга (его побили). Его как раз и затянули в комитеты, сказав: «хочешь жить – будь тихо», с сотрясением и контузией, как оказалось, он там сутки пролежал, боясь пошевелиться, потому что на этаж под ним был Беркут. Потом его оттуда выволокли, и медики дали ему мой телефон, сказав: «Жену увезли туда». И вот лежу я под автозаком, в надежде, что по мне не поедут, а мне звонок: «Здравствуйте, а Надя у вас?», я сбрасываю, говоря: «потом перезвоню», потому что пыталась дозвониться до всех знакомых депутатов, до Автомайдана, до Галеаса и еще до кучи всех. Я его сбрасываю. Он, понятно, контуженый и в панике, опять звонит: «Надя у вас?!». Через полчаса прилетела Кужель. Я всю жизнь ее не любила. Скандальная, злобная тетка. Там я ее полюбила как родную. Потому что ситуацию преломило, на самом деле то, что начальник всего этого свинства (не помнить же всех депутатов в лицо) как-то неудачно взял корочку и сломал ей ноготь. Как безумная: «Да вы понимаете, что вы сделали?! Да вы понимаете, что вам за это будет? У меня депутатская неприкосновенность!». И они настолько растерялись от истеричности бабы, что это позволило выиграть еще какое-то количество времени. Начали подтягиваться люди в безумном количестве. Отзвонила мальчику, сказала,

что его привезут ко мне. Дозвонилась до мужа, потому что он был в какой-то погоне, сообщила ему о своей усталости и желании отправиться домой. Приехала домой и одновременно со мной приехал Петя. Сублильная пара. Они единственные, кого я знала по фамилии и по месту проживания. Они звонят каждую неделю, на Пасху ждут нас там уже всем селом. Искренне думала, что лягу спать, но что-то опять не сложилось. Этот промежуток помню очень плохо. 20-е у меня вывалилось. Не ездила на Майдан, зная про снайперов. Со стороны Бессарабки что-то подвозили. Игоря Станиславовича хоронили на Новых Петровцах, похороны были нестандартными, 22го, как раз тогда все повалили в Межгорье, потому что Янык сбежал. Через все это проехать. Люди бросали машины и шли пешком. Потом на Майдане прощались. Я боялась за Игоря, что он докатиться до нервного срыва. Первые похороны и потом шли одни за другими гробы. Тогда было видно, кто прошел это все своими ногами, а кто вошел в свободный город. 25-го, когда люди массово пошли, я взяла старшеньких пройти по всем местам. И такое было: люди узнавали друг друга, как бы ни были отмыты от гари-копоти и переодеты, понимали – это свои. И рядом толпы молодежи с пивом и сигаретами, которые фотографируются на фоне сгоревших троллейбусов и расстрелянных столбов... И это ощущение «Где вы все были?». Этот шок 18го заставил уйти очень многих. Инстинкт самосохранения, все-таки, один из самых сильных. И упрекать кого-либо – сложно. Кто-то может перешагнуть, кто-то нет. Не была бы я беременной, осталась ли бы? Не знаю. Я всю ночь названивала мужу и друзьям, и их действительно было мало, действительно человек 300, это не врут. Финальную оборону держала такая горстка. И если относительно своего мужа я была спокойна, он оператором по многим войнам помотался, у него хороший броник, хорошая каска, он понимает, как себя вести в военных действиях – и все равно, мне за него было страшно. А, например, мальчик Богдан, с которым мы познакомились во время всего этого, я точно знала, что он там стоит в одной куртке и даже без каски. В очередной момент звоню и говорю: «Богданчик, ты все-таки помнишь, что ты у мамы один?», а он: «А мама рядом. Бьет брусчатку, разбивает коктейли». Маме 65. Из очень интеллигентной семьи. Я не знаю и не хочу знать, почему 20-го потом отступили, хотя нечего делать было дострелять. Почему недосмели 18-го. Я понимаю, что за этим стоят политические игрища. Мне комфортно думать, что ситуация переломилась именно благодаря мужеству этих людей, которые ее на себя взяли. Тяжело было, когда все вышли во флажках, радоваться. Гаишники во флажках – вообще хотелось подойти и дать в морду. Очень тяжело было сдержаться, потому что всю зиму это были враги и это было ежу понятно, и, опять-таки, тогда было проще, чем то, что происходит сейчас. Потому что была граница между своими и чужими. Были, конечно, неприятные вещи, и какими

масштабами это все тырилось. Но я предпочитаю такие вещи просто не видеть, у каждого своя война. Вам с этим жить. Моя знакомая, например, которая воспитывает ребенка-инвалида, плакала, когда я отказывалась приехать и взять у нее 50 гривен, когда списывалась куча денег в штабе. Или бабушка, которая принесла поллитровую банку с борщиком и ждала, как 30 ребят покушают (ребята радовались, конечно), когда по разгильдяйству переводились тонны продуктов, которые привезли. Лекарства не отсортировывались, продукты не перебирались. Но у меня была своя сторона и на этой стороне было весьма комфортно, люди, с которыми я бы пошла в разведку. Многие люди застряли в моей жизни, многие и отпали, потому что так, как в экстремальных ситуациях люди нигде не проверяются. Неизвестно вообще, что и кому лучше, можно прожить комфортно и спокойно всю жизнь с человеком, а можно порвать близкие отношения за пару дней. Дальше были раненые, больницы. Пока все искали друг друга. Но готовность помочь была колоссальной, на пике – это был конец февраля. Числа 27-го наткнулась на просьбу привезти шесть ампул какого-то препарата на Соломенку, препарат для подготовки операций по, примерно, четыре тысячи за ампулу. Я знала, где можно было честно взять денег быстро. Спросила и получила на это разрешение. Купила препараты и привезла их. Там познакомилась с девушкой, которая курировала больных. Мальчик, которому я привезла их, Влад Зубенко, харьковчанин, который воевал в доспехах. Ни разу живим его не видела, в первый раз увидела его лицо на похоронах, ему было всего 22 года. Разнесло все ему. Их субсидировали мало потому, что их мало и их забыли, как мне объяснила Наташа. Я кинула их объявление на Галас. И телефон разрывался после этого, звонили со всего мира: из Штатов, Франции. Очень много клиник предлагали принять его у себя, но, к сожалению, это было невозможным. Невероятная готовность помогать, но она быстро закончилась. Я предполагаю, что это было такое коллективное чувство вины. Когда были многие готовы сдавать кровь, покупать лекарства и т.д. с тяжелыми было все ясно, но ребята с легкими, без документов, сгоревшими вещами просто пошли опять на Майдан. Туда, как-то этих надо было поддержать. Не хотели. И сейчас много семей с маленькими детьми, но они взрослые люди и справляются сами. То, что сразу – десять тысяч на похороны, как ни странно, фонд Черновецкого каждой семье дал. Остальное – то, что друзья собирали. Есть у меня знакомые: барышня с сыном остались. Но тут такое: она не была готова морально к потере мужа. Он берег ее и не посвящал ни во что из этого, а погиб он страшно, его забили титушки. И та ночь, когда он погиб, 20-е – 21-е была такой, когда в город было не выйти. Он не вернулся и его потом нашли на Трухановом острове. У нее вся жизнь на нем была завязана. Она не работала, машину не водит, вплоть до того, что плохо ориентируется в каких-то бытовых вопросах. Вот им тяжело. Но ей

помогают, натурой, так сказать, очень хорошие западные ребята волонтеры. Забирают на праздники и выходные отдыхать то во Львов, то во Франковск, чтобы было движение постоянное. Малой занимается бальными танцами и занимает там всякие места.

Р: Мне 38 лет, я нахожусь в счастливом ожидании четвертого ребенка. По профессии я режиссер. По образованию – туда же. По политическим взглядам: из нынешних партий я никого не вижу, кто бы мог что-то позитивно поменять. Я киевлянка.

Код інтерв'ю: 280

Дата проведення інтерв'ю: 04.07.2014

Тривалість інтерв'ю: 2 години 4 хвилини

Інтерв'юер: Юля Гніт

І: Розпочнемо наше інтерв'ю. Коли ви вперше почули про Майдан і що саме?

Р: Вперше про Майдан я почув 2004-го року, вже тоді я був активним учасником, коли мова йшла про необхідність вибрати Президента, достойного нашої країни, наших людей. Вже тоді, як би, я брав участь в тих подіях, коли мова йшла що треба там блокувати там ворота, виїзди, в'їзди, створювати масовку для того щоб в принципі багато людей було. Якщо ми говоримо про події 2013–14-го років, то коли пішла інформація про те, що в 2013 році закликають людей зібратися для підтримання угоди про Євроасоціацію, це було ще до 29-го числа, це було ще до 21-го числа, коли урядом було оголошено, що Україна припиняє підготовку до підписання, коли самий перший раз люди після скажімо періоду 2004 року вирішили зібратися. Знову ж таки про те, що люди вирішили зібратися ніхто навіть не знав і не думав. Я просто вирішив їхати на, ну скажімо, на цей мітинг, от. Це була неділя і коли, і людей збирали в Парку Шевченка з тим щоб іти в напрямку до Хрещатику. Я піднявся в Парк Шевченка, і вже зрозуміло було з метро, з Площі Льва Толстого, що там дуже-дуже багато людей підійде. І дійсно, дуже багато людей, які шикувалися в колони, які рушили по Парку Шевченка, по Хрещатику і в напрямку до Європейської площі, і я там зустрів знайомих, і зустрів журналістів знайомих, зустрів акторів знайомих, зустрів просто знайомих, от. І ми одне одного побачили, спитали: «Ну що повторимо? Повторимо 2004-ий рік?» Ми так один в одного питали. Ми не знаємо, навряд чи в одну й ту саму воду можна двічі вступити, але тим не менше я знаю від людей, які були причетні до, скажімо, організаторів цих зібрань від політичних партій, що вони самі були в шоці, не очікували, що стільки людей збереться. Зрозуміло було, що це буде поворотний момент і про те, що зараз говорять, що мовляв залишалось там рік до президентських виборів, можна було взагалі, так би мовити, в законний спосіб переобрати Президента, всі прекрасно розуміли про те, що виборів не буде. От. Бо які, як би вони демократично не організовувались, та людина, яка була при владі, вона не планувала проводити чесних виборів, порядних виборів, так щоб люди могли обрати того кандидата, який заслуговував на голоси більшості. Звичайно, в принципі, коли стоїть питання про те, чому я був серед тих людей, які виходили на мітинги ще до розгону, я пояснював достатньо просто, що мабуть не сама ціль Європа, хоча мені хочеться мати безвізовий режим, як лікарю, щоб не оформляти візи, а в зручний для себе момент поїхати за кордон, а я достатньо багато їжджу за кордон і в моїй професійній

діяльності оформлення віз це, чесно кажучи, велика морока, бо коли потрібно, наприклад, сьогодні на завтра вилетіти, наприклад, в Брюссель, або яку-небудь іншу візову країну, то це значно обмежує моє пересування, от. І це, знову ж таки, розуміння мене як лікаря, як щодо моїх колег. Ми кажемо: «Як країна може прогресувати?» Вона повинна прибрати кордони і лише спілкування у вільному спілкуванні лікарів, ми можемо сподіватись на значний прогрес у цій... Ми говоримо про те, що я прекрасно розумію, що корупція була є і буде, нікуди ми від неї не подінемося, але якщо ми підписуємо угоду про Євроасоціацію, то змушені будемо приймати ряд законів, які би зменшили рівень корупції і звели її до мінімальної. І ми, знову ж таки, говоримо про судоустрій, ми говоримо про ведення бізнесу, тобто це цілий пакет законів, які би врегулювали нормальне життя в країні. Вони дали би дорожню карту на те, щоби ми, все ж таки, не регресували, не скочувалися до країни вічних-довічних президентів, а ми би мали нормальне європейське життя і це стосувалося мене не лише як професійної діяльності. Це стосувалося тому, що в мене є діти, в мене їх двоє, і я хочу для них кращого майбутнього, як для них, так і для інших скажімо своїх знайомих, друзів, і тому я і виходив на мітинги, тим більше після того, коли зібралось близько 200-250 тисяч людей, ну може 150 тисяч було, якщо і 100 тисяч було, все одно це багато, це був, власне кажучи, той самий перший Майдан, і потім зрозуміло було, що якщо не просуватися далі, то ніяких, особливо коли Президент поїхав в Вільнюс, він не підписав там угоду, до останнього до п'ятниці, до 29-го були сподівання, що все ж таки він не дарма туди їде, чогось же він туди їде, от. Бо, в принципі, розумна людина туди в принципі їде для того, щоб щось підписати. Власне кажучи, вона приперлася туди, інакше це не назвеш. Було зрозуміло, що це вже дуже погана ситуація, що нас поглинуть в Євразійський простір, і багато втратимо, багато років втратимо. І в мене так склався п'ятничний вечір, що я був готовий бути на Майдані, в мене в машині були зимові черевики, був лижний костюм, революційний, як я його називаю, от, шапка. Звичайно, що треба було тепло вдягнутися на ніч якщо доведеться там вночі постояти, але в той вечір я поїхав зі своєю сусідкою на концерт Спліна, її відпустив чоловік, мене відпустила дружина, і оскільки вона була з подружкою, це, скажیم так, я пояснюю як доля повертається, то після концерту я її підвіз в кафе, а сам кажу: «Ну, ви тут доки зігрієтесь дівчата, а я тут буду поряд, на Майдані, ви мені зателефонуєте, я вас заберу, бо ви про свої жіночі теревені там будете собі якісь вести, а я як би, їду да і під'їду. Я під'їхав десь було мабуть пів дванадцятої ночі, припаркувався на вулиці Інститутській, спустився вниз, зустрів знайому, зустрів журналістів, зустрів Романа Нідзівського, який на Інтері працював, Оля Кашнєва його дружина. Якраз зустрів, знаю і кажу: «Ну що чути? Шо видно? Шо відбувалося в принципі, що я пропустив?» Він мені

в двох словах пояснив, ще з ним поговорили тоді про Правий сектор, який з'явився, отам стояв біля монументу Застовникам Києва, хто вони такі, що воно таке і звідки вони взяли, які там плітки чули, от. Ну і потім зустрів там ще якихось знайомих, і зустрів там одних із координаторів, бо я знаю Єгора Соболева. Єгора там не пам'ятаю, я тоді не бачив. Ну але я зустрів знайомого, кажу: «Ну що, постояти тут з вами? В мене є час». Кажуть: «Постій, бо чим більше буде людей, тим менше шансів, що буде розгін». І повернувся до машини, переодягнувся в революційний теплий одяг, спустився, там, от. Ну і, в принципі, стояв, ходив, грівся, спілкувався. Саме головне мені, в принципі, було цікаво дивитися на тих людей, які там стояли. Я прекрасно розумів, що більшість людей, я не знаю за меншість людей чи платили чи не платили, але більшість людей, яких я знаю, або знайомих, перезнайомих, що вони там були з єдиних міркувань. Мені відверто було шкода цих людей, тому що я розумів, якщо буде залізний, ну залізна стіна, а за нею десь буде збудований десь західний кордон України, ці люди, вони заслуговують на краще майбутнє, бо вони вже в принципі повинні жити скажімо, ну десь там повинні жити по інший бік бар'єра. Таким от чином я почув і з'явився на Майдані.

І: Ви дійшли трохи до того дня, до розгону. Можете розповісти це фарби на мольберті до бою?

Р: Можу. Коли я їхав тоді ввечері, я ще спитався і кажу, щось чув, що в принципі буде все спокійно, бо бач уже міліції крім постової немає, там деякі міліціонери стоять, йолку оберігають, там стоять собі, каже, ну і останні підрозділи міліції вони якраз пройшли біля моєї машини, коли я там переодягався. Я ж так достатньо гонорово там стояв, бо вони йшли з кийками і постійно чіпляли мої фари машини, от, і там пройшли в принципі, я гонорово то вів, але не чіплявся до них. Вони пішли і я не думав, що вони там буде якийсь розгін. Коли там до пів першої ночі, мабуть, Руслана вже охрипла, вже сказала: «Люди добрі в мене вже голос зник, якщо дозволите, я вже поїду додому?». Ну і люди сказали, їдь додому, і потім десь пів другої ночі почали звертати в принципі звукову апаратуру, там причина була достатньо банальна, закінчилася солярка, і було зрозуміло, що звукова апаратура вночі, в принципі, ні до чого. Маючи знайомих, які там були серед координаторів, я ще спитав: «Як ви збираєтесь взагалі вийти з піднятою головою з цієї ситуації? Потрібно якимось чином виграти навіть в цій ситуації.» Сказали, що ми на ранок завтра, може, зберемось ще на Майдан, готуємося до віче, щоб на віче прийняти резолюцію і якимось чином рухатися до президентських виборів, тобто наш курс незмінний. І таким чином як би вже питання, скажімо, є хороші ідеї, але ще є при цьому, скажімо, в нас, вибачте за відвертість, але хто весь цей срач буде прибирати, бо ми перед лицем Європи, з європейським обличчям повинні вийти були з

цієї ситуації, бо так само пропалють, що десь там пошкребли бетон, пошкребли мармур і так далі, от. Нам сказали, в нас на завтра будуть волонтери і, в принципі, те, що наше ми будемо прибирати і плекати щоб все було чисто і не було до нас претензій. Кажу, це хороша ідея, ну і далі я продовжував, в принципі там ходити, грітись, пити каву щоб не заснути, і все думав зараз я вже поїду додому, ще трошки і поїду додому, але знайома зателефонувала. Ну, чесно кажучи, я знав, що в мене завтра субота, вільний день, я думав, коли ще в житті випаде нагода, як не новий рік, а що-небудь інше, провести на Майдані час, врешті-решт, з тими людьми, на яких приємно дивитися, які заслуговують на увагу, ну і, власне кажучи, я так тягнув час відкладав, і вже бачив вже була десь приблизно за чверть на четверту ранку, люди заворушилися, чому, тому що по вулиці Інститутській спустилася фура накрита і вона зупинилася по вулиці Інститутській в напрямку Хрещатику. В цей момент люди потягнулися до вулиці Хрещатик, до дерев'яних будиночків. Мені так само було цікаво, я підійшов туди, і побачив, що люди стояли на сходах, а металеві щити розгорнули вздовж оцих от перших сходів, які ведуть до стели, паралельно вулиці Хрещатик, і цю процедуру провели люди в жовтих жилетах, тобто комунальні служби. Звичайно, там всі стояли трохи сміялися, що йолку приїхали монтувати. Ніхто не заважав абсолютно, скажімо, монтувати оці щити, мається на увазі, звільняти проїжджу частину. Було видно що на Хрещатику стояли, на Хрещатику, на Інститутській вже були дві машини готові заїхати, що до йолки вони привезли, все таки, гирлянди, декорації до йолки. Я покрутився, зрозуміло було, що там ситуація спокійна, і повернувся до Стели, от, і коли повернувся з вулиці Інститутської почали заїжджати тягач Краз і тягнув за собою таку будку побутову, і за ним одразу заїхало дві машини, які мають, ну, такі вишки, які міняють лампочки, обслуговують ліхтарі, от, і ця машина Краз хотіла проїхати між Стелою і торговельним центром «Глобус», це скляною цією частиною, якраз там, де стояв намет, який надало Міністерство надзвичайних ситуацій, де люди грілися, де людям, скажімо, давали чай, там де стояли діжки для обігріву, де люди сиділи, спали-ночували, як би притулившись один до одного, якимось воно так уже Майдан, як-то кажуть, вкладався. Звичайно та машина не могла там проїхати чисто фізично, вона би і людей подавила і там якраз, де ті самі діжки, але я бачив, що якраз я підійшов до цієї машини, бо відношу себе до нормальних людей, розумію що може бути провокації, і чим більше буде нормальних людей, то тим менше вірогідність провокацій. Навіть якщо хтось захоче водієві бити морду, потрібно, в принципі, йому в першу чергу цьому провокатору і дати по пиці, щоб не дати приводу міліції для розгону. І якраз підійшло чимало людей і спитало водія, я був один з перших, як він хоче проїхати. Він же реально цього не зможе зробити. Він каже: «Ну, мені треба». «Ну почекай, зараз щось

придумаємо». І я бачив якраз Вадим Васильчук, один з активістів, він якраз намагався, ходив дивився між діжками, я собі це так запам'ятав це досить чітко, дивився як він може проїхати, як це взагалі можна діжки відсунути так, щоб забезпечити проїзд йому, от. Ну і один, в принципі. як кажуть мирно-буйний, він ліг під машину, але, в принципі, в той момент коли вона не їхала. Вона вже просто стояла, ну і він то ліг, в принципі, але люди його би підняли, аби дати проїхати цій машині, тобто назвати що він провокатор, або назвати його якимось там ненормальним, ну, в принципі, люди завжди є зі своїми, скажімо, особливостями, то, в принципі, на нього ніхто не звертав увагу, він не представляв якоїсь небезпеки, але буквально це от час 5-7 хвилин поки йшли от момент з цим тягачем, ці 5-7 хвилин приблизно спустився Беркут. Це був Беркут, він спустився з вулиці Інститутської від Жовтневого палацу до отелю Москва по вулиці Інститутській він спустився, став на тротуарі на стороні уже Майдану, не на протилежній стороні, але і в цей момент почали спускатися автобуси, паркуватися на Інститутській, ну міліцейські автобуси, от. Звичайно люди завбачивши цю ситуацію, почали якимось чином, скажімо, почався броунівський рух, тобто витягувати шию дивитися один на одного. Тобто чекали – не чекали команди, це була самоорганізація, от. І я вирішив стати на сходах, які ведуть до стели, які в напрямі від Інститутської, став спочатку там десь посередині, потім так щоб трохи видніше було став вище. Люди почали підходити до цих сходів, що робити. Ну я і, в принципі, мабуть, не лише: «Ну, давайте тут стаємо, в принципі, і будемо гуртуватися навколо Стели, щоб нас багато було», але, тим не менш, багато людей залишалось ще там спати, сидіти на кам'яних оцих от перилах, які оці спускаються до Майдану. Люди залишилися, почали... більше міліція в нас більше викликала цікавість, ну от, я не думав, що буде якийсь розгін, тому що приводу для розгону не було. Тим більше, було видно, що Майдан звертається. І це, буквально, я ну і біля мене чимало людей стало, так щоб практично були всі заповнені сходи в напрямку до Інститутської. Скажімо, основний напрямок, де стояла міліція, і, звичайно, ми перемовлялися між собою, що будемо робити, або що буде відбуватися. Те що між собою говорили, казали: «Ми тут стоїмо з мирними цілями, ми не чинимо опір». І, в принципі, ніяких силових дій відносно міліції, або провокацій ми не планували. Знову ж таки, я кажу, ми, я ніяких людей не знав, я просто стояв біля них, ми просто перемовлялися. Хтось передав два древка від прапора в передні ряди отак от, кажуть передайте туди їх тут же повернули і сказали: «Ми не чинимо ніякого опору, заберіть їх назад, ми просто стоїмо». Про те, що там був Борис Донський я дізнався лише потім згодом, як з'ясувалось, я питав: «Де тобі ногу зламали? Де ти стояв?», з'ясувалось, він стояв десь біля мене. Було темно і, скажімо, я його там не впізнав, я не бачив, тому що моя увага була більш прикута до вулиці Інститутської. Ну і, звичайно, часу як

такого не було для того щоб..., і не знали, що буде далі. Буквально це як вони спустилися, вони, мабуть, по команді, бо вони спустилися строем, потім розтягнулися до самого кутка торгівельного центру «Глобус», так що, в принципі, все що я бачив, так вони стали. І зрозуміло, що вони так стали недарма. При тому що протестуючі, або мітингувальники, або люди, які перебували на Майдані, не обов'язково це були протестуючі або мітингувальники, ну не могли просто так вийти, бо вже, фактично, Майдан було оточено, те що я бачив. З тієї сторони були щити, з цієї сторони був «Глобус» закритий, там була міліція і, власне кажучи, і стояли. Чи давали вони яку-небудь команду про те, що зараз буде розгін Майдану або зачистка, нічого подібного не було. З першими словами керуючого, командуючого, якого називали, керівника міліції про те, що, приблизно, наступний текст був сказаний про те, що нам необхідно забезпечити проїзд автотранспорту, звільніть проїжджу частину, так якимось було сказано, щоб автотранспорт міг проїхати, і ми йому не заважали. Ми стояли на сходах. Вони з першими словами, це було, видно, як сигнал, вони пішли шеренгою, ну і, власне кажучи, гамселили всіх хто потрапляв їм під руку, під кийок. Вони зайшли в намет МЧС, от. І спочатку, скажімо, це було не так жорстоко, але зрозуміло, що це іде зачистка. Я, в принципі, зрозумів, що буде моя черга. Я, чесно скажу, що я не знаю, як поводитися, я не знаю, як я поведуся, я сподівався, в принципі, ну як, остання надія була на те, що вони зараз просто підійдуть до перших сходинок Стели, оточать і тут будуть підпускати по одному, не знаю, і паспорт, чи там всіх пакувати в автозаки. Але вони дійшли до перших сходинок цієї стели, зрозуміло, що тут піде саме воно, тому що люди, не чинячи опору, просто вони коли підійшли, просто вони, фактично, з двох рук кулаком і кийком, а тих хто лежав, вже й ногами, то вони просто почали гамселити і видьоргувати, і, скажімо, от. зі сходів. Пішли таким кругом, але так склалася ситуація, що оскільки тікати було нікуди, за нами ховалися жінки, якимось і соромно було куди-небудь тікати, так сказати відверто. Я зрозумів, що буде моя черга, але було ще стояти чекати, бо звичайно я не міг чинити фізичного опору стокілограмовому міліціонеру, який був в обладунках з кийками, в шоломах. Я прекрасно розумів, якби він мені дав по голові, і я став би інвалідом на все життя, от. І переді мною йшли люди, які просто відступали, була така сильна давка, бо люди відступали назад, відступати не було куди, от. І чоловік спіткнувся, впав на мене, і чи я спіткнувся, чи через нього я впав, але якраз от ми повалилися. Я лежав і в цей момент біля мене справа, як зараз пам'ятаю такі от чіткі спогади досить, біля мене з'явився перший беркутівець. І вони почали обступати, і, звичайно, коли він з'явився, то він вже почав мене гамселити. Я спочатку не прикривався, я не міг собі уявити те, що міліція людям, які не чинять опору, які, тим більше я вже лежав на той момент, от. І якимось я не міг якої-небудь

небезпеки, може жорстоко себе так поводити. І коли в мене клацнули зуби, спочатку подумав, що мені їх вибили, але якби я відчув смак крові, і почіпав зуби – вони на місці. В мене злетіла шапка, і я зрозумів, що кров іде з голови, я почіпав і рука була в крові і кров уже текла по обличчю. Це абсолютно їх не зупинило, вони продовжували бити, вже обступили з усіх сторін. Якби вони вже пішли далі, і я лежав, кажу: «Зупиніться, що ви робите? Ви ж подавите людей, люди подавляться. Вам же ніхто не чинить опору». В принципі те, що я говорив, я дуже добре пам'ятаю, і те, що вони говорили я теж дуже добре пам'ятаю. Чотири слова вони казали, я перепрошую, вони казали: «с***», вони казали «б***», вони казали «мразь», вони казали «коридор», от. Ну і, в принципі, словосполучення «на землю», «лежать», додавали підметами «с***», «мразь» і так далі. І били ногами, били кийками, в принципі, коли вже я зрозумів, що мені вже завдали удару по голові, я зрозумів, що нехай ламають руки-ноги, аби не розтрощили до кінця голову, от. Я вже почав прикривати голову руками, казав: «Зупиніться, що ви робите? Це ненормально», от. І три рази вони кричали «коридор», і я зрозумів, що вони розходились, відпускали, відштовхували туди, але зліва кричали «коридор», я намагаюсь встати, справа кричать: «На землю, с***», і так далі: «Лежать, с***», от, і гамселять. Тобто я намагаюсь встати, тільки з четвертого разу, коли вже там крикнули «коридор», і там «відпускайте його», я вже під удари кийків спустився по сходах, тобто я не так летів, як показують відео, спуском посадили, спустився от під ударами, вийшов за них. Стояв начальник міліції, я до цього, вже на сьогоднішній день уже зрозумів, що то був Косяк, з вусиками, стояв посміхався. Біля нього стояла людина в цивільному, яка проводила відеозйомку. Коли починали казати про те, що немає оперативної зйомки, невідомо, а там було чимало оперативників, які були весь час на Майдані, і фото їх є, їх достатньо легко вирахувати, або в даному випадку, вибачте, мусорів. Я не хочу ображати міліцію, які дійсно захищають, але якщо мусор, то він є мусор, і йому вже не допоможе, як кажуть люди. І він стояв проводив оперативну зйомку і при тому цинічно знімаючи мене він казав: «Ой чоловіче як тобі дісталося, в тебе голова розбита. Давай ми знімемо твою рану, ти мені скажи хто ти і звідки ти приїхав, ми тобі допоможемо», от. Маючи свідомість, я сказав: «Дякую, не треба», от. І тут на мої очі потрапила дівчина, яка стояла плакала, прикривала обличчя руками. Я пам'ятаю цей момент, я не знаю хто кому більше потрібен був чи я їй чи вона мені, от. Бо ми якраз знаходилися в тому руху, який там перебував в напрямку Інститутської, от. Ми один одного взяли за руки, от, і вона каже: «У вас розбита голова». Я кажу: «Дякую, я знаю». Кажу: «Давайте, я вас виведу звідси і чи ви не бачили, де тут швидка стоїть?». При тому я ще, здається, казав, чи є тут телебачення. Скільки камер і вже десь нема, не знімають. І вона мене вивела за кордон із периметру, перейшли на протилежний бік

Інститутської, там де стояли автобуси, от, і коли ми зайшли вже на протилежну сторону, на тротуар. За автобусами вже лежали люди, з заламаними руками лежали за голову, їх там періодично гамселили ногами. Тобто і вона повернула мене за руку в напрямку до Жовтневого палацу, туди вгору де стояла швидка. Ми побачили і підійшли до швидкої, там був лише водій, тому що бригада була, скажемо, біля Стели, вже там. Ми підійшли я колегам кажу: «Вибачте там тисячу разів, що я вночі там додаю зайвої роботи. Кажу, ви мені тільки гляньте, що в мене там. Треба шов накладати, не треба шов накладати? Глибоко, не глибоко? Шо там ціла, не ціла?» Вони подивилися, сказали треба зашивати, тому, що глибока рана. Ми викликали швидку. Кажу: «Ну, в мене тут, в принципі, машина стоїть», в принципі вони мені там наклали пов'язку, обробили трошки рану. Кажу: «Я, в принципі, сам сяду за кермо доїду до лікарні, а швидка вам тут потрібна». Тому що на той момент, коли я був в швидкій, підходили люди просили про допомогу, просили про допомогу, що в когось рука зламана, в когось нога, хтось без свідомості, в когось там кров тече. То кажу: «Вам тут швидкі потрібні будуть, так що ви займайтеся, але я сам доїду», от. Я вийшов, піднімався по Інститутській до..., з перев'язаною головою до своєї машини. Вона стояла трохи вище цього мосту, який там от, і в тому напрямку, де стояли автобуси з міліцією. Звичайно, там я не знаю скільки там було всередині міліціонерів в цих автобусах, але просто затемнені вікна були, але була відкрита верхня частина і звідти виглядали обличчя, не не обличчя, морди міліціонерів. Вони сміялися і казали: «Ну що братішка, своєю отримав, да?» Я звичайно, як би, дивлячись чи я реально встиг би добігти до машини, чи не встигну і що там вище знаходився, я їм показав ну, от. Але в цей момент їхній автобус почав рухатися вниз, і я, в принципі, не думаю, що вони б побігли за мною. Я сів в машину, ну і, чесно кажучи, бажання було розвернути машину і поїхати, бо те, що я бачив не вкладалося в голову, от. Але я поїхав в травмпункт, приїхав до своїх колег, в тому розумінні, представився. Я не сказав, що я з Майдана, бо я був одним із перших, який приїхав саме на чергову хірургію. Вони не знали, що відбулося. На питання про характер отримання травм, сказав, що біг, зачепився за край балкону. Хірург усміхнувся сказав, каже: «Не, не схоже». Я кажу: «Ну а які варіанти?» Він каже: «Ну те, що ви вночі встали, ну і в косяк дверей вдарилися». Він каже: «Ну характер травми побутовий?» Кажу: «Побутовий». «Але я прекрасно розумію, що не побутовий. Від міліції». Я як лікар розумів, що маю складати протоколи, і де я ранок свій проведу і скільки днів я там проведу я не знав, от. Я сказав, щоб він розумів, що був розгін Майдану. Після мене вже почали привозити людей з переламаними носами, з вибитими зубами, з травмами, от. І обробив, я відмовився від госпіталізації, бо не вважав за потрібне як би госпіталізуватися. Коли його оглянули, то це моя

була... як би питання там повідомляти чи не повідомляти про характер травми. І приїхав, десь близько було сьомої-пів восьмої додому. Якраз діти мої встали, як всі нормальні діти, вони спочатку ідуть до комп'ютеру, а потім з десятого разу йдуть чистити зуби. Звичайно, вони не помітили, скажімо, те, що в мене був такий бантік на голові. На місце шву був накладений, скажем, тампон, от. Я був трохи... мене вмили від крові, круточка була трохи в крові, як би, трохи, але, тим не менш, я був вмитий. Я зайшов в спальню, дружина якраз від того звуку, що я зайшов вона розплющила очі і їй спочатку хотілось сказати, що мені красивий бантік діти приліпили до голови, от, але я перший тримаючи два рентгенівських знімки в руках, сказав: «Череп цілий», от. Вона каже: «що сталося?». Я кажу, що сталося: «Розігнали Майдан і дуже жорстоко», от. Ну і розказав, власне кажучи, як це все було і по телевізору вже були новини, вже були сюжети про розгін Майдану. Про це вже писав фейсбук, соціальні мережі, от. Ми думали, що далі буде, от. Я, звичайно, зайшов у фейсбук і ближче до обіду до 11 години дня ми прийняли рішення сфотографуватися і викласти своє фото в інтернет і в фейсбуці, от. Я виклав фото і через буквально 5 чи 10 хвилин почали писати, почали дзвонити. Телефонували знайомі журналісти, спитали чи я готовий дати коментар, я сказав: «Давайте знаєте так, оскільки в мене травма голови і прийняти рішення мені потрібно подумати». І тут питання не в мені було, питання в тому, що в мене є сім'я. І я прекрасно розумів, що людина, яка прийняла рішення про розгін Майдану у такий жорстокий спосіб, я думаю, що це була команда, це пояснити не можна було, вона не зовсім, як би, у своєму розумі і, скоріше за все, буде розвиватись сценарій, який було обговорено жорстокий. Ну і потрібно було мені подбати про безпеку сім'ї, про безпеку дітей, безпеку дружини якимось чином, і прийняти рішення чи світитися, чи не світитися, але я розумів, що я вже засвітився, тому що так чи інакше мене зняли на відео. Там було на Майдані душ 300-350 приблизно, але вони підходили-відходили, і тому, навіть, в принципі у зверненні, навіть по самому зверненню, які фіксувалися в журналі, те що я не повідомляв про те, що мене побила міліція. Хтось там міг подивитися всі травм пункти, всі відділення хірургії, всі звернення на четверту годину ранку до шостої години ранку з травмами внаслідок фізичної дії, і, скажімо, знайти, скажімо, не було великою проблемою. Я розумію, що, скажімо, на відео мене зняли, і я так думаю, що мене раніше знімали, тим більше, якщо брати, що мене часто преса знімає на відео, на фотокамери, так чи інакше, мене хтось та впізнає. Я знаю, що в суботу мені вже телефонували знайомим, питали, що в Адміністрації Президента вже знають, що я вже отримав по голові, сказали, щоб пояснив, що я там робив. Я пояснив, що я там робив. Він каже: «Там же були провокації». Кажу: «Хто вам таке сказав?» Ну, в Адміністрації Президента кажуть, що там міліцію провокували, кидалися горошком,

обзивали. Кажу: «Я там був, хай мені не розказують цих казок мені, байок, не показують той змонтований фільм, який потім міліція показувала, що там на міліцію нападали, наздоганяли, знущались». Кажу: «Вибачте, ніяких провокацій не було, люди стояли». Коли ми спустились, це буквально за 5 хвилин почалась просто напросто жорстока зачистка, тим більше в тому секторі, де я стояв, вибачте, ніхто ніякого опору міліції не чинив. Кажали: «Зупиніться, міліція з народом. Що ви робите? Ви порушуєте наші права». І, власне кажучи, не було кому чинити опір, це були казки, це були байки. Ну і, оскільки я розумію, що в принципі, так чи інакше, я вже засвічений, я перетелефонував, сказав: «Я готовий дати коментар». Власне кажучи, але єдине, що зрозумійте мій стан фізичний, кажу: «Я ніч не спав, в мене є травма, мені важко приїхати до вас, якщо ви приїдете до мене додому, то я готовий як би відкоментувати те, що я бачив, відповісти на ваші питання, і що я там робив, чого там був, як це все було і додати до тих всіх сюжетів, які вже були». Приїхали до мене журналісти, і зняли. Ну, між нами кажучи, це була Євгенія Мотрич. Вона приїхала з камерою, зняли, поговорили. І, власне кажучи, я заснув лише десь пізно ввечері в суботу. Неділю я так само провів в ліжку вдома, але на відміну від, так званих, побитих міліціонер, бо їх, кажуть, теж було дуже багато, я так розумію, їх за наказом Захарченка, їх там всіх насильно клали на ліжка, бо мали бути жертви серед міліціонерів, от. Я в понеділок пішов на роботу, от. У вівторок вів дитячий прийом в поліклініці дитячій. Правда вигляд в мене був такий, якраз пішов набряк на обличчя, синці під оком, от. Читав лекції, мене нудило, в мене був струс мозку, я розумів, але, в принципі, на роботу треба було ходити. До кінця тижня, це все відпустило і коли вже прийшли чергові вихідні, тобто чергова неділя прийшла після, це було восьме число. Восьмого числа я поїхав на Майдан, де багато людей зібралося більше до вечора, десь дійшов вже побачив, що було оголошення вже Адвокатимайдану, підійшов до юристів і сказав, що я постраждалий і хотілось щоб ви мали мої координати, і, в разі чого, судитися, бо все одно, як би, так чи інакше, мене посадять, бо я там був. Я написав заяву, потім був в прокуратурі, давав свідчення і зараз, як би, проходжу по ділу. От і все.

І: Після того як Майдан організувався, як часто ви ходили?

Р: Ну, практично всі вихідні. Якщо брати про спокійний період Майдану, то, ну, вже не те, що всі сиділи, вже не міг уявити, але таке життя було, що в неділю потрібно було комусь бути присутнім на віче, бо була маса людей і знайомі, і друзі приходили, бо прекрасно розуміли, що назад дороги немає, бо влада нічого не слухала і не збиралася йти на які-небудь поступки, це було помітно неозброєним оком. 29-го числа, коли в фейсбуці було, 29-го грудня, коли в фейсбуці було написано про те, що потрібно під'їхати з пікету під резиденцією Президента, от. Я, звичайно, рідним нічого не сказав, і в

основному, ну, бо батьки переживали, багато хто інший переживав. Але побачивши, що збираються люди на Героїв Дніпра, я під'їхав на Героїв Дніпра, зустрів там, знову ж таки, знайому, з якою ми не домовлялися зустрітися, зустрів свого однокласника дружину, зустрів батьків однокласників своїх дітей там, так само спитав, кого взяти в машину, я ще взяв чотирьох людей, от, і поїхали ми як би на Межигір'я. Я привіз туди 4 людини, повернувся ще взяв чотирьох людей відвіз на Межигір'я. Можу відразу сказати, правил дорожнього руху я не порушував, в мене працював відеореєстратор, ніхто нас не зупиняв, от. І провели акцію там, повернулися. Потім був Новий рік. Знову ж таки, на Новий рік я, напередодні 30-го числа, я дружину спитав як би ти хотіла провести Новий рік, ну я мав на увазі в думках, чи піти на Майдан з дітьми. Ми прекрасно розуміли, що це було безпечно на той момент, от. Вона сказала: «Ти знаєш, я те саме хотіла запропонувати чи ти не проти піти на Майдан, там буде концерт». Ну і в принципі, йдуть такі події, які, в тому числі, і діти повинні хоча би бачити і запам'ятати, от. Ми 31-го ввечері приїхали на Майдан, провели там з дітьми урочисту частину зустрічі Нового року. Тим більше, було оголошення про участь в рекорді Гіннеса, от. Повернулися додому і потім, знову ж таки, були вихідні, було таке перемир'я, затишшя, просто підтримували. Ну, звичайно, події загострилися після 16-го січня, коли прийняли наші обранці всупереч всім діючим, і здорову глузду, закони. І цілком зрозуміло було, що тим більше повертатись не було куди, от. І зрозуміло, що в країні зароджується диктатура, зароджується не зовсім законна держава, от. І потрібно було щось робити, і коли 19 січня люди, знову ж таки, йшли на мітинг, тому що думали, що маючи таку масу людей наша опозиція, вона щось реально запропонує. І коли були чергові байки про те, що ми завтра зберемося, в мене питання: «А якого чорта не збирали до цього моменту і чому досі нічого не запропонували?» Я готовий був стояти і рік, і два роки, і так далі, але, тим не менше, ми прекрасно розуміємо, що, як кажуть, знаєте, тут багато хто говорить, що це був сценарій. Кажу: «Я з вами згоден, в принципі, тут було на багато більше, це був сценарій, але сценарій з багатьма акторами». Ці актори, вони завжди імпровізували. Було написано від початку, було багато. вибачте, вже імпровізації і не зовсім так, як воно було написано однією, або другою, або третьою, або четвертою стороною, як він міг розвертатись. Тут була жива імпровізація, і, вибачте, ми повинні були відстоювати свої цілі, незалежно від того, які сценарії там були розписані і писалися, динамічно писалися. Коли 19-го січня люди пішли на Грушевського, от, я з товаришем і друзями попрощалися, ті які зустрічалися на Майдані один одного давно не бачили, але був привід зустрітися на віче на Майдані. Я підійшов на Грушевського, не в перших рядах, але люди туди пішли, але, в принципі, з самого початку, те як люди просили міліцію на якій підставі вони загородили

вулицю Грушевського. Немає військового часу, немає надзвичайної ситуації, за яким законом України заборонено вільне пересування людей до музею, вулиці Грушевського, до парку? Немає таких законів. Це мій маршрутний день. В Верховній Раді депутатів немає. Кого ви збираєтеся там охороняти? Охороняйте Кабмін, охороняйте Верховну Раду, але, вибачте, не ті вулиці, які, по яким, як би, не заборонено вільно пересуватися. Звичайно, події розвивалися таким чином, що там як з сніговиком на Рось стали протистояння, звичайно ж, зрозуміло було, що, знову ж таки, так само як протистояння на Сході України, від першого вистрілу, а там вже пішло жорстке протистояння, от. Я подзвонив друзям, знайомим, кажу: «Вертайтеся назад». Звичайно ми не бойова дружина, от, але тут, кажу, потрібна буде, мабуть, і лікарська допомога, бо, якщо підуть жертви, то вибачте, потрібно буде допомагати. Я бачив, там були люди, які надавали невідкладну допомогу, самоорганізувались. І тим більше після 1-го грудня зрозуміло було, що потрібно буде надавати допомогу. Жорстокість міліції потребувала надання людям допомоги, самоорганізації. І нам потрібна, кажу, масовка. Хоча би для маси стояти тисячам людям для того, щоб зменшити ймовірність, як би, зачистки. Це і є смисл перебування на Майдані, от. Я ще піднявся з друзями до паркового мостика, на Паркову алею. Там, зрозуміло, там багато стояло внутрішніх військ і кажу: «Якщо вони перейдуть, спустяться через Ляльковий театр, то тут буде котел і всіх поб'ють, розріжуть. Потрібно піднятися там, подивитись, що там відбувається». І багато людей туди піднімалися, дивилися, що там відбувалося. І я коли на той момент там уже хтось поставив, перегорнув на мостику таку елемент барикаду – сміттєвий бак і лавочку, але лавочка там була кожна по тонні, от. Двоє-трьох людей її як би не понесло. Кажу: «Давайте, ще би пару лавочок поносимо, щоб якимось чином стримувати той потік, якщо вони захочуть перейти по парковому мосту і спуститися через Ляльковий театр туди на Європейську площу, наприклад», от. Але нас там було чоловік 8 і жінки, які би цю лавочку не підняло, але було видно, що ходило 2 оперативники, в тіхарі, в цивільному, які, як би, дивилися, що там. Видно було одразу, що вони не мітингувальники були, вони так не вдягаються мітингувальники. Це типові міліціонери, які там, в принципі, стежили, що відбувається взагалі, от. І ви знаєте в тоненьких туфельках на підшві, в костюмах, в яких вони працюють в себе в кабінетах. В такому одязі вони ходили, споглядали. Звичайно, вони нічого там не діяли, крім того, що просто спостерігали. А, оскільки лавочки були однаково тяжкі, а вони ще й були без, вони там робили дурну роботу. То я їм кажу: «Хлопці, чьо ви тут дурно ходите? Я розумію, що ви на роботі, але – кажу – допоможіть, але ж міліція з народом. Допоможіть хоча би нам лавочки носити», от. Кажу: «Не переживайте, ми вашому начальству нічого не скажемо, і вас тут ніхто не видасть», кажу.

«Хоч з вас від міліції буде толк якийсь народу». Вони щось переглянулися, один підійшов, вірніше якось тільки вони стояли вже біля лавочок і ми туди підійшли, і їм не було куди діватись, бо нас було більше. Думали, що вони шифруються, а один так взяв трошки рукою ту лавочку, другий як би відвернувся, але ішов. Ну при цьому я казав: «От бачте, як добре, міліція нам допомагає, значить все буде добре. Міліція на нашому боці і ми переможемо». Ми перенесли туди три лавочки, поставили їх туди на попа. Було достатньо тяжко, вони тяжкі. Я не знаю, кому дякувати, Омельченку чи Попову за ці лавочки, такі що вони тоді були непідйомні. Але, тим не менше, вони перегородили оцей от парковий міст, от і, таким чином, щоб стримати хоча би. Ну от, ще туди декілька урн принесли бетонних, щоб стримати натиск. Ну, звичайно, вже були там до ранку, бо потрібно було бути масовці. Потім ми зрозуміли, що вже йде жорстоке протистояння, особливо ще до 16-го січня ми, знову ж таки, знали про те, що... Вірніше як знали? Дізналися, то що регуляція за поїздку до резиденції Президента ми не зупинялись на сигнал державтоінспектора, але на той момент я не додумався зберегти відео. Хоча на сьогоднішній день, ми вже розуміли, що відео є воно, нема, є свідки, немає свідків, є докази того, що ви на той момент перебували в абсолютно іншому місці, в суді це не цікаво, бо мій товариш прийшов на виклик в суд, з відео відеореєстратора. В суді сказали: «Дуже добре, тільки через два дні приходьте за постановою суду на позбавлення водійських прав». Є докази, немає доказів, вибачте, суд абсолютно не брав до уваги. В них була вказівка. Я знайшов свою машину, свій номер, свою домашню адресу серед тих, хто їздив в Межигір'я, от, а, оскільки, в принципі, я часто буваю в інших місцях проживаю, ну я за свою машину не дуже переживав. Але, звичайно, вже мав відеореєстратор, без відеореєстратора я не їздив, і коли проїжджав повз пости, ну я і так дотримують правил дорожнього руху, а тут вже я так дотримувався, що більше дотримуватися правил дорожнього руху вже важко собі уявити. Їхав лише в правій крайній позиції, зупинявся на всі знаки, вже на жовтий стояв. І коли через 22 дні після 29-го грудня я повертався додому, мене зупинив пост ГАІ, от. Я думаю, що вони мене зупинили, тому що в мене на склі була стрічка, ну жовто-блакитна, бо вони з прапорцями зупиняли машини, перевіряли. Він мене зупинив, попросив права, я йому продемонстрував свої права, він пішов в свою міліцейську будку, вийшов з напарником, попросив мене вийти і сказав, що буде складати протокол з вилученням прав за те, що я десь колись там 29-го числа порушив. Я, звичайно, забарикадувався, я зрозумів, що зараз в мене будуть відбирати права. Подзвонив друзям, кажу: «Ви знаєте, телефонуйте адвокатам, телефонуйте Автомайдану, приїжджайте на КП. Буде цікаво, я не збираюся виходити, не збираюсь, як би, віддавати права, я забарикадувався, от. Буду тут, якщо що тримати оборону.» Вони вийшли, почали складати протокол, я з

ними не те щоби сперечався, я розумів, що в них є робота, що як би в них є вказівка. Не в розумінні вказівки, а моя машина рахувалася в системі Рубіж, тобто мій номер. Мене зупинили, бо спрацювала, як він мені сказав, спрацювала система на мій номер. Вони повинні були вилучити десь, колись, але, звичайно, здоровий глузд говорив інакше, бо 22 дні система Рубіж мене не зупиняла, я їздив через це КП декілька разів на день, от. І я не порушував правил, і з якої причини він мене зупинив, я його питав. Зараз я їхав по правилах, скажіть мені, будь ласка. Він каже: «Ви порушили правило 29-го». Кажу: «А зараз я їхав по правилах? Ви порушення кажете 29-го числа, а зараз ви мене зупинили. Я просто хочу знати, я по правилах їхав, чи не по правилах? Я порушував правила дорожнього руху чи не порушував?» Я ж вам говорю, він боявся сказати, що зараз я їхав по правилах, тому що він розумів, що я їхав по правилах. Він, мабуть, не мав права мене зупиняти, я так думаю, от. Потім кажу: «Ну, ви складайте протокол, я нічо, як би, проти не маю». Я розумію, що я повинен його підписати, бо інакше, якщо я не підпишу без пояснень, от, вони можуть написати все, що завгодно, що я відмовився, втік і тому подібне. Потім вони підійшли, сказали, ми хочемо з вами поспілкуватися. Я спитав: «Про що?» «Ну просто поспілкуватися». Я кажу: «Про що ми поспілкуємося?» «Ми вас хочемо щось спитати». Кажу: «Питайте. Які питання до мене є?» «Ну ми хочемо просто з вами поговорити». Кажу: «Просто по-людськи?» «Просто по-людськи.» «Ви хочете щось спитати по-людськи?» «Да». Кажу: «Я тоді виходжу і виключаю всі відеореєстратори і нічо не пишу, я вже вас слухаю». «Скажіть, будь ласка», вони мене спитали, – «А ви вчора протокол уже підписували?» Кажу: «Який протокол?» «Ну, вас вчора зупиняли?» Кажу: «Хлопці, мене ні вчора, ні позавчора, ні 29-го ніхто не зупиняв». «А там ще якогось числа січня?» – вони спитали – «Вас зупиняли?» Кажу: «Я вам кажу, не зупиняли». «Ви нічого не підписували?» Кажу: «Я нічого не підписував, мене ніхто не зупиняв». Кажу: «А що вже схоже, що я вже підписався під протоколом?» Він каже: «Схоже, що да. Вже двічі.» Вже за мене був складений протокол, мене, значить, не зупиняли, я не знаю чи там ну видно, я не знаю, чи це була їх добра воля мене відпустити, от. Вони розуміли, що вони діють проти закону і вони нормальні люди були, бо я з ними поспілкувався. Чи це дійсно був збій системи, що вони вже не могли скласти третій протокол, бо в мене вже двічі як би складений протокол. І вона, мабуть, реєструється все в комп'ютері, я не знаю, от. Але вони сказали: «Ми в вас забирати права не будемо». І кажу: «Ви бачите, в мене стрічка, і я в прокуратуру подав заяву, кажу, ну і така справа». І коли зрозуміло було, що це з 16-го січня буде повне закручення гайок і забирають з лікарень, і протистояння вже пішли, і відірвані кисті будуть, і в очі вже стріляли, люди вже гинули, от. Мені подзвонили, подзвонив мій добрий знайомий, сказав, що: «Хочу тебе

залучити до організації підпільного госпіталю.» Кажу: «Ну звичайно, так». Буде більший смисл від мене як лікаря, ніж від ну, не знаю, бойовика, ну не знаю, як назвати, повстанця, ополченця. Все одно воно потрібне буде. Ми зустрілися, поїхали на офісне приміщення, де ми практично дві години займалися там підготовкою цього госпіталю. Тоді вже на Майдані був в Будинку Профспілок госпіталь. Вочевидь, була така необхідність, ну бо ми розмовляли, спілкувались один з одним, з колегами. Цілком зрозуміло, що якщо Майдан оточують, беруть в кільце, то будь-хто... або виловлюють про місту Києву, з лікарні забирають, то потрібно було надавати допомогу, так щоб людям зберегти, скажімо, свободу і якимось чином так транспортувати на Західну Україну, де б могли надати допомогу. Потрібні були підпільні госпіталю. Ну і до організації одного з таких підпільних госпіталів, в принципі, я маю відношення. Мав відношення, коли ми видихнули, організувалися, зібралися ввечері, ну вже всі, хто був там, хто що вмів робити, де хто працював, де хто не працював, хто буде займатись охороною, хто буде займатись доставкою. Хто буде координатором на Майдані з іншими працювати такі само. Червоного Хреста там не було, там були люди, які мали досвід надавати невідкладну медичну допомогу при катастрофах. Щоб знати як їх вивозити, машина, телефони, координатори. Знову ж таки, підтримувати зв'язок з іншими, скажімо, госпіталюми, і, в тому числі, в Будинку Профспілок, бо мова йде про те, що в нас є ліки, ми можемо мінятися. В нас є то все і ми можемо вам підкинути, і ми можемо надати квартиру, ми можемо допомогти з тим чи тим спеціалістом, щоб приїхав, оглянув пацієнта. Бо страшно було відправляти в лікарню, там чергував Беркут, чергувала міліція, людей звідти забирали. І, в принципі, ну, якраз от на Кріпосному провулку Автомайданівці 4 чи 5 машин взяли в кільце, от, якраз десь о 4-ій годині ранку привезли звідти хлопця побитого покаліченого як би, у нього потім була зламана рука. Як потім з'ясувалося, вони не могли цього діагностувати на тому етапі, в нього був, по простому, по народному, розрив легені, пневмоторакс називається. По ньому стрибали, його витягали з машини, його побили і по ньому стали і стрибали. Коли мені говорять: «Беркути – герої». Я кажу: «Герої в чому? В шоломах, з палицями, в захисних щитках? Геройство проявляється, що вони били людей, які не мали захисту?» Коли в них почали кидати «коктейлі Молотова», вибачте, вони вже накоїли стільки біди, що вони заслуговували, вибачте, щоб з ними так поводитись. Це був народний суд, інакше це не назвеш. Це було повстання, як це ще називають, проти того свавілля, яке робила міліція. Коли забирали, то в мене так само товариша на вулиці просто на просто, він йшов, спитали чи він не йде на Майдан. Це було 19-те січня ввечері, він сказав: «Да, я іду на Майдан». Йому скрутили руки і троє людей в цивільному забрали в підвальне приміщення, забрали в нього всі документи, подивились хто і

звідки він, де він живе, дізналися склад його сім'ї, сказали: «Ми про тебе знаємо, ти в курсі будеш». Бо в даному випадку йому казали про те, що не хочеться жити в такій державі. І ми надавали допомогу і там близько тижня перебували люди і з контузією, а потім пішло затишшя, вже таке перемир'я в протистоянні. Цілком зрозуміло, що потрібно якимось чином консервувати його діяльність таку, бо, в принципі, тих потужностей вже, які були на Майдані було цілком достатньо. Ми отримали певний досвід, встигли провести перемовини з іншими госпіталями, щоб скоординувати, бо охочих, бажаючих було багато. І саме, скажімо, одна з церков, вибачте, не можу казати яка, сказала, що ми надаємо свій храм, один з храмів. Але кажу: «Розумієте, проблема в тому, щоб організувати там госпіталь потрібно час. Відлежуватись десь там просто, є зараз для цього квартира. Сховатись там, не сховаєшся, бо якщо захочуть штурмувати – штурмують. Вже є кількість госпіталів, які між собою так чи інакше мають зв'язок, навіть свій індивідуальний зв'язок, коли ми дзвонимо: «Ало, Василю, а що там у вас відбувається? Скільки у вас? У нас тут є два місця, то вези до нас; у нас тут завал – візьміть наших, або там у вас є зараз вільний нейрохірург? У вас є вільних травматолог? Можливо там може хто з офтальмологів під'їхати, бо в нас тут ранений. Куди його везти? Можливо ви вже з кимось домовилися і так далі. Чи в вас є машина, яка буде вранці йти на Львів? От, або Тернопіль, ну куди-небудь, скажімо». Або там куди цього сховати, бо, наприклад, в одному відділенні нейрохірургії, кажуть: «У нас багато з Майдану», – кажуть. «У нас всі з Майдану». Ну багато дуже. А що міліція? Міліція намагається їх забрати. «Але що ви робити?» «А ми пишемо не струс мозку, а забій мозку, який не підлягає транспортуванню. Я одразу про це згадую, говорю, тому що коли вже після цього, коли знаєте героїв в нас багато. І говорять, давайте нагороджувати медиків Майдану премії придумувати. Кажу: «Ви знаєте, ті медики, які були на Майдані, на Грушевського, на Інститутській, в тих от всіх польових госпіталях, вони тут були не за нагороду, абсолютно. І ці нагороди їм не потрібні. Вони, в принципі, мають визнання і вони йшли щоб, в принципі, цих нагород у них і не було, от. Це по-перше. По-друге, кажу, а як ви врахуєте всіх тих лікарів, які приходили на ніч, які працювали на своєму робочому місці, але ховали їх у себе в відділенні, які писали діагнози не струс мозку, а забій мозку, які казали: «Ми не можемо піти з робочого місця, бо в нас операція, але ми вам зібрали препарати, ми вам допоможемо?» Ви їх не враховуєте, вибачте, і зараз нагороджувати там поіменно лікарів, ну, вибачте, це тисячі, тисячі, тисячі, тисячі, тисячі людей. Ми вертаємося в ту ж саму систему, коли знаєте, в нас є премії Народний артист і так далі. Для кого вони артисти, в якому народі, ну, вибачте, ну, народ сам визначає, кого слухати, кого не слухати. Для цього не потрібно придумувати якісь державні такі нагороди, от. Для чого це все

робити? І госпіталь тоді був законсервований, тобто ліки були, ну, хто може і мав стосунок. Але цей час був, знову ж таки, витрачений, на те, щоб, ну, вивчити певні помилки, проаналізувати, які були зроблені, скоординувати свої дії з іншими, сформувати базу даних лікарів, яким можна було телефонувати, дзвонити і координувати. Бо я прекрасно розумів на той момент, що багато моїх колег, з якими я вчився в одній групі, на одному курсі, на одному факультеті, вони так само де-небудь підпільно працюють, і, в принципі, але, ну, потрібно було знайти, ну і, тим більше, ну якусь конспірацію дотримуватися, тому що вирахувати можна було і посадили би всіх на 15 років по законах, які прийняті 16-го січня. Зрозуміло, що людям потрібно було надавати допомогу, хоча б їх переховувати і якимось чином потім їх переправляти, ну і головне, не зашкодити, в принципі, так само. Бо зрозуміло, що ми не маємо можливості забезпечити якісну медичну допомогу, так як це було би в цивілізованому госпіталі, але, тим не менше, там де можна було переховати, потерпіти і таким чином діяти. І звичайно, госпіталь розгорнувся, ну, наприклад, той, до якого мав відношення я, скажімо, з колегами, 18-го лютого, коли вже пішло протистояння в Маріїнському парку, ми, хто міг, хто не міг, всі зірвалися з роботи, але тоді було і проблема з трафіком по місту, була проблема з метро, воно вже не ходило. Тобто діставались один одного, телефонували, казали куди їхати, де що їхати, може їхати на Майдан, може там десь оперувати. Кажу: «Давайте так, ми їдемо туди, де ми вже зустрічалися». Ми зустрічалися в одному місці, ну так і домовлялися, що в разі введення надзвичайного, там, військового часу, або ще якогось там комендантського часу, виключають інтернет, виключають телефон. І в мене телефон достатньо часто відключався, особливо якраз тоді, коли були ці ночі полювання на тітушок, там теж брав участь. Їздив, бо розумів, що на Грушевського нема чого робити, але є потреба вночі патрулювати вулиці, бо ходять, хамлять. І на превеликий жаль, в мене є знайома, в якої вбили чоловіка, бітами забили. Це звичайно робили не на Майдані, це ті люди, яких понавозили в Київ, те що ми називаємо «тітушки», і ті люди, за якими стоїть і Єфремов, і вся Партія Регіонів разом взята, Президент і Захарченко, і всі інші ті люди, з яких зараз летить пір'я, а за ним, вибачте, все що завгодно, от. І потрібно було якимось чином хоча би їх лякати, хоча би щоб ті, яких привезли несвідомо, їх таким чином звільнити. Ми прекрасно розуміємо, що є люди свідомі, є люди освічені, є люди, які дивляться ще центральне телебачення. Коли ми так само вночі виловлювали, питали в хлопців: «Хто ти? Звідки ти приїхав?» Каже: «З Полтавщини, з села. Роботи нема». «Скільки тобі платять?» «Ну от сказали, приїдеш за 100 гривень, за 200 гривень». «Тобі вже заплатили?» «Не». «А гроші в тебе є додому поїхати?» «Немає». Кажу: «Давайте так..», або там друзі виловлювали там: «200 гривень даємо, вранці ти їдеш додому, зараз ти

їдеш на вокзал, ніхто тебе чіпати не буде. Паспортні дані твої переписали». Я кажу: «Їдь додому, бо тобі тут голову відірвуть. Тобі там нічого не заплатять, та ще й поб'ють по голові». Повірте, такого людського ставлення, коли ми в ночі їх виловлювали, було дуже багато, просто щоб поговорити, от. Ну і, звичайно, тут не поясниш інакше, ну да, в принципі деякі були заведені, які намагалися дати в морду. Тим не менше, більшість людей, які брали участь у, так званому, «тітушко-сафарі», як це прозвучало в інтернеті, вони цілком нормальні, свідомі. І мета була якимось чином, в принципі, навіть якимось чином їх залякати, що ви сюди їдете, передайте іншим, що, вибачте, тут не так все просто, тут зовсім інакше ніж вам по телебаченню розказують, і те, які гроші за які ви сюди їдете, ви просто продаєтесь і робите, в цілому, всім іншим людям гірше. І багатьох просто на просто відпускали, ще й давали гроші на дорогу, на зворотню дорогу, от. І розгорнулися 18-го числа, і 18-го, звичайно, та ніч з 18-го на 19-те, вона була дуже тяжка, тому що в лікарні боялися їхати, в лікарні не везли, а на Софійській, там Будинок Профспілок вже палав, в мене там були друзі і колеги, які надавали допомогу, які потім перебралися в Михайлівський Собор. Ми підтримували всю ніч зв'язки з іншими госпіталями, через координаторів, там казали: «Так, тих приймаємо там, а тих лікар може подивитися там, везіть туди. А цього давайте здаємо в реанімацію, тому що тут треба зашивати рану, тут рана глибока, потрібна судинна хірургія. Хай везуть вже там, куди можна». Звичайно, я коли прийшов 19-го вранці, приблизно до 6-ї ранку було дуже багато поступлень, от. І ми їх розпихували, координувалися, говорили везти, не везти, куди везти. Ну я приїхав додому, годинку поспав, приїхав на роботу, бо на роботу ж треба було ходити ще, от. Бо начальство ж не відпустить. Нормальне би начальство сказало би, давайте будемо прикривати, а хто може, будьте там. В принципі, багато начальників, вони бояться за свою посаду. Так чи інакше, знаєте, коли запитують, чому не на робочому місці. Хто винуватий? Начальник, звичайно. Тримаються за свої посади, тому треба було відпрацювати, по-можливості, потім все одно поверталися в госпіталь, от. Потім було 20-го, перепрошую 19-го, було оце от з 18-го на 19-те було протистояння. 19-те було тихо, перемир'я, от. Організовували роботу, там ще привозили, в принципі, переадресовували пацієнтів. 20-го числа уже пішла стрільба на Інститутській, на Грушевського, от. Це був четвер, здається, да? 20-те лютого було четвер, 18-те був вівторок, 19-те була середа, 20-те був четвер, от. І вже ми вже, в принципі, 20-го вже зранку, вже почали госпіталь Академії медичних наук приймати профіль, і вже лікарні почали, як би, приймати пацієнтів. Там було вже набагато легше. Нам були свої пацієнти привозили, бо треба було там кулю дістати, рану обробити, наприклад, там подивитися, от, прокапати, наприклад, контузія або ще щось. Але вже відправляли в госпіталь, вже 21-го числа, вже зрозуміло було в п'ятницю, що

все йде до перемоги. Ну до тієї перемоги, яку ми тоді вже вважали перемогою, от. Я виписував останнього, так сказати. Його звали Андрій, в нього було, не знаю, може 20-25 вхідних отворів від осколка гранати. Він був ще афганець, ліва нога в нього була вся, практично, як решето, як сито. Я кажу: «Андрію, вам немає смислу тут перебувати. Вас переводять, я хочу вас перевести вже до хірургічного шпиталю». Він каже: «Не, залишіть мене тут. Що хочте робіть, я туди не піду». Кажу: «Андрій, там краще. Там буде цілодобовий пост, там наші хірурги. От Іван, який Вас тут дивився, він там працює. Там ліжко вже готове. Ви там будете не на підлозі лежати. Там буде нормальне ліжко, нормальний догляд. В хороших умовах, там зможуть професіонали цим займатись. Не те, що професіонали саме цим вогнестрілом займатися, тим не менше, можливостей... і тут же всі волонтери, не спимо годину-дві спали. Хто на підлозі, хто в кріслі, хто там біля пацієнта був, хто взагалі на столі приляже там на годину де-небудь, перекивне». Кажу: «Вже все, вже закінчилося», кажу: «Чому? Ви боїтеся, що вас здадуть?» Він каже: «Да». Просто коли питають, навіщо це було робити ці госпіталі – люди боялися. І, навіть, до того, що вони не хотіли звертатися і вони боялися обґрунтовано. Потрібно було якось їх переховати, їм допомогти, і потім вже в принципі рухатися, не нашкодивши, а дійсно допомогти. І Андрія ми вже домовилися, що переведемо. Він вже погодився, хоча дуже сильно переживав. Після цього вирішили вже консервувати, бо розуміли, що на цьому, власне кажучи, наша місія закінчується. Ну і, власне кажучи, якщо брати в двох словах, дивлючись на те, що було на Майдані, в Києві вже закінчилося протистояння.

І: Яку допомогу Ви надавали у вашому підпільному шпиталі?

Р: Це практично всьо. Тому, що розумієте, тут же стоїть питання про те, що розумієте тут, ех, у військовий час, чи воєнний час, є таке поняття етапність надання медичної допомоги. Одну допомогу можна надати прямо на полі бою, наприклад, да, первинну допомогу. Ви можете самі собі перев'язати рану, накласти джгут, да. Це можуть зробити ті, хто поряд з вами знаходиться. А потім лікарі можуть надати допомогу, той самий Будинок Профспілок, швидко зашити, накласти, оцінити характер рани, зрозуміти куди відправити. І тоді привозили, і те, чим прикривали. Ну я знайшов своє місце в тому, що я не хірург, я міг більше допомагати там обробляти рану, допомагати асистувати, скажімо, розрізати одяг, знімати одяг, дивитися характер рани, змивати бруд. В принципі, виконувати функції десь і терапевта в чомусь. І організовували роботу, тому що пацієнт прибуває в лікарні на нього заводиться, як би, історія хвороби, лист призначення. І є лікарі, які приходять на зміну, да, вони отримують інформацію про цього пацієнта. Потрібно було так само організовувати. Ми брали, придумали, ну не придумали, взяли такі форми, роздрукували з інтернету, щоб було видно.

Бо якщо пацієнта потім переправляємо кудись там в інші госпіталі, то щоб ті лікарі зрозуміли, що йому капали, а який антибіотик йому вводили, проведена вже екстрена профілактика, чи ні. Потрібно було якісь документи, але ми розуміли, що документи могли потрапити не в ті руки, сама база даних. Ми переписали лише ім'я, от, чатували, ну і писали призначення. І вже коли пацієнт кудись їхав в іншу лікарню, то ми видали йому, ну там хто віз його, машиною везли. Кажу: «Візьміть, щоб там знали, що, коли йому прокапали, який об'єм було капельницями, які препарати йому вводили. Ну, організовувалися, вчилися це все робити, от. І, знову ж таки, коли привозили, знову ж таки, знаєте, хтось почув, хтось через інтернет побачив, хтось там, координатори на Майдані були, координували куди кого везти, або зв'язувалися, що в нас пацієнти: «У вас є місце?» «Да, везіть». Приводили, оглядали характер травми, бачили, що там верхня щелепа зламана, зуби практично верхнє небо там просто так висить, око вибите, кістка розтрощена – перев'язали, зупинили, ну скажімо перев'язали, антибіотики кололи, знеболювальне кололи, відправили далі. Тобто, така етапність. Провели ревізію ран, там швидко десь наклали джгут, наклали еластичний бінт, наприклад, розмотали, подивились. Скажімо, можемо тут обробити в спокійних умовах чи не, бо на передовій, звичайно, там халатніша робота. Там заносили, потрібно було швидко прийняти рішення, але потім був, скажімо, другий етап, знову ж таки, можна було провести ревізію і зрозуміти, як його відсортувати: цього в першу чергу, цього – в другу чергу, цього везіть вже в хірургію ока, а цього вже відправляти в реанімацію, а цього можна дотримати до ранку і відправити туди, на Західну Україну, де йому допоможуть. Але наше завдання його прийняти, дотримати. Все одно, треба ще відлежатися, тоді волонтери, вони надають приміщення, дають квартиру, і відправити. Тобто, там вам потрібно буде ходити там на перев'язки, тобто ви будете там жити у волонтера на квартирі. Прийдете, вам там перев'яжуть там на наступний день, там через день, через два дні, тобто або, знову ж таки, оглянути рану повторно, от, і постежити за пацієнтом. Ну і, власне кажучи, таку допомогу надавали, але, звичайно, коли привозили, то привозили все і, слава тобі Господи, ну ось, наприклад, що в нас не було летальних випадків. Звичайно ми думали, що будемо робити, коли в нас помре пацієнт. Може бути таке, що не спрогнозуєш і щось станеться. Слава Богу, в нас цього не було. Це не наша заслуга, це, знову ж таки, нам там повезло вже. Але багато різних пацієнтів було 18-го, почали з Маріїнського парку поступати побиті, і коли, особливо, запалав Будинок Профспілок, багато пацієнтів пішли до нас, бо їм, в принципі, треба, це в принципі була робота.

І: А, хто з поранених вам найбільше запам'ятався? Можете їх описати?

Р: Ви знаєте, можу, я починаю їх вже, починаю трохи плутати в голові. Мені знаєсте було не до того, тому що, як такого, знаєсте, страху не було. Так само,

навіть, коли знаєте, був розгін Майдану. Ну я не можу сказати, як би я повів себе зараз, наприклад, бо, знаєте, можна тисячу разів почути, що якщо буде потреба, ти готовий віддати там життя за Україну. Вибачте, ну але як же поступить ця людина, коли буде така потреба, ну це важко спрогнозувати, от. І я знаю, що я тоді з Майдану прийшов, дітям додому і сказав: «Ви знаєте, діти, чим ви вже можете пишатися тим, що ваш тато не втік». Чи було страшно питають. Ну кажу: «Не встиг злякатися». Ну така ситуація, от. Але як і в кожній нормальній людині, мабуть, був певний мандраж і певний страх. І коли стояло питання про, скажімо, тих людей яких привозили. Да, ти знаєш, я не знаю чи міг би я бути на їхньому місці там, підносити шини, кидати «коктейлі Молотова», прикриватися дерев'яним щитом. Ну не знаю. Наприклад, не готовий сказати, але ті люди, які привозили тут..., знаєте, коли питали мене: «Чого ти туди ходиш на Майдан?» Наприклад: «На що ти сподіваєшся? Вже там два місяці протистояння пройшло». Кажу: «Ви знаєте, там є ті люди, заради яких там варто бути просто на просто. Вони на передовій, просто варто бути, от». Я зустрічав там, бувшого міністра охорони здоров'я, не можу сказати кого, тим більше всі знають хто. Він каже: «Чого ви сюди ходите?» Каже: «Чого ти сюди ходиш?» Кажу: «Бо якщо не ходити, тим більше нічого не зміниться». І тоді ще ті люди, які тут стоять взяли відпустку за свій рахунок. Я знаю багатьох колег, які взяли відпустку за свій рахунок, або просто відпустку взяли і поїхали надавати людям допомогу. Знаєте, кажу: «Це всі ті люди, які не є гівнюками. Заради них варто бути просто на просто, щоб підтримати хоча би таким чином. Хоча би на вихідні дні, хоча би підтримати продуктами, хоча би речами підтримати, хоча би банкою помідорів підтримати, хоча би десяткою гривень підтримати, для того щоби, в принципі, ті люди, які готові цим жертвувати..., мабуть, піти їм назустріч.» І коли в мене питали, ви знаєте, багато там хто питав, ну щось, знаєте: «Два місяці стоять, а нічо не відбувається». Кажу: «Ви там були?» «Не, там же люди є». Кажу: «Ну вибачте, ми за вас погано стоїмо, що ми стоїмо і ще за вас там ще нічо не добилися». Кажу: «Вибачте нам такий гріх». Кажу: «Якщо ви хоча б трилітрову банку помідорів, було б вже, знаєте, непогано». І коли стоїть питання про тих, хто запам'ятався, знаєте, спочатку звичайно враження було від тієї ночі, коли вперше ми розвернули госпіталь. Це було після 16-го січня. Після 16-го січня, здається, я не пам'ятаю на Грушевського вже почалося, Автомайдан ввели, і я приїхав. Хлопець був, ну коли от привезли цього хлопця з зламанною рукою, побитого тут на Кріпосному провулку. Там, скажімо, зажали, я під'їхав додому вранці, і приїхав додому кажу: «То що сталося – жах!» То, що я побачив вночі, мені було боляче. Я бачив дитячі смерті, це дуже тяжко. Але менше з тим, було тяжко бачити, що таке просто можна робити на рівному місці, просто на просто завдавати людям болю, клопотів, стражданья. І я коли під'їжджав

потім на, ну в госпіталь, Боже як же звали? Юра, звали хлопця, Юра, його нудило, йому було погано, він блював, в нього була контузія, ще видно там був струс мозку. Він ще, видно, отруївся чадним газом, не газом, а гарью, яка йшла від шин, бо він там був. Я спитав, кажу: «Юра, скільки тобі років». «21 рік». От і те, що мене далі вразило, я кажу: «А хто ти? звідки ти?» Він каже: «Я з Сімферополя». Кажу: «Н**** твоїй матері, звідки ти тут взявся, зі Сімферополя?» Каже: «Та приїхав». «Приїхав як» – кажу, ну без такого явного підтексту, кажу: «Приїхав як? На заробітки сюди?». Ну маючи на увазі, що може приїхав сюди на роботу, в Київ. Каже, не: «Я приїхав на Майдан». Кажу: «А чому ти приїхав на Майдан?» Каже: «Ну як чому?» Каже: «Я один у мами, батька я не пам'ятаю, батька якби я не бачив». Каже: «Мама, вона працює, в неї зарплата 1050 гривень чи 1200 гривень в місяць. Як на такі гроші прожити?» От. «Я розумію, що потрібно щось міняти, тому я приїхав». Кажу: «Тобі щось тут платять?» Мав на увазі, ну навіть знаєте не то, що там казали на Майдані платять і так далі, мав на увазі, те, що ти тут перебуваєш, ну одяг якийсь, вибачте, труси, шкарпетки, ще щось: «Дають якийсь те, що називають, на відрядження гроші?» Каже: «Ні, звичайно. Там те, що люди приносять, те і є». От. Я питаю його, кажу, ну його там пронудило трохи, от, вже хотіли викликати швидку, кажу: «Почекайте, зараз його відпустять, якщо зараз ми його відвеземо. Він весь чорний, від нього пахне». Кажу: «Зараз відвеземо його в приймальне відділення, там вже стоїть міліція на нього чекає. Не потрібно, зараз його відпустить. Все буде з ним нормально. Зачекайте». Я питаю його, кажу: «Ну ти не переживай, нам тут вже всім по 15 років є, от. І в тебе, і в мене». Каже: «А я й не переживаю. В мене вже 5 судимостей є». Кажу: «Судимостей? За що? Тобі ж 21 рік». Він каже: «А я комп'ютерні програми ламаю і в принципі в мене є судимості за це». Каже: «Я за це й маю судимості». Кажу: «А ти десь вчився? В тебе, як би, освіта вища?» Він каже: «Ні, я після 7-го класу втік зі школи», от. І людина, яка дуже правильно говорить, в неї дуже поставлена мова добре, вона немає закінченої середньої освіти, вона розбирається в комп'ютерах. А я йому почав показувати, в мене на фотоапараті були якраз машини прослушки, ну машини, які от СБУ закупили для прослуховування. Я їх знімав на Майдані, так само як, ну не знаю, нюх, не нюх, на тіхарів, на тих, що оперативники, які там в цивільному ходили і мітингувальників сікли, фотографували, фотографували обличчя, щоб формувати базу даних. Кажу: «Юра, а розкажи мені, що за оці от машини, да». Він розказав мені про їх радіус прослуховування, про апаратуру, яка на ній стоїть і так далі. Я кажу: «Слухай, а що ти збираєшся робити?» Каже: «Я не знаю, що збираюся робити, але на останні гроші приїхав в Київ і пішов на Майдан», каже, людина з Сімферополя. «Треба щось міняти», от. Ну це було таке перше потрясіння після того як їх привозили. Потім коли пішло вже 18-го числа, то,

звичайно, привозили таких, що там не було часу багато розпитувати. В основному, питання стосувалися чи людина орієнтується в свідомості і в часі, в просторі. Для того щоб знати на якому вони світі, от. Але серед таких, знову ж таки, привезли хлопця. В нього, він знову ж таки, голова в крові, в нього тут, де знаходяться статеві органи теж все в крові, там джгут накладений, пов'язка поверх штанів накладена, і я не пам'ятаю чи там він розрізаний був чи не. Знову ж таки ви знаєте, це не лікарняне приміщення, воно не пристосоване. Там коридори, тобто заносять на радіюжках, на ковдрах, у нас стоять два таких канцелярських столи, зсунуті, лампа, як би, прикріплена до стелі. Звичайно, намагались дотримуватись, думали про стерильність. Як би, ці моменти, вони теж в нас були продумані. На відміну, не то, що на відміну, звичайно коли допомога надається на вулиці – це одне питання. Ми мали більш такі чисті умови вже, тобто клали, роздягаємо, я обробляю його голову. Хірург йому, ну, як би, зняли штани, а нього значить був в цій от області чоловічого достоїнства, тому що в нього осколок пройшов трохи нижче яєчок, от. І там знаходиться крупна судина, які слава Богу, не зачепив цей осколок, от. Хірург каже, ну я тобі зараз оброблю рану, будеш терпіти, бо знеболювальним я знеболювати не буду, немає можливості». Я не знаю чому. Каже: «Так що, зціпи зуби, бо буду шити по живому і обробляти», от. Ну там як би його звичайно тримали за ноги, я тут вже голову обробляв, дивився чи тут є рана, чи немає рани, чи там десь шви треба накладати, мию йому голову, як би, оцінюю зіниці і так далі. Він зціпив зуби і українською мовою, ну крізь зуби тричі читає «Отче наш». Коли закінчує читати тричі «Отче наш» українською мовою, от. Він почав співати псалми, от, крізь зуби. Ну болить, він ще... заносять інших таких, от. І я кажу: «Слухай, а звідки ти?» Він такий крізь зуби каже: «З Харкова – каже – ну, а як інакше? Треба ж боротися». А я кажу: «В Харкові є такі україномовні?» Каже: «А я на час Майдану вирішив українською спілкуватись», говорить, от. Дзвонять, звичайно, вони привозились з телефонами, ми прямо в них брали телефони, думали що робити, мало хто помре, ще щось. Кажу: «Давайте так, поступають, у всіх беремо номер телефону, кому дзвонити в разі чого». Якщо людина без свідомості, то, вибачте, його розшукують, щоб там не здуріли, потрібно повідомити, що він тут. Знову ж таки, подзвонити брату, подзвонити родичам, ну щоб не батьків шокувати в першу чергу, а комусь із рідних, друзів, приїхали, забрали і так далі, транспортувати, скористуватися їхнім транспортом, от. Дзвонить телефон, каже: «Та то брат дзвонить». Кажу: «Брат знає де ти?» Каже: «Не знаю». «Давай беремо трубку», кажу. «З ним все нормально – кажу – на столі живий, здоровий, ну не здоровий, але живий», кажу. «Передзвонимо пізніше, приїжджайте туди-то туди-то, вас там зустрінуть, проведуть», от. І такі моменти були. Таких історій, які запам'яталися, це я кажу, ну от ці от хлопці

запам'яталася. Ну коли там фотки в інтернеті є, я вам зараз їх покажу, коли привезли такого вуйка. Ааа, як же його звали? Андрій, здається звали. Його привезли з 18-го на 19-те, він такий весь обсмалений, такі там де маска, біле обличчя, і він отут от з пов'язкою отак от. І він каже: «Так, швидко, гляньте, що в мене там, мені треба вертатися до хлопців на Майдан». Я кажу: «Ну лягайте дядьку, будемо як би знімати пов'язку». Знімаємо пов'язку, а в нього отак от між лопатками ну такий вхідних отвір. Хірурги почали обробляти цю рану, подивилися там в принципі, отвір, то отвір. Я пішов до пацієнта, здається, який поступив з опіками. Якраз палав вже Будинок Профспілок, штани поприлипали, треба було зняти акуратно ці штани, пообробляти пінкою і так далі, от. А потім, ну і ми йому цю рану обробили, і він лежить отак от на столі, говорить: «В мене тут якась гулька», от. Кажу: «У вас не була?» Каже: «Не, оце от зараз з'явилася і трохи заважає». Подивився на вхідний цей отвір, подивився на цю гульку, попробував, вона тверда. «Так що, розрізаємо?» «Розрізаємо». Розрізали, потім ця фотка була в інтернеті, зараз я покажу її знайду, десь я помню щось таке. Ця фотка була в інтернеті, тому що... Що ж таке? Тому, що це та от пуля, да яка от така от, спецпідрозділів, там я забув як вона називається, яка йому пробила бронезилет, от. Він народився в сорочці, от. Чому йому так повезло, вона фактично під шкірою пройшла і не зачепила ні хребет і не ввійшла в голову. Бо каже: «Він стріляє, стріляє в мене, я розвертаюсь, нагинаюсь. Вона пробиває тут бронезилет і застряє от тут». Ну мужик, цьому дядьку налили 50 грам спирту. *(Та що ж таке? Телефон.)* Налили 50 грам спирту, цю кулю покладали йому в кульочок, от: «Тримайте дядьку, на пам'ять». От, він ходив, всім розказував, показував цю кулю. От, а вранці сидів і плакав. Ми до нього підійшли. Я просто ще покажу, як це виглядало оце. Ми тільки розгорнулися, все організували, вікна позаклеювали, щоб нічо не було видно, охорона стояла, як би от такий от це мало вигляд.

Демографічний блок: Федір Лапій, 41 р, кандидат медичних наук, доцент кафедри інфекційних хвороб та дитячої імунології (поєднує професію лікаря та викладача), одружений, м. Київ.

Додаток Г

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, в яких опубліковані основні наукові результати:

- Прохорова А. А. (2019). Застосування методології усної історії в якісних соціологічних дослідженнях. *Габітус*, 9, 26-32. DOI:10.32843/2663-5208.2019.9.4
- Прохорова А. А. (2017). Самоорганізація волонтерських ініціатив під час подій на Майдані 2013–2014 рр. *Соціологічні студії*, 2, 47-54. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/socst_2017_2_10
- Прохорова А. А. (2017). Особливості волонтерської діяльності під час подій Майдану 2013–2014 рр. *Ukr. socium*, 4(63), 45-58. DOI: 10.15407/socium2017.04.045 (внесених до міжнародної наукометричної бази *Index Copernicus*)
- Прохорова А. А. (2017). Мотиви участі індивідів в протестних подіях Майдану 2013–2014 років. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*, 11, 138-147. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_sociology_2017_11_14(внесених до міжнародної наукометричної бази *Index Copernicus*)
- Прохорова А. А. (2017). Методологічні особливості дослідження особистих свідчень учасників Майдану 2013–2014 років методом напівструктурованого інтерв'ю. *Наукові записки НаУКМА. Соціологічні науки*, 196, 32-37. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMA_s_2017_196_7